

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FESTSKRIFT
UDGIVET AF
KØBENHAVNS UNIVERSITET

I ANLEDNING AF
UNIVERSITETETS ÅRSFEST

NOVEMBER 1969

DEN
RUSSISKE NIHILISME

BAGGRUNDEN FOR
DOSTOEVSKIJS ROMAN
DE BESATTE

AF
CARL STIEF

KØBENHAVN MCMLXIX
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

FESTSKRIFT
UDGIVET AF
KØBENHAVNS UNIVERSITET

I ANLEDNING AF
UNIVERSITETETS ÅRSFEST

NOVEMBER 1969

DEN
RUSSISKE NIHILISME

BAGGRUNDEN FOR
DOSTOEVSKIJS ROMAN
DE BESATTE

AF
CARL STIEF

KØBENHAVN MCMLXIX
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

DEN
RUSSISKE NIHILISME

BAGGRUNDEN FOR
DOSTOEVSKIJS ROMAN
DE BESATTE

AF
CARL STIEF

KØBENHAVN
1969

INDHOLD

	Side
Forord	7
I. Kolossen paa Ierfødder	11
II. Tøbrud	19
III. Livegenskabets ophævelse	28
IV. Studenterne	36
V. »Vlastiteli dum«	
1. Aleksander Herzen	51
2. Nikolaj Černyševskij	62
3. Nikolaj Dobroljubov	93
4. Dmitrij Pisarev	114
VI. Nihilisterne	137
VII. Nečæev	156

Forord

I slutningen af aaret 1868 lagde Dostoevskij sidste haand paa romanen *Idiolen*. Nogen succes blev den ikke, hverken hos læserne eller kritikerne. De fandt, at den ikke kom paa højde med *Forbrydelse og Straf* (*Raskolnikov*) og vidste ikke, hvad de skulle stille op med dens helt, fyrst Myškin. Havde han endda været en tragikomisk figur som forbilledet Don Quijote! Den valne modtagelse slog indad i Dostoevskij. Han begyndte at tvivle paa sine evner. Betød det, at han havde kulmineret? Det tjente heller ikke til at styrke hans selvfølelse, at Tolstoj netop havde afsluttet *Krig og Fred*. De russiske tidsskrifter og brevene hjemmefra – Dostoevskij var paa dette tidspunkt i en frivillig emigration i Firenze – var fulde af begejstring over, at dette epos over russisk liv var ført til ende. De talte om, at nu havde Rusland faaet sin Homer.

Trods al sin beundring for Tolstoj, som var den eneste blandt sine russiske forfatterkolleger, han ansaa havde format – den tredje af de store russere, Turgenev, havde han baade som menneske og digter mistet respekten for – følte Dostoevskij, at herremanden paa *Jásnaja Poljana* tilhørte en periode i russisk litteratur, der var ved at nærme sig sin afslutning. Tolstoj var den sidste store repræsentant for adelstraditionen. Skildringen af livet paa herregaarden og de mennesker, der fyldte dens stuer, dyrkede dens jord, gik paa jagt paa dens marker og skove havde i Tolstoj fundet sin uovertrufne, men ogsaa sidste mester. Temaet var udtømt. Han selv, der var vokset op i, omend ikke fattige, saa dog beklemte kaar, som havde bag sig en ungdom, hvor der ofte kun havde været til teen og brødet, en 10-aarig forvisning i Sibirien, en stadig kamp med kreditorer, der nu havde drevet ham udenlands, et personligt engagement i dagens politiske, religiøse og filosofiske stridigheder – han var mere i pagt med sin tid, med de mennesker og problemer, der gav den dens præg og kaldet til at skabe den digtning, der skulle forløse den.

I en art mandjævning med Tolstoj fattede Dostoevskij den ambitiøse plan at skrive en roman *Ateisme*, som skulle skildre en mid-

aldrende russer, der pludselig tabte sin tro, søgende vandrede omkring mellem den nye generations mænd, rejste i Vesteuropa, blev »taget paa krogen« af en jesuit, lærte russiske fanatikere, eneboere og præster at kende, sank dybt i forvildelse, men dog til sidst fandt frem til den russiske Kristus og den russiske Gud. Mens Dostoevskij med venstre haand i løbet af 1869 skrev novellen *Den evige Æglemand*, hvorved han indfriele et løfte og holdt den værste nød borte, forandrede planerne til det, der skulle være kronen paa hans livsværk, og de tog nu form af skitser til en 5 binds roman paa langt over 2000 sider om *Den store Synders Levned*. I 1ste bind ville han skildre et uægte barns pinefulde opvækst. Denne følsomme dreng, som drømte om den magt, han skulle skaffe sig ved hjælp af penge, kom under daarlig paavirkning, blev indblandet i en mordaffære, depraveredes og begik helligbrøde ved at stjæle juvelerne fra en ikon. Sin barnetro havde han tabt. I 2det bind ville Dostoevskij skildre hans ophold i et kloster, hvortil han var sendt for at blive forbedret. Han kom her under indflydelse af en *stárec*, der lærte ham, at det var nødvendigt at leve ude i verden, at tage dens byrder paa sig og gennem lidelsen og synden komme til erkendelse af Guds mening med hans liv. I 3dje bind, som skulle rulle et vidt panorama op af datidens Rusland, skulle helten atter blive grebet af sit magtbegær, sin Rothschild-drøm og af et intellektets hovmod. I kæmperomanens to sidste dele, som Dostoevskij kun løseligt har skitseret, synes det, som om synderen kommer frem til en kristelig ydmyghed og ender som de krænkedes og ydmygedes hjælper.

Denne roman i »homerisk format« kom Dostoevskij aldrig til at skrive. Brudstykker af den findes i hans tre sidste store værker, *De Besatte*, *Ynglingen* og *Brødrene Karamázov*.

I slutningen af 1869 dukker der i Dostoevskijs notesbøger, der stadig vrimler med notater til hovedværket, nye ideer op, som er inspireret af, hvad der skete i Rusland. Dostoevskij var nu kommet til Dresden, hvor han ivrigt fulgte begivenhedernes forløb hjemme. Hver dag læste han ikke blot de russiske aviser, men ogsaa de store europæiske blade. Han kunne af dem forstaa, at det i de store byer trak op til uroligheder, at studenterungdommen, forført, som han mente, af de samme ideer, som i hans ungdom havde bragt ham selv i ulykke, forberedte sig paa at protestere mod regeringens politik, og inklade sig paa galmandsaktioner af samme art som stu-

denten Karakóзовs mislykkede attentat paa tsaren i april 1866. Hans hustru fortæller i sine erindringer: » . . . Fëdor Mixajlovič, der læste forskellige udenlandske aviser (i dem tryktes meget, som ikke kom frem i de russiske) kom til den overbevisning, at der i det Petróvske Landbrugsakademi inden længe ville opstaa politiske uroligheder. Da han frygtede, at min broder paa grund af sin ungdom og karakterløshed ville tage aktivt del i dem, overtalte han min moder til at invitere sønnen til at besøge os i Dresden . . . Fëdor Mixajlovič havde altid godt kunnet lide min broder og havde interesseret sig for hans arbejde, hans bekendtskabskreds og i det hele taget studenterverdenens liv, og hvad der rørte sig i den. Min broder berettede indgaaende og med begejstring. Saa opstod hos Fëdor Mixajlovič den idé, at han i en af sine fortællinger ville skildre den daværende politiske bevægelse og som en af hovedheltene tage den student Ivánov (under navnet Šátov), der senere blev myrdet af Nečáev. Om studenten Ivanov fortalte min broder, at han var et klogt menneske, der havde gjort sig bemærket ved sin faste karakter og ved paa en radikal maade at have forandret sin hidtidige overbevisning. Og hvor dybt rystet blev min mand da ikke, da han af aviserne læste om mordet paa studenten Ivanov . . . «.¹⁾

Er end hustruens beretning om, hvordan samtalerne med den unge svoger I. G. Snitkin og avisernes sensationelle afsløring af omstændighederne ved mordet paa Ivanov pludselig skulle have faaet Dostoevskij til at lægge sin store roman til side og give sig i kast med en helt anden bog, nok lidt for summarisk, staar det dog fast, at det politiske mord blev inspirationen til *De Besatte*, som Dostoevskij arbejdede paa de følgende aar. I sin bestyrtelse over, hvor langt nihilismen havde ædt sig ind i de unges sjæle, og harme over, hvad han mente maatte være den ældre revolutionære generations uansvarlighed, besluttede Dostoevskij at gaa til modangreb. »Om det saa bare bliver en pamflet, blot jeg faar sagt min mening.«.²⁾

De Besatte eller *Dæmonerne*, som romanen ogsaa er kommet til at hedde paa dansk, selv om *Djævlene* nok ville være den bedste oversættelse af den russiske titel *Besy*, blev et af hans mest omstridte værker. Nogle har i denne bog kun villet se en ondsindet bagvaskelse

¹⁾ A. G. Dosloevskaja: *Vospominanija*. Moskva-Leningrad 1925, s. 130-131.

²⁾ Se brev til N. N. Stráxov af 5. 4. (24. 3) 1870 i F. M. Dostoevskij: *Pis'ma*, t. II. Moskva-Leningrad 1930, s. 257, nr. 345.

af den revolutionære bevægelse, hvorfor den da ogsaa i mange aar i Sovjet ikke blev genoptrykt, andre en genial vision af, hvad oprøret mod Gud, mod traditionerne og vilkaarene for menneskets lod bar i sit skød. Men selv om holdningen til denne roman kan være forskellig, har den altid været anerkendt som en af hans store romaner. De erfaringer, som blev gjort af den generation, der oplevede nazismen og stalinismen, har ikke mindst bragt den frem i søgelyset, hvad blandt andet Malraux og Camus' forfatterskaber vidner om.

Under en gennemgang af romanen i foraarssemestret 1965 blev jeg klar over, at først ved at sætte den i relation til de begivenheder og ideer, til den aktuelle situation, som inspirerede den, blev det muligt at forstaa ikke blot mange af dens enkeltheder, som for en moderne læser staar som fostre af en sygelig fantasi, men ogsaa dens intentioner. Da den udkom i tiden mellem januar 1871 og efteraaret 1872, var *De Besatte* et lidenskabeligt indlæg i den standende strid og saa aktuel, at den havde optaget stof, der faa maaneder før havde været hovedemnet i den russiske presse. At det, der var konciperet som en pamflet, fik perspektiver langt ud over øjeblikket, og at romanen under sit svære svangerskab forvandlede fra et kampskrift i døgnets diskussion til en ny fortælling om forbrydelse og straf, er en anden sag. Det skyldes dens forfatters særlige evne til bag dagens begivenheder at ane den grandiose magtkamp mellem det ondes og det godes principper, som han i sine troende stunder var overbevist om ville ende med det russiske gudsmenneskes sejr.

Nærværende arbejde forsøger at skildre den baggrund, de mennesker og tanker, som Dostoevskij maatte gøre op med. Jeg haaber, at det maa kunne læses som en trods mange lakuner dog fyldig beretning om et afgørende decennium i Ruslands historie, 1860erne. Den hævdvundne tradition at lade dette tjaar begynde med 1855, aaret for Aleksander II's tronbestigelse, har jeg fulgt. Det er mit haab snart at faa lejlighed til at behandle selve romanen.

Ved transskriptionen af russiske ord og navne er den i arbejder af denne art gængse fulgt: ð lig dansk tj, š lig dansk sj (ustemt), ž lig fransk j (som i *jour*), c lig ts, z stemt s, x lig tysk ch i *ach*, ě er betonet e, udtales som o (med mouillering af foregaaende konsonant).

Første gang et russisk navn optræder, er det, hvis ikke dets rette akcentuering allerede er indgaaet i dansk sprogbrug, forsynet med akcenttegn. I visse tilfælde har det været umuligt at fastslaa den rette akcentuering.

Datoerne er, naar de angiver russiske begivenheder, efter den julianske kalender, d.v.s. i det 19ende aarhundrede 12 dage efter vor tidsregning.

Russiske citater er oversat; citater paa de vesteuropæiske hovedsprog er derimod anført i deres oprindelige sproglige form.

Kolossen paa lurfødder

Nikolaj I

Selvherskeren over alle russere, tsar Nikolaj I, havde i snart 30 aar holdt det russiske riges tømmer fast i sin haand. I urokkelig tillid til sin egen mission, der var at opretholde den bestaaende orden, som han satte lig den af Gud givne orden, havde han bragt til tavshed selv de spædeste røster, som havde rejst sig mod hans opfattelse af rigets ve og vel. At forsynet havde bestemt ham til at være sit redskab, og at det utvetydigt talte gennem hans vilje, tvivlede han ikke om. Hvad der ikke kom ind under hans styres officielle formel: *ortodoksi, autokrati og russisk nationalitet* ansaa han for vantro, oprør mod Gud, ham selv og staten. Det fremherskende træk i hans karakter, en til det maniske grænsende kærlighed til præcision, til at enhver ting til enhver tid skulle være paa sin plads, havde han ihærdigt søgt at faa sine undersaatter til at efterligne. Tilsyneladende var det lykkedes. Kejseren maatte tro det, da det ikke var ham givet at se virkeligheden bag den vældige papirmur, som hans stadigt voksende bureaukrati havde bygget op omkring ham.¹⁾

Tilsyneladende var det lykkedes tsaren ved politi og gendarmeri, ved arrestationer og deportationer, ved konfiskation af udenlandsk litteratur og skærpet censur af den hjemlige etc. etc. at gøre det russiske samfund til en afspejling af den hær, som han selv elskede at

¹⁾ Embedsmændene tilrettelagde ofte deres indberetninger, saa de fik en form, som maatte bestyrke tsaren i hans tro, at alt var saare godt. Aleksander Herzen fortæller, at da han i 1840 var ansat i indenrigsministeriet og skulle sammenfatte guvernementsrapporterne til en almen indberetning, blev han advaret mod at overlade slutningerne til tallenes og kendsgerningernes forgodtbefindende: »I undersøgelsen af antallet og karakteren af forbrydelser anmodes De høfligt om at tilgodese fremskridtet i den nationale sædelighed og ovrighedens forstærkede bestræbelser for at forbedre samme«. (Se A. I. Gercen: *Sobranie sočinenij v tridcati tomax*, t. IX. Moskva 1956, s. 53). Denne bureaukratiske forfalskning af virkeligheden døbte senere Nikolaj I's søn, Konstantin Nikoláevič, »den officielle løgn« (official'naja lož'), hvilket blev den hævdundne terminus for fænomenet.

eksercere, og hvis soldater gennem aarelang drill var blevet til marionetter. Dens forbillede var hans svigerfaders preussiske, som Nikolaj engang havde besunget i disse ord, der har karakter af en trosbekendelse: »On aperçoit ici un ordre, une légalité sévère et absolue, aucune présomption, pas de contradiction, une chose découle de l'autre, personne ne commande avant d'avoir appris à obéir; personne ne se met avant à moins que son acte ne soit justifié. Tout est soumis à un but défini, toute chose à sa destination propre. Voilà pourquoi je me sens si bien parmi ses hommes, et voilà pourquoi je respecteraï toujours la condition d'être soldat«.¹⁾

Indadtil og udadtil, i stort som i smaat, havde tsar Nikolaj formet riget efter dette ideal, og Rusland var tilsyneladende saa stærkt som ingensinde. Ved sin tronbestigelse i 1825 havde han slaact de liberale officersgruppers diletantiske oprørsforsøg ned paa Senatspladsen i Skt. Petersborg. De revolutionære uroligheder, der stadig rystede Vesteuropa, havde ikke faact lov til at trænge ind over Ruslands grænser, ja tsaren havde haft styrke til at paatage sig rollen som legitimitetens vagthund i Europa. Hans hære havde ikke blot knust den polske opstand i 1830–31, men ogsaa den ungarske i 1848–49. Han havde støttet østrigerne i Italien, Ferdinand II i Begge Sicilier, den danske helstat overfor preusserne og slesvig-holstenerne. Han kunne trygt se frem til sit 30-aars regeringsjubilæum.

Oppositionen var knust. Urostifteren Belínskij, der havde benyttet det eneste forum for idédebat, den litterære kritik, til at fylde de unges hoveder med alskens filosofiske og socialistiske tanker, var heldigt for ham selv død af tuberkulose i 1848. Aaret før havde et andet brushoved, Aleksander Herzen, fornuftigt forladt Rusland, et tredje, Mihail Bakúnin, sad smedet i jern i Peter-Pauls-fæstningens kasematter. Tsaren havde ovenikøbet haft den fornøjelse at læse hans *Bekendelse*. I denne havde »den angrende synder, Mihail Bakunin«, saaledes som opvigleren fra Paris, Praha og Dresden underskrev det ejendommelige dokument, staaet foran Nikolaj »som en forloren, vildfaren og fordærvet søn foran en krænket og vred fader«.²⁾ Iván Turgenev, der i en *Jægers Dagbog* i tilsløret form

¹⁾ Paul Milioukov, Ch. Seignobos et L. Eisenmann: Histoire de Russie. Paris 1932, II, s. 728. Dette credo, som kejseren formulerede paa fransk, blev tilstillet udgiveren af »Der Soldatenfreund«, Louis Schneider. (Se N. K. Silder: Imperator Nikolaj Pervyj, ego žizn' i carstvovanie. Skt. Petersborg 1903, I, s. 147).

²⁾ E. H. Carr: Michael Bakunin. London 1937, s. 212.

Nikolaj I

havde angrebet livegenskabet, som tsaren havde forbudt enhver offentlig omtale af, befandt sig i en art stuearrest paa sit gods Spásskoc i Orëlgubernementet. Gógols arvtager som satirikeren i den russiske litteratur, Saltykóv-Šcedrín, var forvist til den nordrussiske by Vjátka. Medlemmerne af den sidste alvorligere revolutionære gruppe, der havde samlet sig omkring Petrašévskij, var nu, efter det af Nikolaj selv arrangerede makabre skuespil paa Semënov-pladsen, spredt i sibiriske fængsler, i regimenter som menige soldater og paa forvisningssteder. Den kendteste af dem, Fëdor Dostoevskij, udsønde de sidste svære maaneder af sin fængselsstraf i tugthuset i Omsk.

Censuren havde derfor ogsaa anledning og tid til stadig at beskæftige sig med saa absurde sager som den moskovitiske metropolits klage over, at en forfatter i sin beskrivelse af Moskva havde formastet sig til at fortælle, hvordan kragerne anbragte sig paa kirkernes gyldne kors. Censor retfærdiggjorde sig med, at hverken han eller forfatteren var skyld i denne uorden; ansvaret maatte ligge hos Moskvas politimester, som gav kragerne en saadan frihed. Da den delikate sag kom helt op til chefen for det politiske politi, var denne dog fornuftig nok til at antyde, at en saa høj dignitar som Moskvas metropolit ikke burde bekymre sig om saadanne bagateller.¹⁾

Krimkrigen

I 1853, to aar før den store dag, der skulle være hans regerings-tids apoteose, tog Nikolaj I de fatale skridt, som skulle afsløre, at hans rige ikke var den monolit, han havde forestillet sig, men som hans fjende og forhaaner Herzen senere sagde: »en bunke skærver, lukket inde bag en overflade af granit«. Og ude i Europa skulle man igen begynde at bruge Diderots gamle udtryk »*colosse aux pieds*

¹⁾ Se Marian Toporowskis indledning til Aleksander Puszkín: *Dziela*, Warszawa 1967, I, s. 91. Et af de kendteste eksempler paa censurens absurditeter er indvendingen mod Gogols roman *Døde Sjæle*. Censor gjorde ophævelser, fordi »sjælen er udødelig« og tilføjede, at Čičikovs betaling, 2¹/₂ rubel pr. sjæl, krænkede hans anstændighedsfølelse. Et andet berømt eksempel er censurs tilføjelse til et kærlighedsdigt, hvor poeten havde sagt: »Ak, hvor ville jeg ønske i de øde landes stilhed ukendt og nær dig at nyde saligheden.« Censor stregede strofen over og skrev i margen: »Heraf ses, at forfatteren vil slippe for at tjene sin Gud og sin kejser for at være ene med sin elskerinde«. Andre eksempler anføres i Pierre Dolgoroukow: *La Vérité sur la Russie*. Paris 1860, s. 319 ff.

d'argile«. I det kommende aarhundrede fik karakteristikkene af Rusland som kolossen paa lerbædder umaadelig succes i bierstuberne og bistroernes politiske kandestøberier. Til tider med rette, til andre fik denne tro skæbnesvangre følger.

Nikolaj I, som af alle kræfter havde søgt at opretholde *status quo* i Europa, gjorde en undtagelse for det osmanniske rige, maaske ud fra den betragtning, at Tyrkiet allerede var dødsdømt. Saa tidligt som i 1844 skal han til Robert Peel og dennes udenrigsminister Aberdeen have udtalt, at der i Rusland kun var to meninger om sultanens rige. Den ene, at riget var ved at styrte sammen, den anden, at det var allerede sket. Det første synspunkt, sagde han, blev hævdet af hans vicekansler og udenrigsminister Nesselrode, det andet af ham selv.¹⁾

Om tsarens motiver til, efter i mange aar dels at have prøvet at holde liv i Europas syge mand, dels at have forsøgt at komme til en forstaaelse med vestmagterne om en fælles ordning, endelig at bestemme sig for en indgriben, er der fremsat adskillige formodninger.²⁾ Et er i alt fald klart, i den rolle som kristenhedens forsvarer, han nu paatog sig, fandt han støtte i vide russiske kredse. Da han i marts 1853 indledte diplomatisk og i juni militær aktivitet mod Tyrkiet, begejstredes adskillige russere ved tanken om, at nu – i 400-aaret for Konstantinopels fald – skulle den gamle drøm om befrielsen af rettroenhedens tidligere hovedstad gaa i opfyldelse. Det store græsk-russiske østlige rige, som digteren Tjutčev ikke var alene at drømme om, skulle skabes.³⁾

Men denne forandring af magtbalancen kunne det øvrige Europa ikke godtage, ikke engang Østrig-Ungarn, som tsaren havde ventet ville indtage i det mindste en neutral holdning. Habsburgermonarkiet kunne ikke tolerere en yderligere russisk fremtrængen paa

¹⁾ G. H. Bolsover: *Nicholas I and the Partition of Turkey* i *The Slavonic Review*, vol. XXVIII, nr. 68, London 1948, s. 144.

²⁾ Se Bolsovers netop citerede artikel og Nicholas V. Riasanowsky: *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825–55*. Berkeley and Los Angeles 1959, s. 261 ff.

³⁾ K. Pigarëv: *Žizn' i tvorčestvo Tjutčeva*. Moskva 1962, s. 150. Ved siden af de begejstrede fandtes allerede fra krigens begyndelse defeatister, som i et nederlag paa slagmarkerne saa muligheden for en fornyelse af det russiske samfund. Typisk for denne gruppes synspunkter er en udtalelse af den liberale historiker Solov'ëv: »Paa den ene side blev vore patriotiske følelser dybt krænket af Ruslands fornærelse; paa den anden var vi overbeviste om, at kun ulykken og netop i form af en ulykkelig krig kunne fremkalde den frelsende omvæltning, standse den videre forraadelse«. (Se S. M. Solov'ëv: *Zapiski*. Petrograd, uden aar, s. 150).

Balkanhalvøen, og selv om det ikke gik ind i krigen, var det dog dets uforsonlige holdning, som standsede den russiske fremmarch og fremtvang rømningen af fyrstendømmerne Valakiet og Moldau i sommeren 1854. Vestmagterne, England og Frankrig, kunne ikke roligt se paa, at russerne satte sig fast ved Bosporus og Dardanellerne og trængte frem til Middelhavet og havde allerede i oktober 1853 sendt en flaaede til Bosporus. I marts 1854 traadte de ind i krigen, fulgt i 1855 af Sardinien, som hermed begyndte at spille Italiens obligate rolle som stormagternes medløber. I september 1854 land-satte de allierede ca. 60.000 mand paa Krim ved Evpatoria, og den egentlige Krimkrig begyndte. Havde det hidtidige forløb vist, at diplomaten Nikolaj I havde gjort sig skyld i fatale fejlvurderinger, skulle det nu aabenbares, at det ikke var bedre bevendt med soldaten paa tronen.¹⁾

Naar tsaren havde holdt sine parader og revuer, som ofte hensatte ham i ekstatisk fryd, havde de været de pragtfuldeste militære skuespil, Europa dengang kunne opvise. Men al energien var blevet opbrugt til denne udfoldelse af uniformspragt, indeksercering af tropperne og overholdelse af reglementerne til punkt og prikke. For en moderne bevæbning af hæren var der ikke sørget; det var stadig muskedonnerne fra Napoleonstiden, som soldaterne marcherede med. Overfor de allieredes Monié-rifler og længere rækkende artilleri kom de forældede russiske vaaben til kort. Den russiske marine kunne ganske vist slaa den tyrkiske flaaede, men de russiske fartøjer, der endnu førte sejl, kunne ikke tage kampen op med de allieredes dampdrevne krigsskibe. Mens franskmændene og englænderne kunne føre deres tropper frem til Krim, havde russerne paa grund af det endnu uudviklede jernbanevæsen vanskeligheder med at faa deres tropper og gods frem.²⁾ Gang paa gang maatte de efterlade

¹⁾ Nikolaj I og monarkismens støtter i Rusland var ikke ene om at overvurdere rigets evne til at vinde krigen. Herzen lod sig rive med af det mørksyn paa Europas fremtid, som skuffelsen efter den revolutionære bevægelses fallit i 1848 havde givet ham og udtalte i februar 1854: «Dans tous les cas, cette guerre sera *l'Introduction maestosla e marziale* du monde slave dans l'histoire universelle et *una marcia funebre* du vieux monde». Se A. I. Gercen, op. cit. t. XII, Moskva 1957, s. 166). Klarere saa dekabristen Nikolaj Turgenev, som allerede i 1847 havde forudsagt, at Rusland ville blive slaaget ved det første sammenstød med vestmagterne. (Se hans *La Russie et les Russes*, Paris 1847, III, s. 13 ff).

²⁾ Nikolajs mangeaarige finansminister Kankrin havde haardnakket modsat sig anlæg af jernbaner. Han fandt ikke landet modent dertil. I 1837 blev den 27 km lange bane mellem Skt. Petersborg og feriebyen Pávlovsk bygget. Først i 1851 kom linjen mellem hovedstaden og Moskva i gang.

deres skyts paa de opblødte veje, og inden de naaede at staa ansigt til ansigt med fjenden, var regimenterne paa grund af strabadserne, underernæring, daarlig udrustning og sygdom svundet ind til det halve. Udmattelse og sygdomme kom til at koste den russiske hær flere soldater end selve kampene. Paradehæren var ikke funktionsdygtig i felten. Den øverste hærledelse viste sig at være evneløs, da skuepladsen forlagdes fra Marsmarken i Skt. Petersborg til slagmarkerne.

Skæbnesvangre følger havde det ogsaa, at det viste sig, at officerskorpset og de kejserlige embedsmænd var saa fastgroede i bestikkelsessystemet og i synet paa statens midler som en ekstra privat indtægtskilde, at de selv overfor de faretruende perspektiver snarere saa paa krigen som et tegn fra himlen til at tilegne sig mere end de var vant til end som en opfordring til at begrænse deres griskhed. Fra leverandørerne over intendanturen til regimentskommandørerne og videre nedefter svandt krigsbevillingerne ind, saa soldaterne ofte manglede det nødtøftigste.

Den unge officer Leo Tolstoj, som kæmpede i det indesluttede Sevastopol, blev saa opbragt og fortvivlet, at han skrev et notat »Om den russiske soldats og officers negative sider«, som han havde i sinde at overbringe en af kejserens sønner. Her siger han bl. a.: »Flertallet af officererne har kun ét maal – at tilrane sig en formue af de midler, der staa til deres disposition, og at trække sig tilbage, saa snart de har naaet dette maal«. Videre hedder det: »Vore soldater er tapre, fordi døden er en velsignelse for dem«, og han slutter: »Vi har ingen armé, men en samling af undertrykte, disciplinerede slaver, bevidste plyndrere og lejesvende«. ¹⁾ Tolstoj var dog efter paa denne maade at have faaet luft for sin harme klog nok til at gemme disse notater, men i camoufleret form kommer deres synspunkter frem i de epokegørende *Fortællinger fra Sevastopol*, som han snart efter skrev.

Trods den heroisme, som den menige russiske soldat lagde for dagen under den 11 maaneder lange belejring af Sevastopol og enkelte officerers som f. eks. Totlébens uomtvistelige dygtighed og patriotisme, afslørede krigens forløb, at Ruslands økonomiske kapacitet stod tilbage for vestmagternes, at dets krigsmaskine var forældet, at dets administrationsapparat var raaddent.

¹⁾ Zapiska ob otricatel'nyx storonax russkogo soldata i oficera, trykt i den saakaldte jubilæumsudgave, Polnoe sobranie sočinenij, t. IV, s. 285–294.

Efterhaanden som katastrofen nærmede sig, begyndte angsten for fremtiden og vreden at gribe selv tsarismens trofasteste støtter. Rygterne om forræderi bredte sig, og slavofilernes antydninger, at det var de mange udlændinge, som tsaren havde omgivet sig med, der bar skylden for ulykkerne, vandt tiltro i vide kredse.¹⁾ Selv tilliden til tsaren begyndte at vakle. Den allerede citerede Tjutčev, der havde jublet saa højt ved fjendtlighedernes begyndelse og sat saa store forhaabninger til krigen, kunne nu ikke »om blot for et øjeblik overvinde den uudsigelige afsky, væmmelse blandet med raseri«, som fyldte ham. Han var opbragt over regeringskredsens »gemenhed, dumhed, lavhed og absurditet«. ²⁾ Allerede i sommeren 1854 skriver han i et privat brev: »Situationen bliver for hver dag mere og mere truende. Man har paa fornemmelsen, at man befinder sig i en karet, som ruller ned ad en stadig stejlere skrænt og pludselig opdager man, at der ikke er nogen kusk paa bukken«. ³⁾

Faa maaneder efter var kusken faldet af. Modgangen havde undergravet tsarens allerede svigtende helbred, og en forkølelse var nok til den 18ende februar 1855 at bringe ham i graven. Mange russere kunne ikke tro andet, end at tsaren havde taget sit eget liv. Da han paa sit dødsleje gav »kommandoen« videre til sin søn – selv nu følte Nikolaj sig som soldaten – indrømmede han, at ikke alt var »i en saadan stand, som han kunne ønske«, og at han efterlod Aleksander »meget arbejde og mange bekymringer«. ⁴⁾

¹⁾ Særlig udenrigsministeren, den »kosmopolitiske« Karl-Robert Nesselrode, søn af en westphalsk adelsmand i russisk tjeneste og en jødisk moder, født paa et engelsk skib paa vej til Lissabon, blev gjort til syndebuk. Han tog sin afsked i 1856 efter fredsslutningen.

²⁾ K. Pigarëv, op. cit. s. 152.

³⁾ K. Pigarëv, op. cit. s. 152.

⁴⁾ G. A. Džansiev: Epoxa velikix reform. Skt. Petersborg 1907, s. 14.

II Tøbrud

Den nye tsar

Tsarens pludselige død kom som et chok. Da Tjutčev fik underretningen, følte han det – som saa mange russere knap 100 aar senere, da en anden russisk selvhersker ramtes af det uundgaaelige – som »Gud var død«. ¹⁾ Men denne chokvirkning fortog sig hurtigt, og mange begyndte at fatte tillid til en ny og bedre fremtid. Mens Herzen med det følelsesengagement, der var saa karakteristisk for ham, faa dage efter udbrod: »Vi er berusede, vi er blevet gale, vi er blevet unge igen«, ²⁾ gav slavofilen Aksákovs hustru, V. S. Aksakova, nok mere udtryk for den almindelige stemning, da hun i sin dagbog skrev: »Alle føler uvilkaarligt, at en sten, et pres er taget bort fra dem, at det paa en eller anden maade er blevet lettere at aande«. ³⁾ For adskillige af dem, som tsaren havde forfulgt, kom hans død for sent. Da historieprofessoren Granóvskij af en student blev spurgt, om han havde hørt den gode tidende, svarede han: »Det vidunderlige er ikke, at han er død, men at vi lever«. Granovskij var imidlertid saa nedbrudt, at han selv døde 18 maaneder senere. ⁴⁾

Naar man kunne føle en saadan befrielse, skyldtes det, at man nærede tillid til, at den nye tsar skulle indlede en ny epoke. Ganske vist havde den nu 37-aarige Aleksander II været gennem sin faders militære skole og havde som denne vist forkærlighed for militæret. Ogsaa ham havde begivenhederne i 1848 jaget en skræk i livet, og i de nærmeste aar derefter havde han indtaget en holdning, der var mindst lige saa reaktionær som faderens. Han havde dengang været aktiv i skærpelsen af censuren og bestemt sat sig imod en forbedring af bøndernes kaar i vestomraadet, som var blevet foreslaaet.

¹⁾ A. F. Tjutčeva: *Pri dvore dvux imperatorov*. Moskva 1928, I, s. 185.

²⁾ A. J. Gercen, *op. cit.* t. XXV, Moskva 1961, s. 242.

³⁾ V. S. Aksakova: *Dnevnik 1854–55 godov*. Skt. Petersborg 1913, s. 102.

⁴⁾ A. Turkov: *Saltykov-Šcedrin i serien Žizn' zamečatel'nyx ljudej*. Moskva 1964, s. 22.

Men herom vidste offentligheden intet, hvorimod rygtet gik, at han som alle tsarevičer havde været i opposition til faderen. Rygtet var sandt, som Aleksander i flere tilfælde havde opponeret mod faderen. Man vidste ogsaa om ham, at han havde haft den milde og humane Žukóvskij som lærer, en kendsgerning, som blev tillagt altfor stor betydning, for vel var Žukovskij en varmhjertet personlighed, som ofte var gaaet i brechen for folk, der var faldet i politiets hænder, men hans politiske synspunkter var saare konservative. Dog fulgte Aleksander i flere tilfælde hans eksempel. Adskillige gange havde henvendelser til tronfølgeren mildnet de forvistes lod. Saaledes havde han udvirket, at Herzen fra udørknen Vjatka var blevet forflyttet til det idylliske Vladimir, og at Turgenevs stuearrest var blevet ophævet. Aleksander II blev mødt med en tillid og forhaabning, som sjældent nogen russisk tsar. Et overbevisende udtryk herfor er det brev, som emigranten i London, Herzen, skrev til ham: »Tsar! Din regering begynder under en usædvanlig lykkelig stjerne. Du har ingen blodpletter paa dig, du har ikke samvittighedsnag. Meddelelsen om din faders død blev ikke bragt dig af hans mordere; du behøvede ikke gaa over pladsen, der var gennemvædet af russisk blod, for at sætte dig paa din trone . . . Af dig venter folkene mildhed, venter et menneskeligt hjerte . . . Ganske vist er mit banner ikke dit. Jeg er uforbederlig socialist, du er enevældig monark. Men dit og mit banner har en ting fælles – nemlig kærlighed til folket . . . Jeg er i denne kærligheds navn rede til at gøre et stort offer . . . Jeg er rede til at vente, slette mig ud, tale om noget andet, om jeg blot har det levende haab, at du vil gøre noget for Rusland . . .«.¹⁾

Trykket lettes

Krigens forløb havde gjort det klart for Aleksander, at han ikke kunne fortsætte faderens politik, og han havde allerede inden dennes død vist tegn til, at han ville slaa ind paa nye baner. Han havde saaledes modtaget historikeren Pogódin i audiens og opmærksomt lyttet til dennes hæftige anklager mod regimet, anklager, som man ikke vovede at lade komme frem til Nikolaj I. Her havde Pogodin bl. a. hævdet, at en af de vigtigste grunde til ulykkerne var mangel paa

¹⁾ Det aabne brev, dateret 10. 3. 1855, blev trykt i første nummer af Poljárnaja Zvezdá, august 1855. Se A. I. Gercen, op. cit. t. XII. Moskva 1957, s. 272–274.

Aleksander II

offentlighed og oplysning. Det var da ogsaa paa disse to omraader, at tsaren først satte ind, omend tøvende og ofte mere drevet frem af omstændighederne end af lyst.¹⁾

Den overordentlige komité (kaldet den Buturlinske komité efter den reaktionære krigshistoriker Buturlin), der med Aleksanders egen virksomme støtte i 1848 var blevet oprettet for at raade bod paa de sædvanlige censurinstansers forsømmeligheder, blev nu afskaffet.²⁾ I det hele taget blev censuren læmpet, og ting, der ikke havde kunnet udkomme, passerede nu gennem censuren, saaledes Puškins og Gogols samlede værker, som – og det viser, hvor haard simbulvinteren havde været – vakte sensation).

En af de første, som forstod at udnytte de mildere vinde, var Černyševskij, der netop var blevet knyttet til tidsskriftet *Sovreménnik* (Den Samtidige), som snart skulle blive de radikales hovedorgan. I juli 1854 begyndte han i artiklen *Om ærlighed i kritikken* at forkynde Belinskijs tanker, ganske vist uden endnu at vove at nævne dennes navn.³⁾ Aaret efter kunne Černyševskij nævne det i den store artikelserie *Skitser om de Gogolske traditioner i den russiske litteratur*⁴⁾, hvori han hæftigt gik til modangreb mod dem, der efter Belinskijs død havde søgt at fratage Gogol æren som den kritiske realismes skaber i Rusland eller endog miskrediteret denne retning.

I sommeren 1855 blev det tilladt at bringe korrespondancer fra krigsskuepladserne. De havde hidtil været forbeholdt et enkelt tidsskrift *Den russiske Invalid*. Denne tilladelse gav Tolstoj mulighed for at offentliggøre sine afslørende reportager fra Sevastopol, selv om censuren stadig strøg adskillige passager.

Snart efter fik alle periodiske publikationer lov til at behandle uden- og indenrigske politiske spørgsmaal, hvilket hidtil 4 tilforladelige aviser havde haft monopol paa. Der blev endvidere givet tilla-

¹⁾ Pogodins breve til tsaren og omstændighederne ved hans bemærkelsesværdige initiativ findes i bindene XIII og XIV af Barsukóvs: *Zizn' i trudy M. P. Pogodina*.

²⁾ Der havde i 1850 været 12 forskellige censurinstanser med et større antal personer beskæftiget, end der udkom bøger om aaret. Se censoren Nikiténkos optegnelser: *Zapiski i dnevnik*. 2den udg., Skt. Petersborg 1905, s. 396.

³⁾ «Ob iskrennosti v kritike». Se N. G. Černyševskij: *Polnoe Sobranie sočinenij v pjatnadcati tomax*, t. II, s. 241–262. Knap 100 aar senere brugte V. Pomerancev, da han skrev en af de første tøbrudsartikler efter Stalins død, det samme ord *iskrennosť* – ærlighed. Se *Ob iskrennosti v literature*. *Novyj Mir*, 1953, nr. 12.

⁴⁾ Černyševskij, op. cit., t. III, s. 5–309.

delse til, at nye tidsskrifter kunne udgives. Under Nikolaj I havde der været forbud mod udgivelsen af nye tidsskrifter. Fra tiden lige efter tronbestigelsen stammer *Rússkaja Beséda* (Den russiske Samtale), som blev slavofilernes organ, og det langt betydningsfuldere *Rússkij Véstnik* (Den russiske Budbringer) med Katkóv som redaktør. Dette tidsskrift skulle komme til at spille en stor rolle i de kommende aar, bl. a. som stedet, hvor Dostoevskij offentliggjorde sine store romaner. *Rússkoe Slóvo* (Det russiske Ord), hvori Písarev skulle skrive sine nihilistiske artikler, fik tilladelse til at udkomme i 1856, men kom ikke i gang før 1859. De fulgtes af en lang række andre, litterære og faglige (ca. 100 nye aviser og tidsskrifter dukkede op i aarene 1856–1859), som meget hurtigt udvidede kredsen af de emner, der vakte den offentlige diskussion. Hvor der før havde været stille som i et fængsel, blev der nu hørt et kor af stemmer som paa en markedsplads.

Hvad der endnu ikke kunne trykkes, cirkulerede i manuskripter, hvis forfattere ofte var kendte, ja endog ikke fornægtede deres forfatterskab, hvilket faa aar før havde været ganske utænkeligt. Disse memoranda handlede om de forskellige emner, fra livegenskabets ophævelse og finansernes reorganisation til anklager over forskellige misbrug. Blandt forfatterne var kendte personligheder som slavofilerne Júrij Samárin og Košelév samt occidentalisten Granovskij. En del af dette materiale blev sendt til Herzen i London, som brugte det i sine publikationer. Intet under, at han opmuntredes deraf. I *Stemmer fra Rusland* skriver han i 1855: »I løbet af et par maaneder er den russiske tanke vaagnet og levet op, som om den bestræber sig paa at erstatte de tabte 40 aar. Den bliver i sandhed et stort folk værdig; den fortaber sig ikke i bitre, virkningsløse klager eller smaalige, golde stridigheder, men vender alvorligt og roligt sine kræfter til udforskningen af vor fortid, nutid og fremtid; uden kleinmodighed, frygt og overdrivelser maaler den ondets dybder, i hvilke vi er nedsunkne og søger lægemidler for vor syge politiske organisme . . . Aldrig har Ruslands fremtid set saa afgørende og glædelig ud«.

Den offentlige debat var sat i gang, og selv om der endnu var ret snævre rammer for dens udfoldelse, betød den, at flere og flere blev inddraget i arbejdet for en bedre fremtid. Allerede i marts 1855 kan den liberale jurist Kavélin skrive til Pogodin: »Her i

Petersborg folder den offentlige mening mere og mere vingerne ud. Man kan ikke længere kende dette soldatismens, stokkenes og uvidenhedens karavanseraj igen. Alle taler, alle diskuterer paa kryds og tværs, ofte dumt, men diskuterer dog og bliver derved, det forstaar sig, klogere. Hvis dette varer ved en 5-6 aar, vil der opstaa en stærk og oplyst offentlig mening . . .«¹⁾

Andre af Aleksanders tidlige regeringshandling er med til at styrke tilliden til ham. De rigoristiske indskrænkninger i udrejsemulighederne, som havde eksisteret i Nikolajs tid, blev ophævet ligesom den exorbitante pris paa udrejsevisum. I de kommende aar oversvømmede russerne da ogsaa Vesteuropa, søgende til vesten som frigivne fanger til solen og lyset. Selv mange af de forviste fik lov at komme tilbage. 5000 polakker, der efter opstanden i 1830-31 var blevet deporteret til det indre af Rusland og Sibirien, vendte hjem. Mest opsigt vakte det, at de overlevende dekabriste vendte hjem. I løbet af 1856 dukkede de op paa deres godser, hvorimod de ikke kunne tage ophold i hovedstæderne Skt. Petersborg og Moskva. Dette forbud blev dog snart ophævet. Deres hjemkomst gav Tolstoj ideen til at skrive en roman om dem, en inspiration, der skulle blive til *Krig og Fred*.²⁾ Saltykov-Šcedrin kom i slutningen af 1855 tilbage fra Vjatka. Det var Puškins enke, nu gift med en fætter til den nye indenrigsminister, Lanskój, der var gaaet i brechen for ham. Turgenev fik endelig hævet sit politiopsyn og styrtede i sommeren 1856 afsted til Frankrig for at gense Pauline Viardot. Selv for Dostoevskij betød tronskiftet en mildnelse. Den 1ste oktober 1856 blev han, der tjente som menig i den Sibiriske 7ende linjebataillon i Semipalátinsk, forfremmet til officer. Først 3 aar senere fik han imidlertid lov til at forlade tjenesten og rejse hjem til Rusland.

Begejstring vakte det ogsaa, at Aleksander fjernede nogle af de mest forhadte og foragtede instrumenter for faderens undertrykkelsespolitik, saaledes chefen for det hemmelige politi samt favoritten Kleinmichel, som allerede under Aleksander I havde været et lydigt

¹⁾ Se Kavelins brev til Pogodin i Barsukovs *Žizn'* i trudy M. P. Pogodina, t. XIV, Skt. Petersborg 1900, s. 210.

²⁾ De overleverede partier af romanen *Dekabristerne* stammer imidlertid ikke fra 1856, men fra 1863 og synes stærkt inspireret af Tolstojs møde i Firenze omkring aarsskiftet 1861 med den gamle dekabrist, fyrst Sergéj Volkónskij. Se Boris Eixenbaum: *Lev Tolstoj*, t. II, Leningrad 1931, s. 189 ff.

skabte, der samtidig havde fyldt sine egne lommer med aabenlys frækhed.¹⁾

I hvor høj grad den nye tsar ved disse forholdsregler forstod at vinde tilliden, illustreres maaske bedst ved, at selv den gennemnøgterne og skeptiske Černyševskij i august 1856 – og det var uden antydning af ironi – kunne skrive, at »oplysningens succes er genstand for vor Monarks omhu og ønsker, den Monark, der elsker sit folk og er elsket af det«. I det følgende taler Černyševskij om »de urokkelige haab til folkets lykkelige skæbne under den milde og retfærdige Aleksander II's styre«. ²⁾ Med sin sædvanlige evne til at finde dette rette ord betegnede Tjutčev denne tid som tøbruddet (ottepel').³⁾

Tolstojs vurdering af tiden

Den optimisme, som havde grebet store kredse, forhaabningerne, man stillede til en fremtid, som skulle bære frihedens navn, skabte en hidtil ukendt følelse af samdrægtighed hos de grupper, der hidtil havde diskuteret Ruslands maal. Den gamle strid mellem slavofiler og occidentalister var for en stund glemmt. Černyševskij rakte slavofilerne haanden og ønskede at samarbejde med de liberale førere Katkov, Granovskij og Korš.⁴⁾

Rusland var vaagnet af sin letargiske søvn. Mens mange følte det, som havde »himlen aabnet sig over dem«, tog Tolstoj de ironiske briller paa, da han i indledningen til fragmentet *Dekabriterne* gav følgende billede af denne tid: »Det var for ikke saa længe siden, i Aleksander II's regeringstid, i vor, civilisationens, progressens, problemernes, Ruslands genfødsels osv. osv. tid; paa den tid, da den sejrriige russiske hær vendte tilbage fra det til fjenden overgivne Sevastopol, da hele Rusland fejrede ødelæggelsen af Sortehavsflaa-

¹⁾ Grev P. Kleinmichel havde gjort tsar Nikolaj særlige tjenester ved at optræde som kobler mellem ham og hans sidste aars elskerinde Nelidova og ved at adoptere deres børn. Det var nu ikke derfor, at han ved sin ophøjelse i grevestanden fik mottoet »Iver overvinder alt« føjet til sit vaaben. Det var Kleinmichel, Puškin sigtede til i digtet *Min Slamtavle* (Moja Rodoslovnaja), hvor han taler om »en forløben soldat fra østrigernes pudrede regimenter«.

²⁾ Černyševskij, op. cit., t. II, s. 561.

³⁾ V. S. Aksakova: Dnevnik 1854–55 godov. Skt. Petersborg 1913, s. 102.

⁴⁾ Se A. A. Kornilov: Obščestvennoe dvizenie pri Aleksandre I. Moskva 1909, s. 20 ff.

den, og det hvidstenede Moskva mødte og lykønskede til denne lykkelige begivenhed resterne af denne flaaedes besætninger, rakte dem et godt glas russisk brændevin og efter god russisk skik brød og salt og bøjede sig dybt for dem. Det var paa den tid, da Rusland inkarneret i vidtskuende gammeljomfru-politikere begræd sammenbruddet af drømmen om Te Deum i Hagia Sofia og det for fædrelandet saare følelige tab af to store mænd, der var faldet under krigen (hvoraf den ene havde været drevet af ønsket om saa snart som muligt at afholde takkegudstjeneste i bemeldte katedral og var faldet paa Valakiets slagmarker, hvor han havde efterladt to eskadroner husarer, og den anden, en uskattérlig mand, havde uddelt te, andres penge og lagner til de saarede uden at have stjaalet hverken det ene eller det andet); paa den tid, da alle steder fra, paa alle den menneskelige aktivitets omraader der i Rusland som svampe voksede store mennesker frem – hærførere, administratorer, økonomer, forfattere, talere og simpelthen store mennesker uden særlige kald eller maal; paa den tid, da den offentlige mening, der begyndte at straffe alle forbrydere, dukkede op, styrket af skaaltalerne ved en Moskva-skuespillers jubilæum; da strenge kommissioner fra Petersborg sprængte mod syd for at fange, afsløre og straffe krigsministeriets tyveknægte; da man i alle byer gav middage og holdt taler for heltene fra Sevastopol, og naar man mødte disse invalider med afrevne ben og arme paa gader og stræder gav dem smaaskillinger; paa den tid, da de oratoriske talenter saa hurtigt udvikledes i folket, at en værtshusholder overalt og ved enhver lejlighed skrev og lod trykke og udenad holdt taler ved banketter, der var saa voldsomme, at ordenens haandhævere maatte lægge baand paa værtshusholderens veltalenhed; da der i selve den engelske klub blev indrettet et særligt værelse til drøftelse af offentlige sager; da der dukkede tidsskrifter op under de forskelligste flag – tidsskrifter, der udviklede europæiske principper paa europæisk grundlag, men med russisk verdensanskuelse, og tidsskrifter udelukkende paa russisk grundlag, der udviklede russiske principper, dog med europæisk verdensanskuelse; da der pludselig dukkede saa mange tidsskrifter op, at man skulle synes, at alle navne var udtømt: baade »Budbringeren« og »Ordet« og »Samtale« og »Tilskueren« og »Stjernen« og »Ørnen« og mange andre, og alligevel kom der stadig nye navne; paa den tid, da der dukkede plejader af filosofiske forfattere op, som beviste, at

videnskaben er national, og at den ikke er national, og at den er anational osv., og en plejade af skønlitterære forfattere, der beskrev lunden og solens opgang og tordenvejret og den russiske piges kærlighed og en embedsmands dovenskab og mange embedsmænds daarlige opførsel; paa den tid, da der overalt dukkede problemer op (saadan kaldte man i aaret 56 alle de sammentræffende omstændigheder, som ingen djævel kunne finde mening i). Der var kadetkorpsernes problem, universiteternes, censurens, den mundtlige rets-procedures, finans-, bank-, politi-, emancipationens og mange andre; alle bestræbte sig paa at finde stadig nye problemer, alle forsøgte at løse dem; man skrev, læste, talte, lavede projekter, alle ville forbedre, tilintetgøre, forandre, og alle russere befandt sig som i en ubeskrivelig entusiasme. Det var en tilstand, som to gange har gentaget sig i Rusland i det 19ende aarhundrede: første gang, da vi i 1812 tævede Napoleon I og anden gang, da i 1856 Napoleon III tævede os. Det russiske folks genfødelses store uforglemmelige tid! Ligesom den franskmand, der sagde, at den ikke havde levet, som ikke havde levet under den store franske revolution, saaledes vover jeg at sige, at den, der ikke har levet i aaret 56 i Rusland, ved ikke, hvad det er at leve«. ¹⁾)

¹⁾ Teksten samt varianter findes i jubilæumsudgaven, t. 17, Moskva - Leningrad, 1936.

III

Livegenskabets ophævelse

Bondeoprør

Det altoverskyggende problem, den nye tsar stod overfor, var bondespørgsmaalet. Af Ruslands dengang 50 millioner indbyggere – Polen og Finland er ikke medtaget i denne beregning – var de 45 millioner livegne bønder. Adel, gejstlighed, embedsmænd, købmænd og andre borgere i byerne udgjorde de resterende 5 millioner. Af dem hørte igen den halve million til adelen, dvs. den herskende klasse var repræsenteret med én af hver 100 indbyggere. De livegne bønder fordelte sig med 20 millioner paa kronens ejendomme og 25 millioner, der tilhørte de private godsejere.

Nikolaj I havde tidligt indset, at livegenskabet var et samfunds-
onde, som maatte læges. Men han vovede ikke at tage afgørende skridt til dets ophævelse. Dels frygtede han, at adelen, hvis han beklippede dens privilegier, skulle kræve compensationer, f. eks. i form af en konstitution, dels nærrede han angst for, at bondemas-serne, naar man begyndte at røre deres problemer, skulle komme i bevægelse og starte et oprør som Pugačëvs, der havde sat hans kejserlige bedstemoder en saadan skræk i livet. En udtalelse, som tsaren fremsatte i 1842 i statsraadet, røber hans holdning: »Der er ingen tvivl om, at livegenskabet, som det nu eksisterer i vort land, er et onde . . . Men at røre ved det nu ville være et endnu farligere onde . . . Pugačëv-oprøret viste, hvor langt folkets raseri kan gaa«.¹⁾

I Nikolajs regeringstid blev der nedsat 9 kommissioner, alle mere eller mindre hemmelige, som behandlede livegenskabets problem

¹⁾ Nicholas V. Riasanovsky, op. cit., s. 210. Ogsaa Pogodin advarede i sine politiske breve til tsaren mod bondeoprøret, hvorimod han ikke var bange for en mere »moderne« revolution: »Mirabeau indgyder os ikke nogen skræk, men vi bør frygte Emel'ka Pugačëv, Ledru Rollin med alle hans kommunister finder ikke tilhængere hos os . . . ingen gaar over til Mazzini, men Sten'ka Razin – han behøver blot opløfte sit kampskrig!» Se A. A. Kormilov, op. cit., s. 10.

eller dele af det, men deres arbejde førte kun til mindre læmpelser, hvoraf nogle forblev paa papiret, og andre blev trukket tilbage. Enkeltes udførelse blev overladt til godsejernes velvilje og fik saaledes kun ringe virkning. Kun saadanne grelle udslag af herremændenes vilkaarlighed overfor bønderne som en families opløsning ved salg af dens medlemmer til forskellige købere, blev der sat en stopper for. I hvor høj grad det var kejserens angst for adclens reaktioner, der bestemte hans tøvende politik, ses af, at han tillod sin energiske minister for statsdomænerne, grev Kiselöv, at gennemføre en lang række foranstaltninger, som forbedrede statsbøndernes kaar ganske betydeligt. Godsejernes bønder fik kun ubetydelige lettelser, og efter 1848 gik arbejdet helt i staa.

Bønderne svarede paa deres usle kaar ved stadige oprør, som ofte maatte slaas ned af militære straffeekspeditioner. Der fandt i Nikolaj I's regeringstid over 700 oprør sted, hvoraf næsten halvdelen laa i hans sidste decennium fra 1845-54. De var af meget forskellig natur, fra hele herreders nægtelse at yde hoveri eller betale skatter til mord paa særlig forhadte godsejere. En halv snes herremænd blev hvert aar ofre for bøndernes vrede. Dette officielle tal er uden tvivl i virkeligheden større, for ofte skjulte familien den skandale, det trods alt var, at dens overhoved blev myrdet af sine bønder. I tiden mellem 1835 og 43 blev 416 bønder deporteret til Sibirien for forsøg paa at myrde deres herrer. Blandt de bondeplagere, der maatte lade livet, var Dostoevskijs fader, som paa grund af sine urimelige krav og efterstræbelse af bøndernes døtre i 1839 blev kvalt af sine bønder.¹⁾

Den voldsomme stigning i tallet paa oprør i Nikolajs sidste tjaar skyldtes ikke blot, at den russiske bondes taalmod var ved at ebbe ud, men ogsaa at der gang paa gang spredtes rygter om en snarlig forestaaende frigørelse. Krimkrigen gav disse rygter ny næring, og visse episoder under krigen illustrerer, hvor stærk trangen var til at kaste aaget. I april 1854 blev der udsendt en *ukáz* om indkaldelse af landstormen til flaaen. Straks efter forlød det i de centrale guvernementer, at livegne bønder kunne melde sig uden forudgaaende indhentet tilladelse fra deres godsejere, og at en frivillig mel-

¹⁾ Om de nærmere omstændigheder ved dette mord, se V. S. Nečævas artikel: *Poezka v Darovoe*. *Novyj Mir*, 1926, nr. 3, og samme forfatterindes bog: *V sem' i usad'be Dostoevskogo*, Moskva 1939.

ding ville medføre ophævelse for dem og deres familier af deres forpligtelser overfor deres herrer. Disse rygter fik bønderne til at strømme mod Moskva, og myndighederne maatte gribe til strenge forholdsregler for at holde dem tilbage og overbevise dem om deres fejltagelse.¹⁾

Knap havde man berøvet bønderne denne illusion, før udskrivningen af den almindelige landstorm i januar 1855 førte til nye vanskeligheder. Denne gang var det bønderne i Kiev-området, som var overbeviste om, at kejseren havde løst dem og ikke blot givet dem friheden, men ogsaa jorden. De troede, at præsterne og herremændene holdt frihedsbrevet skjult for dem, nægtede myndighederne lydighed og oprettede selvstyre med de gamle kosakkommuner som forbillede. Her maatte der sættes militær ind for at genoprette ro og orden.²⁾

Det slog dog ikke rygterne om ophævelse af livegenskabet ned. Aaret efter forlød det i de sydlige guvernementer – Ekaterinosláv og Xersón – at paa det krigshærgede Krim var jorden fri. Tsaren, hed det sig, stod paa Perekóp-tangen med en hjælm af guld og gav friheden til alle, som kom, hvorimod de, der ikke kom eller kom for sent, ville forblive godsejernes livegne som før. I tusindvis forlod bønderne deres landsbyer og vandrede mod Krim med kvinder og børn, kvæg og de nødvendigste redskaber. Ofte tog de forinden hjerteligt afsked med deres ejere og takkede dem for deres omhu for dem. Kun i et enkelt tilfælde stormede de herregaarden, slog forvalteren ihjel og plyndrede. Ogsaa mod dem maatte soldaterne sættes ind, og først efter at have skudt 10 og saaret mange flere fik tropperne overbevist bønderne om, at legenden om de frie jorder paa halvøen kun havde været en drøm.³⁾

Tsaren tager initiativet

Aleksander II var klar over, selv om han i dette som i andre tilfælde satte tropper ind mod bønderne, der havde taget sagen i deres egen haand, kunne han ikke løse bondeproblemet paa

¹⁾ Ja. I. Linkov: Krest'janskoe dvizhenie v Rossii vo vremja Krymskoj vojny 1853–1856 gg. Moskva 1940, s. 28 ff.

²⁾ S. Gromeka: Kievskie volnenija v 1855 g. Otečestvennye zapiski, 1863, nr. 4.

³⁾ I. I. Ignatovič: Pomeščič'i krest'jane nakanune osvoboždenija. 3dje udg. Lenin-grad 1925.

denne bastante maade. Og det var ikke blot bønderne, som satte deres lid til, at tronskiftet betød en ny udvikling. Liberale personligheder i hans nærmeste omgivelser som hans tante, storfyrstinde Eléna Pávlovna, hans broder Konstantín Nikoláevič og store dele af intelligensen regnede med, at han ville skære bort den kræftskade paa det russiske samfund, som livegenskabet var.¹⁾ Men han forhastede sig ikke med at gaa i gang med værket, vel mest af den grund, at han ligesom faderen ikke vidste, hvordan han skulle gribe det an. En for hurtig og radikal reform ville have stødt adelen bort, det samfundslag, han ligesom faderen støttede sig til, og ogsaa han frygtede bonderevolutionen. Men mens denne trusel havde faaet faderen til at lægge hænderne i skødet, synes den at have faaet sønnen til at begynde at overveje frigørelsen. Af taktiske grunde ventede han paa, at udspillet skulle komme fra adelen selv.

Selv om det skulle vise sig, at adelen aldeles ikke var sindet at give noget fra sig, var situationen lige efter tronbestigelsen en saadan, at Aleksander kunne have grund til at vente, at initiativet ville komme fra denne klasse. Mens krigen stod paa, havde mange gods-ejere været bange for, at fjenden, naar han trængte ind i landet, skulle give bønderne friheden. En af den senere reforms forberedere, A. I. Košelëv, fortæller, at mange haardkogte tilhængere af livegenskabet dengang var parate til store ofre blot for at blive befriet for deres angst. Adskillige af dem pressede paa for at faa ham til at fuldstændiggøre sit ophævelses-projekt saa hurtigt som muligt.²⁾

Aleksanders forsigtige holdning fremgaar af den tale, han ved kroningsfestlighederne i foraaet 1856 holdt i Moskva til den dér forsamlede russiske adel. Han udtalte ved den lejlighed, at han var en af deres egne i sin egenskab af ejer af udstrakte godser, at han var stolt af at tilhøre deres stand og forsøgte at berolige »sine standsfæller«, som rygterne om en snarlig ophævelse af livegenskabet havde gjort bange, hvorfor mange havde forladt deres gaarde paa landet og søgt tilflugt i byerne. Og han fortsatte: »Rygterne, som løber, tillægger mig den hensigt at ville afskaffe livegenskabet. Det

¹⁾ Blandt de nye mænd, han knyttede til sig, var der adskillige, som ansaa løsningen af bondespørgsmaalet for det mest presserende. Saaledes hans udenrigsminister Gorčakov, der efter hjemkomsten fra fredsslutningen udtalte: »Freden giver os mulighed for at tage os af vore indre problemer, og den skal vi udnytte. Det første problem er frigørelsen af bønderne, for her ligger roden til alle onder«. Se Barsukov, op. cit. t. XIV, s. 207.

²⁾ Se Priloženija k »Zapiskam A. I. Košelëva«, Berlin 1884, s. 78.

er ikke korrekt, men dette slet begrundede haab har allerede fremkaldt flere tilfælde af lydighedsnægtelse overfor godsejerne fra bøndernes side. I kan lade dette gaa videre til højre og venstre. Jeg siger imidlertid ikke, at jeg helt modsætter mig denne forholdsregel. Vi lever i et aarhundrede, som maaske vil kræve, at den en dag bliver realiseret. Jeg tror, at I har samme mening som jeg; altsaa, at det er at foretrække, at dette kommer ovenfra og ikke nedenfra«.¹⁾

Aaret efter, i januar 1857, bliver den hemmelige kommission nedsat, der giver sig til at behandle de forskellige udkast til ordning af bondespørgsmaalet, som strømmer ind, anonyme og navngivne mellem hinanden. Senere paa aaret, da tsaren bliver utaalmodig over kommissionens sendrægtighed og inkompetente behandling af problemerne, udsendes i form af reskripter ordrer til rigets adelsmarskaller om at nedsætte guvernementskomitéer, som efter nærmere angivne retningslinjer skal fremsætte forslag til »forbedring af bøndernes kaar«. Endelig bliver i begyndelsen af 1858 forbudet mod at omtale og drøfte livegenskabet i pressen ophævet. Det er klart, at noget er ved at ske. I juli 1858 giver tsaren kronens bønder friheden. Ejendomsretten til den jord, de havde dyrket, faar de ved afdrag, der er fordelt over en 50-aarig periode.

Tsarens initiativ udløste en storm af begejstring. Selv autarkiets gamle fjende Aleksander Herzen overgav sig nu helt og skrev sin berømte artikel under titlen: »*Du har sejret, Galilæer!*« Her hed det bl. a.: »Aleksander II's navn tilhører nu historien; hvis hans regeringstid endte i morgen, hvis han skulle blive myrdet af opviglerske oligarker, af oprørske forsvarere af hoveriet og træhesten, saa er det dog med ham, at begyndelsen til bøndernes frigørelse er gjort. De kommende slægtled vil ikke glemme det«.²⁾ Og havde Herzen tyet til sin klassiske lærdom for at markere øjeblikkets storhed, mobiliserede Černyševskij sin i den fædrene præstegaard indlærte bibelkundskab og skrev under titlen: »Du elsker retfærdighed og hader ugudelighed; derfor har Gud, din Gud, salvet dig med

¹⁾ Russkij Arxiv, 1885, nr. 8, s. 476. Den samme mangel paa konsekvens prægede Aleksander II's holdning overfor censuren. Paa den ene side var han klar over, at en friere drøftelse var nødvendig, paa den anden ønskede han ikke, at synspunkter, der stred mod hans egne, fandt vej til offentligheden. Til en af censorerne udtalte han: »Der findes tendenser, som ikke er i overensstemmelse med regeringens syn. De skal standses . . . Men jeg vil ikke have indskrænkende forholdsregler«. Se A. V. Nikitenko, op. cit., t. II, s. 141.

²⁾ Gercen, op. cit., t. XIII. Moskva 1958, s. 196.

glædens olie fremfor dine medbrødre« (XLVde psalme, 8. vers) en panegyrik til tsaren, stadig holdt i den bibelske tone: »Den velsignelse, der er lovet fredsstifterne og de sagtmødige, kroner Aleksander II med en lykke, som endnu ikke har kronet nogen af Europas herskere – lykken ene at have sat i værk og fuldendt sine undersatters frigørelse«. ¹⁾)

Det er ikke stedet her at følge de forskellige kommissioners arbejde, de mere og særlig mindre aabenlyse kampe mellem de forskellige grupper indenfor adel og bureaukrati, kejserens egen vaklende holdning. Da resultatet endelig forelaa, og kejserens manifest, underskrevet den 19. 2. 1861, blev læst op i alle Ruslands kirker, var det klart, at nok havde de fremskridtsvenlige vundet en stor sejr, for bonden fik sin personlige frihed, men hans problem var langt fra løst, for hans krav om jord var ikke blevet tilfredsstillet. ²⁾)

Godsejerne afgav praktisk talt kun de lodder, som bønderne hidtil havde dyrket til eget brug, endda i mange tilfælde i beskaaret tilstand. De blev endda ikke anerkendt som bøndernes ejendom, men skulle købes af herremanden til en pris, der var to til tre gange højere end salgsværdien. Staten stillede midler til raadighed, saa ejeren hurtigt fik sin kredit hjem, mens bønderne til staten afdrog paa købesummen i en periode paa 49 aar. Ordningen var saaledes i høj grad i adelens favør, og det var ikke dens skyld, men den russiske adels mangel paa evne til at forvalte sin arv, som gjorde, at den 19. 2. 1861 betød begyndelsen til dens økonomiske dérouté. ³⁾)

Nye oprør

For bønderne, som havde næret altfor store forventninger til tsarens initiativ, var manifestet en voldsom skuffelse. Loddernes ringe størrelse, kravet om løskøbelsen af jorden og forskellige andre bestemmelser gjorde, at bonden i økonomisk henseende ikke fik sine kaar forbedret, selv om han nu var personlig fri. Mange troede

¹⁾ Sovremennik, 1858, nr. 2, s. 398.

²⁾ Om de forskellige reaktioner paa manifestet, se G. A. Džanšiev: Epoxa velikix reform. Skt. Petersborg 1907, s. 79–125.

³⁾ Jorden gled simpelthen ud af adelens hænder. Mens den i 1862 havde ejet 87.181.000 desjatiner, sank arealet i 1872 til 80.725.000, i 1882 til 71.295.000, i 1892 til 62.935.000, i 1902 til 53.178.000 og i 1911 til 43.205.000, dvs. paa et halvt hundrede aar var ca. halvdelen af den russiske adels godser gaet over i andres eje. Se Paul Miljovkov, Ch. Seignobos et L. Eisenmann: Histoire de Russie. Paris 1933, t. III, s. 849.

simpelthen, at de var blevet ført bag lyset af deres herremænd og den lokale øvrighed, at det ikke var tsarens manifest, men et forfalsket dokument, der var blevet læst op for dem. Det var forøvrigt affattet i et saa snørklet sprog, at mange af dem ikke forstod det. Det gjorde mange af landsbypræsterne forøvrigt heller ikke. Deres læsekyndighed var embryonal, de stammede sig gennem oplæsningen. I mange tilfælde tolkede de det forkert, naar bønderne spurgte, hvad meningen var med denne eller hin passage. Men da det gik op for bønderne, hvad der var sket, begyndte uroen igen. I aarene lige op mod frigørelsen var bondeopstandene stilnet noget af, og bøndernes modstand havde ofte været af passiv art, som f. eks. ved *slow motion* under udførelsen af hoveriarbejdet. Nu blussede harmen op igen. Der var i aaret 1861 784 tilfælde af uroligheder, som omfattede 2034 landsbyer. Paa 1176 godser var der tilfælde af »opsætsighed«, og paa 337 godser maatte militæret gribe ind. Uroen paa landet var i sommeren 1861 af en saadan karakter, at man senere har talt om »en revolutionær situation«.

Enkelte af disse udslag af bøndernes utilfredshed antog foruroligere dimensioner. I Pénza-guvernemet nægtede bønderne fra 26 landsbyer at adlyde deres herremænd og myndighederne. Deres anfører, en gammel soldat, som udgav sig for at være en greve Tolstoj, opfordrede dem til at kæmpe for Gud og tsaren, men hverken tro paa politiet, adelsmændene eller den kejserlige udsending, som var kommet for at dæmpe opstanden. Ved det første sammenstød med tropperne mistede bønderne 3 døde og 4 saarede, men tropperne maatte retirere, og opstanden spredtes. Ved et nyt sammenstød med soldaterne, hvor disse atter maatte skyde ind i mængden, blev 8 dræbt og 27 saaret. Først da opgav bønderne. 108 bønder blev sendt til Sibirien eller tugthusene.¹⁾

I Kazán'-guvernemet koncentreredes uroen omkring landsbyen Bédzna, hvor bonden Anton Petrów, en *raskol'nik*, der var i stand til at læse, forklarede sine standsfæller, at det manifest, der var læst op for dem, var en forfalskning. De havde forlængst faaet friheden og med den ogsaa ejendomsretten til jorden og skovene, ja selv til godsernes kornlagre. Godsejerne skulle kun beholde en tredjedel af jorden, hvor han saa havde faaet denne brøk fra. Petrov

¹⁾ Krest'janskoe dviženie v 1861 godu posle otmeny krepostnogo prava. Podgotovil k pečati E. A. Moroxovec. Moskva-Leningrad 1949, s. 145.

fik hurtigt en stor følgeskare, der saa op til ham som til en profet. Han opfordrede bønderne til at vælge nye administratorer og raad. Hans hytte i Bezdna blev et centrum for oprøret, der efterhaanden tog mere og mere organiserede former, mens rygterne spredtes. Konstantin Nikolaevič, tsarens liberale broder, skulle sidde fængslet og bad bønderne om at komme og befri ham. Politiet, som søgte at gribe ind, blev jaget bort. Endelig ankom ogsaa den kejserlige udsending, grev Apráksin, med 230 soldater. Greven forlangte Petrov udleveret, men ca. 5000 bønder havde taget opstilling omkring hans hytte og nægtede at udlevere deres leder. Hverken adjudanter eller en præst kunne overtale dem, og da Apraksin selv traadte frem og sagde, at han blev nødt til at fyre, hvis ikke de udleverede Petrov, blev han mødt med raab som: »Vi behøver ingen udsending fra tsaren. Giv os tsaren selv. Fyr bare paa os. Du vil ikke fyre paa os, men paa Aleksander Nikolaevič«. Apraksin gav da soldaterne ordre til at skyde, og 91 bønder blev ofre for kuglerne. Anton Petrov blev taget til fange, dømt ved krigsret og skudt.¹⁾

Karakteren af disse oprør viser imidlertid, at de ikke kunne modnes til en virkelig bonderevolution. Bønderne var for uoplyste, manglede ledere, manglede organisation, manglede vaaben. Deres opstande var spontane, lokale og trods alt lette at slaa ned for de kejserlige tropper. Efter den voldsomme opblussen i sommeren 1861 tog de da ogsaa betydeligt af i de følgende aar. I 1862 var der kun faa tilfælde af uroligheder og ingen af alvorlig karakter, i 1863 stilnede de helt af.

Men det var ikke blot bønderne, som var skuffede over løsningen af bondespørgsmaalet. De samme, som i 1857 havde hilst kejseren som galilæeren, fredsstifteren og den af lykken kronede, havde revideret deres syn paa ham og indledt en kamp mod regimet, som skulle faa langt alvorligere følger end bondeoprørene.

¹⁾ A. I. Sočalov, G. N. Vul'fson: *Bednenskoe vosstanie 1861 goda*. Kazan', 1948.

IV Studenterne

Universiteterne i Nikolaj I's tid

Nikolaj I havde ikke yndet universiteterne. Engang han passerede Moskvas universitet, fik hans ansigt et alvorligt udtryk. Han pegede paa bygningen og sagde: »Dèr er ulvenes hule.«¹⁾

Universiteterne – Rusland havde dengang 6²⁾ – havde i tsar Nikolajs tid været forbeholdt adelens og de højere embedsmænds sønner og sigtede væsentligt paa at uddanne statens højere embedsmænd. Allerede i 1828 havde tsaren ved den saakaldte decemberstatut afskaffet sin broder Aleksander I's liberale skolelov af 1804, som ved relativt rigelig stipendiestøtte havde muliggjort, at begavelser fra de lavere lag kunne nyde højere undervisning. Decemberstatutten udelukkede dem fuldstændigt og organiserede al undervisning efter kastesystemet: sogneskoler for folk af de lavere stænder, distriktsskoler særlig for købmænds og andre byfolks børn, gymnasier for adelige og civile embedsmænds sønner. Eleverne fra distriktskolerne kunne ikke gaa over i gymnasierne. Et flere gange forhøjet undervisningsgebyr havde til formaal at udelukke de ringere aflønnede embedsmænds og lavedelens børn.

Samtidig foregik der en militarisering af de højere læreanstalter. Studenterne skulle bære uniform, trekantet hat og kaarde, og de havde pligt til at hilse, naar de mødte militærpersoner. De maatte hverken gaa med langt haar eller skæg. At dette blev overholdt, sørgede en inspektør for, der stod opstillet ved trappen og sendte alle overtrædere i studentarfængslet. Megen af studenternes tid gik med militære øvelser. Nikolaj I søgte at lægge alle højere skoler ind under krigsministeriet og brugte de forskellige paaskud til at fratage dem universitetsstatus. Saaledes blev i 1837 Det medicinsk-

¹⁾ Th. G. Masaryk: *The Spirit of Russia*. London 1955, 2den udg., t. I, s. 111.

²⁾ Moskvas (oprettet 1755), Dorpats (tysksproget, oprettet 1802), Kazan's og Xár'kova (begge oprettet 1804), Skt. Petersborgs (1819) og Kievs (1833). I 1864 blev et 7ende universitet grundlagt i Odessa.

Arresterede studenter i Kronstadt-fæstningen

kirurgiske Akademi i Skt. Petersborg ført ind under krigsministeriet, fordi en student havde givet dets direktør en lussing. Kejseren dømte studenten til at løbe spidsrod 3 gange mellem 500 soldater og derefter 10 aars strafarbejde. Han døde under afstraffelsen.¹⁾ Ved disse foranstaltninger søgte man at realisere det maal, som Nikolajs mangeaarige undervisningsminister Uvárov havde sat sig, nemlig at forhale Ruslands intellektuelle udvikling i ca. 50 aar, for at riget ikke skulle blive ødelagt ved for hurtigt at følge efter Vesteuropa.

Memoirelitteraturen er fuld af skildringer af de groteske forhold, der herskede ved universiteterne, hvor studentertallet saaledes kunstigt blev holdt nede. I 1848 kom en forordning, som satte tallet til 300 ved hvert universitet. Dette tal maatte ikke overskrides. Lærerstaben var udsat for chikanerier og smaalig mistænksomhed, og alt blev gjort, for at studenterne skulle blive viljeløse instrumenter for regeringens politik. Kuratorer var indsat for at kontrollere, at farlige tanker ikke skulle brede sig. En saadan kurator, general-guvernør Bibikov, kaldte i 1847 studenter og professorer ved Kievs universitet

¹⁾ S. Svatikov: *Studenčeskoe dviženie 1869 goda. Naša Strana, Istoričeskij sbornik. Skt. Petersborg 1907, s. 170.*

sammen og formanede dem med følgende ord: »I professorer kan mødes hos hinanden, men kun for at spille kort. Og I studenter skal lægge jer paa sinde, at jeg ser gennem fingre med, om I drikker jer fulde, men soldateruniformen venter enhver, som bliver taget i fritænkeri«. ¹⁾

Særlig efter 1848 blev forholdene utaaelige. Det farlige fag filosofi blev afskaffet, og det blev overladt de teologiske professorer at undervise i logik og psykologi. Uvarov, der dog havde gjort, hvad han kunne for at fremme de fag, der interesserede ham, saaledes den klassiske filologi og de orientalske sprog, blev afløst af ignoranten fyrst P. Širinskij-Šixmatov, og tsarens nærmeste raadgivere prøvede at presse en fuldstændig ophævelse af universiteterne igenem. De ønskede kun at have fagskoler for ingeniører, artillerister, dommere, folkeskolelærere etc. Tsaren ville dog ikke gaa saa langt. ²⁾

Nikolaj indsaa ogsaa snart, at han var gaaet for langt ved udnævnelsen af Širinskij-Šixmatov, der i 1853 efterfulgtes af den noget mere liberale Norov, som aaret efter trods voldsom modstand gav extra-murale studerende lov til at aflægge universitetsksaminer. Det var det første tegn paa, at en ny politik var indledt ogsaa paa dette omraade.

De nye studenter

I november 1855 blev det tilladt universiteterne at optage studenter ved alle fakulteter i ubegrænset tal. ³⁾ Og straks strømmede de til, saa der allerede i 1856 var mere end 5000 studenter ved de 6 universiteter. Ved denne dørenes aabning kom en ny type studerende, som skulle komme til at spille saa stor en rolle i de kommende aar, ind paa læreanstalterne. Kastesystemet var ophævet, og de saakaldte *raznočincy* ⁴⁾ fandt vej til lærdomssæderne. Det var den la-

¹⁾ Se Franco Venturi: *Roots of Revolution*. London 1960, s. 220.

²⁾ P. V. Annenkov: *Literaturnye vospominanija*. Seria literaturnyx memuarov. Moskva 1960, s. 534.

³⁾ Forelæsningerne blev offentlige, og auditorierne fyldtes af mennesker af alle slags. Ogsaa kvinder fik lov til at følge undervisningen. Spørgsmaalet om kvindernes ret til at studere blev livligt behandlet i pressen i slutningen af 50erne og begyndelsen af 60erne. De russiske universiteter var blandt de første i Europa, som optog kvindelige studenter.

⁴⁾ Ordet betyder oprindelig »folk af forskellig rang (čín) og stand«, det vil sige ikke-adelige, som ej heller tilhorte folket (narod). Det kom efterhaanden til at betyde folk, der paa grund af deres uddannelse havde løst sig ud fra deres stand, fra købmands- og borgerskabet, gejstligheden og bondestanden og endelig ogsaa fra lavade-

vere gejstligheds, byboernes og delvis ogsaa bøndernes sønner, som nu fik mulighed for at faa en højere uddannelse, dele af den intelligensreserve, der hidtil var gaaet til spilde.

De var yderst fattige. Mange af dem var kommet til fods til universitetsbyerne og ganske uden midler. De haabede at kunne slaa sig igennem ved fysisk arbejde ved siden af studierne, ved lektiehjælp, afskrivningsarbejde og lignende. De boede flere sammen paa usle kamre og sov ofte om sommeren paa parkernes bænke. Selv om vi ikke har oplysninger om, hvor stor en procentdel af det samlede studentertal, de udgjorde, har man vist dog lov at slutte, at de androg ca. en tredjedel af de studerende, for i 1861 var 370 af ca. 1000 studenter ved Skt. Petersborgs universitet ikke i stand til at betale immatrikulationsgebyret paa 25 rubler. Da adskillige af lavadelens børn ikke var stort bedre økonomisk stillet og i de kommende aar ideologisk og paa andre maader smelter sammen med *raznočincy*-grupperne, bliver procenten endnu større. En saadan lavadelig, der med ringe støtte hjemmefra selv maa slaa sig igennem, er Dostoevskijs Rodion Raskol'nikov.

Dette intellektuelle proletariat skyldte ikke regimet noget og kunne ikke paa nogen maade føle sig solidarisk med systemet. Disse unge bragte en viden med sig om, hvordan kaarene var for største delen af befolkningen. Deres egen kamp og afsavn gjorde dem bitre. Derfor hidrog de væsentligt til den kritiske holdning overfor styret, som allerede havde grebet ogsaa den russiske ungdom, der var vokset op under bedre forhold. Som naturligt er, havde Krimkrigens afsløring af rigets virkelighed i særdeleshed vakt de unge, og den bølge af harme og vilje til at fremkalde forandringer, der havde grebet det russiske samfund i midten af 50erne, havde først og fremmest revet de unge med. Selv ude i provinsens gymnasier var eleverne engageret i opgøret. Aksakov, der paa en rejse rundt i Rusland havde bemærket dette, skriver herom i et brev af 9. 10. 1856: »Ungdommen synes om enhver skarp fornægtelse, enhver indignation; ethvert krav om udfoldelse, sandhed mødes med begejstring der, hvor den kompakte modbydelighed, undertrykkelse, slaveri, gemenhed truer med at opluge et menneske, drukne, slaa ihjel alt menneskeligt i

len og den lavere embedsmandsstand. I 19de aarhundredes anden halvdel blev det paa grund af disse *raznočincys* politiske engagement ofte brugt som synonym for revolutionær eller ialtfald oppositionel.

ham«, og han tilføjer, at disse unge sværger til Belinskij og til dennes aandelige testamente, hans opgørsbrev til Gogol, der nu var trængt frem til de fjerneste afkroge.¹⁾

Indenfor universiteternes mure begyndte man snart at mærke, at det var en anden ungdom, man havde med at gøre. Upopulære professorer blev pebet ud; populære, særlig hvis de paa en eller anden maade var kommet i konflikt med regimet, blev demonstrativt hyldet. I januar 1858 sendte studenterne i Kazan' et brev til professoren i fysiologi, Bérvi, hvori de anmodede ham, der ikke beherskede sin disciplin særlig straalende, om at trække sig tilbage: »Tilgiv os, professor, hvis vi er de første, der taler om dette. Kærlighed til videnskaben og ønsket om at gøre os nyttige for fædrelandet har faaet os til at fremskynde det«, skrev de. Han maatte gaa.²⁾ I andre tilfælde var grundene til studenternes uro mindre plausible. Saaledes fortæller Skabičevskij i sine erindringer om en episode ved universitetet i Skt. Petersborg. Historieprofessoren Kútorga afbrød midt i en forelæsning, erklærede, at han ikke kunne forelæse for tilhørere, der opførte sig som gadedrenge, og forlod auditoriet. Studenterne forstod ikke hans reaktion, men fandt ud af, at en kammerat paa nederste bæk havde banket en anden paa ryggen, da hans jakke var blevet snavset ved at læne sig mod væggen. Kutorga paa-stod senere, at nogle af tilhørerne ogsaa havde snakket højlydt, hvad studenterne imidlertid benægtede. De holdt straks efter møde og besluttede at hævn sig. Ved næste forelæsning var de mødt op som normalt, men knap var Kutorga begyndt, før de rejste sig og forlod lokalet med undtagelse af et par »skruibrækkere«. De gik ind i det tilstødende auditorium og begyndte at raabe, skrig, gø og trampe med benene og banke med hænderne. Den snart efter saa indflydelsesrige kritiker Pisarev var blandt dem. Han

¹⁾ Se Ivan Sergeevič Aksakov v ego pis'max, t. III, s. 290. Belinskij's brev til Gogol, som spredtes i afskrifter, blev første gang trykt af Herzen i Poljarnaja Zvezda i 1855, hvilket skaffede det yderligere udbredelse. Originalen er gaaet tabt. Den bedste tekst med varianter fra 18 afskrifter findes i Literaturnoe Nasledstvo, Moskva 1950, t. 56, s. 570-81. Oplæsningen af denne lidenskabelige anklage mod livegenskabet i Petraševskij-kredsen var et vigtigt anklagepunkt mod Dostojevskij under processen i 1849.

²⁾ Se Franco Venturi: op. cit. s. 225. I Kazan' var der flere demonstrationer mod upopulære professorer, saaledes i 1859 mod Bal'cani, i 1860 mod Grave og i 1861 atter mod Bal'cani og mod Struve. I Moskva tvang studenterne 2 lærere til at trække sig tilbage. Den ene - Varneke - havde gjort sig forhadet ved sin brutale behandling af de studerende.

havde lagt sig paa ryggen paa sidste bænk og stampede mod væggen.¹⁾

Da saadanne episoder gentog sig, forbød regeringen i 1858 studenterne at demonstrere deres mishag eller velvilje. Forbudet blev imidlertid langt fra fulgt, og man indledte da repressalier mod de ulydige. Da studenterne i Kazan', som var blandt de uroligste i landet, i 1859 hyldede en ung liberal lærer, blev 18 arresteret og relegeret. De svarede igen med at forlade universitetet. Undervisningen var en tid suspenderet og blev først genoptaget, da studenterne bøjede sig for trusler.

Ogsaa paa andre maader viste studenterne deres forandrede holdning. De militære øvelser og uniformen var forhadet, og de begyndte at møde op i forskellige antræk. I Kiev, hvor der var mange polske studenter, saa man dem iført nationaldragt, ligesom ukrainerne understregede deres nationale holdning ved at iføre sig kosakkkostumer. I Skt. Petersborg og Moskva begyndte studenterne at gaa i russerbluse og lange støvler. Kazan'-studenterne var naturligvis de radikaleste; de gik rundt i »vilde dyreskind og var bevæbnet med stokke«. Ogsaa haar og skæg lod de gro. Det førte til, at regeringen opgav kravet om uniform.²⁾

Studerne var ogsaa begyndt at organisere sig. Først skete det i form af »nationer« (zemljačestva), saaledes de polske studenter i Kiev, de rjazán'ske og sibiriske i Moskva. Men vigtigere var de tværgaaende organisationer, hvis oprindelige faglige og kollegiale karakter snart skulle forvandles til en politisk. Allerede i 1855 grundlagdes egne biblioteker, som snart skulle blive magasiner for illegal litteratur. Der oprettedes hjælpekasser, som skulle støtte trængende kammerater, i Moskva ligefrem en studenterbank.³⁾ Ved flere af universiteterne fik studenterne deres egen domstol, som skulle dømme dem imellem. I Kazan' fik denne endog ret til at relegere. Ved siden af disse institutioner, som kun virkede inden-

¹⁾ Se Armand Coquart: Dmitri Pisarev (1840-1868) et L'Idéologie du Nihilisme Russe. Paris 1946, s. 36-37.

²⁾ Franco Venturi: op. cit. s. 222.

³⁾ Om deres betydning for de ubemidlede studenter, se Černyševskijs artikel Naučilis' li? i Sovremennik, 1862, april (XCII). Hjælpekasserne skaffede deres midler ved indsamlinger, koncerter, oplæsningsaftener etc. Det var ganske betydelige summer, der paa denne maade fremskaffedes. I Skt. Petersborg beløb de sig i tiden fra 31. 12. 1857 til 1. 6. 1859 til 9000 rubler, mens de øvrige legatmidler kun var paa lidt over 7000 rubler.

for selve studenterkorpset, begyndte de at tage initiativ til at virke ude i folket. Inspireret af den liberale professor Platón Pávlov grundlagde Kiev-studerne de første »søndagsskoler«, et slags folkeuniversitet, hvor studenterne først og fremmest lærte voksne at læse og skrive. Disse søndagsskoler spredtes snart til de andre universitetsbyer og blev i flere tilfælde centre for udbredelsen af revolutionær propaganda.¹⁾

Disse forskellige initiativer viste, at studenterne var begyndt at føle sig som en gruppe, et kollektiv. Deres organisationer krævede fælles deltagelse og møder, og studenterne indtog snart den encstaaende stilling i det russiske samfund, at de havde lov til at afholde møder (sxodki), hvor ordet var frit. Ingen anden samfundsgruppe havde dette privilegium. De fik ogsaa deres egne blade. Det var oftest haandskrevne publikationer, hvis navne siger lidt om aanden i dem: *Gnisten*, *Ekkoet*, *Afsløreren*, *Den Levende Stemme*. Et af dem brugte titlen paa Herzens organ *Kólokol* (Klokken) og havde som undertitel »*Den frie Menings Kronik*«. I de første aar opmuntredes deres virksomhed af regimet. Rundt paa universiteterne var kuratorerne i de fleste tilfælde skiftet ud med mere liberale mænd, som dels saa velvilligt paa, dels gennem fingrene med studenternes aktivitet.

Studerne udviklede sig forbavsende hurtigt. Pisarev skriver derom: »Allerede i 1858 og 1859 lignede de studenter, som kom ind paa universitetet, ikke os, studenterne paa 3dje og 4de aar. Da vi kom ind paa universitetet var vi undselige, fulde af ærbødighed, tilbøjelige til at se paa forelæsningerne og professorernes ord som aandelig føde og himmelsk manna. De nye studenter var derimod dristige og ugenerte og fandt sig ualmindelig hurtigt til rette. Efter en to maaneders forløb var de universitetets herrer, og i studenterkredsene stillede de forstandige spørgsmål og rejste alvorlige debatter. De arrangerede koncerter til gavn for fattige studenter, indbød professorerne til at holde offentlige forelæsninger med samme velgørende formaal; de indrettede studenterbibliotek; og vi, de gamle studenter, der regnede os for at være universitetets blomst

¹⁾ Den første blev aabnet i Kiev i oktober 1859. Kort tid efter var der 6 i Ukraines hovedstad. I 1860 var der 4 i Moskva og i 1861 en snes stykker i Skt. Petersborg. I slutningen af 1860 blev det forbudt disse skoler at undervise i historie, geografi og naturvidenskabene. De blev alle paa grund af den revolutionære propaganda, som blev drevet i visse af skolerne, lukket 13. 6. 1862.

og den russiske jords salt, stod afsides, skar en ironisk grimasse og gentog Griboédovs vers: »Ikkun Larm I laver«. Men det viste sig snart, at vores ironi var ilde anbragt, for de nye studenter organiserede klogt og heldigt; det viste sig, at bevægelsen og ideerne gled os forbi, og vi blev tilbage og forvandlede til bogorme og farisæere«. ¹⁾

Regeringen griber ind

At en for Rusland saa unormal tilstand, hvor en gruppe tog sagen i sin egen haand, maatte mishage først og fremmest politiet, siger sig selv. Studenterne hævdede, at de ikke sorterede under politiet, men under universitetets myndighed. Politiets indgriben, selv udenfor universitetets mure, blev adskillige gange mødt med voldsomme protester fra studenternes side. Saaledes i 1857 i Moskva, hvor politiet havde banket nogle studenter for gadeuorden. Deres kammerater holdt protestmøder og truede med strejke. Og da politiet søgte at trænge ind paa universitetets grund, nægtede studenterne at aabne portene, før et fakultetsmedlem var kommet til stede. Men politiet stormede bygningen og gik saa voldsomt frem, at det efterlod saarede studenter. Sagen blev forelagt kejseren, som nægtede at tro, at der havde været tale om en revolte. Politiet fik en reprimande, og dermed syntes immunitetsprincippet at være fastslaaet. Derimod lykkedes det ikke studenterne at opretholde deres krav om særbehandling udenfor murene. I 1859 fastslog regeringen, at udenfor murene var de hjemfaldne til samme regler som de øvrige borgere. Der flammede en voldsom diskussion op om disse principper, i hvilken de konservative gik saa langt som til at foreslaa, at universiteterne skulle være aabne for alle, for da kunne studenterne ikke paaberaabe sig særrettigheder. I 1860 fandt man imidlertid frem til det kompromis, at universiteternes styrelser og politiet skulle holde hinanden underrettet om studenternes opførsel og handlinger. Det var et signal om, at man ikke længere passivt ville følge udviklingen. Ad administrativ vej havde man allerede grebet ind, simpelthen ved at indskrænke studenternes tal. Af de 375, der i 1859 havde taget adgangseksamen til Skt. Petersborgs universitet, blev kun de 73 optaget. I Moskva havde 500 bestaaet, men kun

¹⁾ E. A. Solov'ëv: D. I. Pisarev, ego žizn' i literaturnaja dejatel'nost'. Skt. Petersborg 1893, s. 32.

152 blev immatrikuleret. Det var tydeligt, at man ikke ønskede, at studenterne skulle blive en magt.

Studenternes aktiviteter begrænsede sig ikke til oplysningsvirksomhed og gensidig hjælp. Politiet havde i flere tilfælde fundet frem til grupper, som drev politisk virksomhed. De dannede studiekredse, hvor den forbudte litteratur fra vest blev læst og drøftet. Der blev ikke blot talt om reformer, men om vidtgaaende omvæltninger. Stod meget endnu uklart for de unge mennesker, er deres kritiske holdning, deres lydhørhed overfor socialistiske teorier i forskellige varianter, deres hurtige radikaliserings og kendsgerning. Studenterne blev mere og mere politisk engagerede, efterhaanden som troen paa, at kejseren ville gennemføre tilbunds-gaaende reformer, blegnede, som det blev klart, at bondefrigørelsen ikke skulle blive nogen virkelig forbedring af bøndernes økonomiske kaar, at de selv skulle miste mere og mere af deres nyvundne frihed.

Deres første aabenlyse politiske demonstrationer fandt sted kort efter offentliggørelsen af frigørelsesmanifestet. I Polen, hvor det saakaldte »røde parti« (*stronictwo czerwonych*) arrangerede patriotiske manifestationer for at forberede oprøret (som kom i 1863), slog general Zablockijs nerver klik, og han lod sine soldater skyde ind i mængden. Der var 5 faldne. Regeringen i Skt. Petersborg søgte at glatte ud og tillod, at de 5 døde fik en straalende begravelse.¹⁾ Derimod var det meget mod dens vilje, at flere hundrede studenter i Skt. Petersborg – polakker og russere i forening – deltog i dødsmissen, der i Skt. Ekaterinakirken blev holdt for de faldne.

En maaned efter – april 1861 – tog op mod 400 studenter fra Kazan's universitet og Det teologiske Akademi del i en dødsmesse for de i Bezdna nedskudte bønder. En af deres lærere, historikeren Ščapov, stod frem og sagde, at ofrene i Bezdna havde vist, at »den tvivl, at folket ikke er i stand til at tage initiativet til politiske bevægelser, har intet paa sig . . . Den jord, der modtog bønderne fra Bezdna som martyrer i sin favn, kalder folket til opstand og til friheden«. Ščapov sluttede sin tale med et leve for den demokratiske konstitution.²⁾

Den umiddelbare følge af Kazan'-studenternes demonstration var

¹⁾ Anatol Lewicki: *Zarys historji polski*, 12te udg. Warszawa 1925, s. 392 ff.

²⁾ Krasnyj Arxiv, Moskva 1923, t. IV, s. 409-10.

professor Ščapovs arrestation og 9 universitetsstuderendes og nogle teologiske studenters relegering. Men regeringen nøjedes ikke hermed. Der skulle nu bremses op. De liberale kuratorer, i Skt. Petersborg fyrst Ščerbatov, i Kiev grundlæggeren af krigskirurgien i Rusland, N. I. Pirogów, fik deres afsked. Ogsaa undervisningsministeren Kovalévskij, som ikke saa sig i stand til at gennemføre strenge forholdsregler, maatte gaa. Hans efterfølger, admiral Putjátin, blev hentet fra flaaden. En særlig kommission blev nedsat, med blandt andre den reaktionære grev Viktor N. Pánin, den mand, der mere end nogen anden havde forfusket bondefrigørelsen, som medlem. Den fik til opgave at udfærdige et nyt reglement for universiteterne.

Kommissionen arbejdede hurtigt. Den 31te maj 1861 kom de nye forskrifter, der trak alt det tilbage, som var vundet de foregaaende aar. Studenterne skulle staa under universiteternes myndighed. Alle møder, organisationer, filantropiske initiativer osv. blev forbudt. Studenterne maatte ikke forhandle med styrelsen gennem repræsentanter eller ved forsamlinger. Ingen mishags- eller bifaldsytringer maatte finde sted. Alle korporationer blev opløst, og det blev forbudt at bære mærker, baand eller lignende, som angav, at studenten tilhørte en »nation« eller et korps. Enhver overtrædelse, stor eller lille, skulle straffes med relegering, som skulle være det eneste straffemiddel. Endelig blev professorernes løn forhøjet med den bemærkning, at deres overbærenhed overfor studenterne i fremtiden ikke ville blive tolereret.

Samtidig blev der taget skridt til at udelukke ubemidlede studenter. Fritaget for gebyr blev kun virkelig fattige studenter, som inden immatrikulationen ved en eksamen var anerkendt som værdige, og deres antal blev begrænset til to for hvert gouvernement.¹⁾ Det vil sige, at man var faldet tilbage til den gamle politik, der i 1845, da man satte afgiften op, var blevet begrundet ved »den overdrevne tilgang til de højere skoler af ungdom fra samfundets laveste lag, for hvem uddannelse er overflødig, idet den er en unødvendig luksus«.

¹⁾ Hvor stor en indskrænkning i studentertallet dette ville betyde, ses af, at i 1859 af de 1019 studenter ved universitetet i Skt. Petersborg blev de 659 fritaget for undervisningsgebyr.

Studenterdemonstrationer

Da studenterne efter sommerferien vendte tilbage til universiteterne, var de besluttet paa ikke at anerkende det nye reglement. Straks efter semestrets begyndelse organiserede de i Skt. Petersborg en komité, der skulle forsøge at tilkæmpe sig de gamle rettigheder og i værste fald fremtvinge en lukning af universitetet. Den udsendte en proklamation, hvori det hed, at regeringen havde kastet handsken. Den understregede, at det væsentligste nu var at undgaa indbyrdes stridigheder og ikke at være bange for energiske skridt. Til de ængstelige sagde proklamationen: »De vil ikke vove at skyde paa os, for oprøret vil da spredes fra universitetet til Skt. Petersborg«.

Den 23ende september brød henved 300 studenter igennem de laaste døre ind i festsalen. En af dem, Nikolaj Útin, som i de følgende aar skulle gøre sig bemærket i den revolutionære kamp,¹⁾ besteg katedret og forlangte afskaffelse af de disciplinære forholdsregler, tilladelse til at holde møder og fritagelse for undervisningsgebyr. Rektors stedfortræder, den kendte slaviske filolog Sreznévskij, bad studenterne om at gaa hver til sit, men kunne ikke overdøve dem. Det samme kampraab, som de skuffede bønder havde brugt: Frihed! Frihed! (Volja! Volja!) lød gennem salen.

Regeringens svar kom allerede næste dag. Undervisningen skulle suspenderes og ikke genoptages, før studenterne havde underskrevet en saakaldt matrikel, hvorved de bandt sig til at følge det nye reglement. Da de den næste morgen igen kom til universitetet og saa opslagene om lukningen, samledes de i universitetsgaarden. Prorektors opfordring til at gaa hjem nægtede de at følge. I stedet besluttede de at gaa til kurator, Filipson, ogsaa en gammel militær, der var udnævnt sammen med undervisningsministeren.²⁾ Han gik

¹⁾ Utin flygtede i 1863. Han kom senere til Genève, hvor han en kort tid arbejdede sammen med Bakunin. De blev fjender, og det var Utin, der i 1872 paa kongressen i Haag fremlagde den rapport, paa grundlag af hvilken Bakunin blev udstødt af Internationale. Skønt dødsdømt in contumaciam i 1864 fik han, efter at have erklæret sin loyalitet, lov til at vende tilbage til Rusland. Han døde i 1884, 43 aar gammel, som minedirektør i Ural.

²⁾ Det var den første demonstration i Skt. Petersborgs historie. En af deltagerne fortæller senere: »Et saadant syn var aldrig set. Det var en smuk septembormorgen . . . Paa gaderne sluttede pigerne, der netop var begyndt at gaa paa universitetet, sig til os sammen med unge mænd af forskellig ekstraktion og erhverv, som kendte os eller blot var enige med os . . . Da vi dukkede op paa Nevskij Prospekt, kom de franske barberere ud af deres saloner, deres ansigter lyste op, og de vinkede opmuntrende, mens de raable »Révolution! Révolution!« (Se Franco Venturi: op. cit. s. 227).

ud til de mere end 1000 studenter og andre, der havde forsamlet sig foran hans hus. Da han af deres talsmænd havde hørt deres krav, svarede han, at han ingen ret havde til at tale med dem og bad dem mindeligt om at spredes. Pludselig hørtes raabet: »Soldaterne kommer! Vold! Hurra!«, og mængden styrtede ned ad den gade, hvor ridende politi og politi til fods marcherede frem. Filipson styrtede frem for at standse de forreste studenter, som ville provokere politisoldaterne til at bruge vold. Hans og politichefens fornuftige optræden hindrede blodsudgydelse. Man enedes om, at Filipson skulle modtage studenternes repræsentanter paa selve universitetet. Man gik tilbage til universitetet i ro og orden, og mens studenterne ventede i gaarden, modtog rektor, prorektor og endnu en lærer samt kurator studenternes tre talsmænd. De erklærede, at de af deres kammerater havde faaet i opdrag at faa oplyst, hvorfor universitetet var lukket, og hvor længe, og hvorfor de ikke kunne komme ind i biblioteket, der dog var deres eget. Endelig, at studenterne var rede til at antage matriklen, afgive deres æresord paa at opfylde dens bestemmelser og at bryde dette ord, da det var dem af tvunget.

Imidlertid var hovedstadens militære general-guvernør kommet til stede. Han truede med at rydde gaarden med soldaternes hjælp, hvis studenterne ikke frivilligt forlod universitetet. Filipson forklarede, at universitetet paa ministerens ordre var lukket paa grund af urolighederne, at adgang til biblioteket af samme grund var blevet dem forment, og at det stod enhver student frit for, om han ville binde sig til matriklen eller ikke. Med den besked gik de tre talsmænd ud til deres kammerater, som 10 minutter efter havde forladt universitetet.

Næste nat blev studenternes talsmænd samt en lille snes andre aktivister arresteret og ført til Peter-Pauls-fæstningen. Det skete paa trods af, at Filipson havde givet sit æresord paa, at talsmændene ikke skulle lide nogen overlast. Knap var det rygtedes, at deres ledere var ført bort, før studenterne samledes igen i universitetsgaarden for at protestere. Der blev holdt opviglende taler. Ledelsen tilkaldte politi, og general-guvernøren kom atter til stede. 6 studenter skilte sig ud fra mængden og traadte frem for guvernøren og bad om tilladelse til at sende en deputation til ministeren for at bede ham om en forklaring paa arrestationerne. De fik at vide, at ministe-

ren ikke ville modtage nogen deputation. Da truslen om, at der ville blive brugt vold mod dem, blev gentaget, opløstes mængden, og politiet besatte universitetet.

De følgende dage fortsatte arrestationerne, og da myndighederne mente at have paagrebet studenternes ledere, aabnedes universitetet igen den 11te oktober. Mange studenter underskrev matriklen, ca. 700, men ca. 300 ønskede ikke at binde sig. Ca. halvdelen af disse protesterende studenter mødte 12te oktober op ved universitetet for at hindre deres kammerater i at underskrive. De faldt imidlertid i baghold. Gendarmerne jog en 100 af dem ind i universitetets gaard, hvorfra de blev ført til fæstningen. 17ende oktober blev de derfra ført videre til Kronstadt-fæstningen. En række af de liberale professorer tog i protest deres afsked – mellem dem var Kavelin, Pýpin, Stasjulévič. Forelæsningerne og undervisningen holdt næsten helt op. Selv de, der havde underskrevet matriklen, fortsatte urolighederne, og endelig den 20ende december blev universitetet atter lukket. Imidlertid var de arresterede blevet dømt. 5 blev forvist, 32 fjerdeaaarsstudenter blev relegerede og fik kun lov at forblive i Skt. Petersborg, hvis de havde garantier; i modsat fald blev de sendt til fjerne guvernementer. De øvrige – 132 studenter af de tre første aargange – fik en streng advarsel. De fik en frist paa 2 uger til enten at underskrive matriklen eller tage bort paa arbejde eller forblive under politiopsyn i hovedstaden.

For myndighederne var maaske det mest foruroligende ved episoderne, at studenterne nu begyndte at drive aktiv propaganda blandt andre befolkningslag, besøgte saaledes kasernerne, udbredte proklamationer og opfordrede soldaterne til at gøre opstand.

Allerede den 25ende september, dvs. ved urolighedernes begyndelse, havde en af studenterne repliceret, da hans professor sagde, at det var nødvendigt at studere og ikke gøre dumheder: »... fra nu af skal ikke videnskaben, men de aktuelle spørgsmaal beskæftige studenterne«.¹⁾

Studerne i Skt. Petersborg havde sendt bud til deres kammerater ved de andre universiteter og bedt dem slutte op i protesten mod de nye regler. I Moskva var stemningen allerede ophidset, da poli-

¹⁾ Om disse begivenheder, se Sergej Gessen: Peterburgskij universitet osen'ju 1861 g. i værket *Revoljucionnoe dviženie 1860–x godov*, sbornik pod redakciej B. I. Goreva i B. P. Koz'mina. Moskva 1932, s. 9–21.

tiet havde konfiskeret eksemplarer af Herzens *Kolokol*, af Feuerbachs, Büchners og lignende forfatteres værker. I oktober fandt en række demonstrationer sted, bl. a. ved Granovskijs grav, hvor der blev holdt provokerende taler. Men det kom ikke til episoder, selv om der fulgte arrestationer efter. Det synes, som om flertallet af Moskvas studenter var langt mindre radikale end hovedstadens. De søgte bl. a. gennem guvernøren at naa frem til tsaren med en skrivelse, hvori de anmodede – forslaget om, at de skulle *kræve*, var blevet nedstemt – om en ophævelse af reglementet. Et studentermøde foran guvernørens palæ den 12te oktober fik imidlertid et forløb, som afslørede, at den moderate politiks tider var forbi. Soldater huggede med stor brutalitet ind paa studenterne og arresterede 340, hvoraf adskillige var temmelig ilde tilredt. I forfølgelsen af studenterne var det lykkedes politiet at faa en del af Moskvas pøbel til at deltage. Det havde udspreedt rygter om, at studenterne gik mod tsaren, at de var oprørske polakker, at de ville have livegenskabet indført igen etc.¹⁾

Ogsaa i Xar'kov og i Kazan' fandt der demonstrationer sted. Kazan's universitet blev lukket.

I Skt. Petersborg oprettede studenterne et frit universitet, hvor en del af de liberale professorer holdt forelæsninger. Det eksisterede kun ca. 1½ maaned. Da en af de radikale lærere holdt en forelæsning om Ruslands 1000-aarige historie, blev han arresteret og forvist. Studenterne forlangte da ogsaa det frie universitet lukket i protest. En anden af de liberale lærere, historikeren Kostomárov, der tidligere havde været en af studenternes yndlinge, ville ikke indstille sine forelæsninger, men blev tvunget dertil af tilhørerne. Dette var et af mange tegn paa, at en kløft var ved at opstaa mellem den lidt ældre liberale generation og de unge radikalister. Den havde allerede vist sig mellem de politiske, ideologiske og litterære førere, som denne ungdom blev inspireret af.²⁾

Regeringens voldsomme fremfærd havde foreløbig kuet studenterne, og der var i de følgende aar nogenlunde ro paa universiteterne,

¹⁾ Se B. Koz'min: *Iz istorii studentčeskogo dviženija v Moskve v 1861 g. i netop nævnte Revolucionnoe dviženie 1860-x godov*, s. 22-43.

²⁾ Allerede i 1858 havde en af den liberale bevægelses hovedmænd, historikeren Čičérin, udtalt: »Det russiske samfund har givet studenterne en følelse af deres egen betydning, som ikke eksisterer i noget andet land . . . studenten er ikke længere en elev, men er ved at blive en mester, en samfundsleder«. Se Franco Venturi, *op. cit.* s. 225.

selv om det af og til kom til temmelig drastiske episoder. Bedst var det lykkedes at nedskære antallet af studenter. Da universitetet i Skt. Petersborg endelig i juni 1863 atter aabnede sine porte, var det kun for 265 studerende. I 1861 havde der været 1442. Men det var en dyrekøbt sejr, for adskillige af de unge mennesker var blevet politisk bevidste, og i 60ernes og 70ernes revolutionære bevægelse genfinder vi adskillige af dem som de mest aktive.

V

»Vlastiteli dum«

Studererurolighedernes umiddelbare anledning havde været forskrifterne af 31te maj 1861. Men naar de havde faaet saa voldsomt et forløb og saa hurtigt antaget karakter af politiske demonstrationer, skyldtes det, at studenterne som tidens barometer var blevet grebet af de ideer, som Ruslands førende revolutionære havde gjort sig til talsmænd for.

Paa russisk findes udtrykket »vlastiteli dum«. Ordret betyder det »tankernes beherskere«, dvs. de personligheder, som formulerer de tanker, der optager tiden, som ved deres skrifter og handlinger præger tiden, som stiller dens problemer og holder de idealer frem, der bliver til et kald for den mest bevidste del af samtiden. Der var i 50ernes slutning og i begyndelsen af 60erne blandt de mange fremragende aander, som i denne periode fik luft under vingerne – det er jo i samme tjaar, den russiske litteratur bliver en verdenslitteratur, den russiske naturvidenskab faar sine første store navne, den russiske musik finder sit særpræg – fire mænd, som mere end andre formaaede at fænge de unge, at forvandle deres liv fra eksistens til kamp: Alexander Herzen, Nikolaj Černyševskij, Nikolaj Dobroľjov og Dmitrij Pisarev.

1. ALEKSANDER HERZEN

Den ældste af dem var Aleksander Herzen, der fødtes i 1812. Hans fader, Ivan Jákovlev, var en af Ruslands rigeste godsejere, moderen en tysk kvinde, som faderen efter en udenlandsrejse havde

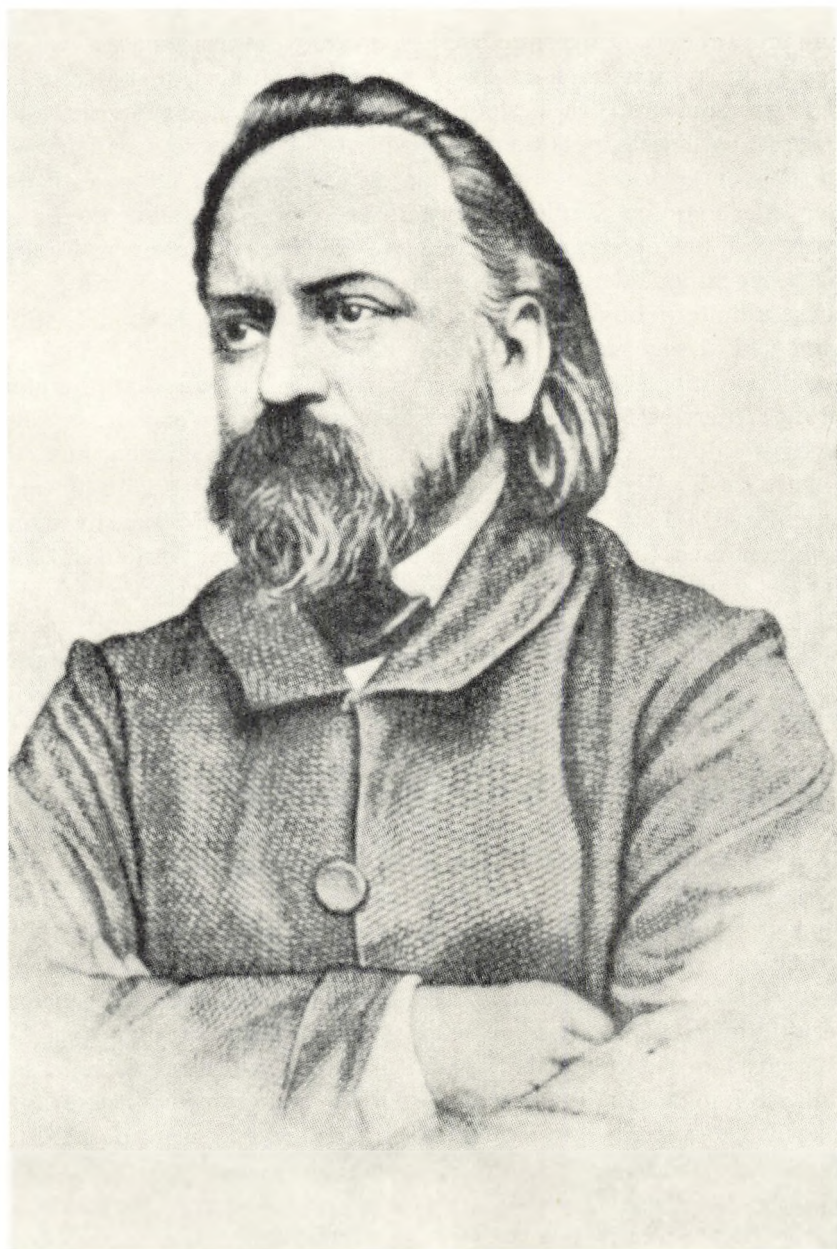
ført med sig til Moskva, og som han, selv om han beholdt hende i sit hus og anerkendte deres barn som sin søn, aldrig giftede sig med. Drengen fik heller ikke lov til at bære hans navn, men fik som elskovsfrugt det sentimentale efternavn Herzen. Den pinlige opdagelse af sin egen unormale sociale stilling har uden tvivl spillet en rolle for Herzens tidlige fornemmelse for sociale uretfærdigheder. Allerede som barn knyttede han sig til husets livegne tyende og traadte i brechen for det, naar det blev udsat for de obligate afstraffelser. Dekabristoprøret og dets blodige undertrykkelse gjorde et voldsomt indtryk paa den kun 13-aarige dreng, og snart svor han og vennen Ogarëv, der begge var lidenskabelige dyrkere af Schiller, at de ville vie deres liv til den kamp, som dekabristerne havde begyndt. De følte sig som deres sønner og arvtagere.

Som dreng var Herzen i faderens store hus meget overladt til sig selv, og han fyldte de lange timer med en altædende læsning. Faderen, der som saa mange russiske magnater var voltairianer – hvad der hverken hindrede ham eller hans standsfæller i at være tilhængere af livegenskabet – havde en stor bogsamling, i hvilken Herzen først stiftede bekendtskab med de franske oplysningsfilosoffer. Alle senere paavirkninger til trods satte de et livsvarigt præg paa ham. Maaske ikke saa meget paa hans tanke som paa hans udtryksform. Hans klare, ironiske, spillevende stil, der med ekvilibristisk lethed bevæger sig fra aandfuldheden (og branderen) til bevæget patos, er mere fransk end russisk, mere det 18ende aarhundrede end det 19ende.

Da hans kritiske holdning var vakt, gjorde han den franske revolutions skikkelser til sine helte, og Beaumarchais' *Le mariage de Figaro* var i lange tider hans yndlingslæsning.

I en alder af 17 aar blev han i 1829 indskrevet ved det matematisk-fysiske fakultet ved Moskvas universitet, hvor han 4 aar senere blev kandidat efter at have skrevet en afhandling om Kopernikus. Valget af fakultet var symptomatisk. Han ville have et fast grundlag at staa paa.

Herzens naturvidenskabelige interesser stod imidlertid ikke i vejen for hans optagethed af filosofi, historie, litteratur og politik. I hans studietid var Schelling det store navn, som snart dog blev overskygget af Fichtes og Hegels. Selv om tyskerne til en vis grad satte deres præg paa forelæsningerne, var det dog mest i studenternes egne

Aleksander Herzen

kredse, de blev dyrket. Den efter indespærringen i faderens ugæstfrie hus kontakthungrende Herzen skabte omkring sig en vennekreds, hvor man uden at lægge baand paa tungen diskuterede alt det nye, som kom fra Vesteuropa. Juli-revolutionen blev hilst med begejstring, ligesaa polakkernes oprør i 1830. Mens det var den tyske filosofi, der i disse aar inspirerede en anden kreds af unge til det, der efterhaanden skulle udkrystallisere sig i den slavofile bevægelse, var det oplysningsfilosofien, de franske revolutioner, Fourier og Saint-Simon, der skulle give Herzens kreds dens særpræg, dens mere udtalte politiske karakter. Den reagerede paa Nikolaj I's Rusland ved at søge udveje i politiske utopier.

Politiet kom i 1834 paa sporet af Herzens og hans kammeraters tidlige interesse for Saint-Simonismen, og han blev arresteret. Efter at have siddet i fængsel i næsten et aar fulgte forvisningen med etaperne Perm, Vjatka, Vladimir. Han blev benaadet i 1840, men atter forvist i 1841. Fra 1842 til 1847 levede han i Moskva, hvor han sammen med Granovskij, Bótkin, Turgenev, Korš, Ánnenkov, Kétčer etc. konstituerede den vestvendte, západnikkernes gruppe, i snart fredelige, snart ophidsede diskussioner med slavofilerne. Han arbejdede sig i disse aar gennem Hegel til et venstre-hegeliansk standpunkt, gennem Feuerbach til ateisme og gennem Saint-Simon, Fourier, Louis Blanc, Considérant, Proudhon og George Sand til socialisme. I romanen *Hvem er skyldig* (1847) og en række fortællinger forsøgte han og med ikke ringe held, selv om han her røber sig som en betydeligere publicist end digter, at gøre rede for de intellektuelle og sociale problemer, der optog ham.

Den konsekvens, hvormed han tænkte sine tanker til ende, førte ham efterhaanden væk fra vennerne. Mens de mere og mere opgav socialismen til fordel for en borgerlig liberalisme, holdt han fast ved de socialistiske ideer, og mens de havde svært ved at slippe religiøse forestillinger, indtog han en stadig klarere ateistisk holdning. Da Herzens fader døde i 1846, og han arvede dennes store formue, besluttede han derfor at rejse til vesten for at komme i direkte kontakt med de mænd, som aandeligt stod ham nær og være paa de steder, hvor frihedsbevægelserne forberedte deres næste fremstød. Tiltadelsen til at rejse fik han aaret efter, og han begav sig straks til Paris. Dermed indledtes en ny fase af hans liv. Han sagde farvel til de metafysiske spekulationer og blev i de kommende aar opslugt

af den politiske kamp. Hans engagement i de revolutionære bevægelser i Europa og Rusland forhindrede ham i nogensinde at komme tilbage til fædrelandet.¹⁾

Herzens russiske socialisme

I Frankrig oplevede han 1848, som først hensatte ham i begejstring, men snart bekræftede ham i den mistillid til bourgeoisiet, som allerede var vakt i hans sidste aar i Rusland. I bogen *Fra den anden Kyst*²⁾, som kom i 1850, tog han endelig afsked med de borgerlige revolutioner. Han saa deres inspiration i protestantismen og renæssancens filosofi, der havde omstyrtet den gamle sociale orden, som havde hvilet paa religiøse illusioner. Dette opgør var kulmineret i den store franske revolution, som havde været ledet af et mindretal, uden at masserne havde været draget med. Dette mindretal havde svigtet sine idealer, saa snart det havde faaet magten. Revolutionens frugter var blevet høstet af borgerskabet, som var tilfreds med halve forholdsregler i religion og politik, med protestantisme og liberalisme. Liberalismen var blevet borgerens religion, han som var mellemmanden mellem besidderen og den besiddelsesløse. Borgerens glæde over de halve forholdsregler fandt sit udtryk i den engelske parlamentarisme, som Herzen kaldte en gigantisk trædemølle, som syntes skabt til at demonstrere den indre stilstand og forsumpethed, som er karakteristisk for borgerskabet. Den franske republikanske formalisme var af samme art. En borgerlig republik var lige saa meget eller lige saa lidt værd som et monarki. De samme, som havde fremkaldt den store revolution, skyndte sig at sætte Napoleon og konger paa tronen. Efter juli-revolutionen kom Louis Philippe, efter februar-revolutionen blev

¹⁾ Herzen var i de kommende aar i forbindelse med næsten alle tidens betydelige revolutionære og var aldrig smaalig, naar de trængte til hjælp. Til hans bekendtskabskreds hørte Mazzini og Garibaldi, Louis Blanc, Proudhon og Victor Hugo, Kossuth og polakken Worcell. Kun med tyskerne kunne han ikke komme til forstaaelse. Forholdet mellem ham og Marx var yderst koligt, og Herweghs lumpne opførsel kastede en tragisk skygge over hans liv.

²⁾ Bogen, der bestod af en række artikler, der havde været offentliggjort i forskellige tidsskrifter, kom i sin første udgave i Hamburg under titlen »Vom Anderen Ufer«. Med særligt henblik paa læsere i vesten udviklede Herzen sine tanker om en russisk socialisme i skrifterne *La Russie* (1849), *Du développement des idées révolutionnaires en Russie* (1850), *Le peuple Russe et le socialisme* (1851) og *La Russie et le vieux monde* (1854).

arbejderne skudt ned af Cavaignacs tropper, og denne maskerade endte med Napoleon III. Der er ingen ende paa Herzens haansord om borgerskabet, der efter hans mening som en bastard mellem adel og folk kombinerede begge klassers fejl uden at eje deres gode egenskaber.

Sit haab satte han nu til en revolution, der var socialistisk, ateistisk, materialistisk. Men han havde ikke megen tillid til, at Europa kunne gennemføre en saadan revolution, at Europa havde kræfter til at genfødes.

I en apokalyptisk vision saa han et af stadige revolutioner udmattet Europa, som ville komme til at se ud som det krigshærgede Bøhmen efter hussitternes nederlag. »Europa er meget gammelt; dets energi er ikke tilstrækkelig til at bære dets egne ideer, ejheller har det viljestyrke nok til at naa sine maal . . . Dets fortid er rig, det har levet længe, og i fremtiden kan dets arvinger paa den ene side blive Amerika og paa den anden side slaverne«. ¹⁾

Et par aars ophold i Vesteuropa havde saaledes ført Herzen til en fordømmelse, som ikke adskilte sig saa meget fra den, som slavofilerne hidtil havde haft monopol paa. Hans afsmag for den vesteuropæiske borger, som vakte hans gamle liberale venners forbitrelse, fik senere et ekko i Dostoevskijs *Vinterner om Sommerindtryk* (1863), ja blev et tema, der ofte skulle anslaaes i den russiske litteratur, saavel af de radikale som af de reaktionære.

I sin desillusion vendte Herzen nu blikket mod Rusland. Hans fædreland havde to aktiver frem for »det gamle Europa, denne af-fældige Proteus, denne raadnende organisme«, som han sagde i sit berømte brev til Michelet. ²⁾ For det første var Rusland et ungt land, som »har den dristighed at vente sig meget af fremtiden, da det har modtaget saa lidt i fortiden«. Rusland havde ingen traditioner, hvilket skulle gøre det lettere at opbygge en socialisme dèr. Mens bureaukratiet i vesten var en konservativ faktor, havde det i Rusland intet til fælles med konservatismen. Det stod ikke vagt om traditionen, men var en nedbrydende kraft, en anational despotisme af napoleonsk type. Herzen var nu lykkelig for, at Rusland paa grund af den rettroende kirke havde været udenfor katolicismens

¹⁾ Citeret efter Franco Venturi, op. cit. s. 33.

²⁾ Brevet til Michelet er dateret den 22. 9. 1851, se Gercen, op. cit. t. VII, Moskva 1956, s. 271-306. Det findes oversat til engelsk i *Imperial Russia. A Source Book, 1700-1917*, edited by Basil Dmytryshin. New York 1967, s. 196-220.

demoraliserende indflydelse, adskilt fra den syge europæiske civilisation. Takket være denne adskillelse havde det russiske folk kunnet bevare sit fællesskab. Manglen paa historie var ingen ulempe, tværtimod et fortrin, og den traditionsløse russer var det frieste menneske i Europa. Han havde intet i fortiden, han ville begræde, om det gik tabt. Paa grund af denne Ruslands særstilling behøvede landet ikke nødvendigvis gennemgaa alle den europæiske udviklings faser. Historien tænkte ikke i retfærdige baner. Ogsaa indenfor dens sfærer kunne de sidste blive de første.

For det andet fandtes i Rusland en institution, som kunne føre landet over i socialismen, uden at det skulle gennem den serie af futile borgerlige revolutioner, som Europa havde oplevet: landsbyfællesskabet. »La commune a sauvé l'homme du peuple de la barbarie mongole et du tzarisme civilisateur, des seigneurs vernis à l'européenne et de la bureaucratie allemande; l'organisme communal a résisté, quoique fortement atteint, aux empiétements du pouvoir, il s'est heureusement conservé jusqu'au développement du socialisme en Europe. Pour la Russie c'est là un fait providential«.¹⁾ Herzen var nu overbevist om, at der var et socialistisk element i det russiske folks karakter.

Landsbyfællesskabet (mir'en, obščina'en) havde beskæftiget de russiske revolutionære, siden dekabristerne i deres planer havde drøftet dets plads i et moderniseret Rusland. Slavofilerne har prist det som en arv fra middelalderen, fra tiden før Peter den Store havde korrumpet det hellige Rusland. Det var et værn for det patriarkalske liv mod den moderne stats indblanding. Enkelte af dem, saaledes Júrij Samárin, havde dog ogsaa set det i et mindre poetisk, mere politisk lys som et svar paa vestens mest paatrængende problem, dvs. paa socialismen.

Allerede inden Herzen forlod Rusland, havde han været opmærksom paa landsbyfællesskabet, særlig under paavirkning af von Haxthausens værk om de russiske bønder.²⁾ Men først nu i emigrationen modnedes hans tanker, og landsbyfællesskabet skulle blive den kerne, hvorefter den russiske socialisme skulle gro. Denne »opdagelse« blev af uoverskuelig betydning for den politiske kamp

¹⁾ A. I. Gercen, op. cit., t. VII, s. 288.

²⁾ A. Haxthausen: Studien über die inneren Zustände, das Volksleben, und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. Hannover t. I-II, 1847, t. III, Berlin 1852.

resten af aarhundredet. Det var af den, at den russiske populisme skulle udvikle sig.

Til udnyttelsen af den enestaaende historiske chance, springet over i socialismen, var en aktiv kraft nødvendig, der var i stand til at gennemføre omvæltningen, vække den statiske, patriarkalske bondesamfund til nyt liv. Denne kraft saa Herzen i individualismens princip, der første gang havde været legemliggjort i den revolutionære tsar, dvs. tsar Peter. Ligesom Belinskij saa han Peters reformer som den første realisering af det dynamiske princip i russisk historie, og ligesom historikeren Kavelin, at Peters virke havde været den første realisering af personlighedens princip i Rusland. Gennem hele det 18ende aarhundrede havde tsarmagten udøvet en civilisatorisk funktion, skabt det oplyste lag, som til at begynde med havde været dens forbundsfælle. Først da individet havde frigjort sig fra traditionens baand og sat sig op mod bureaukratiets despoti, blev denne gruppe tsarismens fjende. Dette skete med dekabriterne. Nu var repræsentanten for personlighedens princip den fremskridtsvenlige adel og den dannede del af middelstanden. I denne intelligens fandtes kimen til en kommende revolution. Ruslands fremtid afhang af, om intelligensen ville forstaa at forene sig med den folkelige kommunisme, om det kunne lykkes at befri den enkelte og samtidig bevare fællesskabet. Herzen saa farerne for andre udviklingsmuligheder, men troede dog, at det i Rusland ville lykkes for første gang i historien at gøre en ende paa den tragiske konflikt mellem individet og samfundet.

Populisterne (*narodniki*) overtog troen paa de særegne russiske udviklingsmuligheder, paa at socialismen kunne følge sin egen vej i Rusland, paa at intelligensen kunne finde frem til folket. De delte ogsaa hans mistillid til demokratiet i dets vesteuropæiske former.

Den frie russiske presse

I 1852 tog Herzen til London, til hvad han troede skulle blive et par ugers, højst et par maaneders ophold. Det blev til 12 aar. Alle rede i 1849 havde han i Paris forsøgt at etablere en fri russisk presse, men uden held. Først i England lykkedes det i 1853 at realisere tanken.

I sin første publikation *Til mine Brødre i Rusland* opfordrede han dem derhjemme til at sende sig materiale. Gennem polakkerne var

det let at smugle det ud, hævdede han. Deres hemmelige agenter var rede til at føre manuskripter ud og sprede publikationerne over hele riget. Alt, hvad der var skrevet i frihedens aand, skulle blive trykt. Men Herzen var for tidligt paa færde og fik intet fra Rusland. Og de gamle venner bebrejdede ham heftigt, at han paa denne maade ville styrte dem i ulykke. Han maatte derfor foreløbig nøjes med at trykke sine egne aabne breve og artikler.

Han koncentrerede sig straks om bondespørgsmaalet. I pjecen *Skt. Georgsdag* – det var den dag, bønderne i middelalderen kunne forlade deres herremand og vælge en anden – som han stillede til den russiske adel, opfordrede han den til i egen interesse at give bønderne friheden. Hvis i stedet tsaren tog initiativet, kunne han, støttet til bønderne, kvæle enhver liberalisering og helt knuse adelen. Hvis bønderne tog sagen i egen haand, ville det blive med øksen.

Udbredelse og virkning fik den frie russiske presse først efter, at Aleksander kom paa tronen. Allerede i august 1855 kom det første nummer af tidsskriftet *Poljarnaja Zvezda* (Nordstjernen), men da det »tykke« tidsskrift ikke kunne følge med begivenhederne, grundlagde Herzen sammen med vennen Ogarëv, der nu havde sluttet sig til ham, bladet *Kólokol* (Klokken), der fra juli 1857 til februar 1858 kom som maanedsbld, dernæst hver 14ende dag. Da dets russiske udgave standsede i 1867, var der kommet 245 numre.¹⁾

Herzen havde nu skiftet taktik. Det fremgaar allerede af mottoet til *Poljarnaja Zvezda*: »Vive la Raison«. Da han af en af sine korrespondenter i Rusland blev bebrejdet dette motto, svarede han: »Det er den eneste formel, som endnu ikke er blevet brugt efter alle de røde, trefarvede, blaa eller hvide deviser. Det er i Fornuftens navn, i lysets navn og kun i deres navne, at mørket kan overvindes. Ingen revolution er endnu lykkedes, fordi alle marcherede, ikke under Fornuftens fane, men under følelsernes, troens, fantasteriets.«²⁾ Nu da der var haab om, at tsaren ville skride til bøndernes frigørelse, saa han det som sin opgave at støtte ham, at holde ham til ilden. Herzen var heller ikke længere sikker paa, at en revolution var nødvendig. Presset fra den offentlige mening kunne maaske naa længere end et blodigt opgør. Allerede i det andet nummer af *Kolokol*

¹⁾ Med titlen *Poljarnaja Zvezda* knyttede Herzen forbindelsen med dekabristerne. Saadan havde deres almanak heddet. Titlen *Kolokol* er en hentydning til Schillers *Die Glocke*.

²⁾ Citeret efter Raoul Labry: *Alexandre Ivanovič Herzen, 1812-1870. Essai sur la formation et le développement de ses idées*. Paris 1928, s. 378.

(august 1857) siger han i en kommentar til kejserens ord om, at det var bedre, at forandringerne kom fra oven end fra nedent, at vel var Rusland inde i en revolutionær periode, men det behøvede ikke følge Frankrigs eksempel. Det kunne følge Englands eller Piémonts. Dette sidste land, som i 1847 havde været uden frihed, var paa 10 aar forandret til ukendelighed. Der var nu et nyt liv, aabne ansigter, aktivitet. »Og denne revolution er opnaaet uden det mindste sammenstød, blot en ulykkelig krig og en serie af indrømmelser til den offentlige mening fra regeringen. Professionelle revolutionære kan ikke lide denne metode, ved jeg, men det vedkommer ikke os. Vi er overbeviste om, at Ruslands nuværende situation ikke tilfredsstiller nogen, og vi foretrækker af hele vort hjerte den fredelige menneskelige udviklings metoder fremfor blodudgydelse . . .«¹⁾ Derfor vedblev Herzen ogsaa at appellere til tsaren, at hamre det fast, at kun ét var fornødent.

Da trykket hjemme i Rusland lettede, fik Herzen det materiale, han hidtil havde savnet. Det blev bragt ham med kuréer, smuglet ud af Rusland, og snart var han en af de bedst underrettede om, hvad der skete i Rusland. Han vidste, hvem der i landbokommissionerne søgte at forhale frigørelsen, og spiddede de reaktionære bureaukrater og godsejere paa sin skarpe pen. Korrespondenter fra hele riget forsynede ham med sager. Embedsmisbrug i hovedstaden og provinserne blev med navns nævnelse og udførlig sagsfremstilling bragt til torvs i hans blade. Saa meget stof strømmede ind, at han maatte give et tillæg til *Kolokol* med titlen *For Domstolen* (Pod Sud). Selv fra regeringskontorerne kom hemmeligt materiale, som han offentliggjorde. Han skabte en offentlig mening, som man var nødt til at tage hensyn til. Hans stilling karakteriseres maaske bedst af en fransk kronikør, der i 1862 skrev om ham: »Herzen est la terreur de ceux qui vivent d'abus et l'idole de toute une génération russe sans distinction de classe, d'état, de condition.«²⁾

Ligesom hans blade fik stof alle steder fra, trængte det ind overalt i det russiske rige. De mange russiske turister i Europa i disse aar var ivrige kolportører.³⁾ Dets oplag steg til 2500 eksemplarer,

¹⁾ A. J. Gercen, op. cit. t. XIII, Moskva 1958, s. 22.

²⁾ Se Charles de Mazades artikel i *Revue des Deux Mondes*, januar 1862: *La Russie sous le règne d'Alexandre II*.

³⁾ I en artikel i *Russkij Vestnik* i august 1868, da tidsskriftet forlængst var blevet regeringsvenligt, hedder det: »Mange husker uden tvivl den begejstring og interesse,

som blev læst sønder ved at gaa fra haand til haand. Det fandtes i studenternes biblioteker, og selv ved hoffet vandt det indpas. Aleksanders liberale slægtninge var ihærdige læsere, og det naede helt frem til kejserens skrivebord. I adskillige tilfælde skred tsaren ind mod embedsmænd efter at have læst om deres gerninger i *Kolokol*.¹⁾

Selv om Herzen gang paa gang skuffedes over Aleksander – allerede i juli 1858 skrev han, at kejseren ikke havde retfærdiggjort Ruslands forhaabninger – fortsatte han dog helt frem til 19. 2. 1861 at støtte ham. Og da frigørelsen endelig kom, arrangerede han en festbanket, hvor han i sin tale ganske vist ville understrege, at frigørelsen kun var en milesten, og at der var lang vej igen, saa længe ordet endnu ikke var frit i Rusland, men talen skulle ende i en skaal for Aleksander, befrieren. Banketten blev afholdt, men Aleksanders skaal blev ikke drukket. Paa baggrund af de tidligere nævnte blodsgydelser i Warszawa var det umuligt at hylde tsaren.

Paa grund af sin moderate holdning havde Herzen allerede paa dette tidspunkt mistet sit tag i den mest radikale del af den russiske intelligens. To aar efter, i 1863, satte han sin popularitet i de andre russiske kredse over styr. Selv om han gang paa gang havde advaret polakkerne mod at hejse oprørsfanen, mente han, da oprøret brød ud, at han maatte gaa ind for deres sag. I den bølge af nationalisme, der nu gik over Rusland, druknede den sympati, han havde nydt.

som de udenlandske publikationer vakte i slutningen af halvtredserne og begyndelsen af tresserne; dem læste folk af de forskelligste samfundslag, gamle og unge, lærde og ulærde. Nogle haabede i dem at finde den europæiske visdoms sidste resultater og opklaring af mørke spørgsmaal i det russiske liv; andre, mestendels unge, saa i dem det frie ords høje gudstjeneste, kærligheden til den undertrykte næste, kampen mod uretfærdigheden og volden; andre igen fandt det behageligt at læse en bidende og træffende bemærkning om deres konkurrenter; en fjerde gruppe blev simpelthen revet med af moden. De udenlandske boghandlere udnyttede behændigt russernes følelser: disse sidstes vej i det fremmede var, kan man sige, bestroet med russiske publikationer, som man kunne erhverve i boglader, hoteller, restauranter, jernbanestationer og selv i kupéer. De udenlandske russiske publikationers førere var dengang paa toppen af deres magt og ry: de var omgivet af martyriets glans, de tiltrak ved deres hemmelighedsfuldhed, ved deres motivers og maals angivne renhed, ved nyheden ved det frie ord, der var fyldt af lidenskab og rammende skarphed». Se *Russkij Vestnik*, t. 78, s. 638.

¹⁾ Paa grundlag af Herzens afsløringer genoptog Aleksander f. eks. sagen mod adelsmarskallen i Pollava Kočubéj, der havde anskudt sin godsforvalter og var blevet frikendt ved domstolen. Udenrigsministeren, fyrst Gorčakov, viste kejseren en artikel i *Kolokol*, som indeholdt enkeltheder fra et statsraads møde om bondeproblemerne. »Hvem andre end en af de tilstedeværende«, sagde han, »kunne meddele dem saa rigtige detaljer«. Se V. P. Baturinskij: A. I. Gercen, ego druž'ja i znakomye. Skt. Petersburg 1884, s. 80.

Blandt hans heftigste angribere var hans ungdomsven Katkov. *Kolokol* fortsatte nogle aar endnu, men oplagene blev mindre og mindre – de faldt straks i 1863 fra 2500 til 500 eksemplarer – og til sidst maatte han udgive bladet paa fransk, da han havde mistet størstedelen af sine russiske læsere. De radikale lyttede til andre stemmer, de liberale og alt til højre for dem lagde ham for had. Da Herzen døde i 1870, var det som en ensom mand. Og en skuffet mand. I en af sine sidste dagbogsoptegnelser gør han, saa træt, at flere af sætningerne kun er antydet, sit regnebrædt op: »... foran mig er et dække, alt er sort, og jeg kan hverken narre mig selv eller forstaa, hvorfor vi er uværdige. Vi voksede op til at være omstyrtere; vor sag var det at luge og bryde ned, at fornægte og ironisere. Den fyldbyrdede vi. Og nu, efter 15–20 slag, ser vi, at vi intet har skabt, vi opdrog ikke. En utilgivelig følge – nihilisme i de mennesker, der omgiver os med hensyn til familien, børnene . . . i børnene er det vigtigste – livet . . . Det er for sent at bruge magt og autoritet, naar vi har savet dem over . . . Og her staar jeg atter som et vidne, der ser en tredobbelt fejl – og kan ikke holde igen, som alkoholists sygdom«.¹⁾ Denne erkendelse af skyld skulle blive et af hovedmotiverne i Dostoevskijs *De Besatte*.

2. NIKOLAJ ČERNYŠEVSKIJ

Ved sin moderate politik og sin mangel paa tro paa en revolution i Rusland havde Herzen, længe inden han ved sit engagement i den polske sag krænkede den oppiskede russiske nationalfølelse, mistet sit tag i venstrefløjen af den politiske opposition. Den havde valgt sig en ny fører, Černyševskij, som i det korte aaremaal mellem 1853 og 1862, da der sattes en brutal stopper for hans virksomhed, ved sin mangesidige publicistik, der dog kun havde ét formaal – den sociale revolution – artikulerede de ideer og formede den holdning, der skulle blive den russiske radikalismes i de kommende aar. Hverken af temperament, naturlige anlæg eller lyst til at blive nogen politisk førerskikkelse tvang udviklingen ham dog til at paa-tage sig denne rolle.

Nikolaj Černyševskij blev født i Sarátov i 1828. Faderen, der var lærer ved byens præsteseminarium, nedstammede fra en slægt, der

¹⁾ Se M. K. Lemke: *Polnoe sobranie sočinenij i pisem* Gercena, t. xxi. Moskva 1923, s. 531–532.

Nikolaj Černyševskij

i adskillige generationer havde været poper i landsbyerne ved nedre Volga. Men allerede han havde skilt sig ud af dette kulturløse milieu. I hans bibliotek fandtes ikke blot den teologiske litteratur, man forventer, en lærer for vordende præster ejer, men ogsaa den samtidige russiske litteratur, Puškin, Gogol, Lermontov, og han abonnerede paa et af de førende litterære tidsskrifter *De fædrelandske Annaler* (Otečestvennye Zapiski), hvor Belinskij var den toneangivende medarbejder. Han var i stand til at undervise sønnen i latin og skaffede den læselystne dreng alt, fra George Sands romaner til Herzens fortællinger. Drengen viste et usædvanligt sprogmemme. Foruden de tre vesteuropæiske hovedsprog tilegnede han sig hebræisk, noget græsk, polsk, tatarisk, som taltes i byen, studerede persisk og senere ogsaa italiensk. Hans sprogtilegnelse var dog væsentlig af passiv art. Tale dem gjorde han kun daarligt. I det hele taget var han langt bedre til at udtrykke sig skriftligt end mundtligt. De taler, han paa sin karriæres højdepunkt holdt, gjorde nærmest et pinligt indtryk. Som skribent udmærkede han sig da ogsaa mere ved sin encyklopædiske viden og kritiske tanke end ved stilens brillians. En pedantisk grundighed og omstændelig vidtløftighed, kejtede forsøg paa at anslaa en ironisk tone og flad banalitet, gjorde ofte hans prosa til klæge, hartad ufordøjelige ordmasser. Den manglede fuldstændig den esprit, der fik Herzens prosa til at gnistre. Mens denne var grandseigneuren, selv naar han skrev om filosofiske problemer eller økonomi, forblev Černyševskij en samvittighedsfuld stuelærd, selv naar han skrev om poesi.

Han var oprindelig bestemt til at træde i slægtens spor og blev som 14-aarig optaget paa faderens præsteskole, hvor han 4 aar efter tog sin eksamen. Men vistnok paa grund af hans sammenstød med de gejstlige – hans kritiske holdning overfor omgivelserne gjorde sig allerede gældende – fortsatte han sine studier i Skt. Petersborg, hvor han i 1846 blev indskrevet ved universitetets filosofiske fakultet. Ogsaa her var hans holdning overfor lærerne temmelig negativ, og han indlod sig ofte i heftige diskussioner med dem. Den despekt, som flere af hans professorer viste den moderne russiske litteratur, og deres forhaanelser af samtidens kritikere, kaldte paa hans modsigelse. Han gennemførte dog flittigt studierne og fik i 1850 sin kandidateksamen.

Universitetet gav ham en grundig filologisk uddannelse. Hans af-

handling om sproget i en middelalderlig krønike (*Ipatevskaja letopis'*) viser, at han kunne være blevet en ypperlig filolog. Men langt større betydning fik hans læsning paa egen haand og hans bekendtskab med lidt ældre studerende, som havde mere eller mindre stærke tilknytninger til Petraševskij-kredsen. Mens han i sine første studieaar dyrkede Schelling, Herder, Niebuhr og Ranke, blev de afløst af Hegel, som han dog ikke influeredes af saa stærkt, som den foregaaende generation havde været det – Hegel stak for dybt i det bestaaende – og af de franske socialister, Fourier, Blanc, Considérant etc. Han erklærede sig snart i sin dagbog, som noterer hans udvikling fra maaned til maaned, som overbevist socialist og fulgte ivrigt udviklingen i vesten, hvor begivenhederne i 1848 gjorde teori-erne til aktuel politik. Allerede nu reagerede han paa en maade, som skulle blive typisk for ham. Han skriver i sin dagbog: »Jeg kan ikke lide folk, som siger »Frihed, Frihed«, og saa begrænser dette ord til love uden at føre det ud i livet; som er parat til at afskaffe love, der taler om ulighed, men ikke til at røre ved en social orden, i hvilken ni tiendedele af befolkningen udgøres af slaver og proletarer. Problemet er ikke, om der skal være en konge eller ikke, om der skal være en konstitution eller ikke. Det ligger snarere i de sociale forhold, i den kendsgerning, at én klasse ikke skal suge blodet af en anden«. ¹⁾)

Som udgaaet af et milieu, der stod den russiske almue nær, og som *raznočinec* i besiddelse af en social rancune, havde Černyševskij let ved at komme frem til saadanne standpunkter. Sværere for ham var det at ryste den religiøse arv af. Han maatte gennem adskillige anfægtelser, inden han naaede frem til ateismen. Katalysatoren var Feuerbach, som han læste igen og igen, og som vel var den filosof, der satte sit dybeste præg paa ham.

Allerede i 1850, 22 aar gammel, var han overbevist revolutionær og gik saa langt som til at hilse den ene klasses undertrykkelse af den anden velkommen, fordi dette ville føre til kamp, og da ville den undertrykte vide, hvem det var, der undertrykte ham. Og han viede sig selv til kampen. Da han i 1853 friede til en lægedatter i Saratov, hvor han var blevet adjunkt, advarede han hende mod den skæbne, der ventede hende, hvis hun sagde ja: »Folkets util-

¹⁾ N. G. Černyševskij: Polnoe sobranie sočinenij, pod red. V. Kirpotina etc., t. I. Moskva 1939, s. 110.

fredshed med regeringen, skatterne, embedsmændene, godsejerne, vokser stadig. Kun en gnist er nødvendig for at sætte det hele i brand. Samtidig vokser antallet af mennesker fra de oplyste kredse, der er fjender af den bestaaende tilstand . . . Hvis det brænder, er jeg ikke i stand til at holde mig tilbage. Jeg maa være med . . . Jeg er hverken bange for snavset, drukne bønder med knipler eller nedslagtningen«.¹⁾

I 1853 tog Černyševskij tilbage til Skt. Petersborg. Han ville forsøge, om han paa samme maade som Belinskij gennem litterær kritik kunne fremme sine ideer. Samtidig havde han i sinde til sit gamle fakultet at indgive en afhandling om *Kunstens æstetiske Forpold til Virkeligheden* til forsvar for magistergraden. Emnet havde han i sin tid faaet opgivet af sin gamle lærer Pletnëv, som ganske vist havde tænkt sig det udført i en ganske anden aand.

Disputalsen

Černyševskij ansaa selv sin afhandling for at være et tidstypisk forsøg paa at komme bort fra de spekulative systembyggeres »fantasterier« og ville i modsætning til dem bygge sin æstetik op paa indtryk fra det virkelige liv. I en foretale fra 1888 siger han, at brochuren var et forsøg paa at applicere Feuerbachs ideer paa æstetikens grundspørgsmaal. Det vil sige, at det var et forsøg paa en æstetik paa materialistisk basis. Det er Feuerbachs lære om menneskenes manglende evne til straks at se tingene, som de er, og deres lyst til at »fantasere« om dem, der ligger til grund for Černyševskijs forsøg.

Han indleder sin bog med at gaa paa jagt efter en forklaring af det skønnes begreb, som hverken er for vid eller for trang. De gængse æstetiske teorier, som hviler paa et metafysisk grundlag (Hegel, Vischer osv.), afviser han. Det skønne kan ikke defineres som »ideens identitet med billedet« og heller ikke som »det mest fuldkomne indenfor sin art«, for disse definitioner er baade for rummelige og for snævre. Černyševskij er ret sarkastisk i valget af de eksempler, der skal modbevise teorierne. F. eks. kan en rotte være et pragteksemplar af sin race og saaledes helt gaa op i sit væsens idé, uden derfor nogen vil kalde den skøn. Tanken om ideens identitet

¹⁾ Černyševskij: op. cit., t. I. Moskva 1939, s. 418-419.

med billedet kan kun finde begrænset anvendelse: nemlig hvor det drejer sig om at forklare skønheden i et kunstværk. Og dør kan den endda kun forstaas paa den maade, at kunstneren har formaaet at nedlægge i sit værk, hvad han havde i sinde at give udtryk for. Overfor det skønne i naturen, eller som Černyševskij hellere udtrykker sig: i virkeligheden, staar den hjælpeløs. Han ser deri æstetikerens fejl. De har begrænset sig til kunstens verden og ikke villet se det skønne i det, som ligger lige foran dem. Deres definition: ideens fuldstændige opgaaen i et enkeltvæsen fører ligefrem til den slutning, at det skønne i virkelighedens verden er en illusion, skabt af vor fantasi. Kunsten er derfor født af menneskenes trang til at rette paa naturens mangler. Det er dette syn paa kunstens supremati over naturen, Černyševskij vil til livs.

Černyševskij karakteriserer fornemmelsen af det skønne som en lysende glæde, der ligner den, som et menneske, vi holder af, fylder os med. Det skønne maa være noget meget omfattende og mangfoldigt, for de forskellige ting vækker denne følelse i os. Kun begrebet *livet* rummer dem alle; først og fremmest livet, saaledes som vi elsker at leve det, livet, som det bør være. Definitionen: livet, som det bør være, er dog flertydig. De forskellige klasser har forskellige opfattelser og derfor ogsaa forskellige skønhedsbegreber. En forfinet, bleg overklassekvinde forekommer mužikken grim, hvorimod den sunde, buttede bondepige i typisk slavisk udgave aldeles ikke svarer til de forestillinger, en løjtnant ved garden i Skt. Petersborg gør sig om kvindelig skønhed. Hvor selvfølgelig denne bemærkning om de forskellige klassers forskellige æstetik ser ud for os, er den, om ikke en forudgriben, saa dog for sin tid en dristig formulering. Troen paa en absolut æstetik sad endnu i højsædet.

Černyševskijs definition af det skønne er vid nok til at forene de modsætninger, som de forskellige klassers smag rummer. Den er faktisk næsten i stand til at omfatte alt, og dog følger af den, at skønheden snarere mødes i livet end i kunsten. Kunstværkerne kan ikke taale sammenligning med den levende virkelighed. Af dette uddrages et æstetisk system, som ser noget anderledes ud end det gængse.

Černyševskij beskæftiger sig mere med analysen af de almindelige æstetiske teorier end med opbygningen af sit eget system. Han gennemgaar definitionerne af det ophøjedes og det tragiskes væsen.

Hans egen opfattelse fører hele tiden begreberne tilbage til, hvad han selv kalder det menneskelige. Det ophøjede er ganske jævnt sagt det, som ligger paa et højere plan end de ting, vi daglig møder; det tragiske ikke andet end det, vi finder frygteligt i tilværelsen. Skæbneteorier tilbagevises som forestillinger, der er arvet fra det primitive stadium i menneskenes historie og indarbejdet i æstetiske systemer. Det tragiske har intet som helst at gøre med forbrydelsen mod verdensordenen eller lignende bragesnak.

Vischer havde været yderst utilfreds med skønheden i naturen. Den var ustadig, sjælden og af forbigaaende karakter osv. Černyševskij tager alle anklagepunkterne op og modgaar dem i et defensorat, der til sidst munder ud i et angreb paa kunsten.

Kunsten viser sig nemlig at være behæftet med de fejl, Vischer havde fundet i virkeligheden – blot i en højere grad. En del af de krav til det skønne, som den traditionelle æstetik stillede, tog Černyševskij afstand fra. F. eks. skal det skønne ikke tilfredsstille nogen »grænseløs higen«, for det sunde menneske ejer ikke en saadan. Kun hvor fattigdom osv. hindrer mennesket i at udfolde sig, svælger det i umaadelige fantasier. Grænserne for den æstetiske følelses intensitet og længde er ogsaa saa snævre, at det er galimatias at tale om det »uendelige« eller det »umættelige«. Hvad endelig angaar den paastaaede tørst efter det »fuldkomne«, som skal ligge i kunstnydelse, saa er ogsaa den en idealistisk overdrivelse. Vi er tværtimod rede til at tilgive 100 ufuldkommenheder i et kunstværk, naar blot det indeholder én god ting. Hans hovedindvending mod den idealistiske æstetik, som dog mere staar mellem linjerne end klart udtrykkes, er, at den fører mennesket bort fra kampen for et bedre liv over i en passiv betragtning.

Černyševskij konfronterer de forskellige kunstarter med virkeligheden og finder dem alle »lavere end virkeligheden«. De er alle som et fortepiano, der efter fattig evne prøver at gengive virkelighedens opera. Hvordan kan ogsaa en afspejling af livet hamle op med livet selv? Og da skønheden er livet, hvordan kan saa et kunstværk forsøge at konkurrere med det?

Hvorfor sætter vi saa stor pris paa kunsten, naar den kun er et surrogat, spørger man naturligt. Černyševskij svarer: vi overvurderer kunsten og gør det, fordi vi beundrer alt, hvad der er svært (sic!). Det er ikke tingen selv, som vi ser op til, men det, at den var svær

at lave. Endvidere tilfredsstillende den vor kunstige og forkvaklede smag og giver en afspænding, et pusterum, som naturen ikke kan give.

Černyševskijs opfattelse af kunst og virkelighed kommer mest karakteristisk og mest skæbnesvangert frem, hvor han taler om kunstens maal. Efter hans mening vil megen kunst blot være en erstatning for naturen (en marine f. eks. for folk, som aldrig har set havet) eller en erindring (for den, som sjældent ser det). I disse tilfælde gentager kunsten virkeligheden, ikke fordi denne mangler noget, tværtimod, fordi den er smuk. Černyševskij skelner dog mellem kopi og en gengivelse af væsentlige træk.

Den moderne digtning kan ikke rubriceres under begrebet det skønne og dets momenter: det ophøjede, det komiske etc. Allerede af den grund finder Černyševskij den idealistiske æstetik forældet. Han stiller selv det krav til kunsten, at den skal »omfatte alt, hvad der i virkeligheden (i naturen som i livet) interesserer mennesket, ikke som lærd, men simpelthen som menneske«. Den gamle opfattelse, at kunstens indhold var skønheden, er derfor for snæver, og konsekvensen var den latterlige, at alle romaner blev bygget op paa en kærlighedshistorie. Kunsten skal ikke blot fremstille alt det, som interesserer mennesket, men ogsaa forklare det. Tit gør den det ved blot at rette opmærksomheden mod en ting. Den skal endvidere afsige en dom over de fænomener, den fremstiller.

Forskellen mellem videnskabens og kunstens opgaver bliver i denne tolkning udvisket. I deres virkemidler er de lidt forskellige. Videnskab og kunst (poesi) er en »Handbuch« for den, der begynder at studere livet; deres betydning ligger i, at de letter forstaaelsen af selve »kilden« og kan fra tid til anden tjene til efterprøvelse. Videnskaben skjuler ikke dette . . . kun æstetikken hævder stadig, at kunsten er højere end livet og virkeligheden.

I den anmeldelse, Černyševskij selv skrev af sin bog, der er værdifuld, fordi han her forklarer sig tydeligere, siges det ligeud: kunsten er et hjælpemiddel, der i de store masser spreder opfattelser, som videnskaben har fastslaaet. Det er lettere og mere tiltrækkende at erhverve disse i kunstværket end i det videnskabelige arbejde. Selvfølgelig bliver formen under saadanne omstændigheder noget sekundært. Kun indholdet har interesse.

Efter denne kunstopfattelse maa kritikeren tildeles en anden rolle end den æstetisk vurderende. Naar kunsten skulle afspejle

virkeligheden, forklare den og sætte sig til doms over den, maatte kritikerens opgave være at kontrollere, om virkeligheden var sandfærdigt indtegnet i værket, om forklaringerne af livsprocesserne var rigtige, og om dommene var ædruelige. I hans lærling Dobroljubovs praksis blev det til, at han analyserede livet i stedet for kunstværket. Man kan imidlertid ogsaa drage en anden konsekvens. Hvorfor studere virkeligheden, afspejlet i litteraturen, naar der er rig lejlighed til at studere den umiddelbart eller intimere i naturvidenskabelige skrifter? Hvorfor gaa til kunsten, hvis betydning er at være en »livets lærebog«, naar de lærebøger, videnskabsmændene skriver, hurtigere naar deres maal? Det var den tanke, som faldt Pisarev ind, og som blev hans forfatterskabs skæbne.

Forsvaret for afhandlingen fandt sted 10ende maj 1855, 7 dage efter at den forelaa trykt. Inden forsvaret havde undervisningsminister Norov faaet den forelagt og havde søgt at gribe ind, men det var for sent. Forsvaret blev en sensation. Auditoriet var stopfyldt, og publikum, der ikke blot bestod af studenter, men ogsaa af unge officerer og embedsmænd, fulgte handlingen spændt og gav højlydt deres bifald til kende, naar Černyševskij heldigt parerede opponenternes angreb. Bag den akademiske titel laa et aktuelt politisk indhold. Bag de tilsyneladende uskyldige krav laa udfordringen til litteraturen, at den skulle blive et vaaben i den politiske kamp.¹⁾

Ikke alle var dog henrykte ved denne bog. Turgenev kaldte den baade falsk og skadelig; den var efter hans mening mere end en daarlig bog, den var en daarlig handling, et afskyeligt lig, og i et brev forlangte han, at forfatteren offentligt skulle brændemærkes²⁾.

Selv om forsvaret blev anerkendt, varede det et par aar, inden den nye og mere liberale undervisningsminister Kovalevskij bekræftede, at Černyševskij havde taget sin grad.

Bruddet med 40ernes mænd

Černyševskij blev knyttet til tidsskriftet *Sovremennik*, hvor han offentliggjorde sine skitser om den *Gogolske periode i den russiske*

¹⁾ Se N. N. Šelgunov, A. P. Šelgunova, M. L. Mixajlov: *Vospomimanija*, Moskva 1967, t. I, s. 192-196.

²⁾ Se J. S. Turgenev: *Polnoe sobranie sočinenij i pisem v 28-i tomax*, Pis'ma, t. II, Moskva-Leningrad 1961, s. 287.

litteratur. De fulgtes af en lang række litterære artikler. Hovedredaktøren, digteren Nekrásov, gav ham større og større spillerum, og Černyševskij blev dets tonangivende skribent. Det betød, at tidskriftet skiftede karakter. Det havde længe været domineret af 40ernes liberale generation – Turgenev, Botkin, Annenkov, Panáev – alle højt dannede og forfinede aander, som snart tog anstød af den utilitaristiske brug af digtningen og den mere robuste tone, som Černyševskij anslog. Bedre blev det ikke, da Černyševskij overlod den litterære kritik til sin adept Dobroljubov, som med ungdommelig utaalsomhed og en langt spidsere pen begyndte at haane dem for vankelmodighed, livsuduelighed og svigten af idealerne. Černyševskij, der i *Sovremenniks* oprindelige aristokratiske bohème havde følt sig som en fremmed, mens den saa paa ham som en raritet, optog en række »plebejiske« medarbejdere – Eliséev, Nikolaj Uspén-skij, Antonóvič og Levítov, som snart dominerede bladet.

Černyševskij havde selv indledt felttoget mod fyrrernes generation. I en anmeldelse af Turgenevs fortælling *Asja* med titlen *Det russiske menneske til rendez-vous* (1858) havde han, efter at have bevidnet Turgenev sin dybeste beundring, angrebet *de overflødige mennesker*, som Turgenev skildrede med en saa indfølelse sympati. Turgenevs helte var gemene frasemagere og poseurer. Deres skønne ord havde ingen relation til deres livs praksis. De var typiske repræsentanter for adelen, hvis velfærd hvilede paa folkets armod og undertrykkelse. »Stadig stærkere og stærkere udvikler sig i os den tanke, at der er folk bedre end dem, netop dem, som de krænker; at uden dem ville det være bedre at leve«. ¹⁾ Efter denne artikel brød Turgenev med *Sovremennik*, som han selv en halv snes aar tidligere havde sat saa mange penge i, for at det kunne komme i hænderne paa hans meningsfæller.

Modsætningerne mellem de to grupper, som nu tegnede sig skarper og skarper, var baade af generationsmæssig og klasse-mæssig art. Fyrrernes mænd var adelssønner, de fleste godsejere, vante til en urban tone og takt, nok engagerede i den politiske kamp, men nu i deres modne aar ikke parate til »skidt, drukne bønder med knipler eller nedslagtning«. De var blevet intimiderede i Nikolaj I's lange undertrykkelsesperiode, havde mistet kamplysten og foretrak reformer for revolutioner. De havde en svaghed for de dyre ord,

¹⁾ Černyševskij: op. cit., t. V., s. 172.

som de havde lært i deres ungdom, men disse virkede nu som hyklerisk tale paa den unge generation. De var opvokset under romantikken og havde suget dens søde melankoli og weltschmerz i sig, mens de unge forkastede al den slags som eskapisme og fantasi. De havde levet i en drømmenes verden, de unge krævede realiteter, at ord skulle forvandles til handling, hvad de ældre i deres træthed ikke var i stand til. Den tidligere generations mænd følte sig utilpas i de unges selskab, de unge forekom dem uærbødige og utaknemme. De unge ønskede ikke at høre om, hvad de havde lidt, og de fandt dem svage og holdningsløse, forkælede og jammerlige, mens de ældre paa den anden side fandt de unge grove, ubehøvlede og anmassende. Černyševskijs noget skolemesteragtige façon og Dobroljubovs raillerende haan virkede paa de ældre som mangel paa kultur, og de kaldte dem snart *seminaristerne*, hvilket ord havde samme ringeagtende betydning, som det i visse akademikerkredse forhen havde paa dansk, selv om det paa russisk betød ikke lærer-studerende, men teologistuderende.

Det var denne modsætning mellem generationerne og klasserne, mellem 30ernes og 40ernes adelssønner og 50ernes og 60ernes *raznočincy*, som Turgenev med beundringsværdig objektivitet skildrede i romanen *Fædre og Sønner*, som var brændende aktuel, da den kom i 1862. Men som privatmand var hans holdning, ialtfald overfor Černyševskij og Dobroljubov langt mere negativ. Panáeva fortæller i sine memoirer, at Turgenev beskyldte disse frække seminarister, der var flasket op med fastemad, for at prøve paa at feje poesien, de skønne kunster, al æstetisk nydelse væk fra jordens overflade. »Disse mænd er litterære Robespierre; de vil ikke tøve et øjeblik med at hugge digteren Chéniers hoved af.«¹⁾ I hendes hus chokerede Černyševskij den elegante Turgenev med sine plebejiske manerer, sine daarligt siddende klæder, lange videnskabelige udredninger, hvormed han afbrød verdensmanden Turgenevs anekdoter om dennes celebre venner i Paris. Černyševskijs opførsel rev hans mave op som *zedoari*, et middel mod orme.

Den aristokratiske frondeur Tolstoj følte ikke mindre dégoût, og han, der et par decennier senere skulle skrive det radikaleste nihi-

¹⁾ N. A. Dobroljubov v vospominanijax sovremennikov. Serija literaturnyx memuarov. Moskva 1961, s. 197.

listiske manifest om kunsten, opfordrede nu i 1858 sin ven Botkin til at starte et nyt tidsskrift, som skulle samle dem, der troede paa den udødelige kunst: »Hvad vil De sige, hvis nu, da den skidne politiske strøm forsøger at opsluge alt og tilsnavse, ja gøre det af med kunsten – hvad ville De sige, hvis folk, der tror paa kunstens uafhængighed og udødelighed slutter sig sammen og demonstrerer denne sandhed baade i gerning (ved at praktisere kunsten) og i ord (kritik) og prøver at frelse det, der er evigt og uafhængigt, fra den aktuelle, ensidige og alt gennemtrængende politiske indflydelse? Det er Turgenev, De, Fet, jeg og alle dem, som deler vore meninger. Vort instrument skulle være et tidsskrift«. ¹⁾ Turgenev ville dog ikke gaa saa langt. I sit svar til Tolstoj siger han: »De afskyr politik. Ja, det er en snavset, støvet, vulgær affære; men der er støv og snavs i gaderne, og dog kan vi ikke leve uden byer«. ²⁾ Tidsskriftet blev da heller ikke til noget.

Černyševskij, der med sine angreb paa de liberale lagde mere og mere vand mellem sig og dem, maatte ogsaa derved komme i modsætning til Herzen, som tidligere havde været hans beundrede forbillede. Herzen fulgte i London med stigende uro, hvordan den hidtil enige opposition faldt fra hinanden. Den 1ste juni 1859 tog han i artiklen i *Kolokol* »*Very Dangerous!!!*« efterfulgt af *Overflødiges Mennesker og de Galdesyge* til genmæle mod radikalisterne. Han bebrejdede dem deres mangel paa originalitet, og at de havde glemt deres forløbere, som længe før dem havde været disciple af Feuerbach. Han beskyldte dem for kunstigt at ville skabe et skel mellem generationerne. Han benægtede, at de var repræsentanter for et ægte demokrati. Deres grovhed, der var sat i system, havde intet til fælles med bondens naive grovhed. De var forblevet fremmede for folket. Han genkendte i hver af deres gester og deres ord forgemakket, kasernen, kontoret eller seminariet. ³⁾ Og for at forklare sig Černyševskijs taktik antydede Herzen, at *Sovremennik* var i det politiske politis sold.

Artiklen vakte naturligvis uhyre opsigt. Størst var opstandelsen i *Sovremennik*-kredsen. Dobroljubov talte om at udfordre Herzen til

¹⁾ Brev af 4. 1. 1858, se L. N. Tolstoj: *Polnoe sobranie sočinenij, Jubilejnoe izdanie*, t. 60, nr. 102.

²⁾ Turgenev: op. cit. *Pis'ma*, t. III. Moskva 1961, s. 210.

³⁾ Se A. I. Gercen, op. cit. t. XIV, Moskva 1958, s. 116–121 og 317–327.

duel. Černyševskij rejste til London for at mødes med Herzen. De talte sammen i 4 dage, men om deres samtaler er der kun faa efterretninger. Mødet blev en skuffelse for begge parter. Černyševskij fik ganske vist Herzen overbevist om, at han intet havde med politiet at gøre, og Herzen gjorde i næste nummer af *Kolokol* afbigt. Men deres synspunkter nærmede sig ikke hinanden. Efter hjemkomsten skal Černyševskij have sagt: »Hvilken klog mand – og hvor er han sakket bagud . . . Han tror endnu, at han river aandrigheder af sig i Moskvas saloner og diskuterer med Xómjakov. Men tiden gaar med en frygtelig fart, paa en maaned sker, hvad der tidligere tog ti aar. Naar man ser ham nærmere an, saa sidder endnu i hans indre den moskovitiske adelsmand«. Herzen skal have udtrykt sig saadan om Černyševskij: »Et usædvanlig klogt menneske, og saa meget desto mere paafaldende er hans selvbevidsthed. Han tror jo, at *Sovremennik* er Ruslands navle. Os syndige har han allerede lagt i graven. Men han har nok lidt for travlt med at synge døds-messen over os. Vi vil overleve«. ¹⁾

Černyševskij og Herzen var enige om mange ting. De havde samme syn paa bondekommunen som den kerne, hvoraf den russiske socialisme skulle gro. Stort set kunne de enes om, at Rusland ikke behøvede at gennemgaa nogen kapitalistisk udvikling, men kunne springe direkte over i socialismen. Men mens Herzen ikke ønskede at gaa revolutionens vej, var Černyševskij nu overbevist om, at det var den eneste, der var tilbage. De stadige forhandlinger om bondereformen, som mere og mere gik i retning af, at bønderne kun skulle faa jord overladt mod at betale for den, havde berøvet ham enhver illusion. I et *Brev fra Provinserne*, som snart efter blev offentliggjort i *Kolokol*, og som maa være skrevet af en mand, der stod Černyševskij nær, maaske Dobroljubov, hvis det ikke var Černyševskij selv, gøres et forsøg paa at rive Herzen ud af hans vildfarelser. Samtidig er det et klart vidnesbyrd om, hvor Černyševskij og hans nærmeste nu staar: »De vil snart se, at Aleksander II vil vise tænder, som Nikolaj I gjorde . . . Lad være med at haabe og faa ej andre til det . . . Nej, vor situation er frygtelig, utaalsom, og kun bøndernes økser kan frelse os. Intet andet end

¹⁾ Udtalelserne er nok blevet lidt tilspidsede af deres hjemmelsmand, Blagosvétlov, Russkoe Slovos redaktør. Se Baturinskij: A. I. Gercen, ego druž'ja i znakomye, t. I. Skt. Petersburg 1904, s. 309.

økserne er der brug for. Det har De sikkert allerede hørt, og det er den rene sandhed. Der er ikke andre midler til frelse. De gjorde alt, hvad der var muligt for at hjælpe til en fredelig løsning af problemet, men nu maa De forandre Deres tone. Lad Deres »klokke« ikke ringe til bøn, men til alarm. Kald Rusland til vaaben«.¹)

Proklamationerne

Det er tvivlsomt, om Černyševskij selv troede paa nytten af at bede Herzen ringe med alarmklokkerne. Mens andre endnu haabede, at Herzen ville stille sig i spidsen for en revolutionær bevægelse, havde han sikkert ingen illusioner i den retning.²) Og heri saa han rigtigt. Herzen hverken troede paa en opstands succes eller var i besiddelse af de egenskaber, der skulle til for at lede en saadan. Men heller ikke Černyševskij ejede dem, ligesom intet tyder paa, at denne nøgterne mand nærrede nogen tillid til, at tiden var moden. Han vidste om sig selv, at han bedst kunne virke for den revolutionære sag ved at skrive. Han forsøgte endnu at paavirke bondekommissionernes arbejde ved forskellige forslag, der skulle sikre bønderne anstændige lodder, minimale erstatninger til godsejerne og advarede stærkt mod at indføre en overgangsperiode, hvor bonden stadig var knyttet til herremanden. Selv ønskede han, som han senere udtrykte det: »Hele jorden til bønderne, ingen løskøb. – Stik af, godsejere, saa længe I er i live«.³) I den sidste tid op mod livegenskabets ophævelse opgav han nærmest, da det forekom ham nytteløst, at skrive om bondespørgsmaalet og gav sig i stedet, da han havde overladt den litterære kritik til Dobroljubov, i en lang række artikler til at behandle de aktuelle vesteuropæiske politiske forhold med tydelig adresse til hjemlige tilstande. Desuden kastede han sig ud i økonomiske studier, oversatte Stuart Mills

¹) Se B. Koz'mins artikel i *Literaturnoe Nasledstvo*, no. 25–26, Moskva 1936, s. 544–575: *Byl li N. G. Černyševskij avtorom pis'ma »Russkogo čeloveka« Gercenu?*

²) Da Kel'siev, der der havde staaet Herzen nær i London, i 1862 paa et falsk pas kom tilbage til Rusland og dør kom i kontakt med visse grupper, mødte han ogsaa brødrene Sërno-Solov'ëvič, som han forsøgte at overbevise om, at Herzen ikke vil gaa ud over sin rolle som propagandist og leder af den offentlige mening. Nikolaj Sërno-Solov'ëvič udrød da: »Det er frygteligt, hvis det er sandt, saa er vi fortabt, og Rusland fortabt med os«. Han troede da heller ikke paa Kel'siev og fortsatte med at opbygge en revolutionær organisation, som Herzen skulle staa i spidsen for. Se Jan Kucharzewski: *Od bialego caratu do czerwonego*, t. III. Warszawa 1928, s. 333–334.

³) Černyševskij: *op. cit.*, t. XIII, Moskva 1949, s. 202.

politiske økonomi og forsynede den med kritiske kommentarer, som vakte Marxs og Engels' beundring. Det var i disse noter og i skitser af den politiske økonomi (efter Mill), at Černyševskij gav den videnskabelige basis for populismen, den russiske form for socialisme, der byggede paa bondekommunen. Da frigørelsen kom, nøjedes *Sovremennik* med at skrive: »Læseren venter sikkert, at jeg vil tale med ham om det, som alle tidsskrifter, blade og aviser ringer, synger og taler om, dvs. om den frihed, der er givet bønderne. De tager fejl i Deres forventning. Jeg er endog krænknet over, at De kan tro det om mig«.¹⁾

Men trods sine forsøg paa at holde sig fri af det konspiratoriske arbejde, lykkedes det ikke. I løbet af 1861 blev Černyševskij inddraget. I hvor høj grad er endnu et uløst spørgsmaal og vil sikkert forblive en af den revolutionære bevægelses mange gaader.

Der var i disse aar baade i hovedstæderne og rundt om i riget opstaaet adskillige grupper, mest af unge mennesker, som inspireret af Herzen, af forfatterne omkring *Sovremennik* og af den illegale litteratur, ikke i længden kunne nøjes med at diskutere og drømme fremtidsdrømme, men som forlangte aktion. Deres forestillinger om den resonans, de ville faa i folket, var ofte naive. Saaledes forestillede en gruppe i Xar'kov, som havde sat sig som maal at rejse en almindelig revolution i Rusland, som skulle begynde med bøndernes frigivelse, at dette ikke ville blive nogen svær opgave. Alt, hvad der var nødvendigt, var at trykke et par tusind flyveblade med et program, sende agenter ud overalt, give dem tilstrækkelige midler, og en skønne dag ville hele riget staa ompændt af revolutionens flammer. Det var medlemmer af saadanne grupper, der nu iført bondens dragt begyndte at gaa rundt i landsbyerne for at søge kontakt med bønderne og agitere iblandt dem. Deres skæbne blev ofte, at de mistroiske bønder udleverede dem til myndighederne.²⁾

Repræsentanter for disse grupper søgte kontakt med Černyševskij. Hans agitation, der hidtil havde holdt sig indenfor legalitetens rammer, fik nu mere og mere en illegal karakter. I løbet af 1861 og 1862 udsendtes en række proklamationer, hvoraf én vist er forfattet af Černyševskij selv, andre af folk, der stod ham nær. Den første:

¹⁾ *Sovremennik*, 1861, nr. 3, s. 101-102.

²⁾ Se Franco Venturi, op. cit. s. 235.

En hilsen til herremandsbønderne fra deres velyndere, er nok hans værk. I den gjorde han i et for bønderne forstaaeligt sprog det klart for dem, at ophævelsen af livegenskabet ikke havde givet dem friheden, men dømt dem til en evig slavetilværelse, at manifestet var et svindelnummer. Og han pegede paa oprøret som deres eneste vej til friheden, opfordrede bønderne til at faa soldaterne og de »gode officerer«¹⁾ over paa deres side, men advarede samtidig mod at gaa for tidligt i aktion. De skulle vente paa signalet fra deres velyndere.²⁾ Proklamationen naaede imidlertid aldrig sine adressater, da manuskriptet blev konfiskeret.

Heller ikke Černyševskijs nære medarbejder Šelgunóvs »*Hilsen til de russiske soldater fra deres velyndere*« fra marts 1861, hvori soldaterne blev opfordret til ikke at gaa mod bønderne, naaede frem. Derimod lykkedes det samme Šelgunov senere paa aaret at faa trykt og spredt et flyveblad »*Til soldaterne*«, hvor de blev anmodet om ikke at udføre tsarens forbryderiske ordrer og ikke skyde paa folket, naar det gjorde oprør.

Šelgunov var ogsaa forfatter til proklamationen »*Til den unge slægt – den russiske demokratiske ungdom*«, som blev trykt i London i Den frie russiske Presse – ganske vist uden at Herzen billigede dens form. Den blev ved efteraarets begyndelse bragt til Rusland. De 600 eksemplarer blev spredt vidt omkring. I dette udførlige dokument, der mere er en pjece end en proklamation, mærkes en skærpet holdning. Den taler om, at Rusland ikke har brug for nogen tsar, at »hvis det ville være nødvendigt for virkeliggørelsen af vore bestræbelser – for at folket kan dele jorden – at hugge 100.000 godsejere ned, saa ville vi heller ikke lade os skræmme af det. Det er slet ikke saa forfærdeligt. Husk, hvor mange mand vi tabte i de polske og ungarske krige . . . Husk, at Krimkrigen kostede os 300.000 mennesker . . .«. Direkte henvendt til ungdommen opfordrer proklamationen den til at søge kontakt med folket og sol-

¹⁾ Adskillige officerer, som skammen over Krimkrigen havde radikaliseret, blev inddraget i den revolutionære bevægelse. Da oprøret i Polen brød ud, gik flere af dem over til polakkerne, hvad der efter dets nedkæmpelse kostede dem livet i galgen. Samtidig forsøgte en lille officersgruppe at aflede den russiske hær fremmarch ved at tage til Volgaegnene, bonde- og kosakoprørernes klassiske landskab. De uddelte flyveblade, der kaldte til oprør, men modte fjendskab fra befolkningens side, blev arresterede og henrettede.

²⁾ Černyševskij: op. cit. t. VII, s. 517–524.

daterne, til at danne grupper og proselytter, til at søge ledere, der er egnede og rede til alt, selv »til en ærefuld død for fædrelandets frelse«.¹⁾)

»Det unge Rusland«

Endnu videre gik en proklamation, som i 1862 blev smuglet ud af en fængselscelle i Moskva. Den bar titlen *Det unge Rusland* og var skrevet af en student ved navn Pëtr Zaičnevskij, hvis biografi, selv i et kort rids, giver en forestilling om, hvem Herzens og Černyševskijs lærlinge var. Han var født i 1842 paa et mindre gods i Orël-guvernemetet som søn af en general, moderen var en fyrstinde Jusupova (af samme familie som Raspútins morder). Han var kun 20 aar, da han udsendte den proklamation, der paa grund af sine ekstreme synspunkter skulle faa regeringen til for alvor at gribe ind. Efter gymnasiet i Orël kom han til Moskvas universitet for at læse matematik. Han var allerede da politisk engageret. Inspireret af Herzen kastede han sig over de franske socialister, studerede den franske revolutions, det polske oprørs og Det unge Italiens historie. Han blev hjertaget af socialismen, og da han opdagede, at hans kammerater nok var interesserede i socialismens problemer, men havde meget uklare forestillinger om dem, gav han sig til at litografere pjecer og bøger, bl. a. en lille bog af Ogarëv om dekabriterne, hvis 300 eksemplarer blev udsolgt paa en dag. Dette held opmuntrede ham til at gaa videre med artikler af Herzen, med oversættelser af Feuerbachs *Das Wesen des Christenthums* og Büchners *Kraft und Stoff*. Han fik snart hjælpere i sine kammerater, og i 1861 stiftede de en gruppe, som kaldte sig *Kommunisternes Selskab*. Litografien blev afløst af en bogtrykkerpresse, og snart kunne forlaget levere rigtige bøger. Denne presse blev ikke fundet ved hans arrestation, men ført til Rjazan', hvor hans proklamation blev trykt.

Da de polske studenter den 17ende februar 1861, to dage efter den tidligere omtalte undertrykkelse af de nationale manifestationer i Warszawa²⁾, havde foranstaltet en dødsmesse for de faldne i Moskvas katolske kirke, holdt Zaičnevskij en tale paa trappen op til kirken, hvori han bad de polske studenter om at forene sig med

¹⁾ N. V. Šelgunov, L. P. Šelgunova, M. L. Mixajlov: *Vospominanija*. Moskva 1967, t. I, s. 332-350. »Hilsen til de russiske soldater« findes i denne udgave paa s. 327-331. »Til den unge slægt«, s. 332-350. »Til soldaterne«, s. 350-351.

²⁾ Se s. 44.

de russiske under det fælles flag, rødt for socialismen, sort for proletariatet. Hans ord vandt ikke genklang. Polakkerne var mere interesserede i national selvstændighed end i socialisme.

Zaičnevskij vendte sig nu mod bønderne. Han opfordrede sin gruppes medlemmer til at tage ud paa landet i ferierne og sælge deres publikationer. Enkelte fulgte hans opfordringer. En af dem hævdede, at hvis han havde haft 100 eksemplarer af Büchner, ville han kunne have solgt dem alle. I maj red Zaičnevskij selv afsted for at holde ferie hjemme. Han stoppede op flere steder, saaledes i Podólsk, hvor han overværede et møde mellem en godsejer og hans bønder. Han sagde til bønderne, at jorden tilhørte dem, og hvis godsejerne ikke ville afgive den frivilligt, skulle de tvinges med magt. Hjemme paa sin fødeegn prædikede han sine ideer til højre og venstre, overhørte sin faders og venners advarsler. Han blev under sine møder med bønderne overbevist om, at de havde førerskab nødtigt, og at dette kun kunne præsteres af den proletariske intelligens, der ligesom de selv følte sig undertrykt. I et brev, som blev opsnappet, skrev han, at der var to maader at lede en folkelig bevægelse paa: enten som Louis Blanc at blande sig med masserne, sprede pamfletter, anklage dem, der fysisk og moralsk undertrykte og dræbte arbejderen, eller som Barbès at stille sig i spidsen for enhver folkelig bevægelse, saa at folket i nødens stund ville vende sig til førerne som dem, der har forberedt grunden. I Rusland var kun Barbès' vej mulig.

Da kejseren fik dette brev, fandt han dets indhold saa forbryderisk og farligt, at han gav ordre til øjeblikkelig arrestation af Zaičnevskij.

Fængselsforholdene var saa idylliske, at Zaičnevskij kunne modtage sine venner til kl. 9 om aftenen, faa litteratur bragt ind, og selv havde lejlighed til at skrive. Her skrev han sin proklamation. I maj 1862 begyndte den at cirkulere i Skt. Petersborg. Politiet anede ikke, hvor den var kommet fra.

Proklamationen tog afstand fra de altfor moderate. Dermed mente Zaičnevskij ikke blot de liberale, men ogsaa Herzen. Rusland skulle forvandles til et republikansk føderativt forbund af omraader, der igen skulle hvile paa bondekommunerne. En blodig og ubarmhjerterig revolution skulle radikalt forandre alle samfundets nuværende indretninger og likvidere den nuværende ordens tilhængere. *Det unge Rusland* haabede paa bøndernes støtte, men troede ikke paa

initiativ fra deres side. Hæren og først og fremmest den unge intelligens skulle føre an. Det revolutionære parti skulle tage magten, og ved hjælp af et diktatur skulle det give samfundet nye økonomiske og sociale principper paa kortest mulig tid. Proklamationen opstillede en lang række krav, saaledes fællesejede fabrikker og forretninger, samfundets opdragelse af børnene og dets bekostning af deres uddannelse, samfundets underhold af gamle og syge, kvindens frigørelse og ligeberettigelse i politisk og juridisk forstand, likvidation af ægteskabet som en højst umoralsk institution og utænkelig, naar kønnene var ligeberettigede, likvidation af familien, der forhindrede den menneskelige udvikling. Den sluttede med at minde om, at den, der ikke er med, er imod, altsaa fjende, og fjenden bør udryddes med alle tænkelige midler. »Og hvis opstanden ikke lykkes, hvis vi maa betale med livet for det dristige forsøg paa at give mennesket dets menneskelige rettigheder, da gaar vi uden at skælve, uden frygt til skaffottet og lægger vort hoved paa blokken eller i løkken og gentager det høje raab: Leve den sociale og demokratiske russiske republik«.¹⁾

At Herzen tog afstand fra denne proklamation, er forstaaeligt. Han kaldte den urussisk og tilføjede, at i raabet »Leve den sociale og demokratiske russiske republik« var der tre ord, som den russiske bonde ikke kunne forstaa. Mærkeligere er det, at Bakunin, der kort tid forinden efter sin fantastiske flugt fra Sibirien over Japan og Amerika var kommet til London, i artiklen i *Kolokol* »Folkets Sag: Románov, Pugacëv eller Pestel?«, som var et svar paa »Det unge Rusland«, meldte fra. De tre navne symboliserede tre veje, som Rusland kunne følge: en revolution, ledet af intelligensen som Pëstel's dekabristoprør, et bondeoprør som Pugačëvs eller en ublodig revolution, ledet af tsaren. Paa intelligensens rolle havde Bakunin aldrig troet, et bondeoprør ville han paa det tidspunkt helst undgaa, og han foretrak Aleksander II i rollen som revo-

¹⁾ Proklamationen er aftrykt i M. Lemke: *Političeskie processy v Rossii 1860–x gg. po arxivnym dokumentam*. Moskva-Petrograd 1923, s. 508–518. I dette værk findes ogsaa aftrykt et brev, som Zaičnevskij i 1889 skrev til en ukendt Andrej Mi-xajlovič. Han gør her opmærksom paa, at da han skrev proklamationen, havde han intet kendskab til marxismen. Det kommunistiske manifest læste han først i 1884. Hvorfor han havde krævet ægteskabets og familiens ophævelse, kunne han nu efter 30 aars forløb ikke mere huske. Ideen var vistnok givet af digteren Goltz-Miller, som han sad arresteret sammen med, ». . . og vi syntes om den som en yderligere portion krudt, som vi dengang ledte efter, og ville samle saa meget af, at alle de liberale og reaktionære djævlø skulle faa kvalme«. Se s. 520–521.

lutionens diktator. Iøvrigt mente han, at det nu gjaldt om at forene alle kræfter, og at man derfor ikke skulle tage hensyn til en gruppe af unge mennesker, som udtrykte ideer, der ingen resonans havde. Nogle aar efter tog han deres parti.¹⁾

Zaičnevskij blev idømt to aar og 8 maaneders fængsel samt forvisning til Sibirien. Tsaren nedsatte fængselsstraffen til ét aar. Han blev kun dømt for sin virksomhed som »bekender og forkynder af socialismen«. At han var *Det unge Ruslands* forfatter, anede hans dommer ikke. Han kom i 1869 tilbage til Rusland og fik i 1872 lov til at tage ophold i Orël. Her udfoldede han revolutionær propaganda. I 1880 tog han illegalt til Skt. Petersborg, hvor han deltog i en demonstration, hvilket førte til en ny forvisning til Sibirien. Da han 5 aar efter var tilbage i Orël, fortsatte han sin agitation, blev atter arresteret, og efter to aar i fængslet drog han for 3dje gang til Sibirien. I 1896 fik han tilladelse til at bosætte sig i Smolénsk, hvor han snart efter døde. Flere af dem, han havde paavirket, var blandt det russiske socialdemokratis første medlemmer.²⁾

Zaičnevskij havde udsendt sin proklamation i en fiktiv Revolutionær Centralkomités navn. Det skulle ikke blive sidste gang, at saadanne komitéer, som foregav at repræsentere vidtforgrænedede organisationer, men i virkeligheden bestod af en haandfuld fanatikere, skulle dukke op. Der blev imidlertid netop paa dette tidspunkt gjort et første alvorligt forsøg paa at skabe en revolutionær organisation, der kunne samle de mange grupper under en central ledelse. Initiativet til den blev taget af brødrene Serno-Solov'ëvič, der i London vandt Ogarëvs helhjertede og Herzens noget mere tøvende støtte. Det var dog Herzen, som gav organisationen navn: »*Jord og Frihed*« (Zemljá i Vólja).³⁾ Hjemme i Rusland var Černyševskij

¹⁾ Se E. H. Carr: Michael Bakunin, London 1937, s. 257 og 265 ff., og Bakunins brev af 23. 7. 1867 til Herzen, hvor han tager de unge i forsvar og besværges sin gamle medkæmper: »Bliv ikke gammel, Herzen, og forband ikke de unge. Le ad dem, naar de er komiske, straf og skæld ud, naar de er skyldige, men bøj dig ærbødig for deres ærlige arbejde og stræben, for deres bedrifter og ofre«. (Se M. P. Dragomanov: Pis'ma M. A. Bakunin k A. I. Gercen i N. P. Ogarëv. Skt. Petersborg 1906, s. 318).

²⁾ Zaičnevskijs biografi er skrevet af B. Koz'min: P. G. Zaičnevskij i »Molodaja Rossija«. Moskva 1932. Se ogsaa A. A. Kornilov: Obščestvennye dviženija pri Aleksandre II. Moskva 1909, s. 148.

³⁾ Herzen fortæller i sine erindringer om Bakunin, at i 1862 kom en »befuldmægtiget« fra »Zemljá i Vólja« til London. »Den »befuldmægtigede« var dybt imponeret af sin mission og opfordrede os til at blive organisationens agenter. Jeg afslog dette, til ikke blot Bakunins, men ogsaa Ogarëvs yderste forbavselse. Jeg sagde, at jeg ikke syntes om denne forslidte franske betegnelse. Den befuldmægtigede behandlede os

dens ubestridte leder, selv om han stadig søgte at holde sig fri af et for direkte engagement. Organisationens virksomhed ligger for en stor del hen i mørke. Selv paa sine gamle dage var Černyševskij ikke tilbøjelig til at give ret mange oplysninger om dens arbejde og sin egen deltagelse. Nogen afgørende betydning fik *Zemlja i Volja* ikke. Dels fik den for kort tid at leve i, dels var dens elementer endnu saa heterogene, at den ikke blev nogen fast sammentømret organisation. Arrestationer rev dens rækker op, inden de rigtig var formeret, og dens støtte til det polske oprør kostede den livet.

Brandene

Proklamationen *Det unge Rusland* gjorde et voldsomt indtryk, og særlig dens bemærkninger om ægteskabets og familiens opløsning kostede den revolutionære sag mange sympatisører. Kort efter, at den var begyndt at gaa fra haand til haand, opstod de store brande i Skt. Petersborg, som end mere opskræmte gemytterne. De begyndte den 16ende maj og fortsatte de følgende dage. Den 23ende var kvartererne Bol'sája og Málaja Oxta brændt ned og mange huse paa Jamskája. Der var derefter en pause paa nogle dage. Saa brød den 26ende maj, pinsesøndag, ilden ud paa Apraksintorvet, en plads, der var tæt bebygget af smaa træboder, hvor hovedstadens marskandiserbutikker havde til huse, og hvor fattigfolk købte og solgte deres ejendele. Gamle møbler, sengeklæder, husgeraad, bøger etc. var stuvet sammen i disse boder, i de smalle stræder mellem dem, ja selv oppe paa tagene. Samtidig brændte det i de nærliggende tømmerlagre. Da ilden blev slukket, var tusinder af Skt. Petersborgere husvilde, og varer for mange millioner rubler blevet ildens rov. Ude i provinsen skete lignende katastrofer.¹⁾

Hvordan disse brande opstod, er den dag i dag en gaade. Nogle mener, at det blot var de sædvanlige brande, som hvert aar brød ud i de tælbbyggede russiske byer, der i 1862 fik et større omfang som konventet i 1793 behandlede sine generaler i fjerne arméer. Jeg kunne ikke lide det. – Er I mange? – spurgte jeg. – Det er svært at svare paa. Nogle hundrede i Skt. Petersborg og en tre tusind i provinserne. – Tror du paa det? – spurgte jeg senere Ogarëv. Ogarëv lav. – Tror du paa det? – spurgte jeg Bakunin. – Selvfølgelig overdrev han. Men hvis der ikke er saa mange nu, saa bliver der det senere! Og han lo. – Det er en anden sag*. Se A. I. Gercen, op. cit. t. 11, Moskva 1957, s. 372–373.

¹⁾ Kropotkin, der paa dette tidspunkt boede paa Pageskolen, som var truet, og som selv deltog i slukningsarbejdet, har givet en fyldig beretning om hændelserne. Se En anarkists erindringer, København 1965, s. 123–129.

end ellers.¹⁾ Andre, at de var paasat. Men af hvem? Det kan have været provokatører, der paa denne maade ville vende folkets vrede mod de revolutionære. Den almindelige mening var straks, at det var nihilisterne, som havde villet fremkalde kaos.²⁾ Katkov, der nu fuldstændigt svingede over fra sin ungdoms liberalisme til reaktionen, gav efter for sit fanatiske polakkerhad og gav polakkerne og de revolutionære skylden. I løbet af faa dage var de revolutionære ofre for den oppiskede stemningsbølge. Da den revolutionære V. A. Óbručev, tidligere generalstabsofficer og Černyševskijs ven, den 31te maj, bundet til skamstøtten paa skafottet fik forkyndt sin dom paa 5 aars tugthus og evig forvisning, skreg mængden, at han skulle halshugges, at han skulle piskes med knut eller i det mindste hænge med hovedet nedad, mens dommen blev læst op.³⁾

Dostoevskij var en af dem, der havde faaet proklamationen *Det unge Rusland*. Den sad i haandtaget paa hans gadedør. Han blev forfærdet og opsøgte samme dag Černyševskij. Dostoevskij fortæller herom: »Jeg traf Nikolaj Gavrilovič helt alene, ikke engang tjenestepigen var hjemme, og han lukkede selv op for mig. Han mødte mig meget venligt og førte mig ind i sit arbejdsværelse. – Nikolaj Gavrilovič, hvad er dette? – jeg tog proklamationen frem. Han tog imod den som en ting, han overhovedet ikke havde noget kendskab til, og læste . . . – Tror De virkelig, at jeg er solidarisk med dem, og tror De, at jeg kunne være med til at skrive dette stykke papir? – Det tror jeg netop ikke – svarede jeg – og anser det endog for unødvendigt at forsikre Dem derom. Men i hvert tilfælde, det er nødvendigt at standse dem, koste hvad det vil. Deres ord er saa afgørende for dem, og de er bange for Deres mening. – Jeg kender ingen af dem. – Det tror jeg. Men det er slet ikke nødvendigt at kende dem og tale med dem personligt. De behøver blot højlydt et eller andet sted at erklære Deres misbilligelse, saa vil den naa dem. – Men det vil maaske ingen virkning faa. Saadanne ting følger uundgaaeligt altid med. – Men de skader dog alt og alle. – Da ringede en ny gæst paa, jeg husker ikke hvem. Jeg kørte bort«. ⁴⁾

¹⁾ Saaledes Franco Venturi, op. cit. s. 300.

²⁾ Lenin mente, at der var »meget vægtige grunde til at tro, at rygterne om, at det var studenterne, der var brandstifterne, var udspreedt af politiet«. Se V. I. Lenin: Polnoe sobranie sočinenij, t. 5, s. 29.

³⁾ Se L. F. Panteleev: Iz vospominanija prošlogo, Skt. Petersburg 1905, s. 236.

⁴⁾ F. M. Dostoevskij: Polnoe sobranie xudožestvennyx sočinenij, t. XI. Moskva-Leningrad 1929, s. 24–25.

Černyševskij gav mange aar senere, i 1888, en anden version af samtalen. Efter den skulle Dostoevskij have bedt ham om at influere paa brandstifterne, da han gik ud fra, at brandene var anstiftet af de revolutionære.¹⁾

Černyševskij var ikke enig med Zaičnevskij. Da en udsending fra dennes gruppe ville overrække ham nogle eksemplarer, nægtede han at tage imod dem. Og han synes ogsaa at have sendt en af sine medarbejdere til Moskva og anmodet gruppen om at dæmpe det indtryk, som *Det unge Rusland* havde gjort. Den udsendte da ogsaa snart en »Advarsel« (Predostereženie), der tilbageviste regeringens beskyldning, at det skulle være de revolutionære, der havde sat ild til Skt. Petersborg. De unge havde sagt, at de i tilfælde af den opstand, som regeringens politik provokerede, ville stille sig paa folkets side, men det var ikke det samme som at opvige folket til nedslagtning af undertrykkerne.²⁾ Černyševskij fortrød senere sin afvisning af Zaičnevskij og hans kammerater og ville skrive en udførlig redogørelse til dem, men naaede ikke at udføre tanken.

Arrestationerne

Proklamationen og brandene havde givet regeringen gode kort paa haanden. Allerede i april havde politichefen, fyrst V. A. Dolgorúkov, i en rapport til tsaren indskærpet, at der maatte handles nu. De liberale indrømmelser havde fremkaldt en tilstand, hvor

¹⁾ N. G. Černyševskij: op. cit., t. I. Moskva 1939, s. 777-779. Hvis hukommelse, der har svigtet, er ikke muligt at afgøre. Men følgende tyder paa, at det var Černyševskijs, og at Dostoevskij ikke under samtalen har drøftet brandene med ham. Dostoevskijs tidsskrift *Tiden* (Vremja) ville bringe nogle artikler om brandene, men de kom ikke gennem censuren. Af de overleverede varianter til disse artikler fremgaar det, at redaktionen, som Dostoevskij var ansvarlig for, og som derfor dækker hans synspunkt, selv om artiklerne ikke skulle være skrevet af ham, ønskede at paavise, at der ingen forbindelse var mellem den revolutionære propaganda og brandene. De var, siges det, almindelige brande af den slags, som siden Arilds dage har hjemsogt de russiske byer. Enhver saadan brandepidemi havde optændt den folkelige fantasi og affødt rygter om skyldige. I nogle tilfælde blev jøder beskyldt, i andre polakker, under Krimkrigen anglo-franskmændene, nu de revolutionære. Dog udelukkede redaktionen ikke, at der midt under denne naturkatastrofe kunne have været enkelte tilfælde af ildspaaesættelser, at »en eller anden sygelig kunstnerisk natur er blevet tiltrukket af den politiske brandstiftelses teatraliske side«. (Se V. Kirpotin: Dostoevskij v šestidesjatyje gody. Moskva 1966, s. 135-136). Da Dostoevskij 8 aar senere skrev *De besatte* havde han aabenbart skiftet mening, for her er det de revolutionære, der anstifter mordbranden.

²⁾ Denne *Advarsel* er aftrykt i M. Lemke: Političeskie processy v Rossi 1860-x gg. Moskva 1923, s. 527 ff.

initiativet var ved at glide ud af myndighedernes hænder. Landbrugsproblemerne maatte løses hurtigt, for hensynet til rigets forsvaret kunne ikke tolerere en utilfreds adel, der leverede officerskorpset, og en oprørsk bondestand, der leverede de menige soldater. Universiteterne maatte fratages deres politiske indflydelse og censuren skærpes. Kejseren noterede i rapporten: »Alt dette er i fuld overensstemmelse med, hvad jeg ønsker«. ¹⁾)

Dolgorukov opsatte endvidere en liste paa 50 mennesker i hovedstaden, som skulle arresteres, forvises fra byen eller paa anden maade passiviseres. Det første navn paa listen var Černyševskijs.

Sovremennik og det konkurrerende radikale tidsskrift *Russkoe Slovo* blev forbudt. Det var imidlertid svært at ramme Černyševskij, selv om politiet havde anbragt spioner i hans eget hus. Anledningen til arrestationen blev et opsnappet brev fra Herzen, hvori denne opfordrede Černyševskij til at komme til London og fortsætte *Sovremennik* dér. Černyševskij blev arresteret den 7ende juli 1862 og indsat i Peter-Pauls-fæstningen, hvor han sad til maj 1864. Kun ved hjælp af forfalskede dokumenter lykkedes det hans anklagere at fælde ham. ²⁾) Dommen lød paa 15 aars tugthusarbejde og evig forvisning. Tsaren satte tugthusstraffen ned til 7 aar, men alligevel kom Černyševskij til at tilbringe de næste 20 aar i fængsler. Inden deportationen ønskede regeringen at nedværdige ham. Ved en saakaldt »borgerlig straf« blev han, forsynet med en plakat paa brystet, hvor der stod skrevet »statsforbryder«, bundet til skamstøtten, mens hans kaarde – Černyševskij var paa grund af sin eksamen formelt adelsmand – blev brudt. Det, der var tænkt som en fornædrelse, blev imidlertid forvandlet til en demonstration, og Černyševskij maatte bede demonstranterne moderere deres opførsel. Han kom først efter mordet på Aleksander II tilbage til Rusland, da de revolutionære terrorister til gengæld for ikke at kaste bomber ved den nye tsars kroning fik udvirket amnesti for en række politiske forbrydere. Černyševskij døde i 1889 i sin fødeby Saratov.

¹⁾ Franco Venturi, op. cit. s. 175.

²⁾ Undersøgelsen viste, at der intet forelaa imod ham, og at de breve, der angav, at han var medlem af et komplot, var forfalskninger, hvad hans første dommere blankt indrømmede. Men senatet omgjorde paa tsarens ordre denne kendelse. I den endelige dom hed det, at han i sine skrifter havde overholdt en juridisk uangribelig form og dog i dem udskænket en gift. Processens dokumenter er samlet i Process N. G. Černyševskogo. Arxivnye dokumenty. Redakcija i primečanija N. A. Alekseeva, vvodnaja stat'ja A. M. Pankratovoj. Saratov 1939.

Den revolutionære bibel

Mens Černyševskij sad i Peter-Pauls-fæstningen og ventede paa sin dom, skrev han en roman. Efter at *Sovremennik* havde faaet tilladelse til igen at udkomme, blev den offentliggjort i tidsskriftets marts-, april- og majnumre i 1863. At den kom gennem censuren, ovenikøbet efter at være forelagt indenrigsministeren, forstaar man i dag ikke. Maaske skyldtes det, at den blev forelagt i den korte periode i 1863, da tsaren havde et af sine liberale tilbagefald, eller maaske fordi den paagældende minister ønskede at pynte sig med en liberal glorie. Fejltagelsen blev da ogsaa snart rettet, for romanen var helt frem til den første russiske revolution i 1905 forbudt. Hvilket dog ikke hindrede dens udbredelse. Den langt over 400 sider store bog cirkulerede i haandskrevne kopier.

Den havde den manende titel: *Hvad skal man gøre?* (Čto delat'?), og blev for flere generationer en vejviser gennem livet. Unge mænd fulgte dens mandlige heltes eksempel, tillagde sig deres manerer, maade at tale paa, tankegang. Unge piger gik i heltindens spor. I de kommende aars politiske processer tilstod de anklagede gang paa gang, at deres anskuelser var inspireret af Černyševskijs roman, at de havde faaet deres første begreb om socialismen gennem denne bog. Inspireret af dens beskrivelse af fordelene ved kooperativ virksomhed fulgte særlig studenterne dens anvisninger. De sluttede sig sammen i mindre grupper, som delte arbejdsindtægter og i fællesskab købte lærebøger, afholdt kurser og bestred udgifterne til de daglige nødvendigheder. Derfra gik de over til at føre kooperationen ud i folket. De oprettede kooperative værksteder af forskellig art, systuer, bogbinderier, smedjer etc. Der var endog planer om at købe fabrikker. Regeringen saa med meget skeptiske øjne paa disse foretagender, som blev genstand for forfølgelse. De blev paa politiforbud lukket, og de beskæftigede arbejdere sendt til andre byer. Det var ogsaa inspireret af romanen, at maleren Kramskójs samlede sine kolleger i Peredvižnik-gruppen, og Balákirev grundlagde sin musikskole.¹⁾ Mens disse sidste foretagender havde succes, var det ikke tilfældet med de gruppe-familier, som i romanens spor skød op som paddehatte i 1863-64. De fleste havde kun faa maaneders

¹⁾ Om romanens umiddelbare resonans, se V. N. Šul'gin: *Očerki žizni i tvorčestva N. G. Černyševskogo*. Moskva 1959, s. 87-95.

levetid. Den kendteste, Slepčóv-kommunen, nød et vist ry, dels fordi dens leder holdt aabent hus, for at andre kunne lære ideen at kende, dels – hvad der vist var usandt – fordi det hævdedes, at kollektivismen ogsaa strakte sig til det seksuelle.¹⁾

Ikke blot i Rusland blev *Hvad skal man gøre?* læst som en bibel. Overalt, hvor den revolutionære bevægelse fik proselytter, blev den, ofte som det eneste litterære værk, en moralkodeks. Georgij Dimitrov skrev i 1935: »Romanen *Hvad skal man gøre?* øvede for 35 aar siden, da jeg var en ung arbejder, som tog sine første skridt i den revolutionære bevægelse i Bulgarien, en usædvanlig dyb, uimodstaaelig indflydelse paa mig. Hverken før eller senere har noget litterært værk saa stærkt paavirket min revolutionære opdragelse som Černyševskijs roman. I maanedsvis levede jeg bogstaveligt med Černyševskijs helte. Min yndling var Raxmétov. Jeg satte mig som maal . . . at blive, saadan som jeg forestillede mig denne Černyševskijs pletfri helt.«²⁾ Fra memoirelitteraturen kan hentes i snesevis af eksempler paa den magt, som romanen havde over sine læsere. Plexánov, Lenin, Lunačárskij, Gor'kij osv. osv., alle tog de ved lære af den, og den indgaar da ogsaa i sovjetungdommens obligatoriske læsning. I sin indflydelse rangerer denne bog med Thomas a Kémpis og Bunyan.

Men udenfor de revolutionære kredse er den næsten ukendt. I de russiske litteraturhistorier, som her i vesten anlægges efter æstetiske principper, faar den knapt et par linjer. Og har heller ikke fortjent flere, for maalt med æstetikken alen er der ikke skrevet ret mange bøger, som saa totalt forsynder sig mod dens regler. Som digtning er romanen en fiasko, som agitationsskrift har den fra første færd været en succes. De læsere, for hvem den var bestemt, synes ikke at have ladet sig anfægte af dens kunstneriske mangler og øvrige urimeligheder. De læste den først og fremmest som en indføring i den nye troslære. Men for den ikke-troende er det noget af en selvpaalagt straf at arbejde sig igennem denne roman, selv under hensyntagen til dens værdi som historisk dokument. Den er uendelig langtrukken og snakkesalig, dialogerne ofte opstyltede og ufrivilligt komiske, karaktererne saa abstrakte og postulerede, at de

¹⁾ Om denne kommune, se Kornej Čukovskijs kostelige beretning: *Istorija Slepčovskoj kommuny i Ljudi i knigi*. Moskva 1958, s. 272–304.

²⁾ Se Dimitrovs forord til romanen i Molodaja Gvardijas udgave af 1935.

sjældent formaar at iklæde sig kød og blod, handlingen ganske usandsynlig og sproget graat, klægt og livløst. Forfatterens bestandige blander sig i fortællingen i en selvvelbehagelig og fjantemunter tone gør ikke bogen mere fordøjelig. Man er efter at have læst *Hvad skal man gøre?* næsten tilbøjelig til at tilgive Nabókov, der i romanen *Gaven*, provokeret af denne besynderlige blanding af revolutionær patos og kunstnerisk diletantisme, tegner et saa afslørende portræt af Černyševskij, at det i ætsende ondskab overgaar alt, hvad hans samtidige fjender mobiliserede af skældsord og insinuationer.¹⁾

Romanens handling er i korthed følgende: Et bjergsomt, smaa-borgerligt ægtepar i Skt. Petersborg, hvor konen tjener de fleste penge ved pantelaanervirksomhed og udlejning af værelser til damer, der gerne vil skjule deres eskapader, har en smuk og klog datter Vera. En ung ryggesløs officer efterstræber hendes dyd, men er saa uforsigtig at prale dermed i et selskab, hvor den franske kokotte, Julie, er til stede. Denne ædle kvinde advarer Vera. Officeren vil da, trods det ulige parti, gifte sig med den unge pige, der ikke kan udstaa ham. Hendes forældre vil tvinge hende, og hun synes fortabt. Men da dukker en redningsmand op, hendes yngre broders huslærer, en medicinsk student ved navn Lopuxóv. Han fører lange samtaler med Vera, men de er af en saadan art, at forældrene ikke aner uraad. Man skal ikke fornægte sig noget, siger han, men bygge sit liv fornuftigt op, dvs. med den størst mulige fordel for sig selv. Denne beregnende egoisme falder særlig i moderens smag, som har levet efter devisen, at de kloge narrer de dumme. Hun er saa meget mere beroliget, som han hele tiden taler om en rig og klog pige, han er forlovet med. Men for Vera gaar det efterhaanden op, at denne forlovede er et symbol paa videnskaben, der er kaldet til at befri menneskene for gammelt slaveri, for fordomme og uvidenhed. Lopuxov laaner Vera bøger, som indvier hende i hans filosofi, og en skønne dag forlader hun ganske pludseligt sit hjem for at gaa hen at gifte sig med Lopuxov. Han har tilbudt hende ægteskab for at hjælpe hende ud af hendes vanskelige situation, og hun tager gladelig mod hans tilbud, selv om hun ikke elsker ham. Ægteskabet er bygget op paa deres fælles syn paa livet. Forinden har de to aftalt, hvordan de vil ordne sig. Det er Vera, der har

¹⁾ Nabokovs roman kom i 1966 i dansk oversættelse.

undergaaet en forbavsende udvikling i løbet af et par maaneder, som i »frierscenen« indretter deres fremtidige tilværelse: »Du faar dit værelse, jeg mit. Ingen af os vover at gaa ind til den anden uden at faa lov, og vi maa i særdeleshed ikke vove at spørge hinanden ud, da det vil være et brud paa den gensidige frihed. Mellem disse værelser er der et tredje, neutralt, hvor vi vil mødes. Ingen af os skal ofre noget for den anden, for dèr, hvor der er offer, er der ingen frihed og altsaa ingen lykke. Og lykken, dvs. livet efter ens smag, uden indskrænkninger er for mennesket det eneste fornuftige maal«. Ikke desto mindre, og det er ikke den eneste selvmodsigelse i romanen, ofrer Lopuxov sin videnskabelige karrière for Vera, som det ikke synes at anfægte spor. Han opgiver sine studier og giver sig til at tjene penge for at opretholde den ejendommelige ménage, der ovenikøbet suppleres med en tjenestepige.

I ægteskabets andet aar indretter Vera en systue. Den ædle franske kokotte, som stadig er hendes velynder, skaffer hende kunder. Systuen er opbygget paa kooperative principper, og den lille fourierske celle udvikler sig hurtigt og uden vanskeligheder af nogen art. Snart deler sypigerne ikke blot indtægterne, men opretter en art indkøbsforening,¹⁾ flytter sammen i et kooperativt hus, organiserer paa disse principper plejen af deres gamle slægtninge og af deres børn – alt inspireret af den dygtige og idérige Vera. Vera faar sin mand og sine bekendte til at holde forelæsninger for pigerne, som i løbet af ganske kort tid bliver kultiverede og højt moralske unge damer. De smelter i den grad sammen, at selv deres fornøjelser foregaar under kollektive former. Et kapitel skildrer deres firma-skovtur, hvor de er ledsaget af studenter og unge officerer. Foraarsdagen tilbringes med uskyldige lege i det grønne, afbrudt af samtale om højtravende emner.

Alt synes saaledes at udvikle sig paa bedste maade. Men skyerne drager hen over denne blaa himmel, da Vera opdager, at hun vistnok ikke elsker sin brave Lopuxov. Hans ven Kirsánov forstyrrer hendes drømme. Hun bliver fortvivlet over denne opdagelse, og den faar hende til for første gang at give sig hen til sin mand. Men

¹⁾ Et eksempel paa Veras fornuftige indkøb: Hun regner ud, at af de 25 sypiger, som nu arbejder i kollektivet, er det usandsynligt, at flere end 5 gaar ud paa regnvejrsaftener. Derfor, i stedet for at købe 25 paraplyer til 2 rubler stykket, køber hun 5 fine paraplyer til 5 rubler stykket. Saa er der sparet 25 rubler, og pigerne kan paradede med de bedste paraplyer, byen kan opdrive.

ægteskabets realisation kan ikke drive Kirsanov ud af hendes tanker. Lopuxov bliver efterhaanden klar over, hvad der gør hans kone urolig og hysterisk, og selv om det bedrøver ham, beslutter han at fremme sin kones lykke. Hans ven, der forlængst har tabt sit hjerte til Vera, har mandigt forsøgt at nedkæmpe sin følelse, men Lopuxov tvinger ham til stadig at besøge dem, hvorved han tvinger hustruen og vennen i hinandens arme. Selv rejser han bort og fingerer et selvmord. Han er forsvundet ud af deres tilværelse, og Vera gifter sig med Kirsanov. Snart modtager hun dog mystiske breve fra udlandet, som efterhaanden overbeviser hende om, at hendes gode første ægtemand endnu er i live.

Lopuxov vender hjem efter 4 aars forløb. Han har været i Amerika og ligner ikke mere en russer, men en amerikaner. Han bliver ansat som leder paa en fabrik, og fabrikantens datter forelsker sig i ham. Hun bliver efter en intrige, der ikke lader nogen boulevardroman noget efter, Lopuxovs anden kone. Lopuxov møder igen sin ven Kirsanov, men enten genkendes han ikke under sin nye amerikanske maske, eller ogsaa lader de, som om de ikke kender hinanden igen. Det samme gentager sig med Vera. Først da alle parter er sikre paa, at fortiden er begravet, afslører de sig for hinanden. De to lykkelige par slaar sig ned dør om dør og lever uden yderligere konflikter i et stadigt venskab. Fornuften har sejret, ikke blot i samfundslivet, selv om Vera midt under sin krise var ved at glemme alt om sin phalanstère, men ogsaa i kærlighedslivet. Med den som stadig ledestjerne kan alt ordnes til en happy ending. Tragedier er et overstaact stadium i menneskenes historie.¹⁾

Romanen havde som undertitel *Af fortællinger om nye mennesker*. I de ræsonnerende afsnit, som bestandig følger handlingen, gør forfatteren gang paa gang opmærksom paa, at hans helte er en ny type af »ordentlige« og »udviklede« mennesker, der er ved at dukke op i det nye samfund. Hvis enkelte af hans læsere skulle tro, at de er uopnaaelige idealer, trøster han dem: »Nej, mine venner, onde, slette og ynkelige venner . . . ikke de staar altfor højt, men I staar altfor lavt . . . I kan blive disse menneskers ligemænd, om I blot vil arbejde paa jeres udvikling«.

¹⁾ I en komedie, hvis helt absurde handling læseren skal skaanes for, løste Černyševskij det ægteskabelige problem, der kan opstaa, naar en kvinde elsker dem baade ved at lade det ende i en ménage à trois. Se Thomas G. Masaryk: *The Spirit of Russia*. London 1955, t. II, s. 16-17.

Sværere ville de nok have ved at komme paa højde med Raxmetov, i romanen en episodisk figur, der imidlertid kom til at staa som det store forbillede for tusinder af revolutionære. Ikke uden grund kaldes han »rigoristen«. Han er af adelig byrd og arver en ganske anselig formue, som han imidlertid bruger hovedparten af paa uddannelsen af unge mennesker, mens han selv lever et spartansk liv. Han ernærer sig ved den simpleste føde. Kun naar han er ude, tager han voldsomt for sig af retterne, da det jo ikke kan skade sagen at gøre kaal paa fremmedes mad. Han udsætter sig selv for pinefulde prøvelser, saaledes sover han en nat paa en fakirseng, og selv om blodet strømmer fra hans mange saar, bestaar han stolt denne prøve. Hele sin dag har han indrettet, saa han faar det maksimale udbytte ud af den. Han spilder ikke sin tid med unødigt snak, men giver kun korte beskeder og omgaas kun mennesker, han kan drage lære af. Han finder altid frem til den bog, som er den bedste indenfor sit felt og bliver saaledes fri for at læse tusinde andre. En forelæskelse, som er ved at gøre ham myg, undertrykker han, for han har ikke lov at binde sig. Hans eneste last er cigarer. Den piner ham, men han finder dog tilgivelse for sig selv, da rygningen fremmer hans tankevirksomhed. Hvad han egentlig laver, og hvad han forbereder sig til, kan Černyševskij naturligvis ikke sige. Men det var heller ikke nødvendigt. Hans læsere vidste, at denne asket havde viet sit liv til revolutionen.

Romanens filosofi, der falder sammen med den, som Černyševskij havde forkyndt i sine artikler, kan sammenfattes til følgende: Mennesket er skabt til lykke, som er utænklig uden frihed. Derfor skal det ikke lade sin handlingsfrihed beskære. Dets fornuft siger, hvad der er til dets gavn, og hvad der skader det. Fornuften kan som andre egenskaber udvikles, og det er videnskabens opgave at udvikle den. Et fornuftigt menneskes lykkekrav kan kun tilsyneladende komme i konflikt med et andet menneskes lykke. For det første forbyder fornuften det at blive ulykkeligt, hvis et andet menneske eller en ting ikke kommer i dets besiddelse. For det andet nærer det en saadan ærbødighed overfor det andet menneskes integritet, at det ikke ønsker at sætte sin egen vilje igennem. Derfor indser Lopuxov, da Vera forelsker sig i Kirsanov, at jalousi eller kamp for at beholde hende dels ingen steder fører hen, dels er uværdig. Han opgiver uden sværdslag Vera til vennen, for de, som forfølger

deres lidenskab, er selv forskyldte i deres lidelser. Overfor indvendingen, at denne fornufstens lære er en kold teori, svarer Černyševskij: »Denne teori er kold, men den lærer menneskene at skabe varme. En tændstik er kold, tændstikæskens side, paa hvilken man stryger tændstikken, er kold, men der er en ild i dem, som tilbereder vor føde og varmer vore legemer«. Med saadanne behændige argumenter fjernede han adskillige af sine modsigelser.

Ved siden af denne fornufstdyrkelse og forkyndelse af den rationelle egoisme agiterer Černyševskij i romanen for samfundets revolutionering. Den modsætning, som opstaar ved, at han paa den ene side taler egoismens sag og paa den anden holder asketen Raxmetov op som et mønster, overvinder han ved at paastaa, at der ikke er nogen konflikt mellem den enkeltes vel og samfundets, for det fornufstbestemte menneskes højeste nydelse er at se lykken brede sig til det størst mulige antal mennesker. Vera siger et sted: »Jeg føler glæde og lykke . . . det vil sige, jeg ønsker, at alle mennesker skal blive glade og lykkelige«. Nok opløser romanens helte i deres bestandige analyse enhver af deres handlinger i egoistiske bestanddele, men denne egoisme driver dem til ædle og selvopofrende gerninger.

Dostoevskij, hvem denne billige og ganske upsykologiske lykke-lære var en vederstyggelighed, svarede paa den med *Optegnelser fra et Kælderdyb*, som han skrev i vinteren 1863–64, faa maaneder efter, at *Hvad skal man gøre?* var offentliggjort. *Optegnelserne*, som han selv regnede for et af sine mest vellykkede værker, var hans første opgør med individualismen og socialismen. Her polemiserer han ogsaa mod Černyševskijs utopi.

I *Hvad skal man gøre?* havde Černyševskij indlagt fire af sin heltindes drømme. De spiller en ret afgørende rolle i dens handling, og for en gangs skyld viser han psykologisk indsigt ved at lade Vera først i en drøm blive klar over, at hun er forelsket i Kirsanov. I den fjerde og længste drøm oplever Vera i en række billeder kvindens historie. Hun ser hende i den orientalske despots harem som hans nydelsesmiddel, i det antikke Grækenland som den ufri, indespærrede hustru, i riddertiden som den uplettede jomfru, der mistede sin magt over manden, saa snart hun hengav sig til ham. En ny tid for kvinden er først opstaaet med Rousseaus Héloïse. I

det sidste billede er kvinden fri. Det udmaler en fremtidsvision, hvor mennesket beholder sin ungdom længe, hvor arbejdet er en nydelse, hvor livet henleves i munterhed og dans. Byerne bestaar af store paladser, til hvilke der i nutiden kun er en eneste pendant: »paladset, som ligger paa Sydenham-højen« (dermed hentydede Černyševskij til Krystalpaladset i London). I disse kollektivhuse samles flere tusinde mennesker hver dag til overdaadige maaltider. I det nordlige Rusland er de kun beboet nogle faa maaneder. Resten af aaret bor russerne i det sydlige, som er forvandlet til en yppig have. Černyševskijs sans for den trivielle detaille svigter ham heller ikke i skildringen af denne fagre nye verden. Gang paa gang gør han opmærksom paa, at aluminium vil komme til at spille en stor rolle som bygningsmateriale i de store kollektive huse. Da Vera føres gennem dem, undrer hun sig: »Men hvad er det for gulve og lofter? Af hvad er disse døre og vinduesrammer? Hvad er det for noget? Sølv? Platin? Ja, møblerne ser næsten ligedan ud – møbler af træ er her kun et lune, for afvekslingens skyld, men af hvad er alle de øvrige møbler, lofter og gulve? . . . Disse metalmøbler er lettere end vort nøddetræ. Men hvad er det for et metal? Ak, nu ved jeg det. Saša (det er Kirsanov) har vist mig saadan en tavle, den var let som glas, og nu er der ogsaa saadanne ørenringe og brocher. Ja, Saša sagde, at før eller senere ville aluminium erstatte træ, maaske ogsaa sten«.

Det var dette palads, som Dostoevskijs antihelt fra kælderdybet fik lyst til at række tunge ad og kaldte snart et hønsehus, snart en myretue. Fra nu af og helt frem til Dostoevskijs sidste værk *Brødrene Karamazov* forfølger Černyševskijs fremtidsvision ham.

3. NIKOLAJ DOBROLJUBOV

De to sider af Černyševskijs saakaldt rationelle egoisme – den fuldstændige udfoldelse af personligheden og den fuldstændige hengivelse i arbejdet for almenvellet – fandt deres inkarnation i tidens betydeligste kritikere, Pisarev og Dobroljubov. Mens Pisarev med en hensynsløs konsekvens, hvori der laa en god portion ungdommelig kaadhed og lyst til at faa sine læsere til at stejle, ryddede alle de skranker, som hindrede personligheden i at realisere sine

ønsker, var Dobroljubov baade i sin agitation og i sin personlige livsførelse forkynderen af sagen. De var begge maximalister, men mens det hos Pisarev ofte synes at være fornøjelsen ved det intellektuelle spil, hvori hans lysende begavelse brillerede, der driver ham, var den ideologiske kamp for Dobroljubov en tjeneste af religiøs karakter med indsats af hele personen.

Alle andre livsytringer, hvor uskyldige de end maatte forekomme, undertrykte han for at kunne vie alle sine kræfter til det, som stod for ham som det ene fornødne. Selv om deres ideer for en stor del var de samme, var den aand, som formede deres udtryk, helt forskellig. Hvor den enes stemme dirrer af harme, synes den andens at sprudle over af munterhed ved at fremsætte paastande, som han ved vil forarge, hvor den ene haaner og spotter og ubarmhjertigt snerter sin modstander, morer den anden sig over hans tykhovedhed og imbecilitet, hvor Dobroljubov taler som en gammeltestamentlig profet, river Pisarev paradokser af sig som en salonløve. Maaske var det ikke uden betydning, at Pisarev var udgaaet fra adelen, Dobroljubov fra en klan af præster.

Nikolaj Aleksandrovič Dobroljubov fødtes i 1836 i Nižnij Novgorod, hvor faderen var præst ved Nikolaj-kirken, til hvis menighed byens spidser hørte. Embedet havde han arvet efter sin svigerfader, ligesom det efter hans død gik videre til en svigersøn. Han var samtidig lærer ved præsteseminariet. I hjemmet var der mange børn, foruden Nikolaj, der var den ældste, fem piger og 2 drenge. Trods den ansete stilling, faderen havde, var kaarene smaa, for han havde indladt sig paa et kostbart byggeri. Der var megen tale om penge, og faderen lod sine genvordigheder gaa ud over familien. Han, der i dannelse stod over sine embedsbrødre, klagede over til-sidesættelser fra borgerskabet, over dets gemenhed og hovmod. Han bragte en dyster stemning ind i familien, som moderen trods sit lysere sind ikke kunne jage bort. Dobroljubov tilbad moderen, mens faderen, der trods sin stolthed over sønnens begavelse bebrejdede ham for selvoptagethed og selvovervurdering, lod ham kold. Det var maaske derfor, at han senere havde saa let ved at løsrive sig fra familiebaandene. Allerede som 21-aarig skriver han i sin dagbog: »Blodets stemme høres næppe. Den er trængt ud af andre, højere og mere almene interesser . . . Naar intellektuelle og moralske interesser opstaar, svækkes kærligheden til ens familie og kan til sidst

и гдѣ нѣтъ и тѣхъ же
слѣди чарошюгана гдѣ.

Nikolaj Dubrovljubov

forsvinde«.¹⁾ Det skal dog straks tilføjes, at da forældrene med et halvt aars mellemrum døde i 1854, var Dobroljubov parat til at afbryde sin karriere for at hjælpe sine søskende. Han glemte dem heller ikke senere og tog brødrene til sig, for at de kunne faa en uddannelse i Skt. Petersborg.

Efter undervisning i hjemmet ved privatlærere kom Dobroljubov som 11-aarig i Nižnij Novgorods gejstlige skole, aaret efter paa præsteseminariet, hvor han snart gjorde sig bemærket ved sin belæsthed og den alvor, hvormed han drev sine studier. I de kommende aar overraskede han gang paa gang lærerne med velskrevne stile paa undertiden op mod 100 sider, der indeholdt lange citater fra hans vidtstrakte læsning i den teologiske og kirkehistoriske litteratur. Han var ret indesluttet, blandede sig ikke meget med kammeraterne, var kun optaget af sin læsning og begyndte allerede i denne skole at føre en dagbog, et *psychatorium*, hvori han holdt kontrol med sine syndefulde tanker. Religionen var for ham ikke blot en lære, han voksede op i, men et krav om en moralsk pletfri vandel. Selv i smaating var han ubønhørlig overfor sig selv, og dette skulle blive en holdning, han indtog resten af livet, selv om han skulle bytte sin kristne Gud med andre. Han var »rigorist« og asket, moralist, selv naar han senere prædikede utilitarismens evangelium. Men kravet stillede han ogsaa til sine omgivelser, der lige saa lidt som han selv kunne svare til det. Allerede i pubertetsalderen havde han ikke alene øjet aabent for brist i sin egen karakter, men ogsaa i samfundets. Modsætningen mellem de gejstlige læreres fordringer og grove opførsel, mellem kirkens budskab og dens praksis, mellem herremændenes snyltertilværelse, de bestukne embedsmænds leben, den brovtende købmandsstand og byens pjalteproletariat, det omliggende lands livegne bønder vækker i den tidligt modne dreng en social harme, som bliver hans livs patos. Egne iagttagelser skærpes af læsning af Belinskijs og Herzens artikler i gamle numre af *Sovremennik* og *Fædrelandske Annaler*, som faar ham til at glemme omgivelsernes smaatskaarethed og gemenhed, og han drømmer allerede om at blive som en af dem. I naive vers udtrykker han ønsket om at blive nyttig for fædrelandet. Han

¹⁾ Den sidste udgave af Dobroljubovs værker er N. A. Dobroljubov: *Sobranie sočinenij v devjati tomax*. Moskva-Leningrad 1961-1964, t. I-IX. Denne udgave benyttes her. Citatet er fra t. VIII, s. 559.

føler sig som en fremmed fugl blandt sine egne, i »dette beskidte hul mellem uvaskede, snavsede fysiognomier«. ¹⁾ Faderen giver ham lov til at læse videre i Skt. Petersborg, hvor han haaber at møde de mennesker, der som Belinskij og Herzen havde viet sig til sagen. Han vil helst paa universitetet, men dertil er der ikke raad. I stedet bliver han optaget paa Lærerhøjskolen (Glavnyj pedagogičeskij institut), hvortil han faar statsstipendium. Her læste han fra 1853 til 1857.

Storbyens fristelser forsøgte han at modstaa. Den 18-aarige Dobroljubov skriver i 1854 i sin dagbog: »Det er mærkeligt, for nogle dage siden følte jeg, at det var muligt for mig at blive forelsket, og i gaar fik jeg pludselig lyst til at lære at danse. Fanden maa vide, hvad det er for noget. Hvad det end er, saa betyder det begyndelsen til en forsoning med samfundet. Men jeg haaber ikke, at jeg bukker under for en saadan følelse. For at udrette noget maa jeg ikke lulle mig ind, ikke gøre indrømmelser til samfundet, men tværtimod holde mig saa langt borte fra det som muligt, holde min galde flydende . . .« ²⁾

Det lykkedes Dobroljubov til overmaal at holde den flydende. Der var i hans karakter ved siden af fanatikerens lidenskab for, hvad han gang paa gang kaldte »den hellige sag«, et drag af utaal-somhed, af kold foragt, som i hans publicistik fik udtryk i en sner-tende satire og ætsende ironi, i omgang med mennesker i isnende tavshed eller haanlatter. I sin ubarmhjertige dyrkelse af, hvad der for ham var sandheden, var det ham umuligt at tage de fraser i sin mund, som gør samkvemmet med andre behageligt. Turgenev, der var salonfåhig og vant til flatterende imødekommenhed – lige-som han selv strøede om sig med komplimenter – krympede sig i hans selskab og døbte ham »brilleslangen«. (Černyševskij var kun en ganske almindelig slange).

For den tids russiske unge var tabet af deres kristne tro ofte det første skridt paa deres revolutionære løbebane. Saaledes ogsaa for Dobroljubov. Forældrenes pludselige død rev følelsmæssigt grun-den bort under hans tro, ³⁾ læsning af Feuerbach og Strauss gjorde resten. Han blev overbevist og nogle faa aar efter ogsaa militant

¹⁾ Op. cit., t. VIII, s. 436.

²⁾ Op. cit., t. VIII, s. 508.

³⁾ Op. cit., t. VIII, s. 464.

materialist, der i *Sovremennik* og andre tidsskrifter angreb idealistiske filosoffer, bekendte sin tro paa, at den moderne naturvidenskab kunne forklare forholdet mellem menneskets legemlige og sjælelige beskaffenhed og at »kraften«, som han kaldte det bevægende princip, der laa bag alle mekaniske, kemiske og psykologiske processer, var en uadskillelig del af materien. Det var dog ikke som filosof, at han skulle faa indflydelse paa sin samtid, selv om hans popularisering af den materialistiske livsanskuelse ikke forblev uden virkning. Hans domæne blev litteraturen i en sociologisk og politisk udlægning.

Han forsøgte sig ganske vist først som romanforfatter og forelagde en fortælling for Panaev, en af redaktørerne af *Sovremennik*, som gjorde det klart for ham, at hans figurer var ikklædte meninger, og at hans evner laa paa kritikkens omraade. Endnu inden han havde taget sin eksamen fra lærerhøjskolen, sendte han Černyševskij en stor og lærd artikel. Efter kun at have læst nogle faa sider var Černyševskij klar over, at dens forfatter hørte hjemme i *Sovremenniks* kreds af medarbejdere. Han kaldte Dobroljubov op til sig, og indtrykket blev bekræftet. Dobroljubov og han laa paa samme linje. De var begge Feuerbachs overbeviste elever, og Proudhon og Herzen havde gjort dem til socialister.¹⁾ Vel havde det unge menneske ikke saa grundig en læsning i den socialistiske litteratur som Černyševskij, men til gengæld var han uden tøven parat til at gaa ind i kampen for den omvæltning, der maatte komme.²⁾ Allerede i denne første timelange samtale forklarede Černyševskij, at den storm, som i 1789 kun var gaaet over Frankrig, men i 1830 havde blæst over Rhinen og i 1848 var naaet til Berlin og Wien, næste gang ikke kunne standses ved Ruslands grænser. Baandene mellem Europa og Rusland blev stadig stærkere, og Europa ville trække Rusland med. Det, det nu gjaldt om, var at forberede sig og forberede andre. Dobroljubov var indforstaaet hermed, og forholdet mellem de to mænd udviklede sig snart til et venskab. Den ellers saa kølige Černyševskij følte en saadan varme for den 7 aar yngre adept, at han betroede sin hustru, at Dobroljubov stod ham nærmere end

¹⁾ I sin dagbog skriver Dobroljubov den 15de januar 1857: »Jeg er ærkesocialist, og om det saa skulle være med det samme parat til at træde ind i et fattigt fællesskab med lige ret og fælles ejendom for alle medlemmerne«. Op. cit. t. 8, s. 531.

²⁾ Se N. A. Dobroljubov v vospominanijax sovremennikov. Moskva 1961, s. 160-163.

deres egne børn, og Dobroljubov udtrykker sin følelse for sin læremester i følgende store ord: ». . . denne ene mand kan faa én til at forlige sig med menneskeslægten, med livets mest brutale gemenheder. En saadan ædel kærlighed til mennesket, en saadan ophøjethed i hans stræben og formuleret saa jævnt, uden fraser, en saadan streng logisk forstand, gennemsyret af kærlighed til sandheden, er ikke fundet og vil sikkert heller aldrig findes hos andre«. ¹⁾ Černyševskij havde fundet en duelig vaabenfælle. Han overlod snart helt den litterære kritik i *Sovremennik* til Dobroljubov, mens han selv koncentrerede sig om økonomiske og rent politiske spørgsmaal. I de næste 5 aar blev Dobroljubov tidsskriftets flittigste medarbejder. *Sovremennik* blev hans liv, og han sled sig op i dets tjeneste. En tuberkulose, som han negligerede – selv da vennerne tvang ham til at rejse til Italien for at helbrede den, sendte han lange artikler hjem – slog ham pennen af haanden, og han døde knap 26 aar gammel i november 1861.

Dobroljubovs debut

Dobroljubovs debutartikel var en anmeldelse af et værk, som dengang var over 70 aar gammelt, nemlig kejserinde Ekaterina II's og fyrstinde Dáškovas satiriske tidsskrift *Sobesednik ljubitelja rossijskogo slova*²⁾, et forhold, der forklares ved, at den i sin oprindelige form havde været et speciale til hans lærer, Sreznevskij. Trods den store lærdom, den unge forfatter demonstrerede, var det ikke forskningens ærinde, han gik. Til stor fortrydelse for Sneznevskij, der havde haabet at faa en videnskabens dyrker i Dobroljubov. Naar han underkastede det 18ende aarhundredes satiriske litteratur en undersøgelse, var det for formummet bag en akademisk afhandling at vise, at det ry, som kejserindens journal stadig nød som en frisindet satire over landets brist, hvilede paa et falsk grundlag.

Som altid hos Dobroljubov handlede artiklen om et centralt værk. Han bevarede under hele sin kritiske virksomhed en evne til at slaa ned paa væsentlige forfatterskaber, væsentlige epoker, væsentlige personligheder: Turgenevs, Saltykov-Sčedrins, Dostoevskijs, Ostrovskijs, Peter den Stores tid, 40ernes intelligencia, Cavour, Robert

¹⁾ Op. cit. t. IX, s. 248.

²⁾ Vi har ikke paa dansk noget enkelt ord for *sobesednik*, som betyder »en, man taler med, passiarer med . . . en medsamtaler«. Tidsskriftets titel kan maaske gengives som *Samtaleblad for det russiske sprogs elskere*. Det udkom 1783–1784.

Owen etc. etc. Artiklen, der er skrevet med den sædvanlige tidskriftsbredde, har hentet sin stil fra Belinskij – lyrisk indtil det sentimentale, ordrig og detailleret, ikke bange for billeder af homerisk længde og bevægende sig i samme takt som en hund hen ad en landevej: Snart slaar den ind over en mark, snart gøer den ad en person, den møder, men den bliver aldrig helt væk. Foredraget er tit belærende paa en maade, som irriterer en moderne læser, men den docerende tone er sikkert ikke faldet samtiden saa dybt for brystet. Der er hyppige samtaler med læseren, og der spares hverken paa spot eller haan. Med tiden skærpede Dobroljubov sin pen, og hans satiriske aare, som fik afløb i mange smaa onskabsfulde vers, kom ogsaa hans kritiske artikler til gode. Ikke for intet var han en ivrig dyrker af Heine og Börne. Ogsaa udtrykket blev efterhaanden tættere og myndigere, og hans patetiske perioder undgik det altfor støjende crescendo og antog, naar de var bedst, en streng skulpturel karakter.

Den unge skribent stillede sig straks i modsætning til sin samtids kritik, tog afstand fra dens uengagerede holdning og dens interesse for bibliografiske og biografiske detaljer, der i hans øjne nærmest var snurrepiberier. Han mødte en ophobning af fakta, men ønskede den lære, der kunne drages af dem. Han savnede synspunkter og søgte forgæves kritikkers indflydelse paa samfundet. Han foretrak at »respektere den kritiker, der giver os en sand, fyldig, alsidig vurdering af forfatteren eller værket, der har noget nyt at sige i viden skaben eller kunsten, der i samfundet spreder et klart syn, sande, ædle synspunkter . . . denne kritikers rungende, klare stemme vil længe genlyde i samfundet, folket vil længe mærke hans meningers forædlende indflydelse, hans brændende, modige, til hjertet gaaende forkyndelse«. Der laa i disse ord et program, som Dobroljubov søgte at realisere.¹⁾

Det, som interesserede Dobroljubov i imperatricens og hendes fyrstelige venindes tidsskrift, var, i hvor høj grad det havde betydning som historisk dokument. Naar han siger, at han bedømmer det historisk og ikke æstetisk, fordi andre allerede har vurderet dets litterære fortjenester, er dette blot en cadeau til æstetikerne. Han hævder, at »hvis vor tid endnu kan læse det forrige aarhundredes tidsskrifter, saa er det selvfølgelig kun for at se, hvorledes den tids

¹⁾ Op. cit. t. I, s. 184.

samfunds- og privatliv afspejledes i dem, for i dem at følge datidens begreber om livets, videnskabens og litteraturens vigtigste spørgsmaal«. ¹⁾ Men naar det kommer til stykket, er hans interesse for disse tilstande kun betinget historisk og havde i virkeligheden et aktuelt sigte. De to højtbetitlede forfatterinder havde ikke skaaet deres nærmeste omgivelser, og Dobroljubov citerer ødselt deres skarpeste udfald mod adelens og embedsstandens overfladiskhed, hykleri og hensynsløshed. Et eksempel. I *Sobesednik* fortæltes om en major, hvis største fornøjelse det var at befale sine stærkeste bønderkarle at knæle ned, hvorefter han »knipsede« dem saa haardt paa panden, at der til sidst i hans landsby ikke var en pande, som forstanden ikke var banket ud af. Den lokale øvrighed kunne intet stille op med dette originale lune, fordi den helt var i lommen paa majoren. Til denne historie føjer Dobroljubov ganske uskyldigt: »Den, der kender vort samfunds sæder paa den tid, særlig i provinsen, vil forstaa at vurdere den sandfærdige og triste betydning i disse bemærkninger«. ²⁾ Hans læsere forstod sikkert at bytte »paa den tid« om med »i vor tid«. Paa denne maade retfærdiggøres interessen for de gulnede blade. En gammel satire, ovenikøbet beskyttet af kejserindens navn, graves op og viser sig at være ganske frisk. Men han gaar endnu videre. Han viser, hvorledes Ekaterina smutter væk, hver gang den kritik, hun selv har opfordret til, rammer hendes egne monarkiske interesser, og hvordan satiren paa enkelte undtagelser nær som Radiščevs, hvis navn han af censurgrunde var afskaaret fra at nævne, aldrig gaar dybere end til at angribe de ydre former, det enkelte tilfælde og ikke formaar at gribe om *ondernes rod*. Med dette udtryk sigtede han til livegenskabet, som der i tidsskriftet ikke fandtes ét ord om; derimod mange sider om bagateller som Jean de Franceriet, kvindernes letsindighed og daarlige digtere. Her er det, at han første gang angriber mændene fra 40erne og afslører sin revolutionære indstilling, for de havde tillagt den satiriske litteratur fra det forrige aarhundrede en overordentlig stor betydning og egentlig sagt god for den.

Dette syn paa satiren i russisk litteratur uddybede Dobroljubov i senere artikler. I *Om nationens medvirken i udviklingen af den russiske litteratur* (1858)³⁾ gennemgaar han hele rækken af satiri-

¹⁾ Op. cit. t. I, s. 257.

²⁾ Op. cit. t. I, s. 232-233.

³⁾ О степени участия народности в развитии русской литературы, op. cit. t. II, s. 218-272.

kere fra Kantemír til 50ernes »afslørere« og angriber dem for deres overfladiskhed. De har antastet saadanne smaating som pudderparykker og modegalskab, samtidig med at herremændene solgte deres bønder som kvæg og bedrev hor med bønderpigerne. Den russiske satire havde to fejl: den gik ikke i dybden og kom tit for sent. Aaret efter kom han tilbage til emnet i artiklen *Den russiske satire i Ekaterinas tid* og udnyttede det til at gøre op med sin samtids litteratur. Der var netop nu, da Krimkrigen havde afsløret Ruslands elendighed, vokset en ny genre frem, den saakaldte *demaskerende litteratur* (obličitel'naja literatura). Overalt i de nye blade og tidsskrifter, i artikler og fortællinger afsløredes misgreb og misforhold. (Af denne frodige litteratur har vist kun ét værk, Dostoevskijs *Fra Dødens Hus* overlevet). Men ligesom satiren i det 18ende aarhundrede var gaaet uden om det væsentlige, saaledes mente Dobroljubov nu, at tidens skribenter manglede mod til at gaa til ondets rod: »Vore satirikere angreb mangelen paa dannelse, bestikkelses-systemet og hykleriet, lovløsheden, hovmodet og brutaliteten i forholdet til de laverestaaende og sleskeriet for de overordnede osv. Men meget sjældent skinner i disse denunciationer den tanke igennem, at alle disse enkeltfænomener ikke er andet end de uundgaaelige følger af hele vor samfundsstrukturens abnormitet.«¹⁾

Dobroljubov begyndte da selv at paavise samfundets abnormiteter, og dertil tjente litteraturen ham.

Oblómov

I april 1859 kom de sidste kapitler af Gončaróvs hovedværk, romanen *Oblómov*. I majnummeret af *Sovremennik* offentliggjorde Dobroljubov en anmeldelse paa 36 tættrykte sider *Hvad er Oblomoveriet?*,²⁾ der med romanen som paaskud blev et lidenskabeligt opgør med den russiske adel og dens litterære hovedskikkelse, *det overflødige menneske* (lišnij čelovek).³⁾

Ikke uden en kunstnerisk indfølelse, som forbavsede romanens forfatter, der havde ventet noget »mere tørt« af Dobroljubov, underkastede denne Oblomov-skikkelsen en analyse og paaviste,

¹⁾ Op. cit. t. V, Artiklen Russkaja satira ekaterinskogo vremeni, s. 313–401, s. 315.

²⁾ Čto takoe oblomovščina, op. cit. t. IV, s. 307–343.

³⁾ Oversættelsen »det overflødige menneske« har efterhaanden vundet indpas. Drachmanns oversættelse *den overkomplelle* var egentlig bedre.

hvilke betingelser der havde skabt denne bestandige nølers og drømmers karakter. Han opfattede ikke helten som blot en individualitet, men som en social type, nok behæftet med individuelle træk, der levendegjorde ham, men hans betydning laa i, at han illustrerede, hvad en hel klasse var blevet til. Han var et produkt af den ulige fordeling af arbejdets pligter i Rusland med de 99, der sled sig op for at tilfredsstille en enkelts lyster, eller som det siges i romanen: der stod 300 Zaxár'er bag ham (Zaxar er navnet paa Oblomovs trofaste tjener). Den vane at faa sine ønsker opfyldt, ikke af egne anstrengelser, men af andres, havde i Oblomov udviklet hans apatiske ubevægelighed og ført ham til en ynkelig tilstand af moralsk trældom. Den evige dovendidrik, der kun i fantasien kan foretage sig noget, der tilbringer det meste af sin dag paa en gammel divan i en fedtet slaabrok, var det uundgaaelige resultat af den sociale ulighed. Lige fra barn havde han ikke været vant til selv at trække en strømpe paa, og han lærte aldrig at foretage sig noget som helst. Hans opdragelse, hans beskyttede kaar havde skabt paa den ene side en sølle passivitet, paa den anden en lunefuld brutalitet, fordi han var almægtig. Selv den godmodige Oblomov demonstrerer herrens vilkaarlighed, naar han sparker sin trofaste Zaxar i fjæset, hvis denne ikke kan faa hans sko paa. Oblomov er *barin*, herremand, og gjort til et overflødigt menneske af sin sociale position, af livegenskabets korrumperende indflydelse, der ikke blot rammer slaverne, men ogsaa herrerne. Dobroljubov opfattede ham som et symbol paa Rusland lige før livegenskabets ophævelse, den russiske adels degeneration. Depraveringen havde ædt sig saa dybt ind i marven, at den havde lammet enhver aktivitet. Der var kun drømme tilbage. Handlingen var overladt til andre.

Dobroljubov saa i Oblomov det sidste skud paa en stamme. I litteraturen havde typen været skildret af Puškin i Onegin, af Ler-montov i Pečorin, af Herzen i Bel'tov, af Turgenev i Rudin. Ogsaa de var drømmere – ikke engang kærligheden havde de kunnet realisere. Af alle deres fantasier og smukke tilskyndelser var der intet kommet. Det var kun blevet til fraser. Gončarovs fortjeneste er den, at han paa sin stilfærdige maade har afsløret typens demoraliserede sjæl og goldhed. Tiden er nu en anden end i Onegins, Pečorins, Bel'tovs og Rudins. Frasens tid er forbi, og der ventes paa handling. »Frasen har mistet sin betydning; kravet om virkelig handling er

dukket op i samfundet«. ¹⁾ Tilliden til disse »førere« er gaaet tabt. Dobroljubov bruger det billede, at paa vandringen gennem sumpen og urskoven er førerne krøbet op i et træ – »dels for at se, om de kan faa øje paa vejen, dels for at hvile ud og omend kun for en tid at befri sig for faren for at blive bidt af sumpens slanger eller synke til bunds i den«. ²⁾ Deroppe sidder de nu og nyder dets frugter, mens de smider skrællerne ned til dem, der venter paa at blive ført videre. Men de førte, hoben (tolpá), har mistet taalmodigheden, trækker paa skuldrene ad disse Oblomover og derefter »begynder et virksomt, utrætteligt arbejde. De fælder træerne, slaar bro over sumpen, baner vej, dræber slanger og andet kryb, der angriber dem, og bekymrer sig ikke om disse kloge hoveder, om disse stærke naturer Peçorin'er og Rudin'er, som de tidligere stolede paa, tidligere begejstredes for«. ³⁾

Sit opgør med den liberale adel lader Dobroljubov kulminere i en retorisk tirade, der hører til den russiske kritiks berømteste passager:

»Naar jeg ser en godsejer, som hengiver sig til filosoferinger over menneskerettighederne og nødvendigheden af personlighedens udfoldelse – saa ved jeg ved hans første ord, at han er en Oblomov.

Naar jeg møder en embedsmand, som beklager sig over, at sagsbehandlingen er saa kompliceret og besværlig – saa er det en Oblomov.

Naar jeg hører en officer anke over militærparadernes trættende karakter eller dristigt diskutere nytteløsheden af langsom march osv. – saa tvivler jeg ikke paa, at han er en Oblomov.

Naar jeg i vore tidsskrifter læser liberale udfald mod magtmisbrug og glædesudbrud over, at der nu endelig er sket noget, som vi længe haabede paa og ønskede – saa tror jeg, at det altsammen er skrevet paa gaarden Oblomovka.

Naar jeg befinder mig i en kreds af dannede mennesker, som varmt sympatiserer med menneskehedens tarv, og som mange aar igennem med utrættelig iver fortæller stadig de samme (undertiden forøvrigt nye) historier om bestikkelse, undertrykkelse, lovløse gerninger – saa føler jeg uvilkaarligt, at jeg er flyttet til det gamle Oblomovka.

¹⁾ Op. cit. t. 4, s. 331.

²⁾ Op. cit. t. 4, s. 331.

³⁾ Op. cit. t. 4, s. 332.

Stands disse mennesker i deres larmende udgydelser og sig til dem: »I paastaar, at ditten eller datten er daarligt. Men hvad er der saa at gøre ved det?« De ved det ikke . . .«¹⁾

Dobroljubov vidste det. Artiklen var en tillidserklæring til folket. Det var bonderevolutionen, som han fremmanede i ordene om de førtes utrættelige arbejde.

Mørkets rige

Nogle faa maaneder senere udkom i Skt. Petersborg to bind, der indeholdt alt, hvad Ruslands frodigste dramatiker Nikolaj Ostrovskij havde skrevet siden sin debut i 1847. Dobroljubov benyttede denne anledning til at skrive en næsten 150 sider lang anmeldelse, som ved at gaa ind paa de ting, som alle havde nærmest: forholdene i hjemmene, dagliglivets moral, kvindens stilling i samfundet, ægteskabet osv. virkede mere revolutionerende end pjecer, der foregølede et utopisk samfund. Han kaldte artiklen *Mørkets rige*²⁾, og ingen var i tvivl om, at selv om det var Ostrovskijs miniatureverden, han underkastede sin kritik, var det det tsaristiske Rusland, der mentes.

I sine skuespil havde Ostrovskij koncentreret sig om det milieu, han bedst kendte: købmandsstanden, der holdt til paa den anden side af Moskva-floden. Her herskede de gamle sæder fra før Peter den Stores tid.. Ingen tanker fra det frivole Europa havde faaet lov til at trænge ind i de mørke stuer, hvor kun kærten ved helgenbilledet lyste op. Her herskede husfaderen despotisk over sin hustru, sine børn og sit tyende. I soveværelset hang piskan, som de alle fik at føle, ogsaa hustruen, naar han sporede obsternasighed, eller han blot kom beruset hjem og ville mere sig. Livet havde kun ét maal – at puge saa mange penge sammen som muligt, og for at naa det, var alt tilladt, smaasnyderier i det daglige og store ved heldige lejligheder, døtrenes bortgivelse til den rigeste frier og opmuntring af sønnernes jagt paa en klækkelig medgift. Iøvrigt var disse egenraadige og vindskibelige købmænd gode russiske kristne. Guds frygt og hustugt gik i spand, og naar de endelig lukkede deres pung op, var det for at opføre endnu en kirke i deres af løgkupler overskyggede kvarter.

¹⁾ Op. cit. t. 4, s. 337. Oversættelsen er Ad. Stender Petersens i hans Den russiske litteraturs historie, København 1952, t. III, s. 129–130.

²⁾ Tëmnoe carstvo, op. cit. t. V, s. 7–139.

Ostrovskij havde ført denne verden ind paa scenen. Han havde undladt at tolke sine personer, hvad der førte til, at han blev taget til indtægt snart af slavofilerne, der roste ham for at skildre dette ægte stykke gammelrussisk liv, snart af occidentalisterne, der til gengæld priste ham, fordi han havde afsløret dets brutalitet. Ostrovskij havde blot med en naturalistisk nærgaaenhed reproduceret, hvad han havde set og hørt, lige til den nøjagtige gengivelse af replikken. Tolkningen tog Dobroljubov sig nu af. Han tog Ostrovskijs værk som en sociologisk dokumentation, som han lagde frem for sine læsere og førte dem saa langt, at de selv kunne drage de slutninger, der logisk maatte følge. Han drog dem ikke selv. Det ville censuren aldrig have ladet gaa igennem; den stregede endda nok i den dristige artikel. Men konsekvenserne var saa klare, at en af hans læsere, Šelgunov, kunne sige, at de fremkaldte en hel omvæltning i den sociale erkendelse og førte frem til en ny forstaaelse.¹⁾

Som i sin Oblomov-artikel viste Dobroljubov, hvordan forholdene havde demoraliseret og korruperet disse mennesker. Hvordan mandens uindskrænkede magt havde gjort ham til en lunefuld despot, hustruen til et imbecilt, af frygt dirrende individ, døtrene til behagesyge dukker og sønnerne til øjentjenere. De unges forsøg paa at skabe sig en mere menneskeværdig tilværelse var under disse forhold blevet til halvsnuskede eskapader, som foretoges ved bestikkelse af tyendet og brug af løgne overfor forældrene, og de var alle til sidst blevet kvalt i den muffige verden, der gjorde dem til blege, raadnende kældervækster. Deres religion var blevet til formalisme og hykleri, deres arbejde til en alles kamp mod alle, hvor selv de simpleste anstændighedsbegreber var traadt under fode, deres ægteskaber til en forretningsaffære med køb og salg til den højest bydende, med undertrykkelse fra mandens side og underdanighed fra kvindens. Mellem generationerne var der hverken kærlighed eller respekt, kun frygt og forstillelse. Hele tilværelsen var for disse mennesker, ogsaa for den tyranniske husfader, blevet til et fængsel: »Det er en skjult verden, der stille sukker i sorg, en dump verden, der vaander sig i smerte, en fængselsverden, der er fuld af gravens tavshed, kun sjældent oplivet af en kraftsløs knurren . . .

¹⁾ N. V. Šelgunov, L. P. Šelgunova, M. L. Mixajlov: *Vospominanija*, t. I. Moskva 1967, s. 199.

Der er intet lys, ingen varme, ingen luft; det mørke og snævre fængsel lugter af raaddenskab og fugt. Ikke en lyd fra den frie luft, ikke en straale fra den lyse dag trænger ind i det. I det glimter kun undertiden en gnist af den hellige flamme, som brænder i hvert menneskebryst, men som snart kvæles under livets mudder og slam . . . Ved hjælp af denne korte belysning ser vi, at her lider vore brødre, at i disse primitive, umælende, beskidte væsner kan der dog skelnes menneskelige træk«. ¹⁾)

Dobroljubov gjorde det klart, at disse forhold, disse forvrængede mennesker ikke blot var teaterfigurer, ikke blot fandtes »paa den anden side Moskva-floden«, men var symboler paa den almindelige tilstand og fandtes i alle klasser af det af tsar, godsejere og gendarmere regerede Rusland. »Ser vi ikke til daglig omkring os en uendelig mængde af disse Bruskov'er, Torcov'er, Ulanbekov'er, Vyšnevskij'er – det er Ostrovskijs navne paa disse *samodúr*'er, de bornerte tyranner – føler vi ikke deres dødbringende aande paa vore ansigter?« ²⁾) Og han stiller atter spørgsmaalet, hvad kan der gøres, er der ikke en vej ud af dette mørke? Han, der ellers havde prist Ostrovskij for hans verisme, bebrejder ham nu, at han ikke har vist nogen vej frem. »Det er jo forfærdeligt – vi forbliver i et uløseligt dilemma: enten dø af sult, kaste sig i dammen, gaa fra forstanden – eller dræbe i sig tanken og viljen, miste enhver moralsk værdighed og gøre sig til en lydlig udfører af en fremmeds vilje, til en, der tager mod bestikkelser, til en slyngel blot for at kunne leve livet uforstyrret.« ³⁾) I det, han selv kalder sit metaforiske sprog eller figurale form, viser han selv hen til livet: »Udvejen skal findes i livet.« ⁴⁾) Med denne eufemisme maatte han nøjes. Dog behøvede han ikke at frygte, at nogen skulle misforstaa, hvad han mente med »livet«.

Næste aar, i 1860, skrev Ostrovskij sit vel bedste skuespil *Uvejret*. Heri skildrede han, ganske vist nu i en by ved Volga, den samme førpetrinske verden, hvor husfaderens rolle er overtaget af en selvraadig svigermoder, der gør svigerdatteren Katerinas liv til et helvede. Sønnen, hvis karakter er brudt under moderens tyranni, kan ikke værge for sin hustru, der søger trøst i et nyt kærlighedsforhold. Men Katerina evner ikke at gennemføre sit oprør mod det milieu,

¹⁾ Op. cit. t. V, s. 30.

²⁾ Op. cit. t. V, s. 135.

³⁾ Op. cit. t. V, s. 134.

⁴⁾ Op. cit. t. V, s. 135.

hun er født og opdraget i. Hun er bundet af skyldfølelse og fordomme, af omgivelsernes pres, og hendes lykke bliver kun stakket. Under et uvejr, i hvilket hun ser straffedommen, bekender hun sin brøde og begaar selvmord.

Trods denne dystre tragedie saa Dobroljubov i Katerinas oprør *En Lysets Straale i Mørket*, som han kaldte den artikel i *Souremennik*, han skrev straks efter skuespillets fremkomst.¹⁾ Katerinas fortvivlede handling hilser han som en bedre udvej end at fortsætte livet i ydmygende kaar. Katerina røber karakter og ejer en styrke, »som man i hvert fald kan stole paa«. ²⁾ Denne sætning, som censuren slettede, antydede, at Dobroljubov i Katerina saa pantet paa de kræfter i folket, som var i stand til at gennemføre, hvad Oblomoverne havde opgivet. Saadan skal artiklen, trods dens forblommede sprog, læses og blev læst. Igennem den gaar en tro paa folket, som er skabt af den saakaldte »revolutionære situation« i 1860. Kun folket havde den udholdenhed og vilje, som var nødvendig for at skabe det Rusland, Dobroljubov drømte om.

I Dobroljubovs tro paa folket laa foruden overbevisningen om dets revolutionære ressourcer ogsaa en god portion Rousseauisme. Egentlig havde han tillid til oplysningens velsignelser og sædernes forbedring gennem spredning af viden og kultur. Men sideløbende med sin propaganda i oplysningens tjeneste modstiller han bestandig by og land, bonde og intelligens, natur og civilisation. Evangeliet fra Genève og haabet om den kommende revolution kalder forestillinger frem, som strider mod hans rationalisme. Grebet af Katerinas skæbne roser han instinktet og de naturlige lidenskabers blinde kraft. Han plæderer veltalende det umiddelbares og de ubevidste kræfters fortrin fremfor fornuft og tanke. Hans begejstring gaar saa langt, at han, da Katerina vælger druknedøden, udbryder: »Se, saa højt rækker folkets liv«. ³⁾ I denne tro blev han en forløber for populisternes. Hans efterfølger Pisarev saa denne inkonsekvens og fremkaldte en spaltning af den revolutionære avantgarde.

¹⁾ Луč sveta v tĕmnom carstve, op. cit. t. VI, s. 289-363.

²⁾ Op. cit. t. VI, s. 352.

³⁾ Op. cit. t. VI, s. 352.

Hvornaar kommer den rigtige dag?

Katerina havde i Dobroljubovs tolkning laant lys fra det uvejr, som snart skulle gøre ende paa mørkets rige. Hun havde i sig de kræfter, der skulle vælte tsarismen, og selv om hun var gaaet under, bebudede hun, at snart skulle de beslutsomme mennesker dukke op, som ikke ville bukke under, men realisere drømmen. En bekræftelse paa denne anelse saa Dobroljubov i Turgenevs roman *Dagen før*, som udkom i 1860 i aarets to første maaneder i Katkovs *Russkij Vestnik*. Allerede i martsnummeret af *Sovremennik* forelaa Dobroljubovs anmeldelse, som han havde givet titlen *Hvornaar kommer den rigtige Dag?*¹⁾ Censor, der ikke mindedes længe at have læst saa dumdristig en kritik, fik titlen forandret til det tamme *Hr. Turgenevs nye Roman*. Turgenev, der fik artiklen at se i dens ucensurerede skikkelse, blev forfærdet og bad mindeligt om, at den ikke skulle optages i *Sovremennik*. »Jeg ved ikke, hvor jeg skal løbe hen, hvis den bliver trykt«, skal han have sagt.²⁾ Hans anmodning blev ikke fulgt. Artiklen kom, ganske vist i en temmelig amputeret tilstand.

Anmeldelsens optimistiske og militante tone anslaaes af dens Heine-motto: »Schlage die Trommel und fürchte dich nicht«, der kan sættes over hele Dobroljubovs kritikervirksomhed. Trods sin foragt for mennesket Turgenev er han ikke karrig i sin ros af kunstneren Turgenev. Han bemærker ynden i dennes poetiske beskrivelser, finheden og dybden i hans tegning af personer og situationer, men disse sider af Turgenevs talent interesserer ham dog mindre. Havde digteren kun ejet sin lyrisk stemningssuggesterende aare, ville han, mener Dobroljubov, snart blive glemt. Turgenevs force er hans eminente evne til at opfange nye ideer, nye strømninger, som iler gennem samfundet. »Vi tilskriver en betydelig del af den succes, som hr. Turgenev altid har nydt i det russiske publikum, forfatterens lydhørhed for samfundets levende strenge, denne evne til øjeblikkeligt at reagere paa hver ædel tanke og ærlig følelse, som blot er begyndt at røre sig i de bedste menneskers sind.«³⁾ Hidtil havde Turgenev fortrinsvis skildret sin generations overkomplette, der synes at være et uuddømmeligt emne. Nu, da tiden er løbet fra

¹⁾ Kogda že pridët nastojaščij den', op. cit. t. VI, s. 96-140.

²⁾ Se Golos minuvšego, Moskva 1916, nr. 10, s. 101.

³⁾ Op. cit. t. VI, s. 99.

dem, har han atter vist, hvor lydhør han er, og »har forsøgt at gaa ad den vej, ad hvilken øjeblikkets progressive bevægelse foregaar«. ¹⁾ Naar Dobroljubov sagde »forsøgt«, var det med velberaad hu, for han havde ikke tillid til, at Turgenev ville gaa videre ad denne vej, selv om han i artiklen næsten aabenlyst opfordrer ham dertil. Heri fik han ret.

Dobroljubov koncentrerede sig i artiklen om Elena, som han betegnede som et vellykket forsøg paa at fremstille en energisk og aktiv karakter. Hvis hendes forsagthed og passivitet udadtil paa baggrund af hendes sinds indre rigdom og tørst efter handling maaske efterlader et indtryk af ufuldkommenhed, er dette ikke Turgenevs fejl, men skyldes, at den nuværende situation skaber saadanne mennesker. Elenas pinefulde længsel og kval skyldes hendes opdragelse og omgivelser. Hun ved ikke, hvor hun skal vende sig hen for at faa afløb for det, der gror i hende. Hendes tilbedere Šubin og Bersénev kan ikke hjælpe hende. De er af den gamle type. Kun den fremmede, bulgareren Insárov, der har et maal, som han vier sit liv, kan redde hende og give hendes tilværelse mening. Men hvorfor kan en russer ikke leve op til hendes krav om det heroiske offer? Dobroljubov kaster sig ud i en ironisk lovprisning af Rusland, der er saa lykkeligt, at det ikke har brug for helte: »Livet i Rusland føjer sig saa godt, at det kun kalder paa den rolige og fredelige søvn, og ethvert søvnløst menneske er et besværligt og for samfundet fuldstændig overflødigt individ«. ²⁾ I sit manuskript hobede Dobroljubov saa mange lovprisende adjektiver op, at den forskrækkede censor maatte stryge de grelleste. Og Dobroljubov kan ikke nære sig for endnu en gang at hælde sin sarkasmes skaal over den liberale oppositions mænd, som han nu kalder russiske Don Quijoter. Men han nøjes ikke med at haane dem for deres ordgyderi, mangel paa handlekraft etc. som tidligere. Han kender nu grunden til deres tvetydige holdning: »Den russiske helt, der almindeligvis kommer fra de dannede lag, er med blodet forbundet med det, han skal gøre oprør mod«. ³⁾ Der kommer her et classesynspunkt frem, som understregede, at førerskabet i den revolutionære kamp var gledet over paa bondemassernes og den ikke-

¹⁾ Op. cit. t. VI, s. 105.

²⁾ Op. cit. t. VI, s. 124.

³⁾ Op. cit. t. VI, s. 126.

adelige intelligencias hænder. Det er fra deres rækker, at de russiske Insarov'er, de »nye mennesker« skal komme, for nu lægger Dobroljubov ironien til side og opfordrer saa tydeligt som aldrig før til revolutionær handling: »Har vi da kun faa indre fjender? Er kampen med dem ikke nødvendig, og kræves der ikke heroisme i denne kamp? . . . Med disse indre fjender stiller man intet op med de sædvanlige vaaben; man kan kun skille sig af med dem ved at skifte vort livs klamme og taagede atmosfære, i hvilken de fødtes, voksede op og blev stærke, ud med en luft, som de ikke kan taale at indaande«. ¹⁾ Er dette muligt, og hvornaar bliver det muligt? Paa det sidste spørgsmaal kan Dobroljubov ikke svare, til det første svarer han ja. For alle er utaalmodige og forventningsfulde. Det gamle er udlevet. »Endnu lidt vaklen, endnu et par stærke ord og gunstige hændelser, saa vil aktivisterne komme«. ²⁾

Denne artikel blev Dobroljubovs revolutionære testamente. Snart efter tvang sygdommen ham til at rejse bort. Hans tidlige død sparede ham for at betale den pris, hans ord ville have kostet ham.

Dobroljubovs »æstetik«

I sine artikler brugte Dobroljubov litteraturen til at afdække en virkelighed, som han ikke kunne tale direkte om, men kun gennem litteraturens medium. Han var sig bevidst, at æstetikerne ville angribe ham for at tale à propos værket – »De rigtige kritikere vil igen bebrejde os, at vor artikel er skrevet, ikke om Oblomov, men kun paa grund af Oblomov« ³⁾ – men det anfægtede ham ikke, for hans æstetik, hvis man kan tale om en saadan i forbindelse med Dobroljubov, var af en særlig beskaffenhed. Den var en videre udvikling af den sene Belinskijs og Černyševskijs teorier og ser i korthed ud, som følger:

Forskellen mellem kunstneren og videnskabsmanden bestaar i, at den første tænker i konkrete billeder, den anden arbejder med generalisationer. Deres materiale er det samme, og der er ikke nogen væsensforskel mellem videnskab og kunst. Begge er virkeligheds-erkendelse. Kunstneren opfanger med sit følsomme sind hurtigt en

¹⁾ Op. cit. t. VI, s. 139.

²⁾ Op. cit. t. VI, s. 140.

³⁾ Op. cit. t. IV, s. 308.

karakteristisk enkelthed, studerer den med begærlig nysgerrighed og erindrer den. Til den føjes efterhaanden andre fakta og billeder, og til sidst skabes en type, som udtrykker noget væsentligt. Kunstneren er en opdager. Ting, som almindelige dødelige ikke faar øje paa, bliver i hans værk bragt frem i dagens lys og derved kendte og fortrolige. Værket er en erobring af virkeligheden, og det er dets væsentligste fortjeneste. Tænkeren derimod generaliserer fra en samling beslægtede fænomener og skaber abstrakte begreber.

Dobroljubov forlangte ikke, at kunstneren bevidst skulle give udtryk for et livssyn, ejheller at han skulle arbejde med virkeligheden paa samme systematiske maade som videnskabsmanden. Hvis han gjorde det, var det godt, men et ægte kunstnerisk gemyt er følsomt nok til at registrere rigtigt. Blot kunstneren har bevaret sin barnligt umiddelbare indtryksevne, vil det sande virkelighedsbillede vise sig stærkere end eventuelle falske anskuelser. Dobroljubov analyserer derfor ofte et værk uafhængigt af dets forfatters ideologi. Han lægger ikke synderlig vægt paa, om Ostrovskij er slavofil eller occidentalist og siger et sted om Gogol, at denne ganske ubevidst, blot gennem sin kunstneriske fornemmelse, kom frem til en forstaaelse af folkets tarv. Omvendt nærde han absolut mistillid til den litteratur, der var skrevet for at illustrere en idé. Tendens i snæver forstand og partigængeri i kunstværket var han en modstander af. Kunstneren skal ikke have forudfattede meninger, men sensibilitet overfor tidens krav. Denne egenskab fandt han hos Turgenev, men savnede hos Puškin.

Kriteriet for den gode forfatter blev da graden af sanddruhed i hans virkelighedsskildring, i hans evne til at fremdrage dens væsentlige, karakteristiske træk. I sin opfattelse af digterens forhold til virkeligheden gik han længere end Belinskij. Denne havde hævdet, at værket skulle give en kunstnerisk fremstillet virkelighed. For ham eksisterede der to ligeberettigede faktorer: kunstneren og livet, kendsgerningerne og deres kunstneriske formidling. Litteraturen havde for Belinskij en selvstændig og ideel betydning. For Dobroljubov har den kunstneriske formidling mindre interesse. Det væsentlige for ham er materialet, der fremlægges. Han siger det ganske tydeligt i sin paa dødslejet skrevne anmeldelse af Dostoevskijs *De Ydmygede og Krænkede*, som han frakender kunstnerisk betydning, men som han ikke desto mindre sætter højt: »Forfatteren har

maaske intet at give kunsten, betyder maaske ikke et fremskridt i litteraturens historie i egentligste forstand, og dog er han betydningsfuld for os paa grund af sine værkers fremherskende tendens og mening. Lad være, at han ikke tilfredsstiller de kunstneriske krav, lad være, at han undertiden begaar bommerter og udtrykker sig daarligt. Vi henvender ikke vor opmærksomhed derpaa; vi er rede til at tale meget og længe om ham, hvis hans værkers idé af en eller anden grund har betydning for samfundet«. ¹⁾

Ved sin betoning af det karakteristiske undgik Dobroljubov den konsekvente naturalisme. Han gentog ofte, at han ikke ønskede et fotografi, eller hvad han i tidens sprog kaldte et daguerreotypi, af virkeligheden. Virkelighedens væsentlige træk tolkede han som menneskeheden naturlige bestræbelser, og naar vi spørger, hvad disse gaar ud paa, svarer han, at de groft kan udtrykkes ved, at alle skal have det godt (*čtoby vsem bylo xorošo*). I kampen for dette ideal spiller litteraturen sin egen, ikke altfor glørværdige rolle. Den enten foreslaar det, der skal gøres, eller skildrer det, som gøres eller er gjort. I første tilfælde laaner den ideerne fra videnskaben, i sidste materialet fra det virkelige liv. Den tjener, dens betydning ligger i propagandaen og dens værd i, hvad og hvordan den propagerer. I denne definition af litteraturens betydning og rolle ligger spiren til den fornægtelse af kunsten, som Pisarevs ubarmhjertige logik førte tanken frem til.

At litteraturens mænd maatte faa en lav klasse i Dobroljubovs rangforordning, er efter dette klart. Baade videnskabens dyrkere og forkæmpere for de menneskelige fremskridt staar langt højere end poeterne. Dog undtager han nogle enkelte, bl. a. Shakespeare. De havde forstaaet de naturlige tendenser i deres tidsalder, mens deres samtids filosoffer blot var i færd med at finde frem til dem. Hvad tænkerne blot anede, havde de set i livet og skildret i deres værk. De hæves derved fra tjenere til historiske faktorer. Men *dii minores* tilkommer en langt beskednere plads. De giver ikke verden noget nyt, men overleverer blot masserne det, menneskeheden højest udviklede aander allerede har erkendt; de artikulerer for hoben det, førerne har erkendt. ²⁾

Dobroljubov kaldte sin kritiske metode den *reale*. Dens hoved-

¹⁾ Zabitye ljudi, op cit. t. VII, s. 225–275. Se s. 236 og 241.

²⁾ Op. cit. t. VI, s. 309.

opgave var at belyse de virkelighedselementer, som det litterære værk hvilede paa. Drøftelsen af dets æstetiske kvalifikationer overlod han gladelig til herregaardsfrøkner og pedanter. Men analysen var ham ikke nok. Da forfatteren som regel ikke har praktiske reformer for øje, skal kritikeren paatage sig at drage konsekvenserne af hans fremstilling. Hvis den sandhed, kunstværket rummer, skal være frugtbar, maa kunstnerens i billeder udtrykte erkendelse antage bevidste, forstandsmæssige former. Denne oversættelse og tydeliggørelse skal kritikeren paatage sig.

4. DMITRIJ PISAREV

Dmitrij Ivanovič Pisarev blev født i 1840 paa slægtens stamgods Známenskoje i Orël-guvernamentet. De fleste af sine barneaar tilbragte han imidlertid paa den langt mindre gaard Grunec i Túlá-guvernamentet, da forældrene havde været nødt til at afhænde familiens gamle ejendom. Til trods for de mere beskedne omgivelser voksede han op i et beskyttet milieu, hvor en moder, der forgudede sin velbegavede søn og ønskede at gøre en »jeune homme correcte et bien élevé« ud af ham, og søstre, kusiner og tanter forkælede ham. Faderen hører man aldrig om; kvinderne dominerede i denne familie. Som 11-aarig blev han sendt til det eneste klassiske gymnasium, der fandtes i Skt. Petersborg, hvor han i 1856 med solide kundskaber i græsk og latin tog en glimrende studentereksamen. Hans opførsel havde været eksemplarisk, lektierne havde han lært til punkt og prikke. Han var beskeden og tilbageholdende, hans sirlige paaklædning og barnlige ansigt fik ham til at se ud som en forklædt pige eller som en af de engle, russerne dengang smykkede deres huse med palmesøndag. Ud over, hvad skolen forlangte, havde han ikke interesseret sig for litteratur. I onklens hus, hvor han boede i gymnasieaarene, havde man ikke sans for sligt, og moderen havde sagt ham, at *Evgenij Oegin* og *Vor Tids Helt* var umoralske bøger, at Gogol var slibrig, og da han var en lydig søn, havde han ikke rørt dem. *En Jægers Dagbog* havde han faaet lov at læse, men ud over sprogets musik forstod han intet. Tidsskrifterne forekom ham at være kodekser med hieroglyfiske indskrifter. I sin litterære udvikling var han ikke kommet længere end til Cooper- og Dumasstadiet. Fem aar senere var han Ruslands mest læste og omstridte kritiker.

Dmitrij Pisarev

I dette forhold ligger uden tvivl noget af forklaringen paa den ubekymrede lethed, hvormed Pisarev rystede kulturarven af sig. Han var i usædvanlig grad traditionsløs. De store digtere havde ikke for ham været en verden, hvis opdagelse havde givet pubertetsaarene en følelse af at være født paany. Han stod ikke i gæld til fædrene og kunne derfor saa meget lettere være dem foruden. Hans aandelige umodenhed var imidlertid parret med en udtryksevne, der var langt ud over det almindelige. Hans breve til moderen, som han var stærkt knyttet til, udstraaler en for en saa højt begavet 16-aars dreng uskyldig og lidt selvretfærdig infantilisme, men udtrykket for hans barnlige sorger og glæder er lige formfuldendt, hvad enten han skriver paa russisk eller fransk. Heller ikke senere kom Pisarev i bekneb for ord, og det voldte ham aldrig besvær at formulere selv de mest komplicerede tankegange og ideer, som han ganske vist i sin fremstilling simplificerede betydeligt. Han havde samme talent, som Pontoppidan tillagde Brandes. Enhver bondestudent kunne liggende paa sin sofa tilegne sig de vanskeligste materier, naar de først var siet gennem dette klare hoved.

I sine første universitetsaar var han stadig den korrekte og velopdragne unge mand. Han havde ladet sig immatrikulere ved det filosofiske fakultet, hvor hans klassiske baggrund kom ham til gode. Han ville gøre en universitetskarrière og fulgte blindt sine læreres raad. De fleste af hans professorer, som han senere gav et nok noget fortegnet, men blændende vittigt billede af, var imidlertid ringe pædagoger.¹⁾ En af dem satte ham til at oversætte et værk om Wilhelm Humboldt og den hegelske filosofi, og da han samvittighedsfuldt havde skilt sig fra denne opgave, hvoraf han i begyndelsen ikke forstod et ord, fik han stukket Hayms 641 sider store Humboldtbiografi ud med anmodning om at give et resumé. Da det aabenbart ikke var nok, føjede læreren senere Schlesiens to bind *Erinnerungen an Wilhelm Humboldt* til. Pisarev sled i 16 maaneder med dette stof og skrev en afhandling, der kom i universitetets publikation. Men resultatet svarede ikke til sliddet. Han følte, at han havde spildt sin tid, og de første oprørstendenser begyndte at melde sig.²⁾

Mere udbytte end af studierne fik han af samværet med nogle

¹⁾ Se artiklen *Naša universitetskaja nauka*, skrevet i fængslet 1863 i D. I. Pisarev: *Sočinenija v četyrëx tomox*. Moskva 1955–1956, t. II, s. 127–227.

²⁾ Se Armand Coquart: *Dmitri Pisarev (1840–1868) et L'Idéologie du Nihilisme Russe*. Paris 1946, s. 31–32.

kammerater, der dannede en gruppe. Den adskilte sig fra de andre studentergrupper ved, at den dybt foragtede politik og aktuelle problemer. Lederen af den var den senere saa kendte litteraturhistoriker Leoníd Májkov, i hvis hjem de mødtes. Her traf Pisarev Leonids ældre broder, digteren Apollón Majkov, Dostoevskijs ven og bestandige hjælper, Gončarov og andre af litteraturens betydelige navne. De tilhørte alle den moderat-konservative fløj, og Pisarev følte sig hjemme iblandt dem, ligesom de tog pænt mod det sluttige og dannede unge menneske med de gode manerer. Han og kammeraterne forberedte sig alle til en videnskabelig løbebane – hvilket de fleste ogsaa fik – og var mere interesseret i rent akademiske spørgsmål og i deres egen moralske forbedring end i diskussioner om livegenskabet, retsreformer og lignende. Kun én af dem, den senere liberale litterat Skabičevskij, hensatte dem i forundring ved at miste sin barnetro. I deres studiekammeraters oprørske virksomhed tog de ikke del. Da disse i deres blad havde stillet visse radikale krav, skrev Pisarev sin første artikel, hvori han manede til maadehold og understregede, at forbedring af sociale forhold krævede en langsom udvikling og forsigtighed, hvorimod den moralske og intellektuelle perfektionering, der var grundlaget for al anden forbedring, kunne iværksættes øjeblikkelig og havde ubegrænsede muligheder.¹⁾ Allerede nu i 1858 er Pisarev saaledes mere interesseret i individet end i institutionerne. Det var herved, at han senere skulle komme i modsætning til Černyševskij og Dobroljubov, som han forøvrigt paa dette tidspunkt ikke agtede særlig højt. De var begge frafaldne, som havde forladt videnskaben for at profanere sig i tidsskrifterne.

Undgaa smitten fra alt det, der rørte sig omkring dem, kunne medlemmerne af Majkov-gruppen dog ikke. Skabičevskij var allerede ved at gaa sine egne veje, og snart blev Pisarevs utilfredshed med forholdene paa universitetet saa stor, at han var paa nippet til at opgive studierne. Han begyndte at tage del i møderne, hvor han snart var den, der talte mest og raabte højest. I protesterne mod professorerne førte han an. Rygtet om hans deltagelse i urolighederne naaede onklens hus, hvor man prøvede at tale ham til rette. Men han afparerede, lod bemærkninger falde om hulheden i deres pæne borgerlige tilværelse og viste snart en saadan dégoût for hele atmo-

¹⁾ Se Armand Coquart, op. cit. s. 41–43.

sfæren, at han maatte flytte. Den velopdragne duks var i løbet af nogle ganske faa maaneder forvandlet til en oprører. Som onklen sagde: »Dmitry a mal tourné et devient un Saint-Juste en miniature«. ¹⁾ Bruddet blev endeligt, da moderen, der ønskede, at han skulle rette familiens stadig daarligere økonomi op ved at gøre et rigt parti, i sommeren 1859 skilte ham fra hans kusine, som han siden sit 9ende aar havde været forelsket i. Kusinen var forældreløs og fattig. Maaske har moderen heller ikke ønsket at se sin søn knytte sig til nogen anden kvinde. En kendsgerning er det ialtfald, at hun ogsaa senere forsøgte at hindre hans forbindelse med en anden kusine, forfatterinden Maria Márkovič (Marko Vovčók). Modere ns indblanding i hans liv og kusinens snarlige forlovelse med en anden fik hans verden til at styrte i grus.

I en art afværgemanøvre greb Pisarev nu et af tidens slagord »egoismen« og besluttede kun at bero paa sig selv. Han byggede en egoismens teori op, som skulle gøre ham usaarlig. Med en konsekvens, der var karakteristisk for hans natur, førte han jeg-tanken til ende: »Nu kan jeg kun forestille mig én ulykke, som kan knuse mig: sindssyge med enkelte lyse øjeblikke. Alt andet: tabet af kære, af penge, øjne, hænder, en elsket kvindes svigten – alt dette er ting, der kan bødes paa, alt dette kan og skal man kunne finde trøst for«. ²⁾ Og han undlod ikke at meddele baade kammeraterne og selv moderen, at om hans nærmeste døde, ville det ikke røre ham. Han ville straks søge at glemme det. Han ville nu kun leve i tanken og følte sig som en titan, der skulle fremkalde en revolution i tankens verden. Han kastede sig med manisk energi ud i et ærgerrigt forsøg paa at skrive en afhandling om græsk skæbnetro, men de ideer, han intuitivt havde haft, lod sig ikke bevise. Efter at have svævet, som han selv udtrykker det, om Mont Blanc og Kasbék sank han ned i en depressiv apati. Han kunne ikke holde sin jeg-fæstning og bad moderen om tilgivelse: »Mama, tilgiv mig, mama, elsk mig«. ³⁾ Han begyndte at lide af forfølgelsesvanvid og maatte paa hospitalet. Efter et par maaneders ophold dør i foraaret 1860 stak han af »for ikke at blive rigtig gal«. Han gav sig igen til at arbejde og fuldførte sin eksamen. Sine akademiske drømme havde han nu slaaet ud af

¹⁾ Se E. A. Solov'ëv: D. I. Pisarev, ego žizn' i literaturnaja dejatel'nost'. Skt. Peterburg 1893, s. 35.

²⁾ E. A. Solov'ëv, op. cit. s. 51.

³⁾ E. A. Solov'ëv, op. cit. s. 54.

hovedet, og med sine tidligere kammerater havde han brudt. For at tjene til livets ophold var han begyndt at skrive i et tidsskrift, som henvendte sig til unge piger. I en letfattelig og spændende form skulle de gennem det holdes à jour med tidens rørelser, uden at man dog ønskede at irritere »de ærede forældre«. Det var grundlagt af en idealistisk artilleriofficer, der var gaaet ind for kvindemancipationen. Formaalet tiltalte Pisarev. Frigørelse af jeg'et, den frie udfoldelse af personligheden var blevet hans kongstanke, og han slog i sine artikler, der var holdt i en urban form, til lyd for kvindens deltagelse i alle aandelige og praktiske virksomheder og opdragelsens tilrettelæggelse efter dette sigte.

I *Rassvet* (Daggry) fik Pisarev overladt anmeldelse af den løbende litteratur. Nihilismens fornemste talsmand begyndte sin karriere som publicist med en anmeldelse af en bog med saa opbyggelig en titel som *En god Moders Optegnelser eller de sidste Formaninger før Datterens Indtræden i Livet*. Anmeldervirkomheden tvang ham til at følge med i tidsskriftlitteraturen, som han i fordøjet form skulle give videre til sine kvindelige læsere. Han kom dermed au courant med tidens ideer, som han hidtil mere kendte fra diskussionerne mellem studenterne end fra førstehaandslæsning. Hans kvikke hjerne tog dem hurtigt ind, og redaktøren var saare tilfreds med sin unge medarbejder. Da han fik Turgenevs *En adelig Rede*, Gončarovs *Oblomov* og Tolstojs *Tre gange Døden* til recension, røbede han en æstetisk finfølelse og psykologisk forstaaelse, og litteraturen var endnu ikke for ham en politisk opdrager. Han var tilhænger af den rene kunst, og hele hans fraseologi (»den rene kunsts ypperstepræst«, digterens gerning er en »gudstjeneste« osv.) viser, hvor langt han endnu staar fra Dobroljubov og Černyševskij. I den 116 sider lange artikel, som han i sommeren 1860 skriver om kusinen Marko Vovčoks fortællinger, fremhæver han aristokratiet som den traditionelle bærer af frihedens og uafhængighedens idealer. Han peger paa, hvordan i England et stærkt og klogt aristokrati »uden at være revet bort fra folket har forstaaet at styre det, at stille sig i spidsen for det i tunge stunder og bestandigt modvirket det bureaukratisk-despotiske princip, som kongemagten har forsøgt at gennemføre og styrke.«¹⁾ Hans ideal er det harmonisk hele menneske, som staar

¹⁾ Artiklen findes i tillægsbindet til 5te udgave af hans værker, se D. I. Pisarev: Sočinenija, dopolnitel'nyj vypusk. Skl. Peterburg 1913. Citatet er fra s. 108.

paa højde med sin tids viden, har udfoldet sine evner og modstaar alle udefra kommende forsøg paa at undertrykke personligheden. Hverken troen paa aristokratiet¹⁾ eller muligheden af formningen af den harmoniske personlighed under de givne forhold holdt imidlertid ret længe.

Russkoe Slovo

I de aar, da tidsskrifterne skød op som svampe efter en natte-regn, havde ogsaa den hovedrige grev Kuševlev-Bezborodko faaet lyst til at udgive et. Ondskabsfulde tunger sagde, at det var for at have et sted at anbringe sine egne pauvre litterære produkter, som ingen andre ville trykke. Tidsskriftet havde en svær fødsel, men begyndte da at udkomme i 1859. Det fik titlen *Russkoe Slovo* (Det russiske Ord). Paa grund af en daarlig redaktion og mangel paa fast linje slingrede det fra starten og gik ud af sin første aargang med et underskud paa 10.000 rubler. Dets vigtigste medarbejder, Grigór'ev, forlod det efter faa maaneder, irriteret over den ublide behandling, hans artikler fik af redaktøren. Han skulle snart efter blive Dostoevskijs vigtigste medarbejder i dennes tidsskrift *Vremja*. For at redde *Russkoe Slovo* overdrog greven det i 1860 til Blagosvétlov, hvis faste haand rettede skuden op, og under hvis myndige ledelse det snart skulle blive en farlig konkurrent til *Sovremennik*.

Blagosvetlov var en typisk *raznočinec*, præstesøn og selv uddannet til præst. Noget gejstligt embede havde han dog aldrig beklædt. En tid havde han studeret medicin, senere jura, i Skt. Petersborg og holdt sulten fra døren ved lektiehjælp og lignende gøremaal. Han frekventerede kredse, hvor ogsaa Černyševskij kom, hvor politiske og sociale spørgsmaal blev drøftet. En tid var han lærer ved en militærskole og ved pagekorpset, men hans politiske »utilforladelighed« havde bragt ham hans afsked. Interessert i den politiske udvikling i Vesteuropa var han rejst til England og Frankrig, hvor han slog sig igennem ved at være lærer for Herzens børn i London, ved at skrive artikler til *Encyclopaedia Britannica* osv. I

¹⁾ I en af sine sidste artikler *Gammell Herremandsvæsen* fra 1868 anmeldte Pisarev de tre første bind af Tolstojs *Krig og Fred*. Selv om han kan se den kunstneriske storhed i Tolstojs værk, læser han det som en illustration af, »hvad der sker med menneskers hjerner og karakterer under forhold, der giver dem mulighed for at leve uden viden, uden tanker, uden energi og uden arbejde«. Han kalder romanen »et mønsterværk om det russiske samfunds patologi«. Se *Staroe Barstvo* i op. cit. t. IV, s. 370.

Paris havde han lært Taine at kende og haabede at kunne overtage Mickiewicz's lærestol ved *L'Institut de France*. Da der intet kom ud af hans anstrengelser for at opnaa dette embede, tog han mod grevens tilbud om at overtage redaktionen af *Russkoe Slovo*.

Blagosvetlov var overbevist occidentalist, og opholdet i England havde gjort ham til en beundrer af engelsk demokrati. Det var ogsaa en engelsk tænker, der havde sat sit dybeste præg paa ham, nemlig Buckle, hvis *History of Civilisation in England* havde lært ham, at nok var menneskehedens historie afhængig af de eksisterende naturforhold, men fremskridtet skyldtes først og fremmest intelligensens udvikling. Det var den intelligente personlighed, der havde sat sig ud over statens og kirkens formynderskab, som drev udviklingen frem. I sine artikler¹⁾ applicerede Blagosvetlov Buckles tanker paa Rusland. Da det vigtigste var viden, var opgaven at sprede dens resultater i det russiske samfund, at popularisere videnskaben. Nogen udsigt til, at dette kunne lykkes, ville der først være, naar de materielle behov var dækket, og naar der var sikret frihed til, at kundskaber kunne spredes. I første række var det den russiske intelligencia²⁾, der kunne løse opgaven. Blagosvetlov nærede ingen illusioner om den russiske bonde som Herzen eller *Sovremennik*-gruppen. Bondemasserne ansaa han for en stagnerende og foreløbig civilisationsfjendtlig verden. Det, det gjaldt om, var at aktivisere intelligensen, saa den paatog sig kampen for oplysning og frihed, oplysningen ud i videre og videre lag og personlighedens emanciperung fra alle snærende traditioner og fordomme. Statens indretning kom i anden række. Ved hjælp af kooperative foretagender i Owens aand – ikke utopiske samfund i Fouriers eller Saint-Simons – skulle den materielle basis lægges. I øvrigt skulle man efterligne vesten.

Blagosvetlov, som havde faaet øje paa Pisarevs artikler i *Rassvet*, knyttede ham til sig som medarbejder i den stab, han skabte omkring *Russkoe Slovo*. Pisarev var allerede godt paa vej til at anlægge et syn som Blagosvetlovs, og der er ingen tvivl om, at den lidt ældre chefs modne anskuelser fremskyndede Pisarevs udvikling. Han blev

¹⁾ Se særlig *Istoričeskaja škola* Boklja (1863) og *Kto s nami?* (1865), begge trykt i *Russkoe Slovo*.

²⁾ Ordet *intelligencia* dukker op netop nu i begyndelsen af 1860'erne. Se A Note on the Derivation of the Word «Intelligentsia» i Martin Malias essay *What is the Intelligentsia* i *The Russian Intelligentsia*, edited by Richard Pipes, New York 1961, s. 18.

til en vis grad sin redaktørs talerør. Hans force var, at han langt bedre end Blagosvetlov kunne agitere for programmet. Han skrev simpelthen langt bedre og langt hurtigere.¹⁾

Hertil kom en stærk paavirkning fra Heine. I maanederne efter det sjælelige sammenbrud havde han slugt Heine, hvis Atta-Troll han oversatte til russisk: »I 1860 foregik der i min udvikling en temmelig brat omvæltning. Heine blev min yndlingsdigter, og i Heines værker syntes jeg stadig bedre og bedre om hans latters grelle toner. Fra Heine er overgangen til Moleschott og i det hele taget til naturvidenskaben forstaaelig, og videre gaar den lige vej til den konsekvente realisme og den strengeste utilitarisme«, skrev han i 1864 i artiklen *Den umodne Tankes Bommerter*.²⁾ I disse ord er i kort begreb hans udvikling tegnet. Af censurgrunde kunne han ikke nævne, at ogsaa Herzen og de tidligere saa foragtede Černyševskij og Dobroljubov nu blev hans husguder.

Pisarev blev medarbejder ved *Russkoe Slovo* i slutningen af 1860. I løbet af ca. halvandet aar skrev han foruden anmeldelser 17 store artikler,³⁾ som med ét slag skulle gøre ham til den, der øvede størst indflydelse paa den russiske ungdom. Han artikulerede dens generationsoprør, gav den dens ideologi og formede de slagord, som den skulle føre i marken. Af Heine havde han lært at bruge den spidse, spiddende pen, og han viste sig at være en polemiker af rang, der var i sit rette element, naar han skulle fælde en modstander. Den konsekvens, hvormed han førte sine tanker til ende uden angst for, hvad de maaske kunne ødelægge, appellerede til de unge. En udtalelse som denne: »Hvad man kan slaa i stykker, skal slaas i stykker; hvad der holder, det duer; hvad der splintres, det er blot gammelt skrammel«,⁴⁾ fængede og fik de unge til at kaste det meste af det, som forældrene, skolen og kirken havde indprentet dem, over bord.

Sit felttog begyndte Pisarev med artiklen *Platons Idealisme*,⁵⁾ der

¹⁾ Om, og i bekræftende fald i hvor høj grad, Blagosvetlov paavirkede Pisarev, har været et stridsspørgsmaal i russisk forskning, se A. A. Plotkin: A. I. Pisarev. Leningrad-Moskva 1945, s. 168-188.

²⁾ Promaxi nezreloj mysli i Sočinenija, t. III, s. 139-184. Citatet s. 139.

³⁾ Foruden om litteratur, filosofi og populærvidenskab skrev Pisarev en række historiske artikler om Metternich, Peter den Store, Den franske presses historie osv., en slags allegorier. Bag den historiske fremstilling skimtedes den aktuelle russiske situation.

⁴⁾ Sočinenija, t. I, s. 135.

⁵⁾ Idealizm Platona, Sočinenija, t. I, s. 75-96.

former sig som en anklage mod den idealistiske filosofis grundlægger. Platons ophøjelse af ideen til en virkelig eksistens kalder Pisarev en hallucination, som førte til en fornægtelse af livets fylde, af dets individuelt uigentagelige fænomener, til asketisme. »... den moralske kastrering af menneskeheden i ideens navn blev endemaålet for den normale udvikling . . . Spiren til asketismen og fjendskabet til materien var lagt; i det romerske imperiums epoke førte den til nypythagoræernes og nyplatonikernes lære, og støttende sig til Platon bragte den menneskeheden en rig høst af frivillige vildfarelser og absurde selvplagerier«.¹⁾ Men ikke nok hermed. Den platoniske idealisme førte til vold og tyranni i ideens navn: »De romerske tortureringer og henrettelser, den spanske inkquisition, felttogene mod albigerne . . . Huss' baal, Bartholomæus-natten, Bastillen osv. osv. kan siges at være de *bitre, men nyttige* lægemidler, som til forskellige tider og i forskellige doser menneskehedens lærere har givet deres patienter, *hvad enten de ville det eller ej og uden at spørge dem om deres samtykke*«.²⁾ Kun en materialistisk lære giver mennesket friheden til at udvikle dets egenskaber. Pisarev sætter Epikur op mod Platon og erklærer sig som tilhænger af en hedonistisk filosofi. Pisarevs materialisme har saaledes, trods overensstemmelse med Černyševskij og Dobroljubov, et andet udspring og en anden aand. For dem var materialismen en ny tro, en idé, der krævede sin Bartholomæus-nat, sin Bastille, for Pisarev et filosofisk grundlag for personlighedens emancipation, for dens trang til nydelse og undgaaelse af lidelsen.

I *Platons Idealisme* havde Pisarev endnu trods polemiske udfald søgt at bevare en akademisk maske. I *Det 19ende Aarhundredes Skolastik*,³⁾ som paa grund af sin udfordrende, railerende stemmeføring og apodiktiske paastande vakte umaadelig sensation, kastede han den og traadte ind i den aktuelle strid som forsvarer af Černyševskijs antropologiske principper og angriber af dennes idealistiske modstandere. Et par aar efter artiklens fremkomst indrømmede Pisarev, at hans domme nok havde hvilet paa et temmelig løst grundlag – han var endnu ikke synderlig velfunderet. Det var maa-ske denne ungdommelige frimodighed, der gav artiklen dens verve og opsigtsvækkende formuleringer.

¹⁾ Op. cit. s. 81.

²⁾ Op. cit. s. 96.

³⁾ *Sxolastika XIX veka i Sočinenija*, t. I, s. 97–150.

Artiklen, der havde mange ærinder og huggede ud til højre og venstre, samlede sig dog om to hovedsynspunkter. For det første førte den kampen mod idealismen videre. »Vor tid«, hævder Pisarev, »er absolut ikke gunstig for udvikling af teorier«. Den kræver fakta, beviser. Den fanatiske hengivelse til ideen og principper ligger fjernt fra den russiske folkekarakter, hvis karakteristiske træk er sund fornuft og en god del humor og skepticisme. Derfor er den sunde og friske materialisme den filosofi i verden, som passer bedst til russeren, der snarere er en Hamlet end en Don Quijote. Materialismen begrunder han paa den simpleste maade: »Naar jeg ser en genstand, behøver jeg ikke dialektiske beviser paa dens eksistens; *øjensynligheden er den bedste garanti for virkeligheden*. Naar man fortæller mig om et objekt, som jeg ikke ser og aldrig vil faa at se eller føle med sanserne, saa siger og tror jeg, at det ikke eksisterer for mig. *Hvis en ting ikke har en øjensynlig fremtrædelsesform, udelukker det realiteten af dens eksistens*«. ²⁾ For det andet gjorde artiklen opmærksom paa, hvor eksklusiv den russiske litteratur, ogsaa tidsskriftlitteraturen, hidtil havde været. Den talte nok vidt og bredt om folket og om det, der skulle gøres for nationens fremtid og det russiske folks lykke, men kun i en inderkreds og paa en maade, saa kun de indviede forstod, hvad det drejede sig om. Enhver provinsgodsejer kendte fra sammenstød med bønderne bedre folket, dets temperament og krav end litteraternes koterier. Litteraturen maatte derfor lære at henvende sig til den middelklasse i det russiske samfund, som havde direkte berøring med folket, opdrage den, saa den kunne lade sandheden sive ind i de lavere lag: »Den skal slaa publikums fordomme i stykker og hjælpe det til at forme en fornuftig verdensanskuelse. Den skal dertil have den del af publikum for øje, som er i stand til at bevæge sig fremad, unge og friske mennesker, folk, der er i stand til at antage sandheden og befri sig for fædrenes vildfarelser . . . Litteraturen i alle dens forgreninger skal sigte mod ét maal: den skal af alle kræfter løse den menneskelige personlighed fra de forskellige baand, som gør tanken forsagt, fra kastefordomme, traditionens autoritet, fra stræben efter et fælles ideal og alt det udlevede skrammel, som hindrer det levende menneske i at aande frit og udvikle sig i alle retninger«. ³⁾ Dermed havde

¹⁾ Op. cit. s. 118.

²⁾ Op. cit. s. 123.

³⁾ Op. cit. s. 102-103.

Pisarev opgivet sin tro paa den frie kunst og sluttet sig til utilitaristerne.

Ved sin understregning af kulturkløften i det russiske samfund og indskydelse af mellemklassen som det element, der skulle bære fremtidens ideer, kom Pisarev i en vis modsætning til *Sovremennik*-gruppen, der satsede paa bondemasserne. Ligesom sin lærer Blagosvetlov havde Pisarev ingen tro paa deres snarlige entré paa den politiske skueplads. I artiklen *Den fattige russiske Tanke*,¹⁾ hvori han fremstillede Peter den Store som en idealist, der havde paa tvunget et uforberedt Rusland sine ideer, hvorfor resultaterne daarligt svarede til de store omkostninger, havde han ogsaa smuglet en aktuel betragtning ind. Peters virksomhed havde vist, »hvor tungt det russiske folk sov, hvor kraftsløst overfor denne kæmpes søvn alt det postyr var, som Peter havde fremkaldt, og hvor fast dette folk vedblev at sove . . . Er det nu vaagnet, er det ved at vaagne, eller sover det som før – vi ved det ikke. Folket taler ikke med os, og vi forstaar det ikke. Kun ét er sandt: hvis det vaagner, saa vaagner det af sig selv, af egen drift; vi kan ikke vække det, hverken ved klager eller kalden, hverken ved kærlighed eller kærtegn, som Peter Alekséevič ikke vækkede det, hverken ved henrettelsen af skytterne eller bøgerne fra Tessings hollandske trykkeri.«²⁾

Denne vantro førte ham til at polemisere mod Dobroljubov. Han kunne følge denne i hans brug af litteraturen som en illustration af de forkrøblende forhold, som russiske mennesker levede under, hvad han med megen bravour gjorde i sin artikel om Písemkij, *Det stillestaaende Vand*,³⁾ men meldte pas, da Dobroljubov i Turgenevs *Dagen før* saa en bebudelse paa, at den rigtige dag snart vil komme. Insarov opfattede Pisarev som en mekanisk konstruktion, Elena, som Dobroljubov havde karakteriseret som en energisk, aktiv natur, var for Pisarev et eksalteret fruentimmer, nærmest et psykiatrisk tilfælde.⁴⁾ Endnu stærkere kommer modsætningerne frem i Pisarevs i 1864 skrevne artikel, *Det russiske Dramas Motiver*, hvor han ligefrem siger, at det er nødvendigt at forsvare Dobroljubovs egne ideer mod hans betagelse af Katerina i Ostrovskijs *Uvejret*.

¹⁾ Bednaja russkaja mysľ i Sočinenija, t. II, s. 51–97.

²⁾ Op. cit. s. 68.

³⁾ Stojačaja voda i Sočinenija, t. I, s. 160–191.

⁴⁾ Se artiklerne Písemkij, Turgenev i Gončarov i Sočinenija I, s. 192–230 og Ženskije tipy v romanax Písemskogo, Turgeneva i Gončarova, op. cit. t. I, s. 231, 273.

Hvordan kan denne primitive kvinde, som ryster for hvert selvstændigt skridt, som skælver af overtroisk angst og til sidst fuldstændig absurd gør ende paa sit liv, fordi hun tror, at lynet vil straffe hendes brøde, hvordan kan hun opfattes som et løfte? Hun lever i et mørkets rige, som stadig bestaar. Og han fører Buckle i marken: »Hvilken kraft og hvilket element tjener som grundlag for og den vigtigste drivende kraft i det menneskelige fremskridt? Buckle svarer paa de spørgsmaal simpelt og afgørende. Han siger: jo mere mennesket studerer de iagttagelige fænomener, og jo mindre han hengiver sig til fantasier, jo bekvemmere vil han ordne sit liv, og jo hurtigere vil den ene forbedring af tilværelsen afløse den anden«. ¹⁾

Med studiet af de »iagttagelige fænomener« mener Pisarev naturvidenskaberne, som nu for ham var blevet det pant paa en bedre fremtid, som bonderevolutionen var det for *Sovremennik*-gruppen. Han havde allerede, mens han skrev i *Rassvet*, røbet en stor interesse for dem. Den blev nu til en kult. I første omgang betød hans optagethed af dem en vulgarisering af hans materialisme i forhold til Černyševskijs. »Øjensynligheden« som det eneste kriterium, saadan som han havde hævdet det i *Det 19ende Aarhundredes Skolastik*, skyldtes den nye paavirkning, han var kommet ud for. Mens Černyševskij var Feuerbachs elev, havde Pisarev, tro mod sin foragt for filosoffer, ikke fundet anledning til at fordybe sig i ham. I stedet havde han kastet sin kærlighed paa de tyske naturvidenskabsmænd Büchner, Vogt og Moleschott, om hvis værker han skrev tre populariserende artikler i *Russkoe Slovo: Moleschotts fysiologiske Skitser, Livsprocessen og Fysiologiske Billeder*. ²⁾ Han antager Moleschotts lære om ernæringens betydning for den sjælelige habitus, ³⁾ Vogts om blodomløbets psykologiske effekter og Büchners betragtninger om varmen og kuldens betydning for livet. Tanken, sjælelivet, erklærer han, er en materiel proces, hjernens fysiologiske funktion.

¹⁾ Motivы русско́й драмы в Со́чинения, т. II, s. 366–395.

²⁾ Op. cit. s. 373.

³⁾ Fiziologičeskie eskizy Moleschotta i Russkoe Slovo, VII 1861, s. 1–53; Process žizni: Physiologische Briefe, von Karl Vogt i Russkoe Slovo, IX 1861, s. 1–26 og Fiziologičeskie kartiny (Physiologische Bilder, von Dr. Ludwig Büchner) i Russkoe Slovo, II 1862, s. 1–51. Disse tre artikler findes ikke i sidste udgave af Sočinenija, men i Pavlenkovs Sočinenija D. I. Pisareva, t. I, 1911 (5te udgave).

⁴⁾ Saaledes forklarer Pisarev europæeren, der henter sin føde alle vegne fra: »Derfor er der i europæeren ikke den vildskab, som karakteriserer jægerstammerne, ikke den søvnighed, som udmærker inderne, der ernærer sig af rødde og frugter«.

Tanken forholder sig til hjernen, som Vogt udtrykte det, som galden til leveren, urinen til nyrerne. Til referaterne af de tre bastante tyskere følger Pisarev personlige glædesudbrud over, at naturvidenskaben slaar den spekulative filosofis bygninger i stykker og tilvejebringer sikker viden paa erfaringsgrundlag.¹⁾ Og han jubler over, at »det er blevet mere muntert at leve, lettere at aande, naar man i stedet for fantomer og abstraktioner ser haandgribelige fænomener . . . Jo mere vor viden udvides og fordybes, jo mere forsvinder Ormuzds og Arimans spøgelse, der har jaget skræk i individernes og folkenes overtroiske barndom. Gasarter, salte, syrer og baser forenes og forvandles, spaltes og opløses, cirkulerer og skifter plads, uden maal og uden ophør, passerer gennem vore legemer og skaber nye legemer: dette er hele livet, og dette er hele historien«.²⁾

Pisarev tog senere afstand fra denne primitive materialisme. I sine sidste aar blev han en af Darwins ivrigste og talentfuldeste propagandister. Aargang 1864 af *Russkoe Slovo* fyldte han med den mere end 250 sider store artikel: *Fremskridtet i Dyrenes og Planternes Verden*, som var en udlægning af Darwins teorier. Med disse arbejder indlagde han sig fortjenesten som den, der mere end nogen anden gjorde den russiske ungdom bekendt med og begejstret for naturvidenskaberne.³⁾

Naar Pisarev saa ivrigt talte naturvidenskabernes sag og i sin beretning om sin egen frustrerede studietid *Vor Universitetslærdom*⁴⁾ ligefrem raadede de unge til at lægge sig efter dem og ikke spille tiden med humaniora, havde det flere grunde. Foruden den rent praktiske nytte, som det ville betyde for udviklingen af den materielle velstand, var studiet af naturen det eneste middel, hvorved man kunne komme ud af »anelsernes og hypotesernes, frasersnes og udbruddenes, de skønne teoriers og den absurde udenadlærens gebet. Det eneste middel, hvorved man kan kunne indføre studenterne i eksakt videnskab, samvittighedsfuld forskning og levende tænkning. Ved dem kunne man lære metode, der udelukkende hvilede paa iagttagelse og erfaring«.⁵⁾ Men ikke nok hermed. Stu-

¹⁾ Pavlenkov, op. cit. s. 282.

²⁾ Pavlenkov, op. cit. s. 308.

³⁾ Se K. A. Timirjazev: *Razvitie estestvoznaniija v Rossii v epoxu 60-x gg i dennes Sočinenija*, t. VIII, Moskva 1939, s. 142.

⁴⁾ *Naša universitetskaja nauka i Sočinenija*, t. II, s. 127-227.

⁵⁾ Op. cit. s. 222.

diet af naturen ville skabe den fordomsfrie, rationalistiske menneske-type, han kæmpede for. Derfor indgik naturvidenskaberne da ogsaa i hans senere opbyggede realismens teori.¹⁾

Pisarev i Peter-Pauls-fæstningen

I slutningen af 1861, da regeringen indledte sin oprydning blandt de revolutionære, lod den en af sine agenter, en vis baron Firks, der optraadte under pseudonymet Schedo-Ferroti, udgive en pjece mod Herzen under titlen *Lettre à M. Herzen*. Ved insinuationer og bagtalelse søgte man at miskreditere den respekt, der stod om Herzens navn og neutralisere den store indflydelse, *Kolokol* havde paa meningsdannelsen baade i Rusland og i Vesteuropa. Pjecen, der var skrevet paa fransk og udgivet i Berlin, henvendte sig særlig til vesteuropæiske kredse, men fik ogsaa en vis udbredelse i Rusland, hvor dette kluntede forsøg paa at komme Herzen til livs vakte forargelse selv blandt dem, der ikke længere kunne følge ham. Pisarev skrev en anmeldelse af dette skandskrift til *Russkoe Slovo*, men den kunne naturligvis ikke passere censuren. En af hans studenterkammerater, Pëtr Ballod, der udsendte illegale proklamationer, bad om at faa artiklen. Pisarev skrev den nu om i et voldsommere sprog, men en typograf gik til politiet. Ballod blev arresteret, idømt 15 aars tugthusarbejde og evig forvisning i Sibirien.²⁾ Under forhørene angav han, at Pisarev var forfatter til artiklen. Den 2den juli 1862 blev Pisarev arresteret og indsat i Peter-Pauls-fæstningen. Først den 25ende maj 1864 fik han sin dom, som lød paa 2 aar og 8 maaneders fæstningsarrest. Han blev løsladt den 18ende november 1866.

Pisarev havde i sin anti-pjece ikke blot taget Herzen i forsvar mod de ærerørige beskyldninger, som Schedo-Ferroti havde rejst imod ham, men var gaaet langt videre og havde angrebet regeringen og tsaren personlig. Aleksanders liberale gester var ikke andet end et skærmbret, bag hvilket han skjulte faderens daarlige vaner. Hans politik var en kæde af forbrydelser: blodig undertrykkelse af polakkerne, af bønderne, af studenterne. Forvisningen af Obručev

¹⁾ Hovedformaålet med *Vor Universitetslærdom* er at propagandere for naturvidenskaberne, men Pisarev benytter samtidig lejligheden til at drøfte spørgsmaal, der stadig staar paa universiteternes dagsorden, som ulæmperne ved en for streng fakultetsdeling og eksaminernes uheldige virkning paa den frie forskning.

²⁾ Om Pëtr Ballod, se Venturi: *Roots of Revolution*. London 1960, s. 251.

og Mixajlov havde ødelagt deres liv, bondereformen var en absurd løsning, censuren hindrede stadig nye tanker i at komme frem etc. etc. Som Pisarev selv i sin tilstaaelse indrømmede, havde han ladet sig rive med af en voksende irritation og galde.¹⁾ Han kaldte tsarfamilien en samling af dovendidrikker, der sammen med hoffet aad resultaterne af det godtroende folks slid. »Fjernelsen af det regerende Romanov-dynasti og forandringen af det politiske og sociale system er alle hæderlige borgeres eneste haab og maal. For ikke under de nuværende forhold at ønske en revolution maa man enten være en indskrænket person eller underkøbt af det regerende onde. . . . Paa regeringens side staar kun slyngler, der er købt for de penge, som ved bedrageri og vold er pint ud af det arme folk. Paa folkets side staar alt, hvad der er ungt og frisk, alt, hvad der er i stand til at tænke og virke. Romanovernes dynasti og Petersborgbureaukratiet maa gaa under . . . Det, som er dødt og raadent, vil af sig selv styrte i graven. Vi behøver blot at give det et sidste puf og kaste skidt over deres stinkende lig.«²⁾

I fængslet fik Pisarev ved hjælp af familieforbindelserne og en liberal politidirektør tilladelse til at faa litteratur og skrive. *Russkoe Slovo* var sammen med *Sovremennik* blevet forbudt i juni 1862, men fik atter i februar 1863 lov til at udkomme. Fra juli dette aar strømmede det ene tæt beskrevne blad efter det andet fra fængselscellen til redaktionen. Det blev til 24 store artikler, hvoraf nogle var paa en 10–15 ark, foruden mindre opsatser. Men isolationen og det intensive arbejde udhulede Pisarevs ikke altfor stærke konstitution. Da han kom ud i verden igen, havde han svært ved at finde sig til rette. *Russkoe Slovo* var atter blevet forbudt, og han maatte en tid ernære sig ved oversættelsesarbejde. Selv om Nekrasov indbød ham til at skrive i *Fædrelandske Annaler*, kom han ikke rigtig i gang. Hans kærlighedsforbindelse med halvkusinen Marko Vovčok blev en bitter-sød og oprivende oplevelse. Under et ferieophold ved Riga, hvor han var søgt hen, da han ikke kunne faa pas til udlandet, forsvandt han en junimorgen i 1868 mellem 3dje og 4de revle. Mange af dem, der stod ham nær, troede, at han frivilligt havde søgt døden. Han var da endnu ikke 28 aar gammel.

Inden sin død havde Pisarev imidlertid haft stunder til at tænke

¹⁾ Se A. A. Plotkin: Pisarev. Moskva-Leningrad 1945, s. 104.

²⁾ Sočinenija, t. II, s. 120–126.

tingene igennem, og selv om han aldrig helt overvandt de modsætninger, der var i hans tankerække, opbyggede han dog en lære, som nu, da Dobroljubov var død, Černyševskij tavs i Sibirien, Herzen forladt af sine radikale tilhængere, gjorde ham til »tankens hersker«. Fra sin celle ledede han de unges tanker og blev den ypperste talsmand for den ideologi, som han selv kaldte realismen, men som er langt mere kendt under navnet nihilismen.

Pisarevs realisme

Ved realisme forstod Pisarev en holdning, der svarede til de krav, som den øjeblikkelige russiske virkelighed stillede. Han gjorde rede for den i den over 100 sider store artikel *Et uafgjort spørgsmaal*, som kom i *Russkoe Slovo* i 1864. Den intetsigende titel var et censurpaafund. Den hed oprindeligt *Realister*, og under denne titel betegnes som oftest hans credo.¹⁾

Pisarev hævder, at i modsætning til tidligere generationer – bedstefædrenes, der havde leget med frimureriet og voltairianismen, fædrenes, der hengav sig til byronisme, hegelianisme og romantisme – ved hans, hvad der er brug for. De havde hentet i Vesteuropa, hvad der var paa mode, uden at tænke paa, om det svarede til Ruslands tarv, hans slægtled ved, hvad den gør og kan gøre regnskab, hvorfor den i vesten henter netop dette og ikke noget andet. Hans generation ser to ting lige i øjnene. For det første, at Rusland er fattigt, for det andet, at russerne er dumme. Det sidste vil ikke sige, at de er født idioter, men at deres hjerner ikke bliver brugt. De er inde i en ond cirkel, for fattigdommen hindrer aandelig virksomhed, men kan paa den anden side ikke overvindes, før tankevirksomheden er sat i gang. Cirklen kan imidlertid brydes to steder. Da en stor del af landets produktion gaar fra producenterne til uproduktive forbrugere, kan lovgivningsmagten sørge for, at en større procentdel af goderne forbliver hos producenten, der derved faar større udviklingsmuligheder. Dertil tjente løsningen af bondeproblemet, og Pisarev vil ikke tale yderligere derom. Det andet sted, der kan sættes ind, er ved at inspirere de ikke-producerende konsumenter til at tage et nyttigt arbejde op. Ikke ved moraliserende snak, men ved friske ideer. Saadanne mennesker skal bruge deres kræfter

¹⁾ Realisty, se Sočinenija, t. III, s. 7–138.

med yderste omsigt og overlæg, dvs. de skal kun tage sig det arbejde paa, som bringer samfundet virkelig nytte. En saadan aandelig økonomi har til alle tider og paa alle steder været nødvendig, da der aldrig har været saa megen aktiv aandelig virksomhed til disposition, at der var raad til at ødsle med den. Men hidtil har ødselheden netop paa dette omraade været af uhyre dimensioner, og resultaterne derfor saa smaa. Særlig i Rusland, hvor kapitalen af aandelig kraft har været saa lille, har man omgaaedes uforsigtigt med den. For at gennemføre en saadan økonomi maa man gøre sig helt klart, hvad der er nyttigt, og hvad der er overflødig. Og hertil tjener litteraturen (ordet bruger Pisarev i en videre forstand end skønlitteraturen, men ogsaa den indgaar i hans økonomi). Han mener, at netop nu »er vi begyndt at indse kravet om en aandelig økonomi og bestræber os paa at blive klar over den virkelige nytte og fordel. Dèr ligger den tankens originale tendens, som efter min mening er ved at forme sig i det aktuelle russiske samfund«.¹) Det er litteraturens opgave at fremme denne tendens, der kan bryde den onde cirkel og skabe den aandelige kapital, der anvendt i nyttig produktion vil give mere brød, kød, flere klæder og værktøj osv. Litteraturen skal med andre ord inspirere til rationel handling og større produktion.

Som eksempel paa et menneske, der forstaar at økonomisere med sin aandelige virksomhed, anfører Pisarev Černyševskijs »rigorist« Raxmetov, som han dog ikke mener kan være en norm for almindelige mennesker, der har ret til at puste ud og nyde livet, hvilket giver nye kræfter og derfor er god økonomi. Hvilen og nydelsen er den enkelte borgers privatsag, men naar han af egen lyst giver sig i kast med arbejdet, er han under samfundets kontrol og kritik. Det har fuld ret til at fremsætte sit ønske om, at kræfterne sættes ind, hvor de kan komme til nytte. »Naar De hviler ud, tilhører De Dem selv; naar De arbejder, tilhører De samfundet«.²) Der er ganske vist nogle, som ikke vil tilhøre samfundet, og hvis arbejde er uden betydning for det, og andre, som kun vil føre dronens liv. Dem gider Pisarev ikke spille ord paa. De er uhelbredeligt syge og trænger hverken til venneraad eller medicinsk hjælp. Men en langt større del arbejder med nytteløst arbejde, uden at de selv ved det. Naar de

¹) Op. cit. s. 10.

²) Op. cit. s. 12.

bliver gjort opmærksomme paa det, mister de modet, men kun for et øjeblik, for saa at vende sig til en anden virksomhed, der er et tænkende menneske og en samvittighedsfuld borger værdig. Til at afsløre saadant unyttigt arbejde og føre borgerne ind paa den rette vej tjener atter litteraturen: »Litteraturen skal bestandig holde ørene stive og afsløre det ligegyldige arbejde, der tager de forskelligste masker paa og hver eneste dag tager samvittighedsfulde mennesker ved næsen, mennesker, der slet ikke er saa dumme endda og fuldstændig i stand til brændende at elske et nyttigt arbejde«. ¹⁾

Pisarev paatager sig i artiklen at foretage noget af oprydningsarbejdet, at gøre opmærksom paa, hvad man skal vie sine kræfter, og hvad man skal undgaa at interessere sig for. Kriteriet er bestandig nytten. Og denne bestemmes igen af hensynet til, hvad han kalder »den menneskelige solidaritet«, en eufemisme for en ikke nærmere defineret socialisme. Den tænkende realist vil af grunde, som hans fornuft dikterer ham, sætte sin sunde egoisme ind paa at skabe saadanne betingelser for livet, at det bliver rigere baade materielt og aandeligt, friere og derved lykkeligere. Han deler nu fuldstændig Černyševskijs tro paa den rationelle egoismes altruistiske karakter, selv om han ikke forfalder til dennes noget sødladne ordforraad, naar han taler om disse ting.

Pisarev fortaber sig heller ikke i skitser til fremtidssamfundet. Han er klar over, at de tænkende realister kun udgør en lille gruppe, og at deres resultater foreløbig kun vil være minimale. Men nu, efter at »den revolutionære situation« omkring 1859–1861 ikke havde opfyldt forventningerne – som han vist aldrig havde haft – er den enkeltes samfundsnyttige arbejde den eneste vej frem.

Hans hovedfjende bliver æsteticismen, skønhedsdyrkelsen, som har faaet selv de mest velmenende til at beskæftige sig med de forkerte ting og virket som en bremse paa den rette udvikling. Den har bestandig fremhævet værdier, som intet indhold havde, fyldt luften med sentimentalitet, hykleri og forstillelse. »Æstetikken og realismen befinder sig virkelig i et uforsonligt fjendskabsforhold til hinanden, og realismen skal radikalt udrydde æstetikken, som i øjeblikket forgifter og gør alle grene af vor videnskabelige virksomhed meningsløs, begyndende fra det videnskabelige arbejdes højeste sfærer og sluttende med de almindeligste forhold mellem mand

¹⁾ Op. cit. s. 13.

og kvinde«. ¹⁾) Historieforskningen, som skulle lære menneskene, hvorfor visse riger havde udviklet magt, rigdom, kultur, og af hvilke grunde de var gaaet under, var af æsteticismen blevet ført paa vildspor, saa f. eks. den forrige generations største russiske historiker, Granovskij, havde forvandlet historien til et rembrandtsk billedgalleri. Og havde Macauley bragt England og menneskeheden blot en smule virkelig nytte? Pisarev mener, at baade han og hans talrige efterfølgere havde gjort mere skade end gavn. ²⁾) Selv Belinskij havde ladet sig forlede, og hans falske anskuelse kan endnu spores, bl. a. i Dobroljubovs æstetiske betagelse af Ostrovskijs Katerina. Hvis Belinskij i stedet for sin halvt filosofiske og halvt litterære uddannelse »havde faaet en matematisk og strengt real uddannelse, ville denne Belinskij med samme stærke hjerne, samme straalende talent, samme hæderlige anskuelse, men blot som naturvidenskabsmanden Belinskij og ikke æstetiker og ikke hegelianeren, have gjort tifold mere gavn«. ³⁾) Den eneste videnskab, Pisarev anerkender som nyttig i den aktuelle situation, er naturvidenskaben.

Det betyder dog ikke, at andre videnskaber, og heller ikke litteraturen, fuldstændig underkendes. Litteraturen har, som det tidligere er set, sin opgave, men kun faa digtere har været sig den bevidst, og derfor bliver der ikke megen føde at hente i verdenslitteraturen for den tænkende realist. »Læs Shakespeare, Byron, Goethe, Schiller, Heine, Molière og nogle faa andre digtere, der er bemærkelsesværdige, ikke ved at de engang levede og skrev noget, men ved, at de virkelig gav menneskene forstandige og kloge tanker. Tag af vore forfattere Griboedov, Krylöv, Puškin, Gogol, forhold Dem strengt kritisk til dem, og De vil da se, at Deres rent litterære dannelse vil være helt i orden«. ⁴⁾)

Hans krav til digteren lød: »Den sande, »nyttige« digter skal vide og forstaa alt, hvad der i øjeblikket interesserer de bedste, klogeste, mest oplyste repræsentanter for hans tid og hans folk. Idet han forstaa den dybe mening med hvert pulsslæg i samfundets liv, skal han som et lidenskabeligt og aabent menneske af alle sit sinds evner elske det, som synes ham godt, sandt og skønt og med helligt og voldsomt had hade den uendelige masse af smaa og beskidte dum-

¹⁾ Op. cit. s. 58.

²⁾ Op. cit. s. 30-31.

³⁾ Op. cit. s. 35.

⁴⁾ Op. cit. s. 106.

heder, som hindrer sandhedens, godhedens og skønhedens ideer at iklæde sig kød og blod og forvandles til levende virkelighed«. Han skal skrive »med hjertets blod og nervernes saft«. ¹⁾ Overfor dette krav maatte megen kunst komme til kort.

Det utilitaristiske syn paa litteraturen førte Pisarev til en hidtil uset nedvurdering af den russiske litteratur, særlig af poesien, der ligesom skulptur, musik og maleri ikke noteredes højt paa hans børs. ²⁾ Det 18ende aarhundrede var for ham kun tomme navne. Den russiske litteratur begyndte efter hans kalender med Gogol, og dens navne var Turgenev, Pisemskij, Ostrovskij og Dostoevskij. Dette syn begrundede han nærmere i en række artikler om *Puškin og Belinskij* ³⁾ og om *Æstetikens Likvidering*, ⁴⁾ der var en recension af Černyševskijs disputats. Slet saa nihilistisk, som man senere, dvs. i symbolismens kampaar, da Volýnskij, Merežkóvskij og Ivánov gjorde Pisarev ansvarlig for ungdommens fornægtelse af kunsten og den russiske poesis forfald, var hans kritik ikke. ⁵⁾ Taget ud af sammenhængen kan man nok finde citater, der fuldstændig fornægter kunsten, men et nøjere kendskab til deres forfatter fører til den overbevisning, at det var lysten til at løbe linen ud og fristelsen til at fremsætte paradoksale paastande, der førte Pisarev længere ud, end han egentlig ønskede. Ofte har man det indtryk, at hans hurtigt skrivende pen tænkte for ham. Vi ser ham da ogsaa i adskillige tilfælde straks efter en chokerende paastand forsøge at trække i land igen. Men det skal indrømmes, at han ofte følger det løfte, han engang havde givet sig selv, at være den mest konsekvente af alle russiske kritikere.

Hans artikel om Puškin er med rette blevet kaldt »Puškins detronisering«. Det er ved en konfrontation med Pisarevs yndlinge, Goethe, Byron og Heine, at Puškin og den russiske digtning kommer til kort. Den mangler det indhold, som de store udlændinge be-

¹⁾ Op. cit. s. 94.

²⁾ »Om alle andre kunstarter, plastiske, toniske og mimiske, skal jeg udtale mig ganske kort. Jeg føler overfor dem den dybeste ligegyldighed. Jeg tror bestemt ikke, at disse kunstarter paa nogen som helst maade bidrager til menneskehedens aandelige eller moralske fuldkommengørelse«. (Op. cit. s. 114.)

³⁾ Puškin i Belinskij, se Sočinenija, t. III, s. 306-417.

⁴⁾ Razrušenie estetiki, se Sočinenija, t. III, s. 418-435.

⁵⁾ Se Vera Zasulič: D. I. Pisarev i hendes Stat' i o russkoj literatury, Moskva 1960, s. 185-260, og N. Četunova: Čto razrušal »nigilist« Pisarev, Literaturnyj kritik, 1938, VIII, s. 3-50.

sad. Paa spørgsmaalet, om der aldrig havde eksisteret nogen stor russisk digter, svarede Pisarev frejdigt nej og tilføjede uforsigtigt, at en saadan efter al sandsynlighed heller ikke ville opstaa i nærmeste fremtid.¹⁾ Han var Turgenevs, Tolstojs og Dostoevskijs samtidige! Han saa i bedste fald kun kim til store digtere i sine landsmænd, i værste – parodier. Puškin var kun en stor stilist, en letfærdig versifikator, indspundet i et net af smaalige fordomme, hensunket i betragtninger af ligegyldige personlige fornemmelser og ganske ude af stand til at analysere og forstaa tidens sociale og filosofiske spørgsmaal. Hans helt *Evgenij Onegin* var »den usleste, fade fyr«, og Puškin vedblev med »at besyng hans gerninger som grandiose og tragiske begivenheder«. ²⁾ Naar Belinskij havde paastaaet, at *Evgenij Onegin* var en encyklopædi over livet i Rusland, var dette ikke blot forkert, men latterligt. Pisarevs angreb paa Puškin kulminerer i betegnelsen »afgudsbillede«, og han troede virkelig, at det ville falde »ved den alvorlige kritiks første berøring«. ³⁾ Guden viste sig dog at være stærkere end kætteren.

I *Æstetikens Likvidering* drager Pisarev de konsekvenser af Černyševskijs disputats, som denne enten af vedhængen ved det gamle eller af politiske grunde havde undladt at drage. Han anser Černyševskijs metode for en snu maade at føre læseren bag lyset. Ad krogveje fører den til resultatet »og læseren sukker og giver sig nødtvungen i kast med socialøkonomien, for æstetikken er sprængt i stumper og stykker«. ⁴⁾ Den rangerer nu lige med forældede videnskaber som alkymi og astrologi. Pisarev satte ind paa et springende punkt, som Černyševskij var gaaet let henover, men som for ham var et kardinalpunkt, nemlig skønhedsbegrebernes subjektivitet. Denne opfattelse førte ham til at konstatere, at æstetikken som videnskab var blevet en absurditet, som f. eks. videnskaben om kærligheden. »Enhver elsker paa sin maade uden at slaa op i lærde bøger. Og enhver nyder ogsaa alle livets indtryk paa sin egen maade, uden at rette sig efter lærde bøger. Altsaa bliver læren om, hvordan og hvad man skal nyde, nonsens«. ⁵⁾

Med Pisarev blev rækken af »tankens beherskere« brudt. Vel

¹⁾ Sočinenija, t. III, s. 108.

²⁾ Op. cit. t. III, s. 331.

³⁾ Op. cit. t. III, s. 364.

⁴⁾ Op. cit. t. III, s. 419.

⁵⁾ Op. cit. t. III, s. 422.

fik de efterfølgere, men ingen fik den indflydelse paa den offentlige mening, som de fire store havde haft, og som vel kan sammenlignes med den magt, Brandes fik over de unge i 70ernes Danmark. Ligesom han havde fremkaldt et moderne gennembrud og skabt et nyt aandeligt klima, havde de russiske *vlastiteli dum* fremtvunget et brud med det patriarkalske Rusland og skabt en ny mennesketype: nihilisterne.

VI

Nihilisterne

I *Fædre og Sønners* 5te kapitel skildrer Turgenev en scene ved morgenbordet paa et mindre gods i et af Ruslands centrale guvernementer. Sin vane tro angiver forfatteren det nøjagtige tidspunkt; det er en majmorgen i 1859. Godsets ejere, brødrene Nikolaj og Pável Petróvič Kirsánov, indtager maaltidet sammen med Nikolajs søn, Arkadij, der den foregaaende aften er vendt hjem fra Skt. Petersborg, hvor han netop har taget sin eksamen. Han har taget sin ven Bazárov med sig, der ogsaa skal hjem til sine forældre, som bor en 80 verst længere borte. Bazarov har allerede ved sin bryske opførsel og yppige haarvækst pikeret den ældre generation. Pavel ønsker derfor at vide, hvem denne ven er:

»Hvad Bazarov er for en? – Arkadij kunne ikke lade være at smile. – Skal jeg, onkel, sige Dem, hvad han egentlig er for en?

– Gør mig den fornøjelse, Arkadij.

– Han er nihilist.

– Hvad? – spurgte Nikolaj Petrovič, mens Pavel Petrovič holdt kniven med smørret yderst paa æggen op i vejret og sad helt stille.

– Han er nihilist – gentog Arkadij.

– Nihilist – sagde Nikolaj Petrovič. – Det kommer af det latinske nihil, intet, saa vidt jeg kan skønne; ordet betyder altsaa et menneske, der . . . der ikke anerkender noget?

– Sig hellere en, som ikke respekterer noget – indskød Pavel Petrovič og begyndte at smøre.

– En, som ser med kritiske øjne paa alt – bemærkede Arkadij.

– Kommer det ikke ud paa ét? – spurgte Pavel Petrovič.

– Nej, det er ikke det samme. En nihilist er et menneske, der ikke bøjer sig for nogen autoritet, som ikke tager noget princip til troende, lige meget hvor megen respekt det er omgivet med.

– Nuvel, er det godt? – afbrød Pavel Petrovič.

– Det kommer an paa hvem, onkel. For nogle er det godt, for andre meget daarligt.

– Jasaa. Jeg ser, at det falder udenfor vores omraade. Vi af den

gamle skole, vi tror, at uden principper (Pavel Petrovič udtalte dette ord paa fransk manér med tryk paa anden stavelse, mens Arkadij lagde trykket paa første), at uden principper, der, som du siger, er taget til troende, kan man ikke tage et skridt eller trække vejret. *Vous avez changé tout cela*, Gud give jer lykke og gode kaar,¹⁾ vi vil nøjes med at fryde os over jer, I herrer . . . hvordan var det nu?

– Nihilister – sagde Arkadij tydeligt.

– Ja. Før havde vi hegelister, men nu er det altsaa nihilister. Lad os se, hvordan I vil klare jer i tomheden, i det lufttomme rum; broder Nikolaj Petrovič, vil du ikke nok ringe; det er paa tide, jeg faar min kakao«.

Turgenev havde hermed lanceret den betegnelse paa den unge generation, som skulle gaa over i historien. *Fædre og Sønner* udkom i marts 1862. Da Turgenev nogle maaneder efter kom til Skt. Petersborg, netop samme dag som Apraksin-torvet brændte, blev han paa Nevskij Prospekt standset af en bekendt, som hilste ham med: »Se, hvad Deres nihilister gør! De brænder Skt. Petersborg!«²⁾

Hvor misvisende ordet nihilisme end er som karakteristik af 60ernes unge russere, blev det fast knyttet til den ideologi, som de bekendte sig til. Det har siden faaet adskillige andre tilknytninger, saaledes blev det i aarhundredets sidste decennier, særlig i Vesteuropa, indsnævret til at gælde en ny generation af russiske revolutionære, der valgte terroren som det virksomste vaaben. Det er imidlertid en uhistorisk og uretfærdig simplifikation, eller som Kropotkin siger det: »At forveksle nihilisme med terrorisme er ligesaa forkert som f. eks. at sammenblende en filosofisk bevægelse med en politisk, stoicisme eller positivisme med republikanisme«.³⁾ Ordets betydning hos Nietzsche og dets hyppige anvendelse i vort aarhundrede i en maaske mere populær end egentlig strengt faglig filosofisk terminologi er det ikke stedet her at gaa ind paa. Men naar det ogsaa hos os fik en renæssance, skyldes det uden tvivl den popularitet, det kom til at nyde i Rusland.

Ordene nihilisme og nihilist, som allerede Augustin havde brugt

¹⁾ Pavel Petrovič bruger paa dette sted et citat fra Griboedovs komedie *Forstand skaber Kval* (anden akt, femte scene), som lyder: Gud give Jer et godt helbred og generalsrang.

²⁾ Se I. S. Turgenev: *Polnoe sobranie sočinenij i pisem v dvadcati vos'mi tomax, Sočinenija*. Moskva-Leningrad 1967, t. XIV, s. 98.

³⁾ Se Pêtr Kropotkin: *En anarkists erindringer*. København 1963, s. 211.

og efter ham adskillige middelalderlige tænkere, var Turgenev sikkert stødt paa i Berlin, hvor det omkring 1840 blev brugt om Bruno Bauers elever, de yderligtgaaende venstre-hegelianere. Ogsaa fra Schopenhauer, den tænker, der satte dybest præg paa Turgenev, maa han have kendt det.¹⁾ Det var imidlertid ogsaa kendt i Rusland.²⁾ Saa tidligt som i 1829 havde kritikeren Nadézdin skrevet en artikel med titlen *En Hoben Nihilister*, hvor nihilister betød ignoranter og folk uden principper.³⁾ Paa lignende maade havde Belinskij i en anmeldelse i 1836 skrevet, at der i det recenserede værk »hverken var idealisme eller transcendentalisme, men derimod absolut nihilisme med en temmelig stor tilsætning af smagløshed, trivialitet og uvidenhed«. ⁴⁾ En filosofisk betydning havde Katkov saa tidligt som i 1840 tillagt ordet, der hos ham er identisk med materialisme. I en anmeldelse af Sarra Tolstojas værker skriver han: »Naar man ser paa verden, saadan som den er, bliver man af de to yderstandpunkter snarere mystiker end nihilist: vi er omgivne af undere«. ⁵⁾ Maaske er Turgenevs specielle anvendelse af ordet skabt af den Kazan'-professor Bervi, hvis afgang studenterne forlangte.⁶⁾ I en tilintetgørende artikel i *Sovremennik* i 1858 havde Dobroljubov med sin sædvanlige sarkasme sagt om denne, at han »meget spirituelt« havde haanet »skeptikerne eller, for at bruge hans eget udtryk, nihilisterne«. ⁷⁾ Snart efter havde Panaev i sin nekrolog over Dobroljubov taget udtrykket op, da han skrev, at nogle af hans generation havde opfattet Dobroljubov som ærkenihilist.⁸⁾

¹⁾ Netop som Turgenev skrev *Fædre og Sønner*, blev han optaget af Schopenhauer, hvis anden udgave af *Die Welt als Wille und Vorstellung*, der kom i 1860, et par maaneder senere sætter spor i Turgenevs essay: Hamlet og Don Quijote. Se A. Walicki: Turgenev and Schopenhauer. Oxford Slavonic Papers. 1962, t. X, s. 1-17.

²⁾ Om brugen af ordet nihilisme før Turgenev, se M. Aleksejev: K istorii slova »nigilizm« i Sbornik statej Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti A N SSSR v čest akademika A. I. Sobolevskogo. Leningrad 1928, t. CL I, s. 413-417.

³⁾ Sonmišče nigilistov, se Vestnik Evropy, 1829, nr. 1.

⁴⁾ V. G. Belinskij: Polnoe sobranie sočinenij. Moskva 1953, t. II, s. 90.

⁵⁾ Anmeldelsen kom i Otečestvennye zapiski, 1840, nr. 12.

⁶⁾ Se s. 40.

⁷⁾ Se artiklen Fiziologičeski-psixologičeski sravnitel'nyj vzgljad na načalo i konec žizni. Dobroljubov: Sobranie sočinenij. Moskva 1962, t. 2, s. 332.

⁸⁾ »Men vi – eller, hvad der er det samme, nogle af os – vedtog, at den nye generation, til trods for dens virkelig bemærkelsesværdige kløgt og kundskaber, var en tør, kold, haard, hjertelos, altformægtende generation, der havde styrtet sig ind i en skrækelig doktrin – i nihilismen! . . . Nihilister! Hvis vi ikke brændemærkede hele slægtledet med dette forfærdelige navn, bildte vi os i det mindste ind, at Dobroljubov var ærkenihilist (prinadležal k nihilistam iz nigilistov)«. Se I. I. Panaev: Literaturnye vospominanija. Moskva 1950, s. 323.

Den radikale ungdoms fjender tog med begejstring mod betegnelsen. I sin aarsrapport til tsaren for 1862 skriver chefen for det politiske politi, fyrst Vasilij Dolgorukov, at »retfærdigheden kræver at nævne, at den kendte forfatter Ivan Turgenevs værk *Fædre og Sønner* har haft en gavnlig virkning paa sindene . . . I dette værk, der er kommet saa uventet for den unge generation, som kort før havde bifaldet ham, har han brændemærket vore drenge-revolutionære med den bidende betegnelse nihilister og rystet materialismens lære og dens repræsentanter«. ¹⁾

Den revolutionære bevægelses medlemmer var knapt saa begejstrede. *Sovremennik*-gruppen foretrak stadig at tale om den nye type, de nye mennesker, de ordentlige mennesker. I sit satiriske digt *Læsestuen* (*Gazetnaja*) fra 1865 skildrer Nekrasov en samtale mellem en reaktionær fader og hans radikale søn, som bringer ham mange sorger. Da faderen spørger den vanartede søn, der ikke har respekt for nogen ting, om han er blevet nihilist, svarer denne, at nihilist er et dumt ord, men han er villig til at tage det paa sig, hvis det betyder en person, der taler lige ud af posen, ikke ønsker at snylte paa andres arbejde, som selv arbejder og søger sandheden, ikke ønsker at leve uden at gøre nytte, som hysser ad slynglerne og er lykkelig ved at give dem bank, naar lejlighed byder sig. ²⁾ Saltykov-Šcedrin sagde, at »det var et ord uden mening, mindre egnet end noget andet til at beskrive den unge generation, hvor man kunne finde alle slags »ismer«, men bestemt ikke nihilisme«. ³⁾ Deri havde Saltykov ret, for nok var det en generation af fornægtere, men det var, fordi den havde andre idealer, en anden tro, at den sagde nej til det liv, som fædrene havde lært den at tilpasse sig. Turgenev fortrød selv bittert senere, at han havde sat betegnelsen nihilist i omløb. Allerede i artiklen *I Anledning af Fædre og Sønner* fra 1869 skrev han: »Det af mig lancerede ord »nihilist« brugtes dengang af mange, som blot havde ventet paa en lejlighed, en anledning til at standse den bevægelse, der havde grebet det russiske samfund«, ⁴⁾ og 7 aar senere i et brev til Saltykov: »Jeg havde ikke ret til at give

¹⁾ Se Jan Kucharzewski: *Od białego caratu do czerwonego*. Warszawa 1928, t. III, s. 169.

²⁾ N. A. Nekrasov: *Sobranie sočinenij*. Moskva 1965, t. II, s. 147-148.

³⁾ *Naša obščestvennaja žizn'*, se *Sovremennik*, 1864, marts.

⁴⁾ Se I. S. Turgenev: *Polnoe sobranie sočinenij i pisem v dvadcati vos'mi tomax*, *Sočinenija*. Moskva-Leningrad 1967, t. XIV, s. 105.

vor reaktionære bande muligheden for at gribe til dette skældsord – betegnelsen; forfatteren i mig burde have bragt samfundsborgeren dette offer – og derfor anerkender jeg som retfærdig baade ungdommens afstandtagen fra mig og alle mulige bebrejdelser . . . Det opstaaede problem var vigtigere end den kunstneriske sandhed – og det burde jeg have vidst i forvejen«. ¹⁾)

Bazarov

I *Fædre og Sønner* havde Turgenev grebet og til en vis grad ogsaa foregrebet adskillige af de træk, der konstituerer nihilisten eller de nye mennesker. I bogens helt Bazarov havde han, den altid lydhøre, forsøgt at tegne portrættet af den nye type.

✦ Bazarov er søn af en afdanket regimentslæge, der har trukket sig tilbage paa en mindre gaard. Bedstefaderen var degn; Bazarov er altsaa en *raznočinec* med seminaristbaggrund. Forældrenes kaar er meget smaa, og han har maattet gennemføre sine medicinske studier paa egen haand. Hans ydre fremtoning er plebejisk, bevidst uordentlig. Af natur er han haard, og kampen for at gennemføre sit studium har ikke gjort ham mildere. I omgangen med andre, særlig naar det gælder indbildte eller virkelige fjender, er han skarp, ja udfordrende. Overfor sine modstandere anlægger han en nedladende tone. Han er selvsikker, stolt af sit fag og tilbeder viden-skaben. Af overbevisning er han materialist i den mest vulgære udgave; Büchners *Kraft und Stoff* synes at være hans bibel. Han har uforgribelige meninger om alt og alle, indtager en kritisk holdning overfor alt, selv det han kun kender meget lidt til. Kunsten er for ham et lukket land, men han nærer heller ingen ønsker om, at det skal aabne sig for ham. Han forkaster Puškin, og til hans berømteste bon mots hører, at Rafael er ikke en skilling værd, og at en ordentlig kemiker er 20 gange mere nyttig end en stor digter. Han nærer en indgroet mistillid til dyre ord og til adelens billige liberalisme og dens mere fra litteraturen end fra virkeligheden stammende kærlighed til bøndernes patriarkalske liv. Han er ikke smittet af nogen bonderomantik og sparer heller ikke den russiske bonde for kyniske bemærkninger som »Vor mužik stjæler gladelig fra sig selv for at drikke sig fuld til bevidstløshed paa kroen«. Han har intet tilovers, hverken

¹⁾ Op. cit. Pis'ma. Moskva-Leningrad 1966, t. XI, s. 191.

for slavofilerne eller de liberale occidentalister. Han er fuld af harme over Ruslands elendighed og venter utaalmodigt paa den dag, da han kan gaa fra ord til handling. Hans beundrer Arkadij er sikker paa, at han en dag vil blive en berømt mand, og det vil ikke være i egenskab af læge. Mere kunne Turgenev ikke antyde, men det var klart for alle, at Bazarov var revolutionær. Denne taler forbløffet om *sagen*, at »vi vil slaas«, »for vor sag er mod og harme nødvendig«. Han ridser dog ikke utopier op. Hans styrke ligger i fornægtelsen; der skal først ryddes, inden der kan bygges op. Men heller ikke overfor sine egne ideer er han romantiker eller skvadronør. Naturen er for ham ikke en kirke, men et værksted, og naar hans bekendte overbyder hinanden i progressive fraser og smager paa navne som George Sand, Bunsen, Proudhon, Liebig og Michelet, forholder han sig tavs. Som Brandes i sin begejstrede karakteristik af romanen fremhæver, er Bazarov et mandfolk, en mand, der er sin vilje og tanke tro.¹⁾ Og alligevel midt i al sin selvtilstrækkelighed en svag mand, for der er ikke brug for ham. Det gaar op for ham paa hans dødsleje: »Rusland havde brug for mig . . . Nej, det er klart, der var ikke brug for mig . . .«. Det er denne ensomhedsfølelse og endelige indsigt i sin hybris og vanitas, der giver Bazarov-skikkelsen, trods den brutale maske og den villedede grovhed, et strejf af tragisk storhed.

Romanen læses vel nu mere for sin glimrende komposition, der er af en matematisk klarhed, sin psykologisk saa vidende skildring af Bazarovs kærlighed til fru Odincóva, som vælter den sikre og stærke mand omkuld, og for den gribende dødsscene, som fik selv en saa køligt vurderende fagmand – baade som kunstner og læge – som Čexov til at bøje sig dybt for mesteren. Men for samtiden var det det aktuelle problem, modsætningen mellem generationerne, der allerede laa i den lykkeligt valgte titel, som fængede. Den objektivitet, hvormed Turgenev havde skildret sin helt, gav anledning til alle mulige tolkninger. De fleste konservative og liberale tog karakteristikken af Bazarov som et angreb paa de unge, men adskillige af dem, bl. a. i begyndelsen Katkov, saa i den en apoteose af de unge rebeller. Ogsaa i den radikale lejr var meningerne delte, og en polemik opstod mellem *Sovremennik* og *Russkoe Slovo*, saa Dostoevskij begyndte at tale om en splittelse blandt nihilisterne, hvilket gav an-

¹⁾ Se Georg Brandes: Samlede Værker. København 1902, t. X, s. 506–508.

ledning til nye stridigheder.¹⁾ Den eneste blandt de radikale, der helt tog Bazarov til sig, var Pisarev, som næsten identificerede sig med Bazarov. Nogle af hans varmeste og mest indfølelse sider er helliget forsvaret af Bazarov.²⁾ Men *Sovremennik*-gruppen, der i forvejen bar nag til *Fædre og Sønners* forfatter, rykkede ud med et skandaløst angreb. Den litterære kritik var efter Dobroljubovs død betroet Antonovič, der ikke naaede sin forgænger til bæltstedet. Han opfattede romanen som et skandskrift, et bagholdsangreb paa ungdommen (kleveta na molodoe pokolenie), Bazarov som en karikatur af Dobroljubov og stillede den i rang med de talentløse og nu glemte anti-nihilistiske romaner, der var begyndt at dukke op. Hans kritik var ond og smaalig, og i sin iver for at ramme Turgenev kom han for skade at bruge argumenter, man snarere skulle tro hørte hjemme i højrefløjen. Saaledes blev han moralsk forarget over, at Bazarovs første interesse for fru Odincova var fremkaldt af hendes smukke skuldre og yppige legeme.³⁾ Diskussionen for og imod Bazarov, der blev en af de store fejder i det 19ende aarhundredes russiske litteraturhistorie, fortabte sig efterhaanden i invektiver og subtiliteter, i en blanding af personlige opgør og principielle stridigheder, saa at selv specialister i tidens aandshistorie har svært ved at rede de spegede traade fra hinanden.⁴⁾ For den ikke synderlige robuste Turgenev blev den anledning til mange bitre timer med selvbebrejdelser og fortrydelse, selv om han uden tvivl havde skrevet en af aarhundredets ypperste romaner.

¹⁾ Se B. P. Koz'min: Raskol' v nigilistax i Literatura i marksizm, 1928, hefte 2, og tillægget til S. Borščevskijs bog: Ščedrin i Dostoevskij. Moskva 1956, s. 359-390.

²⁾ Se hans artikel Bazarov i Sočinenija. t. II, s. 7-50, og de mange sider, han vier romanen i artiklen Realisty. Sočinenija, t. III, s. 13 ff.

³⁾ Antonovič's artikel Vor Tids Asmodæus (Asmodej našego vremeni) kom i *Sovremennik*, 1862, nr. 3, og efterfulgtes af en lang række yderligere angreb, dels skrevet af samme Antonovič, dels af andre af *Sovremenniks* medarbejdere. I P. G. Pustovojt: Roman I. S. Turgeneva «Otcy i deti» i idejnaja bor'ba 60-x godov XIX veka, Moskva 1960, opregnes paa siderne 259-262 fem fejltagelser i Antonovič's bedømmelse af romanen. Antonovič blev selv med aarene en typisk Bazarov. Da han havde gjort sig umulig som kritiker, opgav han litteraturen for naturvidenskaben og naaede indenfor palæontologien saa vidt, at visse lag fra Devontiden skal være opkaldt efter ham.

⁴⁾ I kapitlet «Le Schisme des Nihilistes» i Dmitri Pisarev (1840-1868) et L'Ideologie du Nihilisme Russe, Paris 1946 (s. 273-292), har Armand Coquart givet en udmærket redegørelse for polemikken.

De unges nej og ja

Det despoti, som Nikolaj I, maaske efter bedste overbevisning, havde øvet over Rusland, var en genspejling af de forhold, der herskede i det russiske samfund, ogsaa i hjemmene. De husregler, som prælaten Silvester i det 16ende aarhundrede havde opstillet i sin *Domostroj*, og som gav al magten til husbonden, øvedes endnu. Livegenskabet havde forstærket denne magtudøvelse og gjort den russiske husfader til en despot, hans hustru, børn og tyende til slaver for hans luner og forgodtbefindende. De unges kritiske holdning maatte derfor i første række ramme faderen, forældrene. De nægtede at bøje sig for deres autoritet, underkendte de anskuelser, som var blevet indpodet dem i hjemmet og skolen, fremsatte andre, som forargede eller forskrækkede forældrene og bragte spliden ind i familierne. Den ransagelse af Ruslands patologiske tilstand, som pressen og litteraturen foretog efter Krimkrigen, og de ideer, som førerne forkyndte, maatte naturligvis først og fremmest finde proselytter blandt de unge, som applicerede dem paa deres nærmeste omgivelser, forældrene og lærerne. Generationsmodsatningen mellem fædre og sønner og i højeste grad mellem fædre og døtre, som var mere eklatant, jo højere et lag, nihilisterne kom fra, var ikke den til enhver tid eksisterende, men af et format, som førte til oprivende scener og tragedier i mange familier. Mødrene var i adskillige tilfælde, da de selv havde lidt under mandens tyranni, forstaaende overfor børnene, selv om de ikke kunne følge dem saa langt, som de gik. Oprøret blev saa meget voldsommere, som trykket havde været saa meget haardere, misbruget saa meget mere brutalt end andre steder i Europa. Om dette brud fortæller Sofja Kovalevskaja i sine erindringer: »Man kan sige, at i løbet af denne tidsperiode, fra begyndelsen af tresserne til begyndelsen af halvfjerdserne, var alle intelligente lejre af det russiske samfund optagne af en eneste konflikt – familiespliden mellem gamle og unge. Der fandtes næppe en adelsfamilie paa den tid, om hvilken man ikke hørte, at forældrene laa i strid med børnene. Og uenighederne opstod ikke paa grund af nogen faktisk, materiel anledning, men ene og alene formedelst rent teoretiske, abstrakte spørgsmaal. »Deres anskuelser stemte ikke overens«. Det var bare dette, men dette »bare« var nok til at bevæge børnene til at forlade forældrene og forældrene til at forskyde bør-

nene. Det blev dengang ligesom en farsot blandt ungdommen, i særdeleshed blandt de unge piger, at løbe fra det fædrene hjem. I Palibinos umiddelbare naboskab var Gud ske lov alt, som det skulle være, men fra andre kanter hørtes rygter om, at snart paa det ene, snart paa det andet gods var en af døtrene rømt fra hjemmet – somme udenlands for at studere, andre til nihilisterne i Petersborg«. ¹⁾)

Baade Sofja og hendes ældre søster Anna førte en saadan kamp, hvor faderen, generalen og bonvivanten Kórvín-Krukóvskij, maatte trække det korteste straa. Døtrene fik gennemtrumpfet, at de kunne studere i udlandet, hvor snart to andre generalsdøtre, Jeanne Evréinova og Julja Lérmontova, der tilhørte Skt. Petersborgs højeste aristokrati, stødte til dem. De havde alle valgt at forsvare den luksus og tomme tilværelse, de var opdraget til, og foretrak et fattigt studenterliv for glansfulde ægteskaber. Sofja Kovalevskaja kastede sig over matematiske studier, hvilket førte hende frem til et professorat ved Stockholms Högskola, vist det første, der blev beklædt af en kvinde. Søsteren Anna, der for at studere sociale forhold havde taget arbejde som bogbinderske i Paris, lærte her kommunarden Jaclard at kende. Hun indtraadte i et frit forhold til ham. Derom blev faderen først underrettet, da døtrene paakaldte hans hjælp. Jaclard var efter kommunens fald blevet arresteret og stod for en dødsdom. Et gammelt bekendtskab med Thiers reddede »svigersønnen«. Intet under, at generalen ironisk bemærkede til sin hustru, da hans redningsaktion var lykkedes: »Vi har vel nok faaet Anjuta godt anbragt. En datter af Korvin-Krukóvskij'erne, der er en socialists ikke-ægteviiede hustru!« ²⁾)

De unges nej til den ældre generation gjaldt alt, fra livsanskuelse og etik til vaner i dagliglivet. Alle tre elementer i den Nikolajske-Uvarovske doktrin: rettroenhed, autarki og russisk nationalisme, som fædrene mere eller mindre frivilligt havde maattet sværge til, fornægtede de og satte i stedet ateisme, demokrati og internationalisme. Den tidligere generations interesse for metafysiske tankebyg-

¹⁾ Citatet, der er oversat af Otto Borchsenius, er taget fra Sofja Kovalevskajas Liv i Rusland, som findes i to danske udgaver (1890 og 1910), her fra sidste udgave, s. 123. I disse erindringer fortæller Kovalevskaja om sin og søsterens barndom og deres intellektuelle udvikling. Det er i denne fortælling, at hun beretter om Dostoevskijs frieri til søsteren og sin egen bachfische-forelskelse i digteren.

²⁾ S. Ja. Štrajx: Sem'ja Kovalevskix. Moskva 1948, s. 194.

ninger – schellingianismen omkring 1830, hegelianismen omkring 1840 – erstattede de med en vulgærmaterialisme, der væsentlig byggede paa Büchner, Moleschott og Vogt. I stedet for religionen, som var kompromitteret af den russiske kirkes afhængighed af staten og præsteskabets utroligt lave intellektuelle og moralske niveau, satte de den sociale tanke og søgte til de forbilleder, som ville forklare og omforme samfundets organisation efter videnskabelige love, de socialistiske tænkere. I stedet for den konventionelle moral, der var gennemhullet af den skrigende modsætning mellem, hvad der blev prædikeret, og hvad der blev gjort, satte de deres rationelle egoisme. Hos en del af dem blev den et argument for en løssluppen livsførelse,¹⁾ men hos andre, i lighed med deres lærere, gik den i spand med hengivelsen for sagen, for som Vladimir Solov'ëv senere udtrykte det: »Mennesket nedstammer fra aben, derfor elsk din næste som dig selv.«²⁾

Nihilisterne kendte sjældent alle de navne, de slog omkring sig med: Comte og Stuart Mill, Feuerbach og Stirner, Fourier og Louis Blanc, Spencer og Buckle osv. osv. fra læsning af deres værker. Bekendtskabet stammede væsentligst fra publicisternes fremlægning af deres ideer i tidsskrifterne, som i mangel af en mere udviklet presse og politiske partier var de meningsdannende organer. Derfor regeringensaarvaagne kontrol med deres artikler og gentagne forbud mod deres udgivelse.

I dagliglivet satte de unge sig op mod den forrige generations konventioner. Høflige fraser var dem en vederstyggelighed, og de udviklede en egen stil, hvor tingene blev sagt uden omsvøb og nævnt ved deres rette navn. Det gav deres omgangstone en vis barskhed, som de understregede ved at negligere saadanne »ydre« ting som paaklædning og komfort. Forøvrigt var mange af dem saa fattige, at de ikke havde raad til at gøre noget ud af disse ting. Det var denne nødtvungne eller efterstræbte asketisme, som hos de mest fanatiske udviklede sig til en kulturforagt, der irriterede en gammel grandseigneur som Aleksander Herzen. Da de efter den revolutionære bevægelses sammenbrud i 1863 kom til ham i London, fandt han hos dem »en tør, *cassant*, *roide* tone, grel og noget hastemt, en militant, utaalmodig utilbøjelighed til indgaaende drøftelser, til kritik,

¹⁾ Se A. M. Skabičevskij: *Istorija novejšej ruskoj literatury, 1848–1892*, 2den udg. Skt. Petersborg 1893, s. 79–80.

²⁾ Citeret efter Thomas G. Masaryk: *The Spirit of Russia*. London 1955, t. II, s. 75.

en søgt foragt for alle aandelige nydelser«. Han konstaterede, at udover de nyheder, de bragte fra Skt. Petersborg, havde han ikke noget at tale med dem om.¹⁾ Hvis de mandlige nihilister med deres uslebne manerer og selvsikre meninger, som de usminket lod tilkende, vakte forargelse, var den for intet at regne med den rædsel, som deres kvindelige kolleger indgød. »At de unge mænd ikke rejste sig op, naar en dame traadte ind i værelset, undtagen hvis han saa, at hun var træt, og at der ikke var nogen anden ledig plads«,²⁾ at han lod haaret gro yppigt ned over skuldrene og gik klædt som en *mužik*, kunne maaske undskyldes med ungdommelig ubehøvlethed og barnlig demonstrationslyst. Men at de unge piger klippede deres haar, i stedet for krinolinen iførte sig sorte, ufikse kjoler, gemte øjnene bag sorte briller og forlangte at blive optaget paa læreanstalterne, ovenikøbet paa det Medicinsk-Kirurgiske Akademi – det var skandaløst og viste kun, at de var tøjter.³⁾ Regeringen greb da ogsaa ind og annullerede den før givne tilladelse til, at kvinder kunne studere ved de højere læreanstalter. I stedet blev der oprettet særlige højskoler for kvinderne. De unge kvinder foretrak dog i stort tal at studere i udlandet; Heidelberg og Zürich blev de foretrukne steder. I 1873 var der i sommersemestret i Zürich 145 russiske studenter, hvoraf de 77 var kvindelige medicinere.⁴⁾ Allerede i 1867 havde Ruslands første kvindelige læge, Nadežda Súslova, en ældre søster til Dostoevskijs fatale elskerinde, her taget sin medicinske doktorgrad.

Nihilismen blev en af de vigtigste etaper i den russiske kvindes emancipation. Hun maatte bruge de forskelligste midler for at løsrive sig fra den fædrene despotisme. Et af de hyppigst brugte var de fiktive ægteskaber. For at ryste faderens myndighed af sig indgik den unge pige ægteskab med en kammerat, der var villig til for en forms skyld at gifte sig med hende. Ofte gik de straks efter bryllups-ceremonien fra hinanden;⁵⁾ i andre tilfælde maatte de overfor fa-

¹⁾ Se kapitlet Den unge Emigration (Molodaja emigracija) i A. I. Gercen, op. cit. t. XI, Moskva 1957, s. 341–343.

²⁾ Kropotkin: op. cit. s. 214.

³⁾ Herzen har i den lille opsats *Les fleurs doubles et les fleurs de Minerve* (A. I. Gercen, op. cit., t. XI, Moskva 1957, s. 548–553) givet en forelsket-ironisk karakteristik af de nyopdunkede *sans-crinolines*, der var traadt i stedet for sans-culotterne. Skrevet i 1867 er den et af de sidste vidnesbyrd om hans pens overgivne sprudlen.

⁴⁾ Tallene er fra Alphons Thun: *Geschichte der revolutionären Bewegungen in Russland*. Leipzig 1883, s. 66.

⁵⁾ Saaledes gjorde f. eks. kritikeren Zájcevs søster. Zajcev fandt til hende «en ung, velhavende, men ikke særlig kløgtig fyrste, der var inspireret af ønsket om at være

milien spille komedien videre og lade, som om de levede sammen. Saadan maatte Sofja Korvin-Krukovskaja bære sig ad, da hun giftede sig med Vladimir Kovalevskij. At saadanne ægteskaber kunne føre til svære forviklinger, siger sig selv. Enkelte havde dog den lykkelige udgang, at ægtefællerne kom til at holde af hinanden. Men den virkelige konsekvent »tænkende realist« anerkendte ikke ægteskabet, og hans ideal var et frit forhold, der havde samme gyldighed som ægteskabet, saa længe følelserne var gensidige.

Til nihilistens asketiske og »fraseforagtende« livsholdning hørte en despekt for kunst og litteratur, som publicisterne havde forberedt ham til. »Det fyldte ham med den dybeste uvilje at høre de evige talemaader om skønhed, kunstens ideal, æstetik osv., som folk saa gerne slog om sig med, medens samtidig enhver kunstgenstand blev købt for penge, der var afpresset den udhungrede bonde eller den underbetalte arbejder«, siger Kropotkin i den vel nok noget for velvillige karakteristik, han har givet af nihilisten i sine erindringer.¹⁾ Hvor langt, man kom ud, er Varfolomėj Zajcevs kritiske virksomhed et vidnesbyrd om. Den 22-aarige nihilist, der senere i emigrationen blev en af Bakunins medarbejdere, skrev i aarene 1863–1865 i *Russkoe Slovo* og var paa grund af sin yderligtgaende radikalisme paa nippet til at stjæle ungdommens bevaagenhed fra Pisarev. Med ham blev kunstens fornægtelse ført til den bitre ende. Han formulerede det ofte citerede: »Det er paa tide at blive nøgtern og bemærke den mangel paa forhold, der er mellem den nytte, poesien bringer samfundet, og den belønning, den modtager; paa tide at forstaa, at enhver haandværker er saa meget nyttigere end enhver digter som hvert positivt tal, hvor lille det end maatte være, er større end nul.«²⁾ Det var denne kejtede sætning, Dostoevskij gav prægning, da han i sin polemik mod nihilisterne formulerede den saadan: »Støvler er mere værd end Shakespeare« (sapogí vyše Šekspira). Æstetiske fornemmelser reducerede Zajcev til »pirrende sanselighed, gammelmandslystenhed, ækel impotent liderlighed«. Lermontovs *Dæmon* kaldte han en vellystig olding og Lermontovs junkerpoesi »kun egnet for brystsyge frøkner«. Det var nu ikke længere blot ungdommelig suffisance, men barbari.

nyttig for menneskeheden«. Straks efter ægteskabets indgaaelse rejste hun til udlandet sammen med moderen, der var blevet smittet af bornenes ideer. Se Charles A. Moser: *Antinihilism in the Russian Novel of the 1860's*. The Hague 1964, s. 44.

¹⁾ Kropotkin, op. cit. s. 212.

²⁾ Se *Russkoe Slovo*, 1864, marts, s. 64.

Endte nihilismens stormløb mod kunsten saaledes i vandalisme, bragte dens arbejde med naturvidenskaberne langt mere positive resultater.

Som der i øjeblikket herhjemme er gaaet mode i psykologien og sociologien, der vel forventes at kunne løse saavel personlige som samfundets brist, saa man i Rusland efter Krimkrigen hen til naturvidenskaberne som dem, der kunne give fast grund under fødderne og træde i stedet for de styrtede autoriteter. Darwins *Origin of Species*, der kom i 1859 og 5 aar senere forelaa i en russisk oversættelse, fik blot interessen til at vokse yderligere. Studenter, der var indskrevet ved andre fakulteter, begyndte at strømme til de naturvidenskabelige forelæsninger, og hos zoologen Kutorga i Skt. Petersborg kunne man ikke blot se studerende, men ogsaa officerer og unge embedsmænd fra ministerierne. I mange tilfælde opgav studenter deres paabegyndte juridiske eller andre studier for at kaste sig over modefaget. Bøjet over mikroskopet stod unge officerer fra kadetkorpset som Aleksander Kropotkin og hans broder fra pagekorpset Pëtr Kropotkin, der senere ikke blot blev den berømte anarkist, men ogsaa en habil geolog; i færd med at foretage kemiske analyser var eleven paa vejbygningsinstituttet Aleksander Kovalevskij, der snart forlod sit institut og gik over til zoologien, mens hans broder, Vladimir Kovalevskij, allerede som juridisk student begyndte en hektisk udgivervirksomhed af naturvidenskabelig litteratur, som han og hans kammerater oversatte fra vesteuropæiske sprog. Aleksander blev siden en fremragende embryolog, mens broderen trods sine hundrede andre gøremaal naaede at indskrive sit navn i palæontologiens historie. Der skal ikke her gaas nærmere ind paa det ikke uvæsentlige bidrag til udviklingen af naturvidenskaberne, som denne russiske generation gav, men blot nævnes, at til den hørte kemikeren D. I. Mendeléev, biologen Méčnikov, matematikeren Sofja Kovalevskaja og psykologen Pávlov.

Det var imidlertid ikke blot paa læreanstalterne, at naturvidenskaberne blomstrede op. Rundt om i russiske provinsbyer forsøgte man at komme hungeren efter viden i møde ved offentlige forelæsninger, og et typisk tidens tegn er et ejendommeligt foretagende, som dukkede op i Skt. Petersborg i slutningen af 50erne. Det kaldte sig *Handelshuset Strugovščikov, Paxitonov og Vodov* og havde til formaal at tilfredsstille »det i offentligheden erkendte autentiske behov for studiet af naturvidenskaberne«, som det skrev i sine annoncer.

Man gjorde det ved udgivelse af bøger og pjecer og foranstaltning af offentlige forelæsninger. *Handelshuset* laa i Štejnbock-passagen ved Nevskij Prospekt, og *passage-forelæserne* kom til at spille en ganske betydelig rolle i byens intellektuelle liv. De blev holdt i en særlig indrettet sal, der var udstyret med demonstrations- og forsøgsmateriale. Efter hver forelæsning blev tilhørerne indbudt til selv at foretage forsøg i særlige rum, der var indrettet bag salen. Her fik adskillige russiske naturvidenskabsmænd deres ilddaab, og det blev et samlingssted for den radikale ungdom.¹⁾ Et andet sted i byen havde kemiprofessoren ved landbrugsakademiet, Aleksander Engelgårdt indrettet et kemisk laboratorium, der mod ringe betaling stod til disposition for interesserede.²⁾

De første terrorister

Regeringens repressalier i 1862, den polske opstands fiasko aaret efter, massernes stadige religiøst farvede hengivenhed for tsaren tog vinden ud af den revolutionære bevægelse. Adskillige saa i Pisarevs forkyndelse en opfordring til selv at skabe en karriere og saa haabe paa, at materiel velstand, som det rationelle arbejde maatte befordre, og oplysning efterhaanden ville gøre klimaet gunstigere for en omvæltning. Men der fandtes blandt de unge nihilister smaa grupper, som ikke troede paa denne vej, som stadig mente, at folkets elendighed maatte føre til en opstand, og som oversatte Pisarevs lære om eliten til, at de var udset til at være parate, naar folket greb til vaaben. En saadan gruppe var Išútins.³⁾

Nikolaj Išutin blev født i 1840 i nærheden af Saratov som søn af en købmand og en adelig moder. Forældrene døde begge, da han var 2 aar gammel, og faderens slægtninge, Karakóзов'erne, tog sig af ham. Han kom i 1863 til Moskva for, som han sagde, at

¹⁾ Det er i denne passage, at Dostoevskij lader sin grumme Černyševskij-parodi *Krokodillen* foregaa. Ogsaa i *De Besatte* har han et hib til disse forelæsninger. Da han i første dels sjette kapitel raillerer over nihilisterne, som besætter Varvara Petrovnas salon, er et af deres samtaleemner «en eller anden skandale i passagen».

²⁾ Om denne populist, se Richard Wortman: *The Crisis of Russian Populism*. Cambridge 1967, s. 34–60.

³⁾ Om Išutin-gruppen og Karakóзовs attentat, se M. M. Klevenskij i K. G. Kotelnikov: *Pokušenie Karakóзова* i serien *Političeskie processy* 60–80 gg. t. I, Moskva 1928, t. II, Moskva-Leningrad 1930 og A. Šilov: *D. V. Karakóзов i pokušenie 4 aprelja 1866 goda*. Petrograd 1920.

fuldføre sine studier. Det var imidlertid slet ikke hans hensigt, for han ansaa universitetet for en sti, der førte til en bourgeois' liv. Folk, der gik op i deres studier, glemte, paastod han, livets virkelige krav, og enten de ville det eller ej, blev de »kulturgeneraler«. Dette synspunkt fremkaldte det virkelige skisma mellem nihilisterne. Ištutins lærebog var Černyševskijs *Hvad skal man gøre?*

Skønt han hverken var nogen stor debattør eller havde synderlige kundskaber, formaaede han snart at danne en gruppe af studenter fra universitetet, landbrugsakademiet og andre læreanstalter. Det var den beredvillighed, hvormed han gik ind for »sagen«, den fanatisme, hvormed han skød alt andet til side, som gjorde indtryk paa kammeraterne. Nogle af dem kom fra velstaaende hjem, selv om de fleste var *raznočincy*. De valgte at følge Ištutins asketiske eksempel og ofrede, hvad de fik hjemmefra, paa gruppens arbejde. Som han havde gjort det, opgav de studierne, og følgende Černyševskijs anvisninger oprettede de kooperative associationer, søgte at faa fabriksarbejdere til at protestere mod deres kaar og prøvede at samle dem i et saakaldt »Veneselskab«, et af de første forsøg paa at organisere de russiske arbejdere. Ogsaa skoler fik de startet. De var et af deres midler til at komme i kontakt med folket. Skolernes maal var »at gøre revolutionære af skoledrengene«.

Det viste sig snart, at Ištutin ikke blot var rede til at ofre sig for sagen. Da de forskellige foretagender kostede penge, og kammeraternes hjælp ikke var tilstrækkelig, lagde han planer om at gøre indbrud hos en rig købmand, angribe postforsendelser, og endelig fik en af gruppens medlemmer den idé at give sin fader gift, for at gruppen kunne overtage arven. Det var første gang i den russiske revolutionshistorie, at saadanne planer blev fattet. Senere skulle de ofte blive realiseret; Ištutin-gruppen naaede det ikke.

Efterhaanden som gruppen voksede, blev det nødvendigt at organisere den. Et sæt regler blev sat op, og man besluttede, at mens tre medlemmer skulle blive tilbage i Moskva og danne en centralkomité, skulle de andre tage ud til provinserne og dør arbejde for ideerne, særlig blandt studenter og de teologi-studerende ved de gejstlige seminarier. Man skulle ogsaa forsøge at komme i kontakt med arbejderne. Delegaterne var underlagt centrets instruktioner.

Men foruden centret, der skulle lede agitationen, dannede Ištutin en hemmelig celle, der kaldte sig *Helvede (Ad)*. Den skulle forbe-

rede de terroristiske aktioner, der skulle foretages paa forhadte medlemmer af regeringen og godsejerstanden, først og fremmest paa tsaren. Attentatmanden skulle udpeges ved lodtrækning. Naar han var udpeget, skulle han afbryde al forbindelse med kammeraterne, færdes i tvivlsomme kredse, angive folk til politiet, dvs. opføre sig, som om han intet havde med gruppen at gøre. Paa attentatdagen skulle han forklæde sig, saa hans identitet ikke kunne fastslaaes. I lommen skulle han have et manifest, der klargjorde grundene for hans gerning. Han skulle tage gift straks efter at have fuldført sit værk. Medlemmerne af *Ad*, der var gaaet ind paa at betale med livet for fejltagelser, maatte ikke have nogen tilknytning til familie eller venner og kun have ét maal for deres liv: den revolutionære sag. Işutin paastod, at *Ad* var en afdeling af en *Europæisk Revolutionær Komité*. Dette gjorde indtryk paa adskillige af kammeraterne. Men det var en løgn i sagens tjeneste.

Hvor megen alvor, der var i alt dette, vides ikke. Nogle forskere har ment, at det hele var en ungdommelig leg, en studenterspøg i fortsættelse af barndommens legen røvere og soldater; andre, at der var tale om en terroristisk, revolutionær organisation, som havde i sinde at realisere sine planer. For det sidste taler den fanatisme, der hidtil havde præget Işutins arbejde; for det første, at da virkelig en af dem besluttede at gaa fra ord til handling, forsøgte kammeraterne at faa ham til at opgive sin aktion.

Det var Işutins slægtning, Dmitrij Karakozov, som i en tilstand, der mere tyder paa sindsforvirring end modent overlæg, der havde besluttet at myrde tsaren, som han gjorde ansvarlig for alt ondt i Rusland. Karakozov var født i 1840 paa et lille gods i Saratov-området. Slægten tilhørte lavadelen, og nogen støtte kunne han ikke faa hjemme fra, da han begyndte at studere ved universitetet i Kazan'. Han deltog i studenterurolighederne i 1861 og blev relegeret, men atter optaget i 1863. En af hans lærere husker ham fra denne tid som en student »med et blegt og trætt ansigt, med haaret flydende ned over skuldrene og paafaldende sjusket i sin paaklædning«. I 1864 kom han til Moskva for at studere dér, men blev aaret efter relegeret, da han ikke kunne betale studiegebyret. Han fik arbejde hos en godsejer, men forlod ham efter to maaneders forløb fuld af væmmelse. Han begyndte at undervise paa en af gruppens skoler, men maatte opgive igen. Underernæring havde undergravet hans i

forvejen spinkle helbred. Han omgikkes med planer om selvmord og købte gift, men tanken, at han skulle dø, uden at have gjort noget for folket, plagede ham. I denne tilstand var det, han besluttede at myrde tsaren. I februar 1866 forsvandt han nogle dage. Han havde

Dmitrij Karakozov

efterladt et brev, hvori han meddelte, at han ville drukne sig. Da han kom tilbage, fortalte han kammeraterne, at han havde været i Sergiev-klostret (Zagóorsk). Og han indviede dem i sin attentatplan. De forsøgte at faa ham fra det, men forgæves. I begyndelsen af marts tog han til Skt. Petersborg. Han skrev et manifest, hvori han forklarede grundene til sin handling og lod det spredes i kopier, hvoraf en allerede den 14ende marts kom i politiets hænder. Politiet foretog sig intet, selv om det tydeligt fremgik af hans brev, hvad

han havde besluttet sig til: »Jeg har rejst i forskellige dele af vor moder Rusland. Jeg har set bøndernes elendige liv; de bliver fattigere og fattigere som et resultat af de forskellige ting, som er fulgt efter »friheden«. Snart vil ogsaa deres sidste laser blive revet af deres rygge. Jeg har følt sorg og harme ved at se mit folk dø paa denne maade. Derfor har jeg besluttet at likvidere den onde Tsar og selv dø for mit elskede folk«.

Ogsaa Skt. Petersborg-kammeraterne indviede han i sin plan. En af dem tog til Moskva for at fortælle gruppen dør om Karakozovs forehavende. To af Moskva-kammeraterne kom til Skt. Petersborg for at overtale ham til at opgive den, men igen forgæves. Ištutin kaldte ham da tilbage til Moskva. Han kom og sad tavs under det møde, som organisationen holdt. Den 29ende marts var han tilbage i hovedstaden, og den 4de april skød han paa tsaren, da denne var ved at stige op i sin vogn efter en spadseretur i *Letnij sad*. Skuddet ramte ikke, og Karakozov blev paagrebet af politifolk og folk paa gaden. Han raabte til dem: »I Idioter. Jeg gjorde det for jer!« Aleksander ønskede at tale med ham og spurgte, om han var polak, hvortil han svarede, at han var ren russer. Paa tsarens spørgsmaal om, hvorfor han havde gjort det, svarede han: »Se paa den frihed, du gav bønderne«.

Karakozov søgte under forhørene at skjule sin identitet, men den blev ved et tilfælde afsløret. Man fandt Ištutins adresse mellem de papirer, han havde efterladt paa sit hotelværelse. Dermed var politiet paa sporet af hele gruppen, som blev revet op. Manden, der havde knust oprøret i Polen med hidtil ukendt brutalitet, general Mixail Murav'ëv, der er gaaet ind i russisk historie med tilnavnet »Bøddelen« (vešatel'), blev gjort til undersøgelseskommissionens leder. Der fulgte en bølge af arrestationer. *Sovremennik* og *Russkoe Slovo* blev forbudt som inspiratorer til de terroristiske handlinger. Den 3dje oktober blev Karakozov hængt. Han var da helt gledet ind i sindssygen. Den samme skæbne ramte Ištutin, som ogsaa var blevet dødsdømt, men paa skafottet benaadet til evigt straffearbejde. Han døde i et fængselshospital i 1879 i formørket tilstand. Ogsaa et tredje fremtrædende medlem af Ištutin-gruppen, folkloristen Xudjakóv, døde i Sibirien i sindsforvirring.

Attentatet standsede for mange aar Aleksander II's lyst til videre reformer. Han havde ellers netop omkring 1865 gennemført en

række vigtige foranstaltninger, som var en fortsættelse af bondefrigørelsen, saaledes en radikal retsreform, indført almindelig værneligt i stedet for bøndernes mangeaarige militærtjeneste, afskaffet korporlige afstraffelser i hæren, oprettet lokalstyret (*zemstvo*'erne) i provinserne. I stedet satte nu den »hvide terror« ind, og grev Dmitrij Tolstoj blev gjort til undervisningsminister. Han afskaffede naturfagene i skolerne og indførte i stedet de klassiske sprog. Meningen hermed var klar nok, hvad der ogsaa fremgaar af en indberetning, som den danske gesandt i Skt. Petersborg, kammerherre E. Vind, i 1871 sendte til det danske udenrigsministerium: »Hvad der giver denne Sag en særegen Interesse er den socialpolitiske Betydning, som Forsvarerne af den classiske Underviisning tillægge det af dem forfægtede System. De see nemlig i den tidligere gjældende Skolelovgivning af 1849 og 51, ved hvilken Underviisningen i de classiske Sprog i de secondaire Underviisningsanstalter indskrænkedes og tildeels erstattedes ved Underviisning i Retslære og Naturvidenskaberne, en af Hovedaarsagerne til de usunde Tendentser, Materialisme og Nihilisme, hvoraf den studerende Klasse fra den Tid endnu er besat, og som aabenbarer sig i Pressen og i de litteraire Organer med en paafaldende Mangel paa æsthetisk Sands og ved et vulgairt Sprog«. ¹⁾

Men hverken de klassiske fag eller terroren formaaede at slaa den revolutionære bevægelse ned. Snart efter stod en anden parat til at føre Išutin-gruppens arbejde, dens organisationsformer og skrupelløse fremgangsmaade videre. Arvtageren var Sergéj Nečáev.

¹⁾ Se E. Spang-Hanssen: Under Madvigs Auspicier. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, nr. 218. København 1952, s. 7-8. Indberetningen gav stødet til, at flere danske filologer, bl. a. Thor Lange, fik stillinger ved russiske gymnasier.

VII

Nečaev

Nye studenteruroligheder

Efter at studenterurolighederne i 1861 var blevet slaaet ned, havde der været nogenlunde roligt paa selve universiteterne og de andre højere læreanstalter. Det trak ganske vist flere gange i de nærmest følgende aar op til sammenstød mellem studenterne og myndighederne, men de fik ikke større omfang. Studenternes politiske aktivitet laa væsentligst udenfor murene. I 1864 kom det paa det Medicinsk-Kirurgiske Akademi til demonstrationer, fordi lærerkollegiet havde valgt en professor, som studenterne ikke syntes var værdig til stillingen, og forbigaaet to andre, som de mente var bedre kvalificerede. En del af universitetsstudenterne søgte at understøtte deres medicinerkammeraters krav, hvilket førte til, at nogle blev relegeret. Den gamle litteraturprofessor Nikitenko noterede i den anledning i sin dagbog: »Hvordan skal man dog bringe den uforstandige ungdom paa rette vej. Den vil ikke studere, men regere. Det minder om Fonvîzins Mitrofán: Jeg vil ikke studere, jeg vil giftes. Deres væsentlige krav er retten til at holde møder, og dem forvandler de straks til politiske klubber«. ¹⁾

I 1868 brød uroen imidlertid ud igen. Og igen var det lige saa meget landets almindelige situation som de specielle universitetsforhold, der fremkaldte dem. Aaret var et af de store hungeraar, og regeringens forsøg paa at lukke øjnene for katastrofen havde skabt en udbredt mistillid, som tvang tsaren til at afskedige sin mangeaarige indenrigsminister Valuev – den samme, som havde ladet Černyševskijs *Hvad skal man gøre?* slippe igennem censuren. Bøndernes nød kaldte paa studenternes samvittighed. De lyttede nu til en stemme, der ganske vist havde talt i mange aar, men som først nu trængte rigtigt frem til dem, Bakunins. I sit nye blad *Na-*

¹⁾ Nikitenko: Zapiski i dnevnik, 2den udg. t. II, s. 168.

ródnoe Délo (Folkets Sag),¹⁾ som han udgav i Genève, og som begyndte at udkomme 1. 9. 1868, skrev han direkte henvendt til dem, at nu, da revolutionen kun kunne være en *social* revolution, var førerskabet fra adelen – som havde skabt dekabrismen, petraševismen etc. – gaaet over til de fallerede adelsmænds børn, til *raznočincy*, seminaristerne, borgernes og bøndernes børn. De var den revolutionære falanks. Opgaven var at likvidere folkets uvidenhed, men det kunne ikke ske med fredelige midler. Regeringen havde, fordi den var bange for folkets oplysning, der ville betyde dens, statsmagtens, ja hele imperiets endeligt, forbudt »søndags-skolerne« og modsat sig alle bestræbelser paa at bibringe folket viden. Først efter en social revolution kunne oplysningen trænge ned i alle lag. »Lad os ikke bedrage os selv . . . gennem skoler kommer vi aldrig til positive resultater. Folkets frigørelse gennem oplysning er en lukket vej for os; der er derfor kun én vej tilbage, revolutionens. Lad folket først blive befriet, og naar det er frit, vil det forstaa at lære og ønske lære«. ²⁾

Denne appel til de unge intellektuelle havde umaadelig virkning. I deres kredse stilledes spørgsmaalet: uddannelse eller arbejde. Haardt overfor hinanden stillede de alternativerne: skulle de tage deres eksamen og føre de privilegerede klassers liv, eller skulle de følge deres pligt overfor folket, hvis slid de skyldte deres stilling, forlade universitetet og studierne og gaa ud i dets masser, dør lære et haandværk og forsøge at hæve dets aandelige og materielle niveau. Flertallet af medlemmerne af de revolutionære kredse gik ind for den sidste løsning.³⁾

Det var paa denne baggrund, at urolighederne i efteraaret 1868 blussede op. De synes ligefrem at have ligget i luften. I foraaaret havde der været sammenstød paa det Tekniske Institut i Skt. Petersborg, som havde givet ekko i de andre læreanstalter, baade i hovedstaden og i provinsen. Sommerferien havde hindret dem i at udfolde sig, men da studenterne efter ferien mødtes, gik der rygter

¹⁾ Om dette blad og dets skæbne, se E. H. Carr: Michael Bakunin, London 1937, s. 346 ff. Det gled hurtigt ud af Bakunins hænder og blev overtaget af Nikolaj Utin, den samme som i 1861, havde holdt talen paa studenterdemonstrationernes første dag, se s. 46.

²⁾ Citeret efter S. Svatikov: Studenčeskoe dviženie 1869 goda. Naša Strana. Istoričeskij sbornik. 1907, nr. 1, s. 185.

³⁾ Se S. Čudnovskij: Iz dal'nix let. Byloe 1907, nr. 9, s. 284.

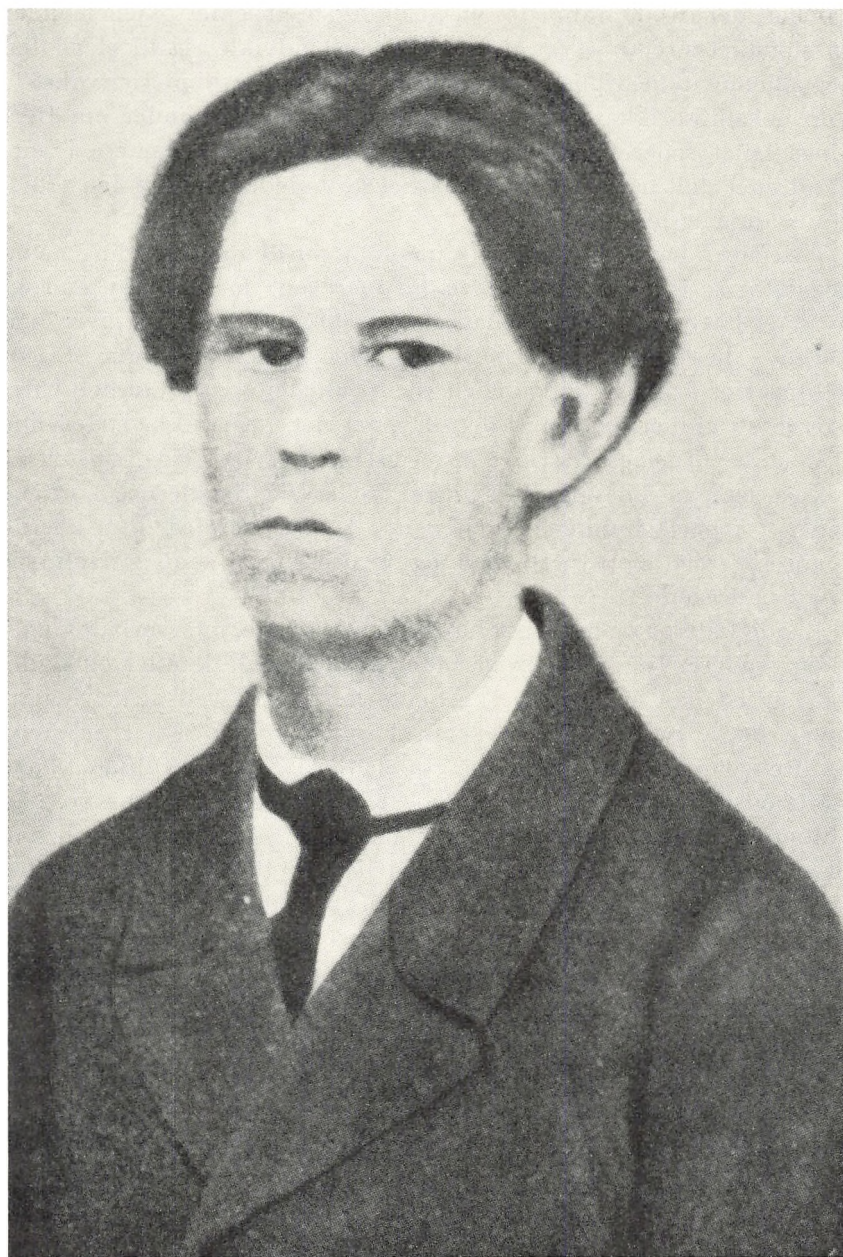
om, at der henimod jul ville opstaa uro.¹⁾ Der manglede aabenbart kun en anledning.

Den kom, da en nyudnævnt inspektør ved det Medicinsk-Kirurgiske Akademi bortviste en studerende. Akademiet stod stadig under krigsministeriet, men ministeren, D. A. Miljútín, som var en af tsarens mest liberale medarbejdere, havde ikke holdt noget strengt regimente paa den skole, der var underlagt ham. Skønt det officielt ikke var tilladt at holde møder, saa han gennem fingre dermed, og de medicinske studenter indkaldte til møder paa opslag, der var sat op ved inspektørens kontor, havde deres egen hjælpekasse, bibliotek osv., alle de ting, som var forbudt efter reglementet af 31te maj 1861. Men dette kunne naturligvis ikke blive ved. Der blev udnævnt en ny inspektør, en oberst, som opfattede skolen som en rent militær institution. Han skred ind mod rygning i bygningen, mod langt haar, mod uordentlig paaklædning osv. Men da han bortviste en studerende, kaldte studenterne til protestaktioner, som førte til, at lærerkollegiet lovede, at den paagældende student, om ikke straks, saa dog snarest, skulle blive genoptaget paa akademiet. Denne sejr virkede som et signal til studenterne paa de andre højskoler til at stille krav. De ville have de friheder tilbage, som de havde nydt inden 31te maj-reglementet: forsamlingsret, tilladelse til at oprette hjælpekasser, studenterrepræsentanters deltagelse ved uddeling af stipendier til mindrebemidlede studenter, ophævelse af den nedværdigende kontrol med deres privatliv. Forsamlingsretten tog de selv. I de sidste maaneder af 1868 afholdtes der en lang række stormende studentermøder. Snart var de protesterende delt i to lejre. Den »konservative« mente, at man burde indskrænke sine krav til rene studenteranliggender, den radikale, at de skulle have politisk karakter. En af lederne af den radikale fløj var Nečæev, hvis navn nu for første gang dukker op.

Nečæev

Sergéj Gennádiev Nečæev blev født den 20. 9. 1847 i Ivánovo, en 300 km nordøst for Moskva. Byen, der nu er provinshovedstad og har et stort navn i den russiske arbejderbevægelses historie – det

¹⁾ Se Vera Zasulič: Nečæevskoe delo i bindet »Gruppa« Osvoboždenie Truda, nr. 2. Moskva 1924, s. 27.

Sergéj Nečaev

var her, der i 1905 dannedes en af de første arbejdersovjetter under en storstilet strejke – var dengang ved at udvikle sig til et af den begyndende industrialiserings centre. Ud af smaa spindrier voksede store tekstilfabrikker op, en udvikling, der meget minder om Hernings langt senere opsving. Byens journalister, der senere i aarhundredet stolt berettede om dens vækst, yndede at kalde den »Ruslands Manchester«.

I Nečaevs barndom og første ungdom var denne udvikling netop begyndt, og Ivanovo lignede stadig mere en stor landsby end en by. I et brev fra 1864, da han altsaa er 17 aar gammel, giver han følgende beskrivelse af »Djævlesumpen«, som han kalder sin fødeby: »Her er frygtelig kedeligt, sneen smelter, paa gaderne pytter, overalt strømmer det, løber det, drypper det, der er ikke en levende sjæl at se, til gengæld fylder dyreriget nu hver en krog, og enhver gasser sig paa sin manér: svinene vælter sig i pytterne, hønsene roder i møget, hundene strejfer om i hele bander, kun køerne spadserer med den værdighed og vigtige mine, som er Ivanovos købmænd egen«. ¹⁾

Baade faderen og moderen havde været livegne, men forladt landsbyen. Faderen hjalp sin svigerfader med at male kumter og skilte, var buffist paa et værtshus og tjente lidt ekstra ved at varte op i byens bedre huse. Moderen skød til ved at sy for folk. Hun døde, da drengen var 8 aar gammel, og hans barndom synes ikke at have været ødsel paa kærlighed. Senere var vist det eneste menneske, han omfattede med ømhed, den et par aar yngre søster Anna, som han til gengæld elskede højt. Da han endelig kom til Skt. Petersborg, tog han hende til sig, for at det ikke skulle gaa hende som den anden søster, der var blevet tvunget ind i et ægteskab med en mand, hun ikke brød sig om. Han sørgede for, at hun fik undervisning og forberedte hende til en lærerindeeksamen. Hun fik den aldrig, for da politiet efterlyste ham, blev hun arresteret og sad i 8 maaneder i Peter-Pauls-fæstningen. Derefter kunne hun ikke faa lov til at læse videre. Hun maatte søge tilflugt hos sin gifte søster. Forklædt kom han til Ivanovo for at møde hende, og møderne foregik i de nær-

¹⁾ Oplysningerne om Nečaevs barndom og første ungdom stammer fra N. Bel'čikovs artikel: S. G. Nečaev v s. Ivanove v 60-e gody. Katorga i Ssylka, nr. 1 (14), Moskva 1925, s. 134–156. I denne artikel findes aftrykt en række breve, som Nečaev i 1863–64 skrev til vennen Nefédov, samt hans søsters, Farina Postnikovas erindringer om ham. Citalet er fra s. 145.

liggende skove. Nætterne tilbragte han skjult under en stor kedel, som en bekendt havde liggende paa sin gaardsplads.

Faderen havde sendt ham ud at arbejde, da han var en 9–10 aar. Han fik plads paa et kontor, men beholdt den kun en uges tid. Knægten, der var blevet sendt afsted med et brev, var paa den lange vej blevet overfaldet af en snestorm og havde tabt brevet. Faderen pryglede ham. Det vakte trodsen i ham, og han synes allerede nu at have taget den beslutning, at han ikke ville nøjes med de kaar, som Ivanovo kunne byde ham. Han ville læse og ad den vej bryde ud. Faderen maa have bifaldet hans ønske, for i de kommende aar gik han nok denne til haande med skiltemaleriet, men kunne samtidig besøge en friskole, som en ung lærer havde oprettet. Læreren opmuntrede ham til at læse, og selv om skolen opløstes ved hans bortrejse, fortsatte drengen paa egen haand. Hans forbillede var en ældre og beundret kammerat, der havde brudt med sit milieu, og som nu studerede videre i Moskva. Denne kammerat, Nefëdov, skaffede ham bøger, andre laante han sig frem til hos bekendte og paa Ivanovos nødtørftige bibliotek. Ved selvstudier søgte han at forberede sig til en studentereksamen. Matematikken voldte ham store vanskeligheder, men tysk og fransk fik han lært saa meget af, at han kunne arbejde sig gennem de krævede tekster og i sine breve til Nefëdov hilse ham med et *Mein lieber Freund* og *Adieu, mon cher ami*. Disse breve er en bestandig bøn om bøger og kredser om mulighederne for at blive optaget paa en skole som stipendiat, fordi familien efterhaanden er ked af at have ham gaaende. Selv om de bøger, han tigger om, mest hører til de fordrede pensa, fremgaar det af brevene, at han ogsaa finder frem til anden litteratur. Han studerer Buckle og læser med fryd de artikler, som vennen er begyndt at skrive om matadorerne i Ivanovo.¹⁾ Selv giver han ironiske beskrivelser af deres filantropiske arbejde, af embedsmændenes forsøg paa at trække penge ud af smaafolks lommer, af borgerskabets grove fornøjelser. Man mærker, hvordan foragten og harmen vokser i ham. Selv om han ikke er meget meddelsom om sig selv, faar man dog en anelse af den fremtidige revolutionære i udtalelser som denne: »Jeg arbejder flittigt, det er ogsaa den eneste mulighed. Det er en knudret vej, jeg gaar paa, den støder og pisker mig, saa det forslaar.

¹⁾ F. D. Nefëdov blev senere en ret kendt journalist, som ud fra sit kendskab til Ivanovo skrev nogle af de første skildringer af forholdene paa de russiske fabrikker.

Virkeligheden befamler mig meget udelikat med sine kluntede labber og tvinger mig til at foretage vældige spring. Ak! bare man snart kunne stikke af herfra. Forøvrigt er dette bekendtskab med virkeligheden nyttigt, det tillader ikke at falde hen i apati og beskue denne verdens herligheder; en stadig analyse af omgivelserne giver et sandt begreb om ens egne kræfter. Man kan sige, hvad man vil, man kommer nu hurtigere afsted ved at springe fra tue til tue, selv om det skulle give vabler. Men det er svært at holde hovedet højt; trykket er voldsomt og presset haardt, giv dig! Og omgivelserne vælter omkuld, Herre Jemini! Folk, som jeg troede var ledestjerner, viser sig at være lygtemænd«. ¹⁾ Denne 16-17 aars dreng har tydeligt nok ikke blot læst lærebøgerne. Ord som analyse, apati, bekendtskab med virkeligheden, viser hen til publicisterne.

Endelig i august 1865 lykkedes det Nečaev at slippe væk fra Ivanovo. Nefėdov hjalp ham ind paa den pension, som den geskæftige Pogodin havde oprettet i Moskva, men hans forsøg paa at komme paa et gymnasium glippede. Han dumpede til optagelsesprøven, men havde dog lært saa megen bibelshistorie, at han kunne bruges som folkeskolelærer. Næste foraar er han 19 aar gammel ansat som religionslærer paa en kommuneskole i Skt. Petersborg. Om hans udvikling de næste 2 aar – fra foraaaret 1866 til efteraaaret 1868 – har vi ingen direkte vidnesbyrd, men da han dukker op i sensommeren 1868, er det som en staalsat og fanatisk revolutionær, der har sit program parat.

Af senere udtalelser kan vi slutte, at Karakozovs skud maa have gjort et stærkt indtryk paa ham. Han skriver i første nummer af *Naródnaja Raspráva* (Folkets Justits): »Grunden til vor hellige sag blev lagt af Karakozov om morgenen den 4de april 1866. Hans aktion var prologen. Lad os, mine venner, handle paa en saadan maade, at stykket snart kan begynde«. ²⁾ Karakozov havde villet revolutionen, og han havde anvist et af dens midler, den hemmelige organisation.

Nečaev og studenterne

I efteraarssemestret 1868 begyndte Nečaev at følge forelæsningerne paa Skt. Petersborg universitetet og kom i forbindelse med studen-

¹⁾ Bel'čikov, op. cit. s. 144.

²⁾ Se Bazilevskij: Gosudarstvennaja prestuplenija v Rossii v XIX veke. Stuttgart 1903, t. I, s. 322.

terne, bl. a. med en medicinergruppe, der var under Bakunins paa-virkning. En af dem, Zemfirij Ralli-Arbore, har mange aar senere skrevet om sit bekendtskab med Nečæev i denne tid.¹⁾ Det var Nečæev, som ønskede kontakten, og det synes, som han allerede da havde sine planer parate. Under deres første samtale foreslog han nemlig, at medicinerne skulle agitere for de forrettigheder, de havde paa akademiet, saa de ogsaa kunne indføres paa de andre læreanstalter. Nečæev lyttede begærligt til Rallis fortælling om sit bekendtskab med Karakozovgruppen og bad ham om de numre af *Kolokol*, hvori Herzen under titlen *Den hvide Terror* havde skrevet om processen mod Karakozovs venner. Ralli havde faaet disse numre af sin bekendt Pëtr Uspénskij i Moskva. Denne vil vi senere støde paa.

Samtalen foregik i Nečæevs lille lejlighed paa skolen, hvor han underviste, og hvor han havde givet husly til sin kammerat hjemme fra Ivanovo, læreren Orlóv, som ogsaa vil komme til at spille en rolle i det senere. Denne lejlighed blev snart mødestedet for de nye kammerater, Nečæev erhvervede gennem Ralli. De mødtes om aftenen og læste gamle numre af *Fædrelandske Annaler*, om Robert Owen, Louis Blancs franske revolutionshistorie, som de imidlertid maatte opgave, fordi Nečæev ikke var saa stiv i det franske, Henri Rocheforts ultrarøde *Lanterne*. Desuden læste de Carlyle i russisk oversættelse. Det værk, som gjorde det stærkeste indtryk paa dem, var Buonarottis beretning om Babeuf: *La Conspiration pour l'Égalité*. Disse sidste to værker angiver den retning, deres tanker tog. Hos Buonarotti fandt de skildringen af det hemmelige selskab, som kæmper for den absolutte ligeberettigelse, for udslettelsen af forskellen mellem herre og tjener, den herskende og den beherskede; hos Carlyle lovprisningen af den helt, der skaber historie, der staaende over hoben leder den. Nečæev var besluttet paa at blive en leder og at danne et hemmeligt selskab af revolutionens førere. En af de ting, gruppen mest diskuterede, var netop dannelsen af en hemmelig revolutionær organisation.

Nečæev var overbevist om, at revolutionen stod for døren. Han havde ovenikøbet en dato for dens udbrud, nemlig 19. 2. 1870. Naar han havde sat denne dato, skyldtes det, at der i frigørelsesmani-

¹⁾ Zemfir Ralli-Arbore: Sergej Gennadievič Nečæev. Byloe. Skt. Peterburg 1906, nr. 7, s. 136-146.

festet af 19. 2. 1861 var stipuleret en 9-aars periode, i hvilken bønderne havde faaet tildelt brugsretten over jord, som de lejede af herremanden. Efter denne frist skulle de afgøre, om de ønskede at fortsætte med at dyrke denne jord og betale lejemaal eller købe den, eller de ville give den tilbage til godsejeren. Datoen betegnede altsaa et nyt opgør i forhold til godsejeren. Nečæev var overbevist om, at det ville give anledning til stridigheder mellem parterne, som ville føre til opstande. For at disse lokale opgør ikke som tidligere skulle indskrænke sig til spredte tilfælde, som regeringstroppe kunne slaa ned, skulle en hemmelig revolutionær organisation forcene dem, tage føringen og forvandle bondeurolighederne til en almindelig revolution. Der skulle med andre ord dannes en revolutionær falanks.

Sammen med den noget ældre Tkačëv, der allerede havde en lang revolutionær løbebane bag sig, skrev Nečæev et *Program for den revolutionære Virksomhed*.¹⁾ Vi ved ikke, hvornaar det blev opsat, hvad der i det stammer fra Tkačëv, og hvad der skyldes Nečæev. Men det maa være fra vinteren 1868–1869, og de konkrete datoer, der angives i det, skyldes uden tvivl Nečæev. Adskillige af dets tanker gaar tilbage til Bakunin.

Programmet finder grunden til samfundets elendighed i det daarlige økonomiske system, der tillader den stærke at herske over den svage, den rige over den fattige, den snyltende kapitalist over arbejderen, der slider sig ihjel. Men en saadan tilstand kan ikke vare evigt. Naar folket har forstaaet, at det har retten og styrken paa sin side, vil det sejre. Det gælder altsaa om at faa folket til at indse sin ret og magt. Her er det, at »den revolutionære type«, som programmet benævner de kaldede, træder ind. Der skal skabes et saa stort antal af dem som muligt, og de skal ude i samfundet vække bevidstheden om revolutionens uundgaelighed og muligheder. Til propagandaen skal de bruge flyveblade, arrangere møder, iværksætte protester. I dette arbejde prøves »de revolutionære typer«, som skal danne grupper. Man skal søge at komme i forbindelse med tilsvarende organisationer i udlandet. Der opstilles ligefrem en tidstabel:

¹⁾ »Programma revoljucionnyx dejstvij«, som blev konfiskeret hos studenten Volxovskij og fremlagt i processen mod ham, er trykt i *Pravitel'stvennyj Vestnik*, 1871, nr. 163, genoptrykt i *Istoriko-revoljucionnaja xrestomatija*, t. I. Moskva 1923, s. 81–85.

Indtil maj skal de bedste folk koncentrere sig om Skt. Petersborg, Moskva og andre universitetsbyer, arbejde blandt studenterne og i proletariatet. Derefter skal aktionerne spredes til provinsbyerne, hvor seminarister, *raznočincy*, og de fattigste skal hverves. I oktober skal der holdes en kongres for bevægelsens repræsentanter. Endelig fastslaaes programmet, at det gunstigste tidspunkt for opstanden er foråret 1870. Hvis oprøret i centrene lider fiasko, skal der i sommermaanederne føres separat krig ved Volga og Dnepr. Sommeren har den fordel, at masserne da kan skjule sig i skovene.

Med dette program begyndte Nečæev sin agitation blandt studenterne. De var de første, der skulle hverves, og det var i deres verden, den første uro skulle opstaa. Han optraadte ved deres møder og søgte at hverve enkelte udvalgte til sin hemmelige organisation. Han blev grebet af en feberagtig aktivitet, forlod ofte i flere dage sin skole, hvor han overlod undervisningen til en kammerat, sov ofte kun faa timer og dukkede op snart i den ene, snart i den anden kreds. Nečæev opfordrede studenterne til at forlade studierne og gaa ud i folket for at forberede det til opstand. De skulle ikke nøjes med at kræve af universitetsmyndighederne at faa deres friheder tilbage, men gaa i demonstration til Vinterpaladset og dør stille politiske krav. Men han mødte snart vanskeligheder. De moderate studenter ville ikke gaa videre end til rene studenterkrav. Pigerne, der netop efter en voldsom diskussion, om det var et sømmeligt studium for kvinder, havde faaet lov til at studere medicin, bad om, at den politiske udvidelse af aktionerne maatte blive standset, da de var bange for, at uroligheder blot ville føre til, at de blev forment adgang til studierne.¹⁾ Nečæev mødte ogsaa modstand fra de revolutionære grupper. En gruppe, der stod under ledelse af Lázar' Goldenberg, hævdede, at studenterne ikke var egnede til at tage ud paa landet og agitere. De ville blot blive udleveret til politiet, og han foreslog, at man skulle sende arbejdere, folkets egne børn, til landsbyerne. Det ville have større virkning end »en hr. student fra universitetet eller akademiet.«²⁾ Andre grupper som Vólxovskijs og

¹⁾ De fik ret i deres bange anelser. Som tidligere sagt (se s. 146) blev kvinderne atter forment adgang til de højere læreanstalter. Blandt de grunde, der blev givet herfor, var, at de flirtede med deres mandlige kammerater, røg cigaretter og tydeligvis var nihilister. Se Nikitenko: Zapiski i dnevnik, 2den udg., t. II, Skt. Petersborg 1905, s. 170 og 176.

²⁾ Lazar Goldenberg: Vospominanija. Katorga i Ssylvka, Moskva 1924, nr. 3, s. 101.

Natansóns mente, at en agitation som Nečævs blot ville forsinke befrielsen, og havde ikke tillid til, at en haandfuld revolutionære kunne udrette noget, uden at masserne virkelig var forberedte. De troede ikke paa spring i historien; dens udvikling var som naturens: en langsom vækst. Nečævs profetier om en snarlig opstand førte til voldsomme diskussioner, hvorunder det blev foreslaaet, at studenterne i deres kommende sommerferie i deres hjemegn skulle søge at faa oplyst, hvor stor folkets utilfredshed var, og om det stod paa revolutionens rand. Det viste sig, at intet tydede paa, at Nečæv havde ret i sine formodninger. Kun én student vendte tilbage med den tro, at der snart ville ske store ting. Han var i forvejen en af Nečævs tilhængere.¹⁾ Nečævs gentagne forsøg paa at skabe en komité, der skulle dirigere studenternes videre aktioner, viste sig heller ikke gennemførlig. Typisk for hans indstilling var, at denne komité skulle skabes »fra oven«, dvs. bestaa af de mest radikale studenter, som han selv havde udvalgt. Studenterne valgte selv deres ledere paa et mere demokratisk grundlag. Det eneste, han opnaaede, var, at nogle af de mest radikale studenter sluttede sig nærmere sammen. Deres samlingssted smykkede de med billeder af Saint-Just, Robespierre, digteren Mixájlov, der havde været et af ofrene for repressalierne i 1861, Herzen, Černyševskij osv.²⁾

For Nečæv var studenterne blot et middel. I virkeligheden havde han ingen tillid til deres revolutionære glød. Hans modstander, Natanson, har udtalt sig herom: »Jeg hørte flere gange Nečævs ytringer om studenterne og studenterurolighederne. Nečæv takserede dem ikke ret højt. Han hævdede, at studenterurolighederne i den form, de havde, gav meget lidt: Studenterne er for hovedpartens vedkommende oprørske de to første aar, derefter bliver de opslugt af studierne og paa 4de og 5te aar helt tamme, og efter at de har forladt universitetet eller akademiet, ser man, at gaarsdagens oprørere forvandler sig til fuldstændig ærbare læger, lærere og andre slags embedsmænd, bliver familiefædre. Naar man møder ham igen, er det svært at tro, at det er det samme menneske, som for blot 3-4 aar siden talte saa flammende om folkets lidelser, brændte af en saadan tørst efter store handlinger og tilsyneladende var parat til at dø for

¹⁾ Om den modstand, Nečæv mødte fra forskelligt hold, se B. Koz'min: S. G. Nečæv i ego protivniki v 1868-69 gg. i Revoljucionnoe dvizenie 1860-X godov. Moskva 1932, s. 168-227.

²⁾ Se Koz'min, op. cit. s. 180-181.

folket! I stedet for en revolutionær forkæmper ser man nogle viljeløse stympere, hvoraf mange snart bliver prokurører, dommere og anklagere, der sammen med regeringen begynder at kvæle det samme folk, for hvilket de kort tid før sagde og troede, at de ville ofre livet. Nej, hvis De vil, at der af vore studenter skal udvikles virkelige revolutionære, saa sørg for, at myndighederne sætter saa mange af dem som muligt i fængsel, jager dem for bestandig væk fra skolerne, sender dem i forvisning, faar dem ud af deres bane, ikke giver dem tid til at besinde sig, bedøver dem med deres forfølgelser, brutalitet, uretfærdighed og dumhed. Saa først hærdes de i deres had til den gemene regering, til samfundet, der ligeglåd ser paa alle dens bestialiteter og dens uhæderlighed, til had til alle dem, der er sammen med myndighederne og folkets undertrykkere. Først da vil vore studenter blive rigtige revolutionære. Det skal vi stræbe efter, idet vi udnytter de unge studenters utilfredshed med de drakoniske krav, som myndighederne stiller til dem, mens de studerer«.¹⁾

Allerede her kommer Nečævs fanatisme og kyniske holdning frem. Da studenterurolighederne i marts 1869 kulminerede²⁾, og 13 universitetsstudenter og 6 medicinere fra akademiet blev frataget retten til at genoptage studierne paa noget universitet, mens ca. 100 andre blev sendt bort fra hovedstaden, saa Nečæv heri en fordel for den revolutionære sag. Ude i provinsen, hvor de ville lide under isolation og ikke kunne faa arbejde, ville de blive tvunget ind i revolutionært arbejde. Dette synspunkt skabte ham nye fjender.³⁾

Den modstand, Nečæv mødte, gjorde ham blot mere fanatisk, og han begyndte at bruge midler, som hidtil ikke havde været gængse i kampen. Han udsprede rygter om sine modstandere. De var uhæderlige og renegater. De svarede igen med at hævde, at han brugte trusler mod sine sympatisører; hvis ikke de fulgte hans anvisninger, ville han angive dem til det politiske politi. De paastod, at naar han stillede sine krav, havde han en revolver med og truede med at

¹⁾ Se Rallis erindringer, op. cit. s. 138-142.

²⁾ Se Svatikov, op. cit. s. 196 ff.

³⁾ Forskellige af hans modstandere, bl. a. den kendte Gërman Lopátin, havde bortset fra kynismen i synspunktet hævdedet, at det var forkert. Ude i provinserne ville de bortviste ikke have mulighed for at udbrede deres ideer. De ville simpelthen gaa til grunde. (Se Koz'min, op. cit. s. 198, noten). Mange aar efter (1882) gav den daværende direktør for politidepartementet, den senere indenrigsminister Pleve, Nečæv ret i en indberetning, hvori han gjorde opmærksom paa, at de relegerede studenter »var hovedkontingentet, hvorfra oprøret henter sine aktivister«. (Se Svatikov, op. cit. s. 221).

skyde. Endelig skulle han have sagt, at han ville angive, ogsaa folk, han intet havde haft med at gøre, hvis han selv blev grebet. Jo flere, særlig uskyldige, der blev arresteret, jo større ville harmen blive, jo snarere ville revolutionen komme.

Hans personlighed tiltrak nogle med en ejendommelig magt, andre blev instinktivt frastødt af ham. Hans søster fortæller i sine erindringer, at der var noget magnetisk ved ham, som gjorde, at alle piger blev forelsket i ham.¹⁾ Han beskrives paa dette tidspunkt som mager, lille af vækst, nervøs, altid bidende sine negle til blods, med brændende øjne.²⁾ Det var disse brændende øjne og den beslutsomme energi og viljestyrke, de udstraalede, der gav ham magten over andre. M. F. Negreskuls hustru beskriver dem saadan: »Smaa, sorte øjne saa paa mig med et saadant udtryk af kold iagttagelse, med en saadan ubønhørlig magt, at jeg følte, jeg blev bleg, jeg kunne ikke slaa mine øjne ned, og angsten, en dyrisk angst greb mig som jerntænger. Aldrig, hverken før eller senere, har jeg oplevet noget lignende . . . Jeg talte aldrig med dette usædvanlige menneske, saa ham kun flygtigt tre gange, men selv nu, 40 aar senere, husker jeg hans øjne og forstaar, at folk slavisk kunne underkaste sig ham.«³⁾

Nečæev var ogsaa begyndt at opbygge en myte omkring sin person. I de kredse, hvor han dukkede op, og som mest bestod af studenter af middelstandsekstraktion, gjorde han som en ægte folkets søn indtryk. Det forlød, at han først som 16-aarig havde lært at læse og skrive. Alligevel strøede han, naar han endelig tog ordet, for meget talende var han ikke – men saa meget desto mere iagttagende – om sig med Kant-citater, hvad der imponerede mange, indtil man opdagede, at de ikke var korrekte. Han imponerede ved sin utrættelige energi. Undertiden sov han kun 3 timer i døgnnet. Viljesvage mennesker kom under hans dæmoniske magt og fulgte hans ordrer, hvor absurde de end maatte være. Blot ét eksempel: Blandt hans argeste fjender var M. F. Negreskul, der overalt advarede mod kontakt med Nečæev og søgte at hindre hans arbejde. En af Negreskuls venner var en vis Kolačevskij, der var ansat paa et sagførerkontor. For at ramme dem og faa dem i sin magt, arrangerede Nečæev en

¹⁾ Se Bel'čikov, op. cit. s. 155.

²⁾ Se Rallis erindringer, op. cit. s. 144.

³⁾ Se Koz'min, op. cit. s. 206.

pengeafpresning, som man skulle tro hørte hjemme i en daarlig roman. Nečæev gav en af sine lydige tilhængere, Ivan Lixutin¹⁾, ordre til at invitere Kolačevskij hen til sig under foregivende af, at han behøvede juridisk hjælp. Kolačevskij kom til Lixutin, og fik udleveret en pakke, som skulle indeholde konspirative dokumenter, med anmodning om at bringe den videre til Negreskul. Da Kolačevskij forlod Lixutins lejlighed, mødte han udenfor en gendarmeriofficer, der erklærede ham for arresteret. Det vil sige, det var ikke nogen gendarm, men Lixutins broder, der havde iført sig den forhadte uniform og sminket sig. Kolačevskij kunne ikke gennemskue forklædningen. Han blev i en droske, der stod parat, ført hen til et i forvejen bestilt hotelværelse, hvor den falske officer stillede ham overfor valget mellem at underskrive en veksel paa 6000 rubler eller at blive overgivet til det politiske politi. Den skrækslagne Kolačevskij underskrev, da han var bange for, at Nečæevs papirer skulle falde i forkerte hænder. Han blev derefter frigivet. Den følgende dag overgav han Negreskul pakken, som viste sig at indeholde en notesbog med adresser og notater. Negreskul var imidlertid klog nok til at gennemskue nummeret, og vekslen blev ikke indløst. Enden paa den daarlige roman blev, at Kolačevskij giftede sig med Lixutins søster. Han forlod den revolutionære bevægelse, gjorde karriere og blev mange aar efter – i 1900 – finansminister i Wittes regering.²⁾

Det var ikke lykkedes Nečæev at formere nogen falanks af studenterne, ikke engang en aktionskomité havde han faaet skabt. Uroen fortsatte nok paa læreanstalterne, men der var intet, der tydede paa at den skulle faa karakter af en rejsning. Han havde nok faaet en haandfuld tilhængere, der helt gik ind for ham, men den respekterede leder af en bevægelse var han ikke blevet. Han besluttede da at lægge sin taktik om.

Nečæev forsvinder

En tidlig morgen en af de sidste januardage 1869 dukkede han op hos en ung oberstfrue, Elisavete Tomilova, der stod de revolutionære nær. Hun angav senere, at hun havde lært ham at kende, fordi han

¹⁾ Er det mon dennes navn, der har inspireret Dostoevskij til navnet Liptin, en af de sammensvorne i *De Besatte*?

²⁾ Se B. Bazilevskij: Gosudarstvennye prestuplenija v Rossii v XIX veke. Stuttgart 1903, t. I, s. 385–386 og 393–394.

underviste hendes brødre i latin.¹⁾ I hendes hjem havde han installeret sin søster Anna. Han sagde til søsteren, at han var indkaldt til forhør paa overpolitimesterens kontor. Samme dags aften kom han fuldstændig oprevet tilbage.²⁾ Nu var ogsaa den purunge Vera Zasulič, der mange aar senere indskrev sit navn i terrorismens historie ved at skyde den forhadte politigeneral Tréprov, til stede. Til damerne fortalte han, at politiet havde truet med at arrestere ham, hvis hans deltagelse i studentermøderne ikke holdt op. Han var blevet løsladt paa sin skoledirektørs garanti, men skulle den næste dag møde hos det politiske politi. De talte sammen til langt ud paa natten, og værtinden foreslog paa grund af det sene tidspunkt, at baade Vera Zasulič og Nečæev skulle overnatte hos hende, hvad de gjorde. Den næste morgen vækkede Nečæev Vera Zasulič og rakte hende et bundt papirer, som han bad hende opbevare. Den unge pige, der endnu laa i sengen, tøvede af blufærdighedsgrunde med at række armen ud. I det samme kom Tomilova, som Nečæev saa rakte bundtet. Da han straks derefter forlod huset, sagde han, at de ikke ville ses igen saa snart, for han ville nok blive arresteret. Næste morgen forlod han sin lejlighed paa skolen og var derefter som sunket i jorden.³⁾

Dagen efter fik Vera Zasulič pr. post en konvolut, der indeholdt et brev og en snavset, blyantsbeskrevet lap papir. I brevet stod: »Da jeg gik over broen, mødte jeg en af de vogne, som transporterer fanger. Der blev kastet en lap papir ud til mig, og jeg genkendte et menneskes stemme, der er mig kær: »Hvis De er et hæderligt menneske, saa bring det til adressen«. »Det iler jeg med at gøre og beder til gengæld Dem som et hæderligt menneske øjeblikkeligt at tilintetgøre dette brev, saa skriften ikke skal blive genkendt«. Brevet var underskrevet »Student«. Paa papirslappen havde Nečæev skrevet: »Jeg bliver ført til fæstningen; mist ikke energien, kammerater, tag jer af min sag. Gud give, at vi maa ses igen«.

Kvinderne troede paa brevene. Tomilova og Nečæevs søster gik

¹⁾ Se Tomilovas forklaring i retten i Bazilevskij, op. cit. s. 315-316.

²⁾ Det er blevet hævdet, at Nečæev ikke blev indkaldt til forhør, og at hans fortælling herom var løgn. Da politiets arkiver efter 1917 blev aabnet, fandt man en note, som viser, at han har været til forhør, men om arrestation har der ikke været tale. Se Michael Prawdin: *The Unmentionable Nechaev. A Key to Bolshevism*. London 1961, s. 25.

³⁾ Se Vera Zasulič: *Nečæevskoe delo* i bindet »Gruppa Osvoboždenie Truda«, nr. 2. Moskva 1924.

fra instans til instans for at finde frem til den arresterede. Nečævs foresatte henvendte sig til myndighederne for at faa sin unge lærer, der underviste saa godt i katekismus, tilbage til skolen. Kammeraterne forlangte at komme til at besøge fangen. Men politiet hævdede, at ingen ved navn Nečæv var arresteret, og selvste gendarmerichefen iværksatte undersøgelser i forskellige fængsler. Nečæv var hverken i fæstningen eller noget andet sted. Selvfølgelig blev politiets ord ikke troet.

Omkring den 6.-7. marts kom Nečævs ven Orlov fra Moskva til Skt. Petersborg, hvor han opsøgte Tomilova og fortalte hende, at det var lykkedes Nečæv at flygte fra fæstningen, at han, Orlov, i Moskva, hvortil Nečæv var kommet, havde givet ham sit pas, og at Nečæv derefter var rejst til Odessa. Her var han igen blevet paagrebet, men havde atter set sit snit til at flygte. Han var vandret 50 verst og havde saa kørt med fragtkuskene, var kommet tilbage til Moskva, hvor en vis Nikoláev, der hørte til hans mest lydige proselytter, havde givet ham sit udenlandspas, paa hvilket han var rejst til Vesteuropa.

Hvor meget af dette, der er sandt, er vanskeligt at dømme om. At Nečæv skulle være flygtet fra fæstningen, er ganske usandsynligt. Historien om flugten herfra blev senere pyntet op med detalier. Nečæv skulle under et af forhørene, iført en generalskappe være stukket af gennem vinduet paa toilettet. Historien om flugten i Odessa er sikkert ogsaa pure opspind. Men historierne var med til at opbygge legenden omkring hans person.

Nečæv var, efter at have forladt Skt. Petersborg, taget til Moskva, hvor han under dæknavnet Pavlov havde søgt kontakt med forskellige revolutionære kredse. Han havde dør bl. a. opsøgt Vera Zasulič's søster Aleksandra, hvis mand Pëtr Uspenskij paa dette tidspunkt var ansat i en boglade paa Kuzneckij Most, der var en central for illegal litteratur.¹⁾ Uspenskij var selv engageret i de revolutionære grupper, men var aldeles ikke paa Nečævs linje.²⁾ Det lykkedes dog senere Nečæv at gøre ham til et af sine lydige redskaber. Ved denne lejlighed vidste Uspenskij ikke, at der bag navnet Pavlov skjulte sig den Nečæv, hvis agitation i studenterkredse han aldeles ikke billigede. Men hans kone havde en mistanke om, at denne be-

¹⁾ Det var herfra, at Ralli havde faaet de paa s. 162 nævnte numre af Kolokol.

²⁾ Se Koz'min, op. cit. 196 ff.

skedne unge mand, der talte saa rosende om hendes yngre søster, maatte være den samme, som søsteren havde skrevet saa meget om i sine breve.¹⁾ Uspenskij slog hendes formodning hen. Nečaev sad jo arresteret i fæstningen.²⁾ Da han spurgte Orlov, om Pavlov ikke var identisk med Nečaev, svarede denne benægtende.

Kun Orlov synes at have været indviet i Nečaevs planer. Det var ham, der skaffede Nečaev udenlandspasset. Den Nikolaev, paa hvis navn det lød, havde været en af Orlovs elever. Orlov havde hvervet ham for sagen, og ogsaa han blev et af Nečaevs kreaturer.

Hvorfor skulle Nečaev til udlandet? Man havde ganske vist paa et af de sidste møder besluttet, at han skulle gaa under jorden for en tid, men om udlandet havde man ikke talt. Nečaev havde faaet den idé, at han ved hjælp af de store emigranter kunne skaffe sig den autoritet, som det ikke var lykkedes ham at bygge op derhjemme, trods de legender, der allerede gik om ham. Til det formaal kunne han bruge russerne i udlandet, som han ellers havde udtalt sig temmelig haanligt om. Tomilova vidnede senere i retten, at han havde kaldt dem »snyltere paa samfundet«. Men nu kunne han bruge dem.

Nečaev tog uden vanskeligheder af nogen art til Genève, hvor Bakunin havde opslaaet sit hovedkvarter. Han fortalte Bakunin, at han netop var undsluppet Peter-Pauls-fæstningen, hvor havde været indespærret som en af lederne for studenternes revolutionære bevægelse. Han hævdede endvidere, at han var blevet sendt til Schweiz som delegat for den revolutionære komité, der var ved at forberede revolutionen i hele landet. Han forsikrede Bakunin, at bønderne var rede til at gøre opstand, at den komité, han repræsenterede, havde gode kontakter med hæren og ville være i stand til at overtage magten, naar tsarismen var væltet over ende.³⁾

¹⁾ Se A. Uspenskaja: Vospominanija šestidesjatinicy. Byloe, 1922, nr. 18.

²⁾ Se Hanna Temnikowa; Bakunin i antynomie wolności. Warszawa 1964, s. 39.

³⁾ Nečaev havde indviet Vera Zasulič i sine planer og prøvet at overbevise hende om, at revolutionen var nær, og at studenterne skulle føre an. Hun havde ikke følt sig særlig overbevist af hans argumenter. Han havde da prøvet en sidste udvej for at vinde den unge pige, idet han pludselig havde udbrudt: »Jeg elsker Dem«. Men Vera troede heller ikke herpaa og følger i sine mange aar efter skrevne erindringer til: »Det er sandsynligt, at han flere gange har erklæret sin kærlighed, naar han ansaa det nyttigt for sagen«. Se Vospominanija V. I. Zasulič. Byloe, nr. 14, Moskva 1919, s. 97.

Nečæev og Bakunin

Nečæev kom til Bakunin som sendt fra himlen, hvis man tør bruge et saadant udtryk i forbindelse med saa overbeviste ateister som de to mænd. Bakunin havde netop i september 1868 grundlagt sin *L'Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste*, som han ganske vist havde stillet under Marx's Internationale, men som i virkeligheden var et forsøg paa at tage vinden ud af sejlene paa Marx og tilkæmpe sig førerskabet. Grundlæggelsen af denne alliance lader tæppet gaa op for sidste akt i den snart skjulte, snart aabne kamp, som dels hvilede paa principforskelle – anarkisme contra kommunisme – dels paa personlige modsætninger; den havde staaet paa siden 1844.¹⁾ I denne kamp havde Bakunin brug for støtte fra Rusland.

Men ogsaa i sin kamp med sine russiske landsmænd havde han brug for støtte. Som tidligere omtalt var bladet *Narodnoe Delo* (*Folkets Sag*) gledet ud af Bakunins hænder, og han havde paa dette tidspunkt kun faa russiske venner. De fleste af emigranterne havde vendt ham ryggen, og mens hans navn og ideer hjemme i Rusland fik større og større magt, var han i Schweiz næsten uden forbindelse med de revolutionære. Nu kom denne unge mand direkte fra fædrelandet og fortalte, at tingene var ved at lægge sig til rette, og at Bakunin var den mand, den russiske ungdom lyttede til. Da Bakunin senere retfærdiggjorde sit samarbejde med Nečæev, sagde han: »Jeg var overbevist om, at det gennem Nečæev skulle lykkes mig at overføre vore ideer og synspunkter til Rusland, og jeg tænkte endog alvorligt paa, at Nečæev skulle staa i spidsen for den russiske sektion af min revolutionære alliance. Derfor satte jeg ham saa højt«. ²⁾

¹⁾ Mange aar senere skrev Bakunin, at trods sin beundring for Marx's store viden og for dennes hengivenhed for proletariatets sag, blev han aldrig hans mand. »Vore temperamenter tillod det ikke. Han kaldte mig en sentimental idealist; og han havde ret. Jeg hævdede, at han var dyster,anfængelig og illoyal; og jeg havde ogsaa ret«. (Se M. A. Bakunin: *Sobranie sočinenij i pisem*, izd. J. M. Steklovym, t. IV, Moskva 1936, s. 111). Allerede saa tidligt som i 1847 finder vi kritiske bemærkninger om Marx. »Marx treibt hier dieselbe eitle Wirtschaft wie vorher, odelægger arbejderne ved at gøre dem til ræsonnører. Samme teoretiske vanvid og utilfredsstillede, med sig selv utilfredse selvtillfredshed«, skriver Bakunin 27. 12. 1847 til Annenkov. (Se M. P. Dragomanov: *Pis'ma M. A. Bakunina k A. I. Gercenu i H. P. Ogarëvu*. Skt. Petersburg 1906, s. 45).

²⁾ Se Zemfir Ralli: *M. A. Bakunin: Iz moix vospominanij*. Minuvšie Gody. Skt. Petersburg, nr. 10, s. 157.

Bakunin blev fascineret af Nečæev. Her dukkede endelig den staalsatte, energiske og hensynsløse konspirator op, som han saa ofte havde skrevet var nødvendig for at gennemføre revolutionen, men som han kun havde mødt saa faa af.¹⁾ Den gamle mand – Bakunin var kun 55 aar gammel, men næsten slidt op af sit livs strabadser og skulle dø 7 aar senere – saa i Nečæev en reinkarnation af sig selv, sig selv i en ung udgave. Han kom i den unges magt, som andre var kommet i Nečæevs magt, troede paa hans fantastiske historier, gik ind for hans fantastiske planer, vel fordi han ønskede at tro, ønskede at blive ledet. Der opstod mellem dem et forhold, som minder om forholdet mellem Rimbaud og Verlaine.²⁾ Bakunin kaldte ham »My boy«.³⁾ Foruden at de havde brug for hinanden, havde de til fælles et hang til mystifikationer og en trang til at spille hovedrollen i hemmelige organisationer.

Det var ikke, fordi Bakunin ikke fik advarsler mod at tro paa Nečæev. Dennes uforsonlige fjende Negreskul, der var kommet til Genève, advarede mod ham, andre gjorde det samme. I det anklageskrift mod Bakunin, som Engels og Marx's svigersøn Lafargue i 1873 skrev, og hvis oplysninger, trods dets karakter af indlæg i magtkampen, staar til troende, finder følgende om Nečæevs første tid i Genève: »I marts 1869 kom til Genève en ung russer, der forsøgte at komme i kontakt med alle russiske emigranter og udgav sig for delegeret fra studenterne i Skt. Petersborg. Han præsenterede sig under forskellige navne. Nogle emigranter vidste med sikkerhed, at han ikke var sendt som delegeret fra denne by; andre ansaa, efter at have talt med denne selvbestaltede delegat, ham for at være spion. Til sidst aabenbarede han sit virkelige navn: Nečæev; han fortalte, at det var lykkedes ham at flygte fra Petro-Pavlovsk-fæstningen, hvor han var blevet indsat som en af hovedanstifterne af de

¹⁾ Selv senere, da deres veje skiltes, skrev Bakunin om Nečæev: ». . . N. er et af de mest aktive og energiske mennesker, jeg nogensinde har mødt. Naar det gælder om at tjene det, han kalder *sagen*, vakler han ikke og standser ikke op for noget og er lige saa skaanselsløs overfor sig selv som overfor andre. Det var denne hans vigtigste egenskab, som tiltrak mig og længe fik mig til at arbejde sammen med ham. Der er folk, der paastaar, at han er en simpel bedrager. Det er ikke sandt. Han er en hengiven fanatiker, men samtidig en meget farlig fanatiker, og samarbejde med ham kan kun føre til ulykke for alle«. (Se Dragomanov, op. cit. s. 394-395).

²⁾ Edmund Wilson siger: »There was an element of Rimbaud-Verlaine about the relations between Nečæev and Bakunin«. (Se *To the Finland Station. The Fontana Library*. London 1960, s. 279).

³⁾ I et brev til Ogarëv fra 17. 12. 1869 skriver Bakunin: »Hvad laver, og hvor er vor kære, kloge, ædle avanturist, my boy?« (Se S. Svatikov, op. cit. s. 225).

uroligheder, der havde fundet sted paa de højere læreanstalter i januar 1869. Mange emigranter, der længe havde siddet indespærret i fæstningen, vidste af erfaring, hvor umulig flugt derfra var; de var derfor overbeviste om, at Nečæev løj paa dette punkt; og da paa den anden side de aviser og breve, der indeholdt navnene paa de forfulgte studenter, ikke nævnede Nečæevs navn, antog de hele hans foregivne revolutionære virksomhed for en skrøne. Men Bakunin stod larmende paa Nečæevs side; han forkyndte overalt, at denne var »en ekstraordinær gesandt fra en stor hemmelig organisation, der virkede i Rusland« . . . I en samtale, som det lykkedes en emigrant at faa med Nečæev, blev denne tvunget til at indrømme, at han aldeles ikke var nogen hemmelig organisations delegat. Nečæev fortalte, at han havde kammerater og bekendte, som han ville organisere; hertil føjede han, at det var nødvendigt at udnytte de gamle emigranter, at paavirke ungdommen gennem dem og faa deres tryksager og penge«. ¹⁾)

Herzen var straks mistroisk overfor Nečæev og ville intet have med ham at gøre. Nečæev fortalte efter hjemkomsten til Rusland den godtroende Nikolaev, at Herzen længe ikke havde villet gaa ind paa hans synspunkter, men at det var lykkedes ham at overbevise Herzen, som blev ham meget hengiven.

Men Bakunin ville tro sin unge beundrer og smigrer eller i alt fald lade, som om han troede ham. De begyndte at arbejde sammen.

I maj gav Bakunin Nečæev et dokument, der har følgende ordlyd: »Ihændehaveren af denne legitimation nr. 2771 er befuldmægtiget repræsentant for den russiske sektion af Den Verdensrevolutionære Alliance«. Dokumentet var dateret den 12te maj 1869 og signeret med Bakunins navn. Det bar et segl med ordene *Alliance révolutionnaire européenne*. ²⁾) Ligesom Nečæevs russiske revolutionskomité var et barn af hans egen fantasi, var denne verdensrevolutionære organisation et barn af Bakunin. Ingen af dem eksisterede. Det høje

¹⁾ Pamfletten, der udkom anonymt i september 1873 under titlen *L'Alliance de la démocratie socialiste et l'association internationale des travailleurs*, fremkaldte det berygtede svar i *Journal de Genève* af 26ende september, hvor Bakunin beskyldte Marx for i dennes tredobbelte egenskab af »kommunist, tysker og jøde« at være hans – dvs. Bakunins – naturlige fjende, der var rede til »at paatage sig en politiagents, en stikkers og bagvaskers rolle«. Det var sidste gang, den gamle løve viste tænder. I samme artikel var det, at han bad om at blive lad i fred. Han ønskede nu kun ét: glemsel. (Se E. H. Carr: *Michael Bakunin*, London 1937, s. 459).

²⁾ Se Dragomanov, op. cit. s. 96.

nummer 2771 var valgt for at give det udseende af, at der rundt om i Europas lande var delegater, som arbejdede for den vidtomspændende organisation. Da Nečæev vendte tilbage til Rusland, fik dette dokument i adskillige tilfælde sin tilsigtede virkning. Om augurerne smilede, da de udfærdigede det, eller om de tog det dødsens alvorligt, ved vi ikke. Mest sandsynligt er det, at Bakunin satte det op med samme barnlige letsindighed, som han havde sagt og gjort saa meget andet i sit liv. For Nečæev, der nu havde antaget mottoet, at alle veje, der fører til maalet, er gode, har det sikkert blot været et godt kort paa haanden, som ikke gav ham skrupler af nogen art.

I sin omsorg for sin unge ven gik Bakunin snart saa vidt, at han bad Ogarëv om at tilegne Nečæev et digt, denne tidligere havde skrevet til en ven. Paa digtets originalmanuskript skrev Bakunin: »Det ville være pragtfuldt eller rettere nyttigere for sagen, hvis du i stedet for til minde om Astrakov dedicerede dette digt »Til min unge ven Nečæev«. ¹⁾

Digtet »Student« lød saadan:

Он родился в бедной доле.
Он учился в бедной школе.
Но в живом труде науки
Юных лет он вынес муки.
В жизни стала год от году
Крепче преданность народу.
Жарче жажда общей воли.
Жажда общей, лучшей доли.

И гоимый мезтью царской
И болзнию бопрекной,
Он пустился на скитанье,
На народное воззванье.
Клиннуть клич по всем крестьянам —
От Востока до Заката:
«Собирайтесь дружным станом,
Станьте смело брат за брата —
Отстоять всему народу
Свою землю и свободу»

Жизнь он кончил в этом мире —
В снежных каторгах Сибири.
Но весь век, нелицемерен —
Он борьбе остался верен.
До последнего дыхания
Говорил среди изгнанных:
Отстоять всему народу
«Свою землю и свободу».

Han fødtes i fattige kaar,
Han gik i fattigmands skole,
Men ved haardnakket moje og lid
Gav hans unge aar ham lærdom.
I livet blev aar for aar
Stærkere hans kærlighed til folket,
Mere brændende hans tørst efter alles frihed.
Hans tørst efter alles bedre lod.

Og jaget af tsarens hævn
Og de adeliges angst
Gav han sig paa vandring
For at kalde paa folket,
At raabe: Rejs Jer! til alle bonder
Fra øst og til vest!
Saml jer i enig kreds,
Staa dristigt broder for broder, —
Værg for hele folket
Dets jord og dets frihed.

Han endte sit liv paa denne jord
I Sibiriens snedækte miner,
Men lil marven uden hyklen
Forblev han kampen tro.
Til sidste aandedrag
Sagde han til de forviste:
Værg for hele folket
Dets jord og dets frihed.

¹⁾ Dragomanov, op. cit. s. 373, hvor ogsaa digtet er aftrykt.

Ogarëv, der paa dette tidspunkt nærmest var et alkoholisk, viljeløst vræg, lod sig overtale til denne forandring af adressaten, og digtet blev som tilegnet Nečæev trykt paa et flyveblad. Nečæev tog det med tilbage til Rusland, hvor han – selv om der jo stod, at han var død i Sibiriens sneørkner – egenhændigt delte det ud og dermed bekræftede sin autorisation fra den gamle emigrantgruppe.¹⁾

Proklamationer

De to sammensvorne nøjedes dog ikke med at opfinde organisationer og fabrikere dokumenter. De udgav i tiden mellem april og august 1869 seks proklamationer og pamfletter. Desuden forfattede de en *Revolutionær Katekismus*.

Det har været og bliver stadig diskuteret, i hvor høj grad disse agitationsskrifter er Bakunins eller Nečæevs eller andres værk.²⁾ Snart er skrifterne anonyme, snart underskrevet af den ene, snart af den anden. Det synes fastslaaet, at Bakunin er forfatteren til den af ham underskrevne brochure: *Nogle Ord til vore unge Brødre i Rusland*, mens den af Nečæev underskrevne *Til Studenterne paa Universitetet, Akademiet og Teknologisk Institut i Skt. Petersborg* er hans værk. Opraabet *Til Studenterne*, der er usigneret, blev skrevet af Ogarëv. De øvrige: *Selskabet »Folkets Justits«'s Publikationer, nr. I. Sommeren 1869, Hvordan det Revolutionære Problem stilles, Revolutionens Principper* ligesom den *Revolutionære Katekismus* bærer begges præg. Den fyndige stil er ofte tydeligt Bakunins, men han har ikke været ene om at skrive dem. Nečæev har givet sit bidrag til dem. Saaledes er uden tvivl den individuelle terror, som nu indføres som et middel i den revolutionære kamp, Nečæevs idé, ligesom ophøjelsen af revolutionen til det eneste kriterium for sandhed og moral synes at være Nečæevs tanke.

I sit opraab til studenterkammeraterne i Skt. Petersborg advarer Nečæev dem mod at have noget som helst at gøre med de moderate. I hans mange invektiver mod dem høres tydeligt underklassestudentens had til de bedre stillede kolleger: »Dér spankulerede disse

¹⁾ Det var dette digt, som Dostoevskij parodierede i *De Besattes* 6te kapitel, 3dje afsnit. Parodien var saa »vellykket«, at de revolutionære senere tog den til sig, og digtet indgik i deres litteratur. (Se J. G. Oksman: *Sud'ba odnoj parodii Dostoevskogo*. Krasnyj Arkiv. Moskva 1923, nr. III).

²⁾ Se J. Steklov: *Mixail Aleksandrovič Bakunin*, t. III. Moskva 1927, s. 480.

parketlapse rundt, klædt paa som til bal og kom til universitetet for at lære den kunst at dække deres indholdsløshed og uvidenhed med liberale-lærde fraser og retfærdiggøre den tilværelse, købt med bondens blodige sved, som dem lignende snyltere fører med variationer af det ordgylp, som en tysker, der forlængst er gaaet fra forstanden, har affødt: »Das Wirkliche ist das Vernünftige und das Vernünftige ist das Wirkliche«. ¹⁾ En saadan stil, hvor ordene tages op paa greben, som var det en mødding, der skulle muges, ville Bakunin sikkert ikke lægge navn til. Nečæev beskriver derefter det mismod, der greb »os« – og dermed mener han de radikale studenter – ved mødet med lærerne. Hos humanisterne hørte de kun pris af det gamle og kritik af det nye, »legemliggjort i en graahaaret filologi-professors idiotiske fysiognomi«, hos juristerne blot spot af alle hellige menneskerettigheder og lovsange til despotens knut, inkarneret i en »jurists fedtflommende, glinsende ansigt«. Hos dem er der intet at hente.

Nečæev skildrer de fattige studenter som dem, der ikke glemmer, hvorfra de kom. Deres fædre og nærmeste er de underernærede, de pjaltede, krænkede og bestjaalne, der forgæves har raabt om hjælp. De eneste, der kan komme dem til undsætning, er netop sønnerne, studenterne, som har erkendt ondets rød, og som ikke har lov at sidde nødraabet overhørigt: »Skal vi sælge os som hidtil? . . . Vi har udviklet vore hjerner for folkets penge, ædt det brød, der er taget fra deres marker, skal vi som før gaa ind i undertrykkernes rækker? Nej . . . Lad fra nu af studentens opgave ikke være eksamensbeviset, ikke en varm stol i statens tjeneste, men livet blandt folket og kampen for dets interesser«. Derfor skal studenternes krav ikke blot være snævre universitetskrav, men stilles alment. »Den russiske ungdoms problemer forvandler vi til den russiske jords«. Nečæev slutter sit opraab med at gøre opmærksom paa ofrene, som kampen vil koste, men forsikrer til sidst, at de kammerater, der har ofret sig, vil blive hævnnet trefoldigt. ²⁾

Nečæev forfølger saaledes de ideer, han havde propageret i studenterkredsene. I hans opraab er der intet nyt, men det er interessant, eftersom man her lærer den klichéfyldte stil at kende, der

¹⁾ Skulle det være Bakunin, der havde fortalt sin unge ven, hvordan denne hegelske sætning i sin tid, midt under Nikolaj I's regimente, havde gjort baade ham og Belinskij til frenetiske forsvarere af det bestaaende?

²⁾ Se S. Svatikov, op. cit. s. 229–231.

irriterede saa mange af hans kammerater, og samtidig faar illustreret den hadske fanatisme, som bjergtog andre.

I de andre manifeste, særlig i *Hvordan det Revolutionære Problem stilles og Revolutionens Principper*, er der imidlertid nye momenter, som skyldes Bakunin. Dels slaar dennes anarkistiske anskuelser igennem, dels finder vi her den stærke understregning af røverens rolle i russisk historie og i den kommende revolution. Staten skal i alle dens grene likvideres, nye livsformer udspringer kun af fuldstændig amorfisme. Revolutionen har kun en negativ funktion, nemlig ødelæggelsens. Og den generation, som foretager dette arbejde, kan ikke foretage rekonstruktionen, fordi den endnu er præget af det gamle system. Den skal derfor heller ikke beskæftige sig med det, som kommer efter revolutionen. I nedbrydningsarbejdet skal de revolutionære samarbejde med røverne, som i Ruslands historie altid har været folkets helte, forsvarere og hævnere, de uforsonlige fjender af hele statsmaskineriet. Bakunin priser Sten'ka Razin og Pugačëv, der sammen med bønderne før i tiden havde rejst oprørene. Selv om der ikke ville opstaa nogen ny Sten'ka Razin, vil der til gengæld komme en legion af klasseløse og navnløse unge, som vil knytte sig til folket. De er pantet paa folkets sejr. Sten'ka Razin er ikke længere alene, men en kollektiv helt.¹⁾

I det første nummer af *Folkets Justits*, der angaves at være trykt i Moskva (det blev trykt i London), er det igen Nečævs stemme, der høres tydeligst. Artiklerne i dette blad gør op med den hidtidige revolutionære tradition. Forgængerne havde været altfor vankelmødige, parate til at gøre indrømmelser, saa snart regeringen viste det mindste tegn paa forstaaelse. De havde forsøgt at forbedre den menneskelige natur uden at være klare over, at den var et produkt af forholdene. De havde ikke sørget for forbindelse med folket, men levet i deres studerekamre. De eneste, der finder naade, er dekabriterne. Selv om det var mislykkedes for dem, var de dog gaaet til aktion. Deres fejl var, at de havde gjort oprør uden at sikre sig støtte i folket. Nečæv beklager, at de ikke havde fulgt et af deres medlemmers raad – han tænkte paa Jakubóvič – at smadre kroerne, tillade bønderne at plyndre herregaardene og med kirkefanerne i spidsen var gaaet mod slottet (dvs. Vinterpaladset), hvor tsarfamilien skulle likvideres. Forgængerne havde brugt for mange ord. De

¹⁾ Se S. Svatikov, op. cit. s. 232-238 og Franco Venturi, op. cit. s. 368-371.

havde diskuteret Fouriers phalanstærer, Černyševskijs associationer, Owens, Cabets, Louis Blancs projekter. Alt dette havde været unødvendigt, for Sten'ka Razins kosakker havde forlængst bedre realiseret den sociale ligheds idealer end alle disse lærde projektmagere. Al den videnskabelige og pseudo-videnskabelige flitterstads skal rives bort. Ordenes tid er forbi, og aktionernes begyndt. Med Karakozov som eksempel skal der iværksættes aktioner. »Uden at skaane liv og uden at standse op for hverken trusler, vanskeligheder eller farer skal vi ved en række personlige aktioner og ofre, der følger den ene efter den anden efter en almen, strengt gennemtænkt og aftalt plan, med en række dristige, ja dumdristige forsøg bryde ind i folkets liv og vække i det troen paa os og sig selv, paa dets egen magt, ryste liv i det, tømre det sammen og føre dets egen sag til den sejrige afslutning«.

Hvad mente Nečæev med personlige aktioner? Det fremgik ogsaa af bladet, hvor han opstiller en plan for den personlige terrors udfoldelse. Modstanderne skal likvideres. De deles i 3 grupper: 1. De personer, som særlig ivrigt har udført deres tjeneste i regeringen og hæren. De skal uden videre diskussion udryddes. 2. Folk, som har store økonomiske midler, og som bruger dem paa sig selv eller paa staten. De skal berøves deres midler. 3. Folk, der har solgt deres evner og pen til regeringen. De skal tvinges til at tie, f. eks. ved at faa deres tunge skaaret af. Hertil føjer Nečæev en liste over personer, der først staar for tur. Den omfatter ministre, højere politiembedsmænd, guvernører, hoffolk, redaktøren af *Russkij Vestnik* Katkov og hans kollega, redaktøren af *Fædrelandske Annaler* Kračevskij, de konservative historikere Lamánskij og Pogodin osv. osv.¹⁾ Endelig er tsaren tiltænkt følgende skæbne: »Vi vil ikke røre tsaren, hvis ikke en eller anden vanvittig forholdsregel eller handling, som fremgaar af hans initiativ, tvinger os dertil. Vi gemmer ham til en pinefuld og højtidelig henrettelse paa rigets ruiner for øjnene af hele det befriede, arbejdende folk«.²⁾

Bakunin interesserede sig mest for revolutionen som en alt bortfejende stormvind. Det var i den, han i sine unge dage, i Paris, i Praha og Dresden havde følt sig lykkeligst. Han burde som en anden Karl Moor have levet i skovene som en ædel røverhøvding i stedet for at forsumpe i evindelig pengetrang, diskussioner ved store ølkrus i de schweiziske bierstuben og kampe med tidligere venner.

¹⁾ Se S. Svatikov, op. cit. s. 240-244.

²⁾ Se Bazilevskij, op. cit. s. 322.

Nečæev, som hverken havde læst Schiller eller Byron, var mere interesseret i undergrundsarbejdet, i organisationen af de grupper, der skulle rejse stormen og faa kontrol med den. Ophygningen af det net af celler, som skulle sætte i gang og tage ledelsen, udarbejdelsen af reglementer for de hvervedes arbejde, deres plads i organisationens hieraki, deres disciplinering og opsigten med dem, alt det, der i dag kaldes partimaskineriet, kaldte paa et dybere engagement i ham end revolutionens poesi. Mens Bakunin midt i sine store bravader og medrivende veltalenhed inderst inde vel var en barnlig romantiker, der havde faaet verdens bedste legetøj, nemlig dens ødelæggelse, at lege med, var Nečæev prototypen paa en *apparačik*, og vel den første i den russiske revolutions historie, der helt identificerede sig med sagen, som gjorde den til maalestok for alle sine handlinger, og som i den fik udløsning for alle sit væsens sider, baade de storslaaede og de lurvede. I Schweiz skrev han ogsaa sammen med Bakunin *Den revolutionæres Katekismus*, som han i dechiffreret form tog med sig hjem til Rusland.

Den revolutionæres Katekismus

Dette enestaaende dokument, som gør den indviede til et blot og bart instrument for sagen, som skærer alle de baand over, der maatte knytte ham til forældre, ægtefælle, venner, som løser ham fra alle forpligtelser overfor moralske grundsætninger, som opfordrer til at bruge forstillelse og løgn, korrupption og mord og ryger af had og ødelæggelseslyst, synes at være skrevet af galninge. Hvad der her opstilles som loven for den revolutionæres liv og arbejde, har maaske tidligere været tænkt, ialtfald praktiseret af adskillige af dem, der følte sig kaldede til at tage historiens byrde paa sig. Camus siger herom: »Tous les chefs de l'histoire ont peut-être pensé ainsi, mais ils ne l'ont pas dit. Jusqu'a Netchaiev, en tout cas, nul chef révolutionnaire n'avait osé en faire le principe de sa conduite. Aucune révolution n'avait jusqu'ici mis en tête de ses tables de la loi que l'homme pouvait être un instrument. Le recrutement faisait traditionnellement appel du courage et à l'esprit de sacrifice«.¹⁾ Nečæev appellerede til alt, hvad et menneske kan rumme. Ogsaa dets laveste instinkter.

¹⁾ Albert Camus: *L'Homme révolté*. Gallimards pocket-udgave. Paris 1951, s. 197.

Da dette dokument vistnok ikke før i sin helhed har været oversat til dansk, skal det her anføres, ogsaa uden de forkortelser, hvormed det som regel optræder i den vesteuropæiske litteratur:

Den revolutionæres forhold til sig selv

§ 1. Den revolutionære er et fordømt menneske. Han har ingen egne interesser, ingen egne sager, ingen følelser, ingen tilknytninger, ingen ejendom, ikke engang et navn. Alt i ham er helt opslugt af en enkelt, eksklusiv interesse, én eneste tanke, én eneste lidenskab – revolutionen.

§ 2. Han har til det inderste i sit væsen, ikke blot i ord, men i handling, skaaret ethvert baand med den borgerlige orden og med hele den dannede verden over, med alle love, sømmelighedshensyn, almindeligt anerkendte regler og denne verdens moral. Han er en uforsonlig fjende af denne verden, og naar han vedbliver med at leve i den, er det kun for at tilintetgøre den saa meget mere effektivt.

§ 3. Den revolutionære foragter enhver form for doktrinarisme og har forkastet den verdslige videnskab, idet han overlader den til fremtidige generationer. Han kender kun én videnskab, tilintetgørelsens videnskab. Af denne grund og kun af denne grund studerer han nu mekanik, fysik, kemi og selv medicin. Af denne grund studerer han dag og nat den levende videnskab, der omfatter mennesker, karakterer, forhold og alle betingelserne for det nuværende samfundssystem i alle mulige lag. Maalet er altid det samme – den hurtigst mulige ødelæggelse af dette hæslige system.

§ 4. Han foragter den offentlige mening. Han foragter og hader den eksisterende samfundsmoral i alle dens motiveringer og manifestationer. For ham er alt, hvad der fremmer revolutionens sejr, moralsk. Umoralsk og forbryderisk er alt, hvad der hindrer den.

§ 5. Den revolutionære er et fordømt menneske, skaanselsløs overfor staten og i det hele taget overfor hele det privilegerede og dannede samfund; han skal heller ikke vente sig nogen skaansel fra dem. Mellem dem og ham er der, aabenbart eller skjult, en stadig og uforsonlig krig paa liv og død. Han skal opøve sig i at kunne udholde tortur.

§ 6. Som han maa være streng overfor sig selv, maa han være streng overfor andre. Én eneste kold lidenskab for den revolutionære sag maa i ham undertrykke alle omme, blødgiggende følelser for slægt, venner, kærlighed, taknemmelighed, ja selv æren. For ham er der kun én nydelse, én trøst, én belønning og én tilfredsstillelse – revolutionens sejr. Dag og nat maa han kun have én tanke, ét maal – den skaanselsløse ødelæggelse. Koldblodigt og utrætteligt stræbende efter dette maal skal han være parat til selv at blive tilintetgjort og med sine egne hænder tilintetgøre alt, hvad der hindrer det i at blive naaet.

§ 7. En sand revolutionærs natur udelukker al romantik, al sentimentalitet, begejstring og henrykkelse. Den udelukker ogsaa personligt had og hævn. Den revolutionære lidenskab, som i ham bliver en vane, skal hvert

øjeblik kombineres med kold beregning. Altid og paa alle steder skal han ikke være det, som hans personlige tilbøjeligheder driver ham til, men det, som revolutionens almindelige interesser foreskriver ham.

§ 8. For en revolutionær kan kun det menneske være kært og en ven, som i handling har vist sig ligesaa revolutionært effektiv som han selv. Graden af venskab, hengivenhed og øvrige forpligtelser overfor en saadan kammerat bestemmes udelukkende af graden af dens nytte for den alt-ødelæggende praktiske revolution.

§ 9. Der er ingen grund til at tale om solidariteten mellem de revolutionære. I den ligger den revolutionære sags hele styrke. Revolutionære kammerater, som staar paa samme trin af revolutionær forstaaelse og lidenskab, skal indenfor mulighedernes grænse drøfte alle væsentlige problemer med hinanden og løse dem i samdrægtighed. Ved udførelsen af en saadan fattet plan skal enhver, saa vidt muligt, kun støtte sig til sig selv. Ved udførelsen af en række ødelæggende aktioner skal enhver handle selvstændigt og kun ty til kammeraternes raad og hjælp, naar det er uomgængeligt nødvendigt for et heldigt resultat.

§ 10. Enhver kammerat maa under sin kontrol have nogle revolutionære af anden og tredje rang, d.v.s. ikke fuldt indviede. Han maa anse dem som en del af den almindelige revolutionære kapital, der er stillet til hans disposition. Han maa disponere økonomisk med denne sin del af kapitalen og altid bestræbe sig for at drage mest mulig nytte af den. Han maa opfatte sig selv som en kapital, der skal ofres for den revolutionære sags sejr. Han kan ikke disponere over denne kapital alene uden først at have raadført sig med alle de kammerater, som er fuldt indviede.

§ 11. Naar en kammerat kommer i vanskeligheder, maa spørgsmaalet, om han skal reddes eller ikke, afgøres af den revolutionære, ikke paa grund af nogen personlig følelse, men kun ud fra nytten for den revolutionære sag. Derfor maa han paa den ene side veje den nytte, som kammeraten er for sagen, overfor paa den anden side tabet af revolutionære kræfter, der er nødvendige for hans redning. Den side, der vejer tungest, afgør hans beslutning.

Den revolutionæres forhold til samfundet

§ 12. Optagelse af et nyt medlem i organisationen, som har demonstreret sin holdning, ikke i ord, men i handling, kan kun ske med alles billigelse.

§ 13. Den revolutionære træder ind i statens, de privilegeredes, den saakaldte dannede verden og lever i den kun i troen paa dens totale og snarlige tilintetgørelse. Han er ikke nogen revolutionær, hvis han har medlidenhed med noget i denne verden. Hvis han har det, vil han standse op for udryddelsen af tilstande, forhold eller et eller andet menneske, der tilhører denne verden – alle og alt skal være ham lige hadefulde. Saa meget desto værre for ham, hvis han har familie-, venne- eller kærlighedsforhold; han er ikke revolutionær, hvis de kan standse hans haand.

§ 14. Med den skaanselsløse tilintetgørelse som maal kan og skal den revo-

lutionære ofte leve i samfundet uden at røbe sin sande identitet. Den revolutionære skal trænge ind overalt, i alle lavere lag og i mellemlag, i købmandsforretningen, i kirken, i herremandens hus, i embedsmandsverdenen og den militære, i litteraturen, i 3dje Afdeling, ja selv i Vinterpaladset.

§ 15. Hele dette afskyelige samfund skal deles op i forskellige kategorier. Første kategori bestaar af dem, der uopsætteligt er dømt til døden. En liste over de dødsdømte skal opsættes af organisationen, prioriteret efter den skade, de er for den revolutionære sag, saaledes at de første paa listen likvideres før de følgende.

§ 16. Ved opsætningen af saadanne lister og til fastsættelsen af den ovenfor omtalte orden skal man aldeles ikke lade sig lede af menneskets personlige misgerninger, ej heller af det had, som det vækker i organisationen eller i folket. Denne misgerning og dette had kan endog delvis være nyttigt, da det fremmer folkets opstand. Man skal lade sig lede af graden af den nytte, som hans død bringer den revolutionære sag. Følgelig skal først og fremmest de mennesker, der er særlig skadelige for den revolutionære organisation, tilintetgøres, og hvis pludselige og voldelige død vil skabe den største frygt i regeringen og svække dens magt, naar den beroves sine kloge og energiske mænd.

§ 17. Den anden kategori skal bestaa af saadanne mennesker, som kun provisorisk skænkes livet, for at de ved en række dyriske forbrydelser kan føre folket til en uafvendelig opstand.

§ 18. Til den tredje kategori hører flertallet af højtstaaende kreaturer eller personer, der hverken udmærker sig ved særlig forstand eller energi, men paa grund af deres position nyder rigdom, forbindelser, indflydelse, magt. De skal udnyttes paa alle tænkelige maader: de skal besnæres, forvirres, og naar man er kommet i besiddelse af deres beskidte hemmeligheder, skal de gøres til ens slaver. Deres magt, indflydelse, forbindelser, rigdom og styrke skal saaledes gøres til et uudtømmeligt skatkammer og hjælp til forskellige foretagender.

§ 19. Den fjerde kategori bestaar af politiske ærgerrigheder og liberale af forskellige afskygninger. Med dem kan man konspirere efter deres programmer under foregivende af, at man blindt følger dem, og imens skal man faa kontrol med dem, faa rede paa alle deres hemmeligheder, compromittere dem i en saadan grad, at de umuligt kan trække sig tilbage. De skal bruges til at skabe uro i staten.

§ 20. Den femte kategori er de doktrinære, konspiratorerne, revolutionære, der blot snakker i grupperne og paa papiret. De skal bestandig skubbes og trækkes fremad til praktiske hovedkulds aktioner, hvis resultat bliver, at hovedparten af dem forsvinder sporløst, mens en lille del bliver hærdede revolutionære.

§ 21. En sjette og vigtig kategori er kvinderne, som skal deles i tre hovedgrupper; den første bestaar af de tomme, tankeløse, haardhjertede, som kan udnyttes som tredje og fjerde kategori af mændene; den anden er de brændende, hengivne, dygtige, men ikke vore, da de endnu ikke er kommet frem til en ægte, frygtløs og virkelig revolutionær forstaaelse; de skal

bruges som mændene i femte kategori; endelig de kvinder, der helt er vore, d.v.s. de, som helt har hengivet sig og helt antaget vort program. Vi skal anse dem for vor dyrebareste skat, uden hvis hjælp vi ikke kan klare os.

Organisationens forhold til folket

§ 22. Vor organisation har intet andet maal end folkets, d.v.s. det arbejdende folks, fulde frigørelse og lykke. Men overbevist om, at denne frigørelse og opnaaelsen af denne lykke kun er mulig ved en altsønderknusende folkelig revolution, skal organisationen med alle midler og af al magt fremme udviklingen af al den nød og alle de onder, som til sidst skal faa folket til at tabe taalmodigheden og tvinge det til en total opstand.

§ 23. Ved en folkelig revolution forstaa organisationen ikke en reglementeret bevægelse efter det klassiske vestlige mønster – en bevægelse, som altid er standset op foran ejendomsretten og foran den saakaldte civilisations og morals offentlige ordens traditioner, og som hidtil overalt har begrænset sig til omstyrtelsen af én politisk form for at erstatte den med en anden med det formaal at skabe en saakaldt revolutionær stat. Den eneste revolution, der kan frelse folket, er den, som til roden tilintetgør hele statsapparatet og udrydder alle statstraditioner, institutioner og klasser i Rusland.

§ 24. Organisationen har derfor ikke i sinde at paadutte folket noget system fra oven. Den fremtidige organisation vil uden tvivl gro frem af den folkelige bevægelse og livet selv. Men dette er kommende generationers sag. Vor sag er den frygtelige, totale, universale og skaanselsløse odelægelse.

§ 25. Derfor maa vi nærme os folket og først og fremmest forene os med de elementer i folkets liv, som siden etableringen af magten i den moskovitiske stat aldrig er ophørt med at protestere, ikke med ord, men i handling mod alt, hvad der direkte eller indirekte var forbundet med staten: mod adelen, mod embedsmændene, mod præsterne, mod købmændene og mod kulakkerne. Vi forener os med det vilde røvelement, med disse ægte og eneste revolutionære i Rusland.

§ 26. At tømre denne verden sammen til en uovervindelig, altødelæggende kraft – det er hele vor organisation, konspiration, opgave.

Nečæev vender hjem

Nečæev havde, mens han og Bakunin skrev deres manifest og proklamationer, ikke afbrudt forbindelsen med Rusland. Han sendte dem hjem, simpelthen til alle de adresser, han kendte, uden

1) Den revolutionære katekismus er efter Pravitel'stvennyj Vestnik nr. 162, 1871 aftrykt i B. Bazilevskij: op. cit., t. I, s. 332–337.

hensyn til, at han derved satte modtagerne i en farlig situation. I private breve forsikrede han, at hans afrejse ikke betød, at han havde opgivet kampen, tværtimod. »Da jeg rejste bort, afbrød jeg ikke (som andre har gjort det) forbindelsen med sagen, og saa snart jeg her har ordnet kontakterne, vender jeg hjem, hvad der end venter mig. I skal vide, at jeg, saa længe jeg lever, ikke opgiver, hvad jeg har paataget mig . . .« Han forsikrede videre, at »sagen« ikke blot havde russiske, men almen-europæiske perspektiver: »Her sker der noget. Der koges en saadan suppe, at hele Europa ikke kan søbe den i sig«.¹)

Han bad ogsaa om penge. Den rare oberstinde, fru Tomilova, sendte ham 100 rubler, hvad der senere blev et alvorligt anklagepunkt mod hende. Men dette beløb kunne ikke forslaa til trykning og afsendelse af proklamationerne. Bakunin var som sædvanlig uden midler, men han kom til kundskab – sikkert gennem Ogarëv, der nu helt lod sig lede af ham – om det saakaldte Baxmet'ev-fond. Disse penge, 800 engelske pund, havde en russisk godsejer Baxmet'ev i 1858 givet Herzen og Ogarëv til revolutionær propaganda. Baxmet'ev havde, overbevist af Fouriers ideer, solgt sit gods, aflagt besøg hos Herzen og Ogarëv i London og var derefter taget til Marquesas-øerne i Stillehavet for at oprette en phalanstère dér. Siden havde ingen hørt noget til ham. Pengene var indsat i en londonsk bank paa Ogarëvs og Herzens navne, og de havde hidtil kun brugt renterne til deres arbejde. Bakunin, som foragtede en saadan kapitalistisk vindskibelighed, søgte nu at overbevise sine gamle venner om, at summen bedst kunne bruges til hans og Nečævs arbejde. Herzen strittede længe imod, men gik til sidst ind paa, at den ene halvdel, der maaske kunne anses for Ogarëvs, kunne udbetales. Senere, efter Herzens død i 1870, lykkedes det Nečæv ogsaa at faa den sidste halvdel til sin disposition.²)

Nečæv havde nu opnaaet, hvad han ville. Han havde propagandamateriale, en autorisation som befuldmægtiget fra en vidtfor-grenet europæisk revolutionær organisation (der ganske vist ikke eksisterede), som ville give ham autoritet og endelig detaillerede planer om, hvordan organisationen hjemme i Rusland skulle bygges op. Han havde ogsaa et navn til den. Den skulle hedde *Folkets Justits*

¹) Se Svatilov, op. cit. s. 228.

²) Se E. H. Carr: Michael Bakunin. London 1937, s. 381 ff.

(*Narodnaja Rasprava*), og dens kendemærke skulle være *øksen* (topór), bøndernes gamle vaaben, som Černyševskij allerede i 1862 havde truet med.

Ved hjælp af bulgarske revolutionære, der havde kontakt med Bakunin, kom han til Bukarest og derefter over den russiske grænse i Bessarabien. Han dukkede op i Moskva igen en af de første dage i september.

Fra banegaarden begav Nečæv sig direkte hen til Pëtr Uspenskij i bogladen paa Kuznecskij Most. Denne mand skulle nu blive en af hans nærmeste medarbejdere.¹⁾ Han havde ganske vist ikke før kunnet følge Nečæv. Som han senere fortalte i retten, havde han oprindelig foretrukket en rolig udvikling gennem folkeoplysning, skoler, associationer etc. og havde ikke villet lade sig overbevise af Nečævs paastand om den nære revolution. Den gruppe, han tilhørte, Volxovskijs, repræsenterede da ogsaa saadanne synspunkter og havde virksomt traadt op mod Nečævs agitation i vinteren 1868–69.²⁾ Men mens Nečæv havde været i udlandet, havde forskellige begivenheder gjort Uspenskij mere tilbøjelig til at lytte til ham. Volxovskij-gruppen var blevet revet op, og adskillige af dens medlemmer var blevet arresteret, bl. a. Uspenskij's søster Nadežda. At han selv var undsluppet arrestationen, var en tilfældighed. Af hans store bekendtskabskreds var en 100–150 sendt til tugthusene, til forvisning i Sibirien eller bortgemte provinshuller. »Ingen af mine bekendte kunne regne sig for sikre og garanterede mod forfølgelser, selv om de ikke ansaa sig for at have fortjent en saadan forfølgelse«. Uspenskij synes endvidere at have været en svag karakter, der let lod sig paavirke af sine omgivelser, et romantisk gemyt, der ikke kunne modstaa konspirationens poesi. Forøvrigt var han en rar fyr, der elskede at tale, hvad han gjorde godt. Selv om han kun var 22–23 aar gammel, havde han nogle svære aar bag sig. Han var af adelig familie, men havde brudt med den. Han havde forsøgt at klare studierne med forskelligt arbejde, men opgivet dem, da han fik stillingen som leder af bogladen. Her havde han truffet Aleksandra Zasulič, der kom en gang om ugen for at bytte bøger. De havde i tidens stil først ikke villet gifte sig, men overfor truslen om forvisning var de gaaet til brudeskamlen. Ellers ville hun ikke kunne

¹⁾ Anklagen mod Uspenskij findes i Bazilevskij, op. cit. s. 297 ff.

²⁾ Se Koz'min, op. cit. s. 190 ff.

følge sin mand, om det kom dertil. Det er denne sympatiske, men vege Uspenskij, der tjente Dostoevskij som model i skildringen af den taleglade og kujonerede Virginskij.¹⁾

Pëtr Uspenskij tog Nečæev, der stadig optraadte under dæknavnet Pavlov, med hjem. Hans kone kunne knap kende gæsten igen, selv om der kun var gaaet et lille halvt aar, siden Nečæev havde været hos dem. Den tidligere saa høflige og generte unge mand havde faaet en hel anden sikkerhed i sin optræden, og hans klæder var ikke længere bondestudentens klodsede, men velsyet og godt siddende europæisk tøj. Sine øjne gemte han bag blaa briller. »Pavlov« fortalte om sine forbindelser med emigranterne og imponerede sine værtsfolk med sin intimitet med dem. Han blev flere dage hos Uspenskij, og da Aleksandra spurgte sin mand, om det da ikke var Nečæev, der skjulte sig under Pavlov, svarede han bekræftende. I løbet af disse dage lykkedes det Nečæev at overvinde Uspenskij's modstand. Sin autoritet bestyrkede han ved at vise Bakunins fuldmagt frem. Han overbeviste Uspenskij om, at det var nødvendigt at stifte et hemmeligt selskab, som skulle forberede revolutionen. Snart skaffede Uspenskij ham kontakt med flere af sine venner, og Nečæev optog selv kontakten med gamle kammerater, bl. a. med den Nikolaev, paa hvis pas han var rejst til Schweiz. Advarslere om ikke at indlade sig med Nečæev, som bl. a. Negreskul sendte, ville Uspenskij ikke høre paa. Det gjorde ikke indtryk paa ham, at Negreskul kaldte Nečæev en charlatan, en plattenslager, der ville spille martyrens rolle. Han var enten allerede for indviklet i Nečæevs garn eller, hvad der er det sandsynligste, helt fascineret af dennes kompromisløse fanatisme.²⁾

Uspenskij's lejlighed blev et af hovedsæderne for den organisation, som Nečæev nu med feberagtig hast byggede op. Da politiet et par maaneder senere – den 26ende november – foretog husundersøgelse og sprættede møblerne op, rev tapeterne ned osv., fandt man følgende: 1. I divanen et hefte, paa hvis blanke sider der var trykt et stempel med ordene »Komitéen for Folkets Justits af 19ende februar 1871«. Stemplets mærke var en økse. 2. I samme divan,

¹⁾ Begge Zasulič-søstrene har skrevet om Uspenskij. Vera Zasulič i Nečæevskoe delo i bindet »Gruppa «Osvoboždenie Truda», nr. 2. Moskva 1924; Aleksandra Zasulič i artiklen: Vospominanija šestidesjatinicy. Byloe, 1922, nr. 18. Om ham, se iøvrigt V. Koz'min, op. cit. s. 196 ff. og René Cannac: Netchæev. Du nihilisme au terrorisme. Paris 1961, s. 55 ff.

²⁾ Se Koz'min, op. cit. s. 192.

indsyet i hovedgærdet, et pas lydende paa Nikolaj Nikolaev. 3. Videre i divanen en lille bog, der var trykt paa et ukendt sprog. Det viste sig senere at være Den revolutionære Katekismus, der var trykt i kode. 4. I en lænestol nr. 1 af bladet *Folkets Justits*. 5. I samme stol nogle stykker brevpapir, paa hvilke der med lille skrift fandtes en »Redegørelse for de almindelige regler for cellens forbindelse med afdelingen« i 12 punkter, »Almindelige regler for organisationen«, affattet i 10 punkter og underskrevet »Den storrussiske sektion, Moskva«. Endvidere en navneliste. 6. I samme stol en papirslap med angivelse af rubel- og kopekbeløb. 7. Paa etageren 5 hefter med navne og notater. 8. I Uspenskij's jakkelomme nogle iturevne stykker papir med paategnede linjer og cirkler. Ved den fortsatte undersøgelse i bogladen fandtes 14 eksemplarer af en proklamation – det var Nečævs brev til studenterne – og foruden andre ting Ogarëvs digt til »Studenten« med tilegnelsen til Nečæv.¹⁾

Det, som forfærdede politiet mest, var stemplet med ordene »Komitéen for Folkets Justits af 17. 2. 1871«. Om en saadan komité havde man ikke haft nogen anelse.

Organisationen, som skjulte sig bag det truende navn, kom i de par maaneder, den eksisterede, ikke op paa noget stort tal. Myndighederne gav det ganske vist udseende af, at det var en overhængende fare, man havde afværget, og opreklamerede afsløringen, som havde rigets eksistens staaet paa spil. Det blev saaledes bestemt, da det endelig kom til retsforhandlinger i juli 1871, at der skulle tages stenografisk referat, og at dette allerede den næste dag skulle offentliggøres i *Statstidende* (*Pravitel'stvennyj Vestnik*).²⁾ Denne beslutning skylder vi, at vort kendskab til organisationen og dens medlemmer er saa indgaaende, og at Dostoevskij, der omhyggeligt fulgte processen, kunne bruge saa mange af dens oplysninger til sin roman. Men da retssagen blev indledt, mønstrede den kun 87 anklagede, hvoraf langt fra alle var knyttet til organisationen. 11 af de anklagede, saaledes Aleksandra Uspenskaja, var kun tiltalt for ikke at have underrettet politiet om dens eksistens. Andre havde kun en løs tilknytning til den, saaledes en sibirisk gruppe, som havde diskuteret Sibiriens løsrivelse fra Rusland. I Moskva synes den kun at have haft en 40–50 medlemmer. I Skt. Petersborg, hvor Nečævs fjender var langt stærkere, talte den ikke engang 20.

¹⁾ Se Bazilevskij, op. cit. s. 294.

²⁾ I numrene 156–168, 171–177, 179–180, 182–185, 187, 195–202, 205–206, alle 1871.

Organisationens opbygning

Sine fleste medlemmer havde den blandt de studerende ved den Petróvske landbrugsskole. Denne skole eller akademi, som det egentlig hed, havde til huse i et fornemt 18ende aarhundredes palæ i italiensk stil, som Razumóvskij'erne havde bygget nogle verst fra Moskvas centrum. Det laa midt i en park, der grænsede ud til det aabne land. Omkring 100 studerende boede enten paa selve slottet eller i værelser, de havde lejet i dets nærhed. De havde bedre kaar end deres kammerater ved de andre læreanstalter. En liberal ledelse havde givet dem lov til at holde møder, bygge deres eget bibliotek op og organisere deres egen hjælpekasse. I vinteren 1868-69 opstod ganske vist en affære, da deres inspektør forbød kvinder adgang til skolen. To piger, der var kommet indenfor murene, brugte han mindre pæne ord om. Studenterne klagede først til lærerraadet, derefter til undervisningsministeren, men fik at vide, at de uden diskussion havde at rette sig efter deres direktørs anvisninger. Nogen større uro havde affæren ikke vakt.¹⁾

Det var altsaa ikke utilfredshed med skolens forhold, der gjorde dem til et saa let bytte for Nečævs agitation, men den almindelige misfornøjelse med forholdene i Rusland og interesse for radikale ideer, som optog saa mange af Ruslands unge. Foreløbig havde deres progressivitet dog kun vist sig ved, at de var optaget af landbrugskommunerne som kerner i en russisk socialisme og tog ud i landsbyerne, hvor de underviste bønderne. Paa besøg inde i Moskva opsøgte de ofte bogladen paa Kuzneckij Most, hvor de i baglokalet fik lov at laane illegal litteratur. Det var her, Pëtr Uspenskij havde lært nogle af dem at kende. Da Nečæv bad ham sætte sig i forbindelse med folk, der ville være villige til at gaa ind for sagen, henviste Uspenskij ham til disse studenter. Sammen tog de ud paa skolen, hvor de mødte en af de mest radikale, Nikolaj Dolgov, der drømte om at lave et landbrugskollektiv sammen med nogle venner. Nečæv begyndte sin bearbejdelse af ham med at paavise det upraktiske i et saadant forehavende og argumenterede for en almindelig revolte. Han gav ham sine og Bakunins proklamationer at læse og fik hurtigt overbevist Dolgov, der lovede at indtræde i organisationen (som først nu begyndte at eksistere), dog med det

¹⁾ Se Koz'min, op. cit. s. 195.

forbehold, at han kunne udtræde, hvis han fandt, at dens formaaen var for ringe. Da Nečæv bad om navne paa kammerater, som kunne tænkes at indtræde, præsenterede han Nečæv for Ivan Ivanov og Fëdor Ripman. Nogle dage efter, da Nečæv havde talt i enrum med disse to og deres kammerat Aleksěj Kuznecóv, dannede de en nat paa Ivanovs værelse den første celle. Snart havde hver af dem formeret nye, hvoraf nogle ved knopskydning atter dannede nye celler af saakaldt 3dje grad. I løbet af en maanedes tid var ca. 30 af akademiets studenter medlemmer af *Folkets Justits*.

Hvervningen af nye medlemmer foregik efter kædebrevssystemet. Grundcellen havde 5 medlemmer, hvoraf hver skulle skaffe 5 igen, disse 5 hver igen 5 osv. Selv om man brugte dæknavne, foreskrev det reglement, Nečæv havde forberedt, at man skulle bruge tal i stedet for personbetegnelser. Af tallet kunne det ses, hvilken grad og gren, medlemmet tilhørte. Kuznecov fik saaledes tildelt nummer 5. Kammeraterne Skipskij og fyrst Čerkezov, som han indrullerede, fik nummer 51 og 52. Uspenskij havde nummer 17, hans erhvervelse Lau fik nummer 171, og da denne formerede en ny celle, fik dens medlemmer numrene 1711, 1712 osv.

Inden optagelsen fik medlemmerne forelagt organisationsreglerne. Det fremgik heraf, at cellens arbejde var hemmeligt, og at der ikke maatte være nogen forbindelse mellem den ene celledes medlemmer og den andens; hver celle udgjorde en hemmelig gruppe, hvis medlemmer gennem deres organisator kun var kendt af den overordnede gruppe, til hvilken dens organisator fra tid til anden aflagde beretning om dens arbejde. Alt efter milieu, lokalitet og andre betingelser skulle hvert medlem have tildelt en særlig opgave. Man skulle ikke diskutere maal, men bestræbe sig paa at sammentømre en fast organisation.¹⁾

Cellerne valgte en sekretær, som førte protokol over dens arbejde. Denne protokol blev ført i kode med tal for de enkelte bogstaver. De holdt møde engang om ugen. Om de landbrugsstuderendes møder ved vi, at de paa disse drøftede ordrer, de fik oppefra, bl. a. til at skaffe penge ved at lade, som om det var til fattige studenter, fremskaffe fotografier af politifolk, finde ud af, om visse personer var stikkere, give karakteristikker af deres studenterkammerater, hvor talkoderne atter blev benyttet: 1 – betød tavs, 2 – overklasse-mentalitet, 3 – træg og doven etc.

¹⁾ Se Bazilevskij, op. cit. s. 331–332.

En gruppe celler lededes af en saakaldt afdeling (otdelenie), der sorterede direkte under komitéen, dvs. organisationens generalstab. For afdelingen var der sat mere ambitiøse maal, som var opregnet i 12 punkter. Særlig bemærkelsesværdigt er punkt 7, der fastslaar, at alle organiserede personer »anses og bruges som et middel eller instrument til realisering af aktionerne eller til opnaaelsen af organisationens maal«. Endvidere punkt 9, der fastslaar, at en plan, der er forelagt af komitéen, uopholdeligt skal udføres. Og endelig punkt 12, der som afdelingens umiddelbare opgaver angiver: 1. Etablering af skjulesteder (prityny). 2. Delegering af særlig praktiske og behændige folk til arbejde i underklassen. 3. Bekendtskab med sladdertasker, offentlige kvinder og andre, der kan udsprede rygter. 4. Bekendtskab med politiet. 5. Kontakt med den saakaldte forbryderiske del af samfundet. 6. Indflydelse paa højtstaaende personer gennem deres kvinder.¹⁾

Over det hele stod komitéen med Nečæev som den drivende kraft. Den kom til at bestaa af Nečæev selv, studenterne Ivanov og Kuznecov, der havde vist sig særlig aktive – de blev nu trukket ud af deres egne grupper og tilforordnet generalstaben – Uspenskij og Pryžov.

Hver havde sit særlige ressort. Kuznecov, der var købmandssøn, skulle arbejde i sin egen klasse, under Ivanov sorterede landbrugs-skolen, Uspenskij fik kontorarbejdet, og endelig fik Pryžov efter eget ønske »den saakaldte forbryderiske del af samfundet« som sin arbejdsmark.²⁾

Pryžov

Udover studenterne ved Petrovsk-akademiet havde Nečæev vundet enkelte andre for sig. Blandt dem er der særlig grund til at hæfte sig ved Ivan Gavrilovič Pryžov, dels paa grund af den særlige rolle, han kom til at spille i sammensværgelsen, dels paa grund af Dostoevskijs behandling af ham i *De Besatte*. Det var gennem denne mand, at Nečæev ønskede at mobilisere den del af det russiske folk, som han og Bakunin i deres proklamationer havde kaldt »røvernes verden«.

Pryžov optræder i *De Besatte* under navnet Tolkatjenko. Dette ukrainske navn har Dostoevskij sikkert valgt paa grund af Pryžovs

¹⁾ Se Bazilevskij, op. cit. s. 332–333.

²⁾ Se Bazilevskij, op. cit. s. 299.

særlige interesse for ukrainerne, som han havde bevidnet, bl. a. ved en ukrainsk litteraturhistorie, der blev konfiskeret af censuren. Dostoevskij siger om denne Tolkatjenko, at han var en mærkelig fyr paa en ca. 40 aar, der var kendt for studier blandt almuen og proletariatet, særlig blandt kæltringer og banditter og videre, at han mestendels holdt til i de skumleste knejper, dog ikke blot for at gøre studier (2den del, VII, 1). Tydeligere end ved de fleste andre personer har Dostoevskij hentet denne karakteristik fra virkeligheden, selv om han gør Tolkatjenko mere misliebige og fordægtig end hans prototype var.

Pryžov var langt den ældste af Nečævs tilhængere, hvis gennemsnitsalder laa paa en 22–23 aar. Han var født i 1829 og var altsaa netop 40 aar gammel, da han blev medlem af Nečævs organisation. Hans fader havde været portner og skriver ved Mariinskij-hospitalet i Moskva, hvor Dostoevskijs fader var læge. Baade Pryžov og hans senere skildrer var altsaa vokset op i skyggen af dette fattighospital. Pryžov havde villet studere, men Nikolaj I's adgangsbe-grænsning havde udelukket ham fra universitetet, og han maatte ernære sig som kontorist, mens han paa andre maader søgte at erhverve sig kundskaber. Han blev tidligt grebet af en lidenskab, som kom til at bestemme hans liv: studiet af det russiske folk. Han havde haft lejlighed til at høre forelæsninger af bl. a. Busláev, grundlæggeren af russisk folkloristisk forskning, og fra sin tidligste ungdom vandrede han rundt og optegnede fortællinger, lyttede til viser og samlede et stort materiale, hvoraf det kun lykkedes ham at faa udgivet en ringe del. Hans stadig intimere kendskab til folkets kaar, det være sig i Moskvas fattigkvarterer eller i landsbyerne, havde faaet hans oprindelig slavofilt farvede anskuelser til at blegne, og han nærmede sig mere og mere de revolutionære. Optaget af sine studier i marken gjorde han ikke noget for selv at skabe sig en karriere og levede, som han selv under processen sagde, »et hundeliv«. Sine meddelere mødte han oftest paa kroerne, og han kom i vane med selv at kigge for dybt i glasset, hvad Dostoevskij ikke unnlader at antyde i sin karakteristik af ham. Trods sine sølle kaar lykkedes det ham at faa skrevet nogle værker, som er uudtømmelige kilder til vor viden om folkelivet i Rusland i forrige aarhundrede. I to bøger skildrede han de »hellige narre« (jurodivye), som altid har spillet saa stor en rolle for den russiske almuemands religion, men uden

den glorie, som naive troende og gudssøgende intellektuelle lagde om deres hoveder. Der er ingen tvivl om, at Dostoevskij, inden han skrev kapitlet om det skandaløse besøg hos den religiøse svindler Semën Jakovlevič (2den del, V, 2), havde læst Pryžovs beretning om *Ivan Jakovlevič's Levned*.¹⁾ Pryžovs hovedværk er dog *Kroernes Historie* i 2 bind, hvis titel ikke lader anc, at der bag den gemmer sig en bred skildring af russisk almueliv.²⁾

Men Pryžov blev ikke ved med blot at samle materiale, han fortalte ogsaa kroernes stamgæster, hvad de skulle gøre for at faa et bedre liv, han brugte beverdingerne til at sprede revolutionær propaganda. En saadan mand kunne Nečæev bruge.³⁾

En septembermorgen i 1869 blev Pryžov opsøgt af en ham ukendt serber, som overbragte ham et brev fra Karavalov, den bulgarske digter og revolutionære, som nu boede i Bukarest, og som Nečæev havde haft kontakt med under sin hjemrejse fra Genève. Brevet anbefalede en agitator, som ville opsøge Pryžov. Agitatoren var allerede dukket op, for serberen havde Nečæev med sig, der yderligere havde forsynet sig med en anbefaling fra Uspenskij. Han præsenterede sig som Pavlov og opfordrede Pryžov til at paatage sig organisationen af grupper af folk fra almuen: gaardskarle, droskekuske, bager-svende, postbude osv., og til at danne en gruppe af sine Moskva-bekendte med det formaal at gøre dem til agenter, der ude i provinsen kunne oprette nye celler. Pryžov ville imidlertid ikke paatage sig dette arbejde. Men paa Nečæevs anmodning forfattede han nogle opraab til forskellige samfundsgrupper, hvis sammenstilling nok kan forekomme lidt bizar. De gjaldt nemlig løse kvinder, embedsmænd og ukrainerne.

Pryžov blev trods sin modstand i begyndelsen meget hurtigt helt Nečæevs redskab. Han udtalte under retssagen: »At kæmpe mod Pavlovs jernvilje, mod hans energi og beslutsomhed, som ingen grænser kendte, var svært og umuligt for mig«. ⁴⁾ Da han paa dette tidspunkt havde en mindre stilling ved jernbanerne – sammenlign Dostoevskij: »forøvrigt tjente han ved jernbanen« (2den del, VII, 1)

¹⁾ *Žitie Ivana Jakovleviča, izvestnogo proroka v Moskva*. Skt. Petersburg 1860.

²⁾ *Istorija kabakov*, Moskva 1868.

³⁾ Om Pryžov, se iøvrigt hans bekendelse (*Ispoved'*) i *Minuvšie gody Moskva* 1908, nr. 2, og M. S. Al'tmans artikel »Pryžov i Dostoevskij«. *Katorga i ssylka*, 8-9 (81-82). Moskva 1931, s. 57-71

⁴⁾ Se Bazilevskij, op. cit. s. 436-437.

– benyttede Nečæev ham til hverv, der krævede rejser. Han sendte ham til fødebyen Ivanovo for at slaa en købmand dør for 10.000 rubler, som Nečæev paastod, at denne havde lovet. Købmanden nægtede dog at modtage Pryžov. Han rejste til Tula for at hente Nikolaev. Endvidere forsøgte han at vinde studenterne ved universitetet for sagen, samlede penge ind til organisationen under paaskud af, at de gik til fattige studenter, købte gamle legitimationspapirer op, skaffede en gammel præstekaaabe, skrev til Skt. Petersborg, at Nečæev var afgaaet ved døden etc. Til gengæld for alle disse tjenester stillede Nečæev ham i udsigt, at han paa organisationens vegne skulle rejse til Genève for at mødes med Bakunin og Ogarëv og afgive en beretning om dens virksomhed. Nečæev indskærpede ham dog, at han intet maatte fortælle om, hvad der skete i Rusland. Paa alle spørgsmaal skulle han svare: »Det ved jeg ikke«. Naar han selv spurgte Nečæev om, hvad der skulle ske, naar revolutionen havde sejret, viste Nečæev ham den lille bog i kodeskrift og lod ham forstaa, at i den var gemt endemaålet for den revolutionære bevægelse, og at kendskabet til den maatte være enhver agitators højeste ønske.¹⁾

Mordet paa Ivanov

I centralkomitéen lod Nečæev medlemmerne forstaa, at han arbejdede med en international bevægelse i ryggen. Han viste dem sin fuldmagt fra Bakunin og talte om sine forbindelser. Hvis nogen tøvede med at gaa ind paa hans ideer eller prøvede at modsætte sig hans ordrer, henviste han til det vesteuropæiske centrum. For at opretholde illusionen om denne central, der skulle staa bag det hele, lod en dag en saakaldt revisor komme til et af møderne. Denne aabnede ikke munden under hele mødet, men gjorde blot sine notater. Revisoren optraadte i officersuniform, og det var vist det eneste, der ikke var falsk ved ham, for det var nemlig løjtnanten Ivan Lixutin, den samme, som i Skt. Petersborg havde faaet en af Nečæevs modstandere til at underskrive en veksel. Nu optraadte han i rollen som kommissær fra Genève. En dag dukkede Nečæev selv op i officersuniform. Han undskyldte sin paaklædning med, at han lige var kommet fra et møde med en revolutionær officersgruppe. Alt

¹⁾ Se Bazilevskij, op. cit. s. 303–305.

dette kunne ikke undgaa at paavirke villige og svage sjæle. Kuznecov kom helt i Nečævs vold. Han flyttede paa dennes ordre fra landbrugsskolen, opgav sine studier og helligede sig udelukkende arbejdet for organisationen, bl. a. rejste han penge. Af rige slægtninge fik han 275 rubler, som gik i organisationens kasse, selv om de var ydet til ubemidlede studenter. Kuznecov delte i Moskva værelse med den purunge Nikolaev – han var kun 19 aar – der havde haft en svær tid efter, at han havde givet Nečæv sit pas. Uden papirer kunne han ikke være i Moskva. Han havde i sommeren 1869 strejket rundt og fundet ly hos forskellige venner af hans »forfører« Orlov, der nu helt var gaaet under jorden. Til sidst havde han fundet arbejde som tømrer i Tula, hvor Pryžov havde opsporet ham. Nečæv satte ham nu til at skrive proklamationer af, men passet afleverede Nečæv ikke.

Der var i gruppen kun én, som ikke fulgte Nečæv blindt, nemlig Ivan Ivanov. Han, der selv var viljestærk og initiativrig, kunne ikke finde sig i den lydige underkastelse, som Nečæv krævede. Det kom til diskussioner mellem dem, som ganske vist i begyndelsen ikke førte til sammenstød, men vakte Nečævs mistillid. Foreløbig prøvede han dog at holde en konflikt nede. Diskussionerne blev imidlertid snart til kritik af Nečævs dispositioner. De andre prøvede at faa Ivanov til at holde inde med sine modsigelser, men han ville ikke høre paa dem. Naar Nečæv ikke kunne klare sig paa anden maade, henviste han til sine ordrer fra oven og fremskaffede endog udtalelser fra den fiktive komité, der afgjorde stridighederne mellem ham og Ivanov til Nečævs fordel. Det skærpede Ivanovs tvivl om, at denne komité virkelig skulle eksistere. Han blev mere og mere vagtsom overfor Nečæv, og der opstod et had mellem de to.

I begyndelsen af november kom det igen til uro paa Moskvas universitet. Studenterne nægtede at følge den forhadte professor Polunins forelæsninger. Nogle af de protesterende studenter blev relegeret. Dette var en lejlighed for organisationen til at fiske i rørt vande, og Nečæv, der netop stod for at rejse til Skt. Petersborg sammen med Kuznecov for at søge dannet en afdeling af *Folkets Justits* dør, gav inden afrejsen ordre til, at der skulle fremlægges opraab i Landbrugsakademiets bibliotek og spisesal. Ivanov protesterede hæftigt, for dette ville efter hans mening blot, som saa mange gange tidligere, føre til, at akademistuderne mistede deres privilegier.

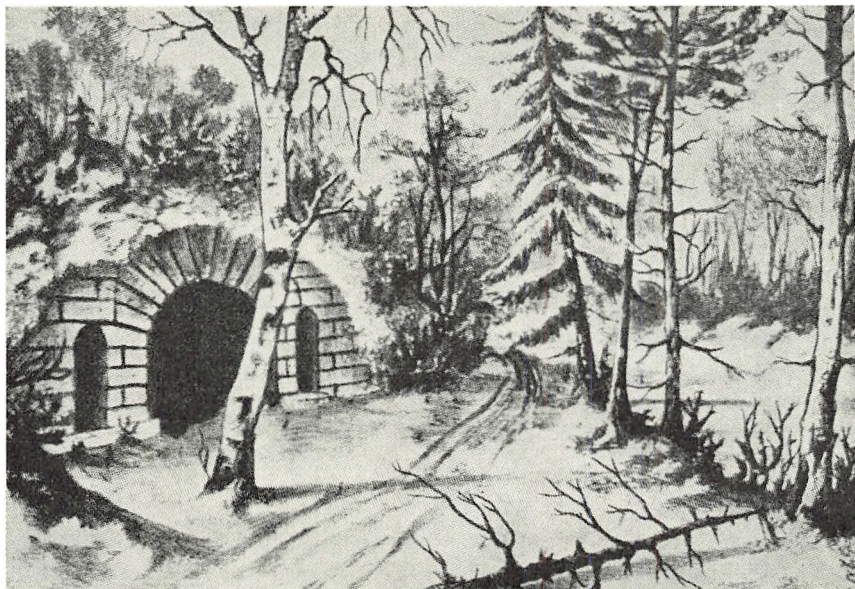
Biblioteket ville blive lukket, og studenterne ville ikke længere have nogen billig kantine. Men Nečæev holdt fast ved sin ordre og sagde, at den maatte adlydes, da den kom fra centralkomitéen. Ivanov konstaterede, at denne komités ordrer aabenbart altid faldt sammen med Nečæevs ønsker. Et øjeblik efter forlod han gruppemødet.

Næste morgen, da Nečæev var ved at gøre de sidste forberedelser til sin rejse, kom Pryžov og fortalte, at Ivanov havde opsøgt ham den foregaaende aften, havde sagt, at han havde gennemskuet Nečæev, som han ansaa for at være en løgner, og at han, Ivanov, ville forlade organisationen og danne sin egen. Nečæev opsatte sin rejse og kom i dagens løb til det resultat, at hellere end at blive kompromitteret maatte han hindre Ivanov i at foretage sig noget. Han maatte med andre ord likvidere Ivanov. Hvad hans inderste motiv har været – personligt had eller angst for, at det, han nu saa succesrigt havde bygget op, skulle falde fra hinanden, eller frygt for, at Ivanov skulle gaa til politiet (den sidste grund brugte han i sin argumentation) – vides ikke, for da Nečæev endelig i 1873 blev ført for domstolen, nægtede han pure at udtale sig.

Allerede den næste dag igen, den 16ende november, opsøgte Nečæev Uspenskij og begyndte at overtale ham til at være med ved likvidationen af Ivanov. Det var deres pligt, sagde han, at hindre Ivanov i at undergrave organisationen, og det kunne kun gøres ved at fjerne ham. Først efter 4 dages kamp med sig selv var Uspenskij rede til at være med. Den 20ende november gik de hen til Kuznecov, som de traf sammen med Pryžov. Begge protesterede mod Nečæevs beslutning. Han ville da selv paatage sig aktionen, men Uspenskij mente, at den slags maatte gøres i fællesskab. De blev da, trods Kuznecovs nervøsitet og Pryžovs træghed, enige og gik over til at diskutere, hvordan de skulle udføre likvideringen. Giftmord blev foreslaaet og forkastet. Nečæev gik ind for kvælning.

Næste dag, den 21ende, kom Nikolaev til. Han blev sat ind i situationen, som ikke synes at have sat ham i nogen affekt. De andre sendte ham ud til landbrugsskolen for at se, om Ivanov var dør. Mens han var borte, søgte Kuznecov stadig at afværge mordet paa en af sine bedste venner, men en henvisning til ordre fra komitéen stoppede munden paa ham.

Nečæev havde nu udtænkt sin plan. For enden af akademiets park var der en stor sivbevokset dam. En 20 skridt fra den laa en

Grotten i akademiparken

grotte, som aldrig blev besøgt af nogen. Stedet var ensomt. Der løb ganske vist en vej ikke langt derfra, men den var ikke meget befærdet, og mellem den og grotten laa en høj jordvold. Her kunne aktionen ske, uden at den ville blive bemærket, og man kunne skaffe sig af med liget i dammen. Det, det gjaldt om, var at lokke Ivanov derud. Nečaev fandt ogsaa et paaskud. Der skulle bringes en ordre til Ivanov om at møde paa stedet for at være med til at fjerne en hemmelig trykkeripresse, som skulle være skjult dér.

Nikolaev kom tilbage med den besked, at Ivanov tidligt om morgenen havde forladt akademiet. De sammensvorne gættede, at han var hos sin kammerat Lau. Nečaev sendte Kuznecov og Nikolaev derhen. Nikolaev skulle sige til Ivanov, at han øjeblikkelig skulle komme til Kuznecovs bopæl, hvor der ventede ham en vigtig besked. Kuznecov skulle blive nede paa gaden, mens Nikolaev gik op til Lau. Naar han saa Nikolaev komme med Ivanov, skulle han skynde sig tilbage til de andre. Alt gik som forventet. Nikolaev hentede Ivanov ud fra et muntert lag, hvor han havde spøgt og leet, hvad han sjældent gjorde. Han fulgte straks Nikolaevs opfordring, og Kuznecov ilede i forvejen og advarede de andre. Sammen med

Nečæev og Uspenskij tog Kuznecov en droske ud til parken. Tilbage i lejligheden var kun Pryžov, som fortalte Ivanov, at man havde brug for ham, og at de andre allerede var taget afsted. Ivanov var straks indforstaaet. De lejede en izvoščik og kørte til akademiet. Paa vejen ud for grotten mødte de Kuznecov, der var sendt ud for at se efter dem. Nečæev havde brugt ventetiden til at hugge et hul i dammens is. Klokken var nu henad seks aften.

Ivanov, som var den første, der traadte ind i grotten, kunne intet se paa grund af mørket. Han raabte: »Hvor er I, mine herrer?«, da han bagfra blev grebet af Nikolaev, der vred hans arme om paa ryggen. Men Nikolaev maatte straks slippe, for Nečæev, der heller intet kunne se, havde taget fejl og trykkede den ene haand mod Nikolaevs mund, mens han med den anden klemte om hans hals. Denne fik fremstammet, at han var Nikolaev. Nečæev slap ham og kastede sig over Ivanov. Ivanov fik ham imidlertid rystet af sig og løb ud af grotten. Han blev indhentet lige ved udgangen, væltet omkuld, hvorefter Nečæev, Nikolaev og Kuznecov kastede sig over ham. Nečæev satte sig paa brystet af ham og tog kvælertag. Ivanov gjorde voldsom modstand, og Nečæev maatte raabe til Nikolaev, at han skulle give ham sin revolver. Med et tindingeskud, som ingen hørte, gjorde Nečæev det af med sin modstander.

De bandt nu Ivanovs fødder sammen med et reb, hængte mursten til ben og hals, bar liget ud paa dammens is og sænkede det i det hul, som Nečæev havde hugget. Han gik selv ned i hullet for at skubbe liget ind under isen. Isen lukkede sig snart over hullet.

Morderne tog nu ad forskellige veje ind til Moskva, hvor de mødtes i Kuznecovs lejlighed. Her opdagede de, at Nečæev havde mistet sin hue. Han havde i stedet taget Ivanovs. Han havde faaet et grimt saar i haanden, da Ivanov havde forsøgt at bide fra sig. Saaret gjorde, at der gik et skud af, da Nečæev fumlede med revolveren. Skuddet strejfede Pryžov, som fik mistanke om, at han skulle være myrdet, for at de andre kunne skyde skylden paa ham, hvis mordet blev opdaget. Det var dog nok hans ophidsede nerver, der fik ham paa denne tanke.¹⁾

Den 25ende november, 4 dage efter, foretog politiet en husundersøgelse hos Pëtr Uspenskij. Undersøgelsen havde hverken noget med mordet eller med organisationen at gøre, for politiet havde ingen

¹⁾ Om mordet, se Bazilevskij, op. cit. s. 296, 301, 303, 324, 415-456.

anelse om misgerningen eller den gruppe, der stod bag den. Det var mere en rutinesag, for efter urolighederne i foraaaret havde det samlet materiale om de personer, der havde forsøgt at forvandle studenteruroen til en politisk manifestation. Et opraab, der var kommet i foraaaret, og som havde sagt, at det var bedre at raadne op i fængsler og forvisning end fortsætte med at leve under de vanærende betingelser, havde ført politiet paa sporet af Pëtr Tkačëv og dennes forlovede Dement'eva, som forlængst var arresterede.¹⁾ Man var kommet under vejr med, at Nečaev havde spillet en rolle i vinterens begivenheder, men fastslaaet, at han nu var i udlandet. Man var ogsaa kommet frem til navne som Orlov og Tomilova og havde konstateret en forbindelse til den unge boghandler Uspenskij. Der var nu materiale nok til at paagribe bagmændene for den politiske vildførelse af studenterne, og nu sidst i november ville man slaa til. Derfor iværksattes husundersøgelsen, hvor man blot havde ventet at finde de sædvanlige illegale skrifter, proklamationer og lignende. Overraskelsen og bestyrtelsen var derfor stor, da man i Uspenskij's lejlighed, gemt i divan og lænestol, fandt alle de indicier paa et hemmeligt selskab med forbindelse til Genève, som tidligere er nævnt. Da man næste morgen gik videre med at undersøge bogladen, blev materialet blot endnu mere overbevisende. Her fandt man bl. a. organisationens stempel.

Forbavselsen og skrækken skulle dog blive endnu større. Samme morgen, som politiet gennemsøgte bogladen paa Kuzneckij Most, opdagede en sognefoged, der sammen med to bønder gik over dammens is i Akademiparken, at der under isen laa et lig. Stenene var gledet af, og Ivanovs lig var steget op til overfladen. Politiet blev tilkaldt, og akademistuderne identificerede liget som Ivanov, der havde været savnet i nogle dage, hvad der dog ikke havde undret dem, da han ofte var borte i flere dage og overnattede hos kammerater inde i Moskva. Ikke langt fra dammen fandt man Nečaevs hue og en hætte. Ved grottens indgang var sneen blodpletet. Ivanov havde kun nogle faa kopeker paa sig og et enkelt stykke papir. Nečaev havde, inden han sænkede liget i vandet, fjernet hans pung og papirer, der var blevet brændt, men han havde overset et laanerkort til bogladen, der lød paa Kuznecovs navn. Dette førte paa sporet.

¹⁾ Om proklamationen Til Samfundet (K obščestvu), se Svatikov, op. cit. s. 207-211.

Det viste sig, at Ivanovs navn figurerede som et af de første paa Uspenskij's medlemsliste. Det blev hurtigt klart, at der maatte være en forbindelse mellem mordet og den politiske organisation.

I løbet af faa dage var de fleste af *Folkets Justits'* medlemmer arresteret. Akademistudenterne blev næsten alle taget samme dag. Uspenskij var allerede fængslet, og Pryžov, der flakkede forvildet omkring, blev anholdt et par dage senere. Nikolaev lykkedes det først at faa fat paa en maanedes tid senere.

Men Nečaev og Kuznecov var forsvundet. Nečaev havde sammen med Kuznecov dagen efter mordet begivet sig paa den rejse til Skt. Petersborg, som han havde maattet udskyde. Koldsindigt var han gaaet i gang med at bygge sin organisation op i hovedstaden og havde ogsaa skaffet sig nogle nye proselytter, der senere kom til at betale med aars forvisning for et par dages medlemskab. Kuznecovs nerver slog derimod klik. Han blev syg, og da han den 2den december blev taget paa sengen, tilstod han straks hulkende sin andel i ugeringen.¹⁾

Nečaev forsvinder igen

Da Nečaev følte jorden brænde under sig i Skt. Petersborg, tog han atter til Moskva. Her forsikrede han fyrst Čerkezov, at trods arrestationen af Moskva-gruppen stod alt vel til, at der sammen med ham fra udlandet var kommet 16 personer, som arbejdede rundt om i riget, og at arbejderne paa Tulas vaabenfabrikker, som han kort tid forinden havde besøgt, var rede til opstand. Men han maatte tilbage til udlandet for at hente nye proklamationer og penge. Čerkezov lovede at hjælpe ham dermed. Han satte ham i forbindelse med en kollegieraad Aleksandrovskij's hustru, Varvara Aleksandrovskaja, der havde forbindelse med organisationen uden dog at være medlem af den. Hvordan det videre udviklede sig, ligger hen i det

¹⁾ Pëtr Uspenskij, der under processen havde valgt at lægge kortene paa bordet, blev idømt 15 aars tugthusarbejde og evig forvisning i Sibirien. Inden dommen fik han uds muglet et brev til hustruen, hvor han bad hende om at søge skilsmisse fra ham og forsøge at leve sit eget liv. Aleksandra valgte at følge ham. I tugthuset forsøgte han 1875 at begaa selvmord. I 1881 blev han hængt i fængslet af to medfanger, som beskyldte ham for at være stikker. De konstaterede senere, at beskyldningerne havde været uden grund. (Se Koz'min, op. cit. s. 227-234, der aftrykker brevet, og Venturi, op. cit. s. 374). Pryžov blev idømt 12 aars fæstningsarrest og ført til Transbajkalien, Kuznecov til 10 aars fæstningsarrest. Han dukkede op igen under revolutionen i 1905 som socialrevolutionær organisator i Čita i Sibirien. Paa grund af sin unge alder slap Nikolaev med 7 aar og 4 maaneders fæstningsarrest og evig forvisning til Sibirien.

uvisse. I alt fald paastod Aleksandrovskaja senere i retten, at hun var kommet under Nečævs ubetvingelige magt og havde bøjet sig for truslen, at det kunne gaa hende som Ivanov. Hun skaffede sig et udenlandspas og rejste med Nečæv over Dynaburg til Königsberg, hvorfra Nečæv sendte et telegram til Čerkezov, at alt var vel. Det har vel skullet se ud, som om det var et ungt par, der var paa deres første udenlandsrejse.¹⁾ De tog straks videre til Schweiz, hvor Bakunin modtog Nečæv med aabne arme. Nečæv lod Aleksandrovskaja den meste tid sidde paa et hotelværelse, hvor hun dog fik besøg, bl. a. af den gamle Ogarëv, der udspurgte hende om forholdene i Rusland. Hun blev derefter sendt tilbage til Rusland med nye proklamationer og breve. Nogle af dem var ligefrem adresseret direkte, bl. a. til Nečævs gamle modstander Natanson, hvad der ikke kan have været andet end en bevidst hævnakt fra Nečævs side, for han maatte vide, at Aleksandrovskaja ville blive undersøgt paa grænsen og materialet falde i politiets hænder. Saadan skete det da ogsaa. Aleksandrovskaja blev standset i Veržbolovo, og politiet fandt materialet indsyet i hendes kjole. Det kostede bl. a. Natanson hans første fængselsophold, men han var ædel nok til senere at være Nečæv taknemmelig derfor, da det betød indvielsen til hans revolutionære løbebane.²⁾

Det ligger udenfor denne bogs rammer at følge Nečæv videre. Det har kun været hensigten at skildre det, som blev Dostoevskijs inspiration til *De Besatte*. Og han kunne af gode grunde ikke fortsætte sin beretning om sammensværgelsen, da offentligheden foreløbig mistede sporet af Nečæv. Det skal dog tilføjes, at Nečæv ufortrødent i Vesteuropa fortsatte sin revolutionære agitation, idet han nu bildte Bakunin og andre ind, at der i Rusland stod tusinder bag ham. Han følte sig nu eller opførte sig i hvert fald som en revolutionær af de store og behandlede sine gamle forbundsfæller, ogsaa Bakunin, derefter. Overfor ham og andre brugte han de samme midler, som han enten havde ment var nødvendige, eller som hans karakter dikterede ham: løgn og mystifikation. I Bakunins blad *Progrès* lod han offentliggøre et brev, der fortalte, hvordan han var blevet paagrebet af politiet paa grund af en kammerats efterladenhed og bragt til de sibiriske miner. Undervejs havde man søgt at

¹⁾ Se Bazilevskij, op. cit. s. 352–354 og 388–389.

²⁾ Se Koz'min, op. cit. s. 187 ff.

myrde ham. Han var blevet reddet i sidste øjeblik af trofaste kammerater. Det lykkedes Nečæev at faa udleveret den sidste halvdel af Baxmetev-fondet, og han begyndte paany at udgive *Kolokol*, som imidlertid gik ind efter 6 uger. Nečæev havde ikke Herzens pen. Han havde selv overtaget bladet og holdt Bakunin og Ogarëv ude. Emigranter hjemmefra, bl. a. Lopatin, forsøgte at overbevise Bakunin om, at Nečæevs fortællinger om hans flugt, hans store organisation osv. osv. var pure opspind. Men det varede længe, inden Bakunin ville indrømme, at My boy ikke var den unge gud uden tro, han havde antaget ham for. Da det kom til et brud mellem dem, kronedes det med, at Nečæev stjal papirer og breve, der tilhørte Bakunin, Ogarëv og Herzens datter Nathalie. I nødsfald kunne de bruges til bagvaskelse af deres ophavsmænd. Da tyveriet blev opdaget, skal Nečæevs svar have været: »Ja, det er vort system. Vi betragter som fjender og er forpligtede til at narre og kompromittere alle dem, der ikke helt er paa vor side«. ¹⁾ Bakunin, der nu indrømmede, at Nečæev var en svindler, holdt dog stadig paa, at hans undskyldning var hans fanatisme. Og han forstod maaske Nečæevs karakter rigtigt, da han skrev: »Han er frygtelig ærgerrig uden selv at vide det, fordi han endte med at identificere sin revolutionære sag med sin egen person; – han er ikke en egoist i ordets banale betydning, for han udsætter sig for en frygtelig risiko og fører en martyrs liv i afsavn og uhørt slid«. ²⁾

Efter bruddet med Bakunin flakkede Nečæev om i Vesteuropa med et kobbelt af tsaristiske politifolk i hælene. Det lykkedes dem først at paagribe ham i Schweiz i august 1872. ³⁾ Som kriminel forbryder blev han udleveret til Rusland, og efter en rettergang, hvor han nægtede at lade sig dømme af de tsaristiske myndigheder, blev han idømt 20 aars tugthusarbejde i minerne og evig forvisning. Han blev dog ikke ført til Sibirien, men til Peter-Pauls-fæstningen, hvor han sad til sin død den 21ende november 1882. ⁴⁾

¹⁾ Se Bakunins brev til Talandier, oversat til russisk i M. P. Dragomanov: *Pis'ma M. A. Bakunina k A. I. Gercenu i N. P. Ogarevu*. Skt. Petersburg 1906, s. 395.

²⁾ Dragomanov, op. cit. 396.

³⁾ Om arrestationen i Zürich, se artiklen: *Arest S. G. Nečæeva v Cyrixe*. Byloe, nr. 7. 1906, Peterburg, s. 147–150.

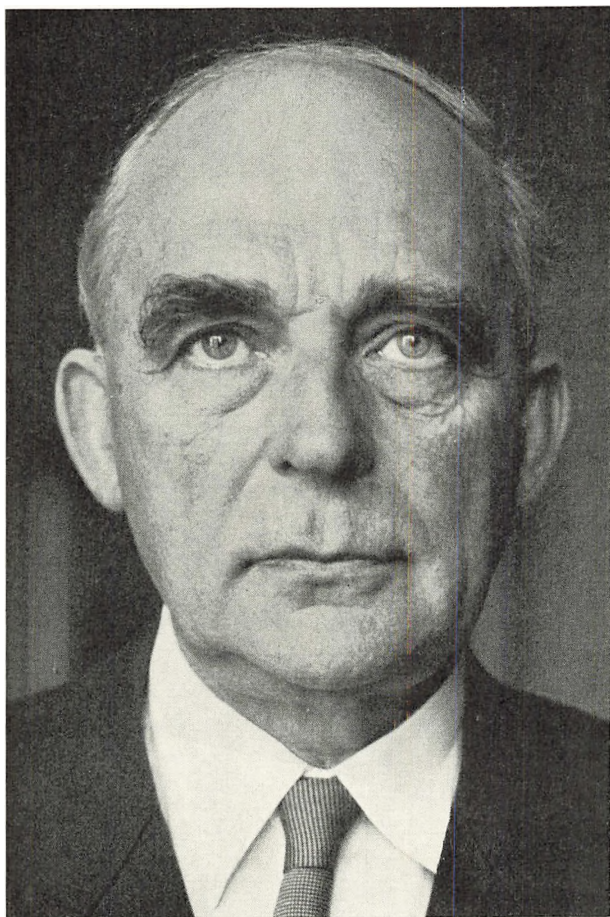
⁴⁾ Om Nečæevs mangeaarige fangenskab i Peter-Pauls-fæstningen, hvor det lykkedes ham at paavirke sine vogtere til at sætte sig i forbindelse med de revolutionære, der ville forsøge at befri ham, se den anonyme artikel: *S. G. Nečæev v Aleksevsksom raveline v 1873–1883 gg*. Byloe, nr. 7. 1906, Peterburg, s. 151–177.

Optrævlingen af *Folkets Justits* og opklaringen af mordet vakte, som tidligere sagt, en umaadelig opsig, som myndighederne udnyttede til at kompromittere den revolutionære bevægelse, hvad der ogsaa til en vis grad lykkedes. Offentliggørelsen af uddrag af *Den revolutionæres Katekismus* med løsenet »den almindelige ødelæggelse« og kravet til den indviede om at staa helt til sagens disposition, paa trods af alle moralske forskrifter, var egnet til at vække et rædslens gys. Pressen bragte hver dag nye enkeltheder, som faa dage efter blev viderebragt i den vesteuropæiske presse, der slog sagen op, saa man maatte tro, at Rusland stod overfor en revolution. Den paastod, landet var dækket af et net af celler, som var parate til at give signalet til den almindelige opstand. Dette gik saa vidt, at de russiske blade blev nødt til at dementere sagens omfang. Særlig de tyske aviser svælgede i sensationerne. *Ostsee-Zeitung*, *Kölnische Zeitung*, *Allgemeine Zeitung*, *Neue Preussische Zeitung* skrev om, hvordan studenterne i Rusland var organiserede i hemmelige selskaber, hvordan de var blevet opfordret til at slutte sig til de talrige røverbander, der fandtes i de russiske skove, hvordan revolutionen skulle finde sted den 19. 2. 1870, dvs. i den allernærmeste fremtid. Det var disse aviser, som Dostoevskij læste i Dresden, og snart efter dukker da ogsaa Nečævs navn op i de notater, han gør til den roman, der skulle komme i *Russkij Vestnik*, foreløbig under titlen »En undergrundsidé til *Russkij Vestnik*«. ¹⁾

¹⁾ Zapisnye tetradi F. M. Dostoevskogo, podgotovka k pečati E. N. Konšinoj. Moskva-Leningrad. 1935, s. 20 og 39.

NEKROLOGER — SELVBIOGRAFIER

PRISAFHANDLINGER

Fredrick Braudt

FRITHIOF BRANDT

23. MAJ 1892 – 20. OKTOBER 1968

Da Frithiof Brandt med udgangen af januar 1958 forlod sin lærestol i filosofi ved Københavns Universitet, havde han beklædt den noget mere end halvdelen af sit liv. Allerede kort før sin tredive års fødselsdag havde han fået sin udnævnelse til professor som sejrherre i en konkurrence, hvori også hans senere kollega Jørgen Jørgensen deltog. Denne blev dog professor fire år senere, og dermed var det firkløver, der i den næste menneskealder skulle lede filosofien og psykologien ved vort universitet, fuldtalligt. Victor Kuhr havde allerede i 1918 efterfulgt Cl. Wilkens, og Edgar Rubin trak sig tilbage fra konkurrencen i 1922, fordi han et par dage før var blevet indstillet til embedet som professor i eksperimentel psykologi efter Alfred Lehmann.

De fire var jo meget forskellige, men supplerede netop derfor hinanden udmærket. Alle var de præget af arven fra Høfding, Kromann og Lehmann, men vi, der i trediverne og fyrrerne studerede hos dem, fik alligevel et sundt indtryk af, hvor forskelligt man kan tage på tingene, selv om man tilhører samme tradition, og hvor stærkt temperament og personlighed kan præge en filosof. Mens Kuhr i kraft af sin uddannelse som klassisk filolog mest tog sig af vor indføring i den græske tankeverden, var Jørgensen den, der åbnede udsigten til samtidens erkendelsesteoretiske strømninger. Rubin var naturligvis først og fremmest vor hovedlærer i psykologi, men vi fik dog hos ham, der havde været lektor i filosofi, før han blev professor, også i høj grad indtrykket af en særegen filosofisk holdning. Frithiof Brandt tog sig af etikken – hans gennemgang af Sidgwick's »Methods of Ethics« var forbilledlig – og af den nyere filosofis historie; Kant og Spinoza stod i mange år på dagsordenen, og det var en grundig oplæring i forståelse af vanskelige tekster og af åndshistoriske sammenhænge, man dør fik.

Frithiof Brandts egen studietid, fra 1910 til 1916, faldt i de sidste år, Harald Høffding virkede som professor. Det er sikkert fra ham, interessen og begejstringen for Spinoza stammer, og Brandt er vel i det hele taget den af Høffdings elever, der i livsholdning og interessefelt stemte bedst overens med mesteren, om end dennes optagethed af religiøse problemer og elevens æstetiske interesse ikke havde modstykker hos den anden. I sin doktorselvbiografi fortæller Brandt, at hans moder, der tidligt var blevet skilt fra faderen, i 1900 giftede sig med sagfører Henning Hansen og flyttede til København. Stedfaderen blev ham »i faders sted«, og det er nok under dennes påvirkning, han efter i 1910 at have taget studentereksamen fra Henrik Madsens skole begyndte at læse jura. Den senere filosofiprofessor Anthon Thomsen, der drev en omfattende manuduktionsvirksomhed til filosofikum, fik ham dog til at følge sin »egentlige lyst« og skifte over til filosofi-studiet. Allerede i 1913 besvarede han prisopgaven i filosofi (Om Schopenhauers erkendelsesteori i dens forhold til Kants) og opnåede accessit – den to år yngre Jørgen Jørgensen fik derimod guldmedalje. 1916 blev han magister med den nyere filosofis historie som hovedfag. Specieafhandlingen behandlede »Den spinozistiske filosofis udviklingshistorie«. Efter et par års manuduktørvirksomhed og en kortere tids løser ansættelse ved Det kgl. Bibliotek fik han mulighed for at opholde sig i Paris et par år (1919–21).

Selv om han nok har nydt de kunstneriske og litterære glæder, Paris også i disse efterkrigsår var så rigt på, må en stor del af tiden dør have været viet studier; Bibliothèque Nationale's læsesal har sikkert været flittigt besøgt, og Brandt har nok delvis levet i det Paris for ca. tre hundrede år siden, hvor munken Mersenne holdt den naturvidenskabelige og filosofiske debats tråde i sin hånd og bl. a. bragte den midaldrende Thomas Hobbes i forbindelse med sin ven Descartes. Ved hjemkomsten var i al fald det værk på over 400 sider om »Den mekaniske naturopfattelse hos Thomas Hobbes«, som Brandt d. 14. februar 1922 forsvarede for doktorgraden, færdigt.

Doktorafhandlingen er et i alle henseender fortrinligt arbejde, der da også, da den i 1928 udsendtes på engelsk, mødte stor anerkendelse i internationale fagkredse; »Revue de Méthaphysique et de Morale« omtalte det f. eks. som »un modèle d'érudition patiente et d'analyse minutieuse«. At det stadig står sig, illustreres af, at forfatteren til en af de nyeste Hobbes-monografier, Richard Peters, der i høj grad

bygger på Brandts resultater, karakteriserer det som »an indispensable classic for all serious students of Hobbes«.

Med udgangspunkt i en detaljeret analyse af en lille naturfilosofisk afhandling, som Hobbesforskeren Ferdinand Tönnies havde aftrykt som appendix til sin udgave af »Elements of Law«, men som ellers var forblevet temmelig upåagtet, rekonstruerer Brandt Hobbes' udviklingsgang som naturfilosof. Det var først og fremmest sanseprocessen, der vakte Hobbes' interesse, men tidligt nåede han frem til sin fundamentale opfattelse af naturen som primært bevægelse og til hævdelser af sansekvaliteternes subjektivitet. Forholdet mellem Hobbes og Descartes, der var præget af gensidig mistillid, udredes med psykologisk finfølelse og stor sans for kronologiske detaljer. Overalt må man beundre Brandts sporsans, den sikkerhed, hvormed han behersker stoffet, den skarpsindighed, hvormed han analyserer de komplicerede tankegange og det jugement, han udviser, når konklusionerne skal drages. Også fremstillingsformen er imponerende, ikke mindst når man erindrer, at det er en ung forskers første større værk, man står overfor. Spændingen holdes vedlige uden kunstige midler, men ved hjælp af forfatterens optagethed af sit emne, så læseren ikke trættes af de ofte lange udredninger. Afhandlingen er klart disponeret, om end de lange kapitler uden underinddeling og de minutøse detailanalyser vanskeliggør overblikket. Sproget er levende og præcist, men stilen har endnu ikke nået den karakteristiske fasthed og klarhed som i senere værker.

Mange af de egenskaber, der præger disputatsen, møder man igen i det næste store værk, bogen om »Den unge Søren Kierkegaard« fra 1929. Men emnet er jo af en helt anden karakter og problemstillingen en væsentligt anden. Det biografiske, der i Hobbes-bogen kun dannede baggrunden for analysen af udviklingen på det rent teoretiske område, træder her i forgrunden. Udgangspunktet er opdagelsen (i efteråret 1927) af, at Henrik Hertz's »Stemninger og Tilstande« fra 1839 er en nøgleroman, hvori den unge Kierkegaard er portrætteret som 'Translatøren', mens andre skikkelser kan identificeres som H. C. Andersen, kritikeren P. L. Møller og juristen og forfatteren P. V. Jacobsen. Brandt går nu videre og argumenterer for, at den kaféklige, de pågældende i romanen siges at tilhøre, har eksisteret i virkeligheden, og at det bekendtskab, Kierkegaard dør har haft med de to sidstnævnte personer, har ligget til grund for, at han

har bygget figurerne Johannes Forførelsen og Assessor Wilhelm i »Enten-Eller« over dem som modeller. Disse antagelser, som der argumenteres indgående for, mødte allerede ved bogens fremkomst en vis kritik og er også senere blevet anfægtet fra anden side. Hvorom alting er, der er i bogen fremdraget en mængde nyt materiale til belysning af S. K.'s liv i 1830-erne, og den er spændende som en kriminalroman.

»Den unge Søren Kierkegaard« fremkaldte ved sin fremkomst en ret omfattende debat. Det samme gælder »Søren Kierkegaard og Pengene«, som Frithiof Brandt sammen med Else Rammel udsendte 1935. Man fandt det fra flere sider upassende at behandle den store tænkers finansielle forhold, måske navnlig at det var en filosofi-professor, der anvendte sine kræfter og sit skarpsind på detaljerede undersøgelser heraf i stedet for at beskæftige sig med hans tanker. Det generede vel også, at resultaterne var så afslørende for den romantiserende opfattelse, som bl. a. Georg Brandes og Troels Lund havde været med til at skabe. Det var nemlig ikke sådan, blev det vist med tørre tal, at den kierkegaardske formues forsvinden i løbet af årene 1838–55 skyldtes store underskud på udgivelsen af bøgerne, udstrakt godgørelse og nægtelse af at tage rente. Kierkegaard brugte ganske simpelt pengene til at leve – og til tider leve flot – for. Bortset fra, at bogen er et metodisk mesterværk, må man give Brandt ret i, at afsløringen af 'mytedannelsen' om den asketiske Kierkegaard var umagen værd, og at resultaterne langt fra er uden betydning for forståelse af tænkerens livsholdning.

Beskæftigelsen med 'det kirkegaardske' fortsatte i de følgende år, ja livet ud. Talrige kronikker, avisartikler og større og mindre tidsskriftartikler blev resultatet, og Brandt gæsteforelæste ved Sorbonne (1938) og andre steder i udlandet om sin store landsmand. Nogle af artiklerne samledes i »Syv Kierkegaard Studier«, der udgaves af Selskabet for Filosofi og Psykologi i anledning af halvfjerdsårsdagen 1962. Her genoptryktes den fine studie over Kierkegaard og Mozarts Don Juan, der først kom i det filosofiske tidsskrift *Theoria* (1935), som Brandt var 'consulting editor' ved, mens en anden vægtig *Theoria*-artikel, den om den store jordrystelse (1949), ikke kom med. I de senere år var det især spørgsmålet om S. K.'s udseende, der optog Brandt. Ud fra nyfundne tegninger og ved fremdragning af beskrivelser fra samtidige advarede han mod at fæste lid til de

stærkt forskønnede portrætter fra fætterens Christian K.'s hånd, der ofte anvendes; Kierkegaard var en grim mand med en uskøn profil og en udtalt rygdefekt – og dette var heller ikke uden betydning for hans livsholdning og tænkning.

En samlet fremstilling af S. K.'s liv og tænkning fra Frithiof Brandts hånd foreligger i en lille bog, som det svenske forlag Natur och Kultur udgav på dansk i 1955, og som senere i udvidet skikkelse oversattes til engelsk, tysk og fransk og blev udgivet på foranledning af Det danske Selskab. Det er en klar og sober oversigt, der giver hovedlinierne i forfatterskabet og i slutningen trækker linierne op til nutidens eksistentialisme. Vægten ligger dog stadig på samspillet mellem liv og tanke. I modsætning til de fleste, der i vore dage interesserer sig for Kierkegaard, var Brandt skeptisk over for den almene bærekraft af hans filosofi; denne måtte ses på baggrund af tænkerens personlighed og livsskæbne. I forordet til den faksimileudgave af manuskripterne til *Diapsalmata*, han besørgede for Det danske Sprog- og Litteraturselskab i 1935, hedder det ligefrem, at »den kierkegaardske problemkreds . . . er så stærkt betinget af hans eget personlige særtilfælde, at man skal se sig vel for, før man tillægger den gyldighed udover hans egen person«. Det kan måske også siges at være karakteristisk, at i det to-binds udvalg af S. K.'s skrifter, som Brandt redigerede for Martins Forlag i 1943, er 'Philosophiske Smuler' og 'Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift' slet ikke repræsenteret. For ham var Kierkegaard i det væsentlige 'Enten-eller's forfatter og stadiernes filosof.

Om end Kierkegaard-studiet optog Frithiof Brandt livet igennem – han arbejdede i sine sidste år på en større afhandling om 'S. K. og Linedanseren', uden at have kræfter til at afslutte den – beskæftigede han sig dog til stadighed med andre ting ved siden af. Først kan her fremhæves hans psykologiske arbejder. Traditionelt hører det til de københavnske filosofiprofessorers pligter at undervise i psykologi, bl. a. til den almindelige filosofiske prøve, og Brandt interesserede sig meget for psykologi. Han havde utvivlsomt også anlæg derfor, navnlig ved sin fine iagttagelses- og analyseevne og sin sans for det menneskelige. Hans mest selvstændige indsats er studierne over »Formkolorism«, et fænomen han selv havde fundet og beskrevet i en bog fra 1958, der skulle have været efterfulgt af endnu et bind. Det drejer sig om en særlig form for synæstesi, hvor farver i forestil-

lingslivet knytter sig til former på lovmæssig vis. Brandt havde fundet tendens hertil i mere eller mindre udstrakt grad hos adskillige personer, og i flere år arbejdede han på Psykologisk Laboratorium med den nærmere udforskning ved hjælp af disse forsøgspersoner.

Den systematiske fremstilling af psykologien, han skrev til brug ved 'filosofikum', forblev desværre en torso. De to udkomne bind (1934, 1950) omfatter det fysiologiske grundlag for sjælelivet og erkendelsen, mens følelses- og handlingslivet skulle have været behandlet i tredje bind. I sit anlæg er værket afhængigt af det, det skulle afløse, Høffdings 'Psykologi', men synspunkterne er søgt bragt up to date ved inddragning navnlig af gestaltpsykologiske opfattelser og resultater. Takket være forfatterens fremstillingsevne og pædagogiske forståelse er det blevet en udmærket lærebog, men nægtes kan det ikke, at der er mange vanskeligheder i det grundlag, den bygger på, som nok ville være kommet endnu tydeligere frem i det tredje bind. At dette aldrig blev skrevet, er vist ingen tilfældighed. Svagheden i det teoretiske grundlag til trods indeholder Brandts 'Psykologi' adskillige udmærkede kapitler, f. eks. om association og reproduktion og om fantasien, og er ved sin balance mellem den klare redegørelse for den eksperimentelle forsknings resultater og det livsnære i de mange belysende eksempler velegnet til at vække interesse for faget hos begyndere.

Frithiof Brandts holdning som psykolog kommer måske klarere end i det store værk frem i det kapitel om 'Strømninger i vor tids psykologi', han skrev til 'Videnskaben i dag', det fortrinlige værk, han sammen med Kaj Linderstrøm-Lang redigerede i 1944. Med al respekt for de bidrag, fysiologien kan yde til forståelsen af sjælelivets grundlag, afviser han den behavioristiske psykologis reduktion af det sjælelige til noget blot fysiologisk og adfærdsmæssigt; bevidstheden er for ham en realitet. Andre retninger i samtidens psykologi som den dynamiske psykologi og gestaltpsykologien er han langt mere positiv overfor, idet han dog hævder, at de, i højere grad end deres tilhængere synes at mene, ligger i forlængelse af og er foregrebet inden for 'den klassiske psykologi'.

Man kan beklage, at Brandt efter disputatsen skrev så lidt filosofi-historie. Dette værk, hans undervisning og de spredte artikler fra de senere år viser tydeligt, hvor meget han havde at give på dette felt. Undertegnede er sikkert ikke den eneste, der har opfordret ham til

at tage den opgave op at skabe afløseren til Høffdings 'Den nyere Filosofis Historie'. Det var ikke, fordi han tvivlede på sine evner, eller fordi opgaven ikke interesserede ham, at han veg tilbage for den; han følte, da han havde nået den modne alder, ganske simpelt, at kræfterne ikke slog til. Han stolede ikke på sit helbred, og med de krav, han stillede til sig selv om korrekthed i detaljer og klarhed og prægnans i fremstillingen, ville det være blevet et kæmpearbejde – endnu større end det havde været for Høffding, der på ufattelig vis havde nået at lære næsten alt, hvad han skrev om i sin filosofihistorie, at kende på første hånd. En mundsmag på, hvad Brandt kunne have ydet, har vi i det bind om 'Den nyere Filosofi', han redigerede for Gyldendals Bibliotek (1930–32); indledningerne til udtogene af Spinoza og Hume er f. eks. mesterlige.

Man kan sige, at Frithiof Brandt, da han havde rundet de halvt hundrede, i stedet for at samle sig om en opgave som denne, valgte at følge sine vidtforgrene humanistiske og litterære interesser. Fra ungdommen, hvor han kom meget sammen med bl. a. Tom Kristensen, følte han sig hjemme i litterære kredse; Johs. V. Jensen var på dette område den beundrede mester, som han gang på gang vendte tilbage til (se f. eks. artiklen om 'Den lange rejse', *Tilskueren* 1939, og hyldesten til 70-års dagen, *Ord och Bild* 1944). Også billedkunst var han en kender og elsker af – herom vidner bogen om billedhuggeren Axel Poulsen (1947) med den træfsikre karakteristik af dennes værker. Han havde således usædvanlige forudsætninger for at løse den næsten uløselige opgave at give en oversigt over det danske åndsliv siden 1900 til Schultz's Danmarkshistorie (1943). På ca. 200 sider behandles her historieforskning og -skrivning, naturvidenskab, arkitektur, maler- og billedhuggerkunst, musik og teater, kirke, skole og presse, samt – i de store midterafsnit: litteraturen. Samtidig som man beundrer den alsidighed, der her lægges for dagen, den evne til fortættet karakteristisk og skønsom vurdering, og det overblik, der ikke lader læseren tabe hovedlinierne af syne, kan man ikke undlade at fremhæve et enkelt afsnit: skildringen af livsanskuelsesdebatten i 1920-erne, som har ligget forfatteren særlig nær. I forlængelse af arbejdet med denne opgave ligger Brandts indsats som dansk redaktør af værket 'Vor Tids Kunst og Digtning i Skandinavien' (1948).

Hvordan han så på den slags opgaver i forhold til sin rolle som filosof, ses af forordet til kapitlet i Danmarkshistorien, hvor det hedder,

at »naar Forfatteren . . . har vovet at paatage sig Opgaven, er det ud fra den Betragtning, at han som Filosof maaske har, eller i hvert Fald burde have, en ret alsidig Orientering i Aandslivet«. Ja, det havde han, og det fandt han naturligt; filosofien var for ham en gren af den humane kultur, der måtte ses i sammenhæng med de andre grene, og som havde sit bidrag at give til forståelse af disse. Og universitetslæreren følte en selvfølgelig pligt til ved siden af sit arbejde på Frue Plads, forelæsningerne for russerne og øvelserne med de fagstuderende, at virke i det nationale åndsliv i videre forstand. Svarende hertil spænder forfatterskabet fra en typisk universitetslærebog som 'Formel logik' (1924) til aforismesamlingerne 'Maximer og sentenser' (1945, 2. udg. 1948) og 'Små prismer' (1962). Logikbogen er et pligtarbejde af den unge professor, aforismerne hjerte-børn, resultater af et livs arbejde med at forme præcise sproglige udtryk for tanken.

Aforismerne viser med deres lidt maliciøse tone en holdning til livet og medmenneskene, som nærmest kan karakteriseres som en kølig, ironisk overbærenhed. Denne holdning mærkedes også i det personlige samvær, navnlig på hans ældre dage, hvor han fra emeritustilværelsens afstand betragtede det akademiske liv og dets agerende med et vist bittert lune. Men også tidligere, da han stod midt i sin universitetslærergerning, fornemmedes trods hans imødekommenhed en vis distance. Som forelæser var han med sit statelige ydre, sin velklingende stemme og sin evne til direkte, prægnant mundtlig fremstilling blandt de bedste, og hans filosofikumkursus var altid velbesøgt. Ved øvelserne med de fagstuderende lagde han vægt på den omhyggelige tekstlæsning og gav derud over ofte selv små exposéer, der placerede teksten og dens tanker i deres idéhistoriske sammenhæng.

Frithiof Brandt dedicerede 'Den unge Søren Kierkegaard' til sin historielærer fra gymnasiet, den fremragende pædagog Th. A. Müller, der 'lærte mig at se'. Ved mindefesten for Harald Høffding karakteriserede han i sin tale denne som 'Læreren og humanisten'. Disse udtryk passer på slående vis på ham selv. For en generation danske filosoffer har han været læreren, der lærte os at se, hvad de store tænkere havde ment, og for en videre kreds humanisten, vejviseren til det menneskelige på alle åndslivets områder.

Mogens Blegvad.

Leigil Nielsen

EIGIL NIELSEN

16. AUGUST 1910 – 8. DECEMBER 1968

Dansk vertebratpalæontologi har mistet en af sine kendte og markante personligheder, afdelingsleder, lektor, dr. phil. Eigil Nielsen.

Eigil Nielsen blev født den 16. august 1910 i København som søn af cand. polyt. Hans Peder Nielsen og hustru Ellen, født Pedersen. Han blev student fra Sorø Akademi i 1929. De år, han tilbragte her, kom til at betyde meget for hans udvikling som naturforsker, og han følte sig livet igennem knyttet til sin gamle skole, hvor hans interesse for de geologiske og palæontologiske studier blev vakt.

Eigil Nielsen blev immatrikuleret ved Københavns universitet i 1929 og gjorde sig tidligt bemærket under studiet af naturfagene. I gymnasiet havde han fattet interesse for brachiopoder, og hans arbejde med denne dyregruppe førte ham i kontakt med vor store echinodermforsker, dr. Th. Mortensen, som blev så interesseret i den ivrige student, at han overlod ham et materiale af slangestjerner til bearbejdelse.

Det er karakteristisk for Eigil Niensens første år ved universitetet, at han med utrolig hast tilegnede sig lærdom. Allerede i 1932 fik han således publiceret sine første videnskabelige arbejder – et om slangestjerner og et om permio-carbone fisk fra Grønland.

Eigil Niensens senere store interesse for fossile vertebrater var inspireret af professor E. A. Stensiö, som på dette tidspunkt var i fuld gang med sine berømte studier over de lavere vertebraters fylogenetiske forhold. Allerede tidligt under sine studier besøgte Eigil Nielsen professor Stensiö på Riksmuseet i Stockholm, og det, at han fik mulighed for at være med i den forskningsgruppe, der voksede op i det frugtbare stockholmske miljø, kom til at præge hele hans senere livsgerning.

Også til Østgrønland nåede Eigil Nielsen under sin studietid. I 1931 og 1932–33 fik han lejlighed til at deltage i dr. Lauge Kochs

ekspeditioner. Han foretog herunder betydningsfulde indsamlinger af fossile vertebrater på de rigt fossilførende lokaliteter.

Sin første sæson tilbragte han fortrinsvis med indsamlinger i devone aflejringer og var her så heldig at finde det første komplette kranietag af den allerede i 1929 opklagede »firbenede fisk«, en overgangsform mellem fisk og padder: *Ichtyostega*, hvoraf en art i 1932 blev navngivet af Säve-Söderberg til ære for Eigil Nielsen (*Ichtyostega eigili*).

Under sin anden Grønlands-færd arbejdede han først og fremmest i Kap Stosch områdets rigt fossilførende trias-aflejringer. Han foretog en minutøs kartering af området og indsamlede i tusindvis af fisk og ammoniter, et materiale, der kom til at danne grundlaget for den forfinede stratigrafiske inddeling af lagserien, som danner baggrunden for hans senere så monumentale videnskabelige publikationer.

Eigil Nielsen vendte flere gange siden tilbage til dette område – den sidste gang i 1967 – og han omfattede denne del af Østgrønland med en næsten barnlig kærlighed. Han gennemtravede alle de dybe kløfter og nøgne rygge, og han samlede så omhyggeligt, at det selv 30 år efter hans besøg i denne arktiske ørken, hvor selv overfladiske spor bevares i decennier, er vanskeligt at finde meget andet end det materiale, der ikke fandt nåde for hans kritiske blik.

Denne anden grønlandsrejse, hvorunder Eigil Nielsen oplevede sin første overvintring (på Eskimonæs), viste ham også som en fremragende ekspeditionsmand – robust og udholdende, det være sig som slædekører eller bjergbestiger – det er ikke for intet, at han i gamle grønlandsberetninger omtales som fluemennesket.

Årene 1933–36 tilbragte Eigil Nielsen dels i Stockholm, dels i København. Han fuldførte sin magisterkonferens i palæo-zoologi i 1935 ved Københavns universitet og afsluttede samme år sin omfattende geologisk-stratigrafiske beskrivelse af Kap Stosch områdets perm- og triasaflejringer. Samtidig arbejdede han intenst med en bearbejdelse af den triassiske fiskefauna.

I 1936 gik turen atter til Østgrønland med Lauge Koch ekspeditionerne, en rejse, der efter planen skulle have været afsluttet i 1937, men som på grund af vanskelige isforhold kom til at strække sig helt til 1938, og som derved direkte fortsatte i deltagelse i den danske nordøstgrønlandsekspedition 1938–39 under Eigil Knuths og Ebbe Muncks ledelse.

Derefter arbejdede Eigil Nielsen flittigt på færdiggørelsen af sit første store værk om triasfisk, et arbejde, der blev trykt som disputats i 1942, og som på 400 sider behandler de to palæonisciform slægter *Glaucolepis* og *Boreosomus*. Dette værk nyder høj anerkendelse, da det giver en langt grundigere og bedre dokumenteret beskrivelse af disse former end noget andet værk. For at klarlægge de finere anatomiske detaljer veg Eigil Nielsen ikke tilbage for at benytte den tidsrøvende serieslibemetode, som var blevet udviklet til fuldkommenhed i Stockholm hos professor Stensiö. I 1949 publicerede Eigil Nielsen et stort arbejde om slægterne *Australosomus* og *Birgeria* med lige så omfattende beskrivelser som i disputatsen. De to arbejder i forening danner i dag hovedgrundlaget for forståelsen af lavere fossile actinopterygier. Eigil Nielsen fortsatte livet igennem sit arbejde med triasfisk, og et omfattende værk om slægten *Bobasatrania* var næsten fuldført ved hans alt for tidlige død og vil kunne publiceres.

Efter verdenskrigens afslutning genoptog Eigil Nielsen sit rejse- og ekspeditionsliv. Allerede i 1946 deltog han således i Grønlands Geologiske Undersøgelses ekspedition til Østgrønland, og i 1947 var han medlem af den danske Peary Land ekspedition.

I 1950 rejste Eigil Nielsen til Himalaya som deltager i den 3. danske centralasiatiske ekspedition. Han fik her mulighed for at foretage indsamlinger af såvel triasfisk som permo-carbone fisk ved siden af en lang række andre objekter.

I 1953 begav Eigil Nielsen sig på en rejse til Sydafrika og Madagascar. Hans hovedformål med rejsen var at samle triasfisk på Madagascar, hvilket også lykkedes ham i rigt mål. En stor oplevelse for ham på denne tur var at se det andet og tredje eksemplar af »den blå fisk«, *Latimeria*, og få lejlighed til at deltage i dissektionen af de to nye, friske eksemplarer.

I 1955 besøgte Eigil Nielsen (udsendt af Grønlands Geologiske Undersøgelse) for første gang Østgrønland sammen med elever, han selv havde uddannet, og han fik her mulighed for i felten at give sine rige erfaringer videre til næste slægtled af vertebratpalæontologer.

I 1960–61 og 1961–62 var Eigil Nielsen leder af de thai-danske præhistoriske ekspeditioner, hvor der især blev tilvejebragt et rigt materiale fra Thailands stenalder.

I 1967 gik hans sidste rejse til Kap Stosch, og vi, der var hans ledsagere, nød megen gavn af hans store viden om dette område,

hvor hver eneste kløft var ham bekendt, og hvor han, trods sit allerede på dette tidspunkt svigtende helbred, anstrengte sig til det yderste for at forøge sine samlinger af triasfisk.

Eigil Nielsen var museumsinspektør ved Mineralogisk Museum fra 1946 og afdelingsleder fra 1958 til sin død. Museets samlinger af vertebrater er gennem denne periode ved Eigil Niensens utrættelige indsamlingsarbejde, og ved bytte med udenlandske museer foretaget på hans initiativ, blevet ganske væsentlig udbygget. Inden for det egentlige Danmarks grænser tog han initiativ til omfattende indsamlinger af moler-forsteninger, et arbejde, der gennem mange år er blevet støttet af Carlsbergfondet. Dette arbejde har medvirket til, at Mineralogisk Museum i dag er i besiddelse af en af de rigeste eocæne fiskefaunaer, der kendes. Museumsleder Breiner Jensens fund af skildpadder i moleret på Fur optog Eigil Nielsen meget, og han publicerede omfattende beskrivelser af disse bemærkelsesværdige fossiler i 1959 og 1964.

Også muscets udstillingssamlinger omfattede Eigil Nielsen med megen interesse og beklagede ofte den alt for ringe plads, der var til rådighed for udstillingen af fossile vertebrater.

Ligesom han gjorde et stort arbejde for at skabe populære udstillinger i museet, gjorde han også et stort arbejde for at arrangere populære museumsforedrag. En stor del af disse foredrag holdt Eigil Nielsen selv. Han havde en sjælden evne til at holde sine tilhørere fangne og at fremstille et indviklet emne på en ligefrem og underholdende måde, hvilket også hans populærvidenskabelige artikler bringer vidnesbyrd om.

I 1957 blev Eigil Nielsen lektor i vertebratpalæontologi. Han var glad for at undervise og blev en højt skattet lærer både ved linieundervisningen og ved den videregående undervisning. De studenter, der specialiserede sig i vertebratpalæontologi, fik en yderst omhyggelig og alsidig uddannelse under hans vejledning, både med hensyn til tekniske metoder og med hensyn til sober, videnskabelig metode.

At studenterne satte pris på Eigil Nielsen, viste de bl. a. ved at vælge ham som æresmedlem af naturhistorikerforeningen NOA ved foreningens 50 års jubilæum. Dette glædede Eigil Nielsen overmåde meget, og han var til sin død en trofast gæst ved NOA's fester, hvor man ofte fejrede hans tilstedeværelse ved at synge en af de fortræffe-

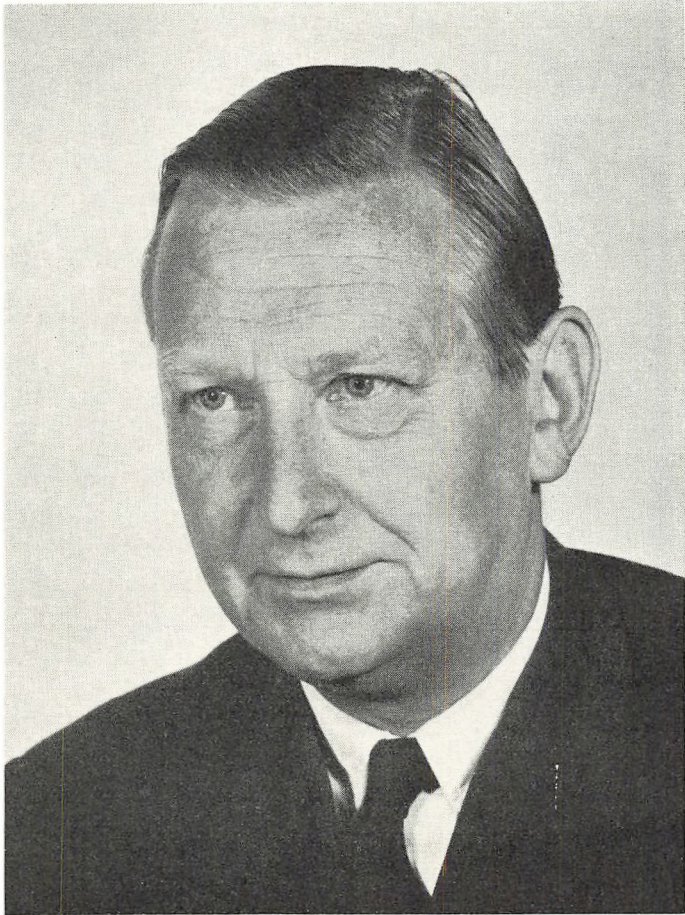
lige viser, som han har forfattet. På linje hermed var hans forhold til de geologistuderendes klub STENO.

Eigil Nielsen deltog ivrigt i det geologiske foreningsliv. Han har således været medlem af Dansk Geologisk Forenings bestyrelse og i en periode foreningens formand. Han deltog altid i Palæontologisk Klubs møder og var igennem mange år klubbens præsident. Han var ivrig for at bevare denne klubs uformelle og fornøjelige foredrags- og diskussionsform, og klubbens store mødeaktivitet gennem de senere år skyldes først og fremmest Eigil Niensens initiativ.

I 1965 blev Eigil Nielsen optaget som medlem af Videnskabernes Selskab. Han deltog hyppigt i selskabets møder, indtil hans svære sygdom overmandede ham.

Eigil Nielsen var en højt begavet forsker, der til det sidste bevarede en intens interesse for sit fag. Han var en stor ynder af at rejse – jo mere primitivt og eventyrligt jo bedre – men fandt sig også vel tilrette blandt kolleger herhjemme. Han vil blive savnet af os alle for sin store hjælpsomhed, menneskelighed og vil også blive husket for sin stimulerende, barokke humor.

Tove Birkelund.

A. Montgomery

EINAR LUNDSGAARD

12. FEBRUAR 1899-18. DECEMBER 1968

Ved Einar Lundsgaards død har Københavns Universitet mistet en af sine fremtrædende repræsentanter. Lundsgaard var lærer i det medicinske studiums centrale fag, fysiologi, og han blev i mange år det medicinske fakultets centrale skikkelse i kraft af sin personligheds styrke. Fag og person udgjorde en bemærkelsesværdig enhed. Lundsgaards fundamentale indsats inden for biologisk forskning vil altid stå som en af de store originale bedrifter i fysiologiens historie.

Lundsgaard blev født i København i 1899 i et lægehjem præget af tidens dannelsesidealer, som han forblev tro imod hele sit liv. Han fik studentereksamen under 1. verdenskrig (1917) og afsluttede sine medicinske studier i 1923 med embedseksamen og udmærkelse.

Nogen vaklen over for valg af fag synes der ikke at have været tale om. Lundsgaard fik allerede i studietiden kontakt med det medicinsk-fysiologiske institut under Valdemar Henriques' ledelse, og hans hele liv udfoldede sig i og omkring denne institution, som han omfattede med den største veneration og respekt. Ikke ubetydelig var den indflydelse, Henriques gennem sin udadledige person kom til at øve på sin elev, Lundsgaard. Faget fysiologi, karakteriseret som det er af en stringent struktur, måtte kalde på de egenskaber, der var nedlagt i Lundsgaard. Han var fremfor alt en skarpsindig analytiker og manglede fuldstændig sans for fabuleringen i forbindelse med videnskabeligt arbejde. Han arbejdede med en ret enkel form for logisk ræsonnement, som han til gengæld benyttede med stor styrke i sit fag, hvad enten det gjaldt hans forskning eller hans indsats som lærer for de medicinske studenter. Denne hans elementære logiske sans virkede tilbage på det fag, han dyrkede, og medicinsk fysiologi blev præget af hans specielle stringens. På denne måde er faget her i landet fremtrådt med et ansigt, der på visse punkter ad-

skiller sig fra fagets fremtræden i andre lande. Det vil gennem Lundsgaards elever endnu i nogen tid være præget af den Lundsgaard'ske skole med dens stærke understregning af ræsonnementernes kvantitative side.

Lundsgaard var ganske uinteressert i iagttagelser for iagttagelsernes skyld, han ledte efter problemer og opdagelser, der indeholdt muligheder for omfattende generaliseringer – og han var som bekendt heldig på dette punkt. Han gjorde i sit liv vel 2–3 virkelig fundamentale iagttagelser, og han nåede således mere, end mangan måske mere produktiv videnskabsmand kan forvente. At hans væsentligste iagttagelser skete tidligt i hans løbebane, kan konstateres, men er for så vidt betydningsløst i en større sammenhæng.

Lundsgaard opnåede allerede i sin assistenttid at blive »berømt«, da han som 30-årig analyserede en original eksperimentel iagttagelse så skarpsindigt, at han med et slag ændrede opfattelsen af de energetiske forhold ved musklernes kontraktion. Tidens store navne, A. V. Hill og Otto Meyerhof, havde – syntes det – overbevisende placeret mælkesyre-dannelse som den centrale kemiske reaktion under muskelkontraktionen. Lundsgaards forsøg med jod-eddikesyre-forgiftede anaerobe muskler demonstrerede, at kontraktionen forløb uændret et stykke tid uden dannelse af mælkesyre.

Det væsentlige var imidlertid ikke iagttagelsen, men analysen af den, hvor Lundsgaard baseret på et vidtgående, logisk konsistent ræsonnement postulerede, at mælkesyredannelsen normalt var en restitutionsproces, som drev resyntesen af den energirige fosfat-forbindelse, kreatinfosfat, der placeredes som musklens egentlige energileverandør. Han fattede fænomenet energetisk koblede reaktioner og startede den udvikling, der i 1941 ledte til Lipmanns formulering af den energirige fosfatbinding (se Kalckar: Lipmann and the squiggle, *Current Aspects of Biochem. Energetics*, 1966).

For den, der vil lære Lundsgaards analytiske styrke at kende, gives der næppe nogen bedre kilde end en omtrent glemte artikel i »Hospitalstidende«, 1932, hvor han giver sin danske læser indblik i sine tankeprocesser omkring det, der af A. V. Hill blev betegnet som en revolution i muskelfysiologien.

Lundsgaards anden store indsats lå inden for insulinforskningen, hvor han i 1939 postulerede, at insulin måtte udøve sin virkning i muskelcellemembranen – et synspunkt, der først for alvor slog

igennem omkring 1950, hvor Lundsgaards tydning blev almindelig accepteret.

Hans studier over leverens rolle i det intermediære stofskifte er også af betydelig værdi. Han erkendte, at den primære alkoholoridation foregår i leveren og leverede sammen med Blixencrone-Møller og andre medarbejdere betydningsfulde kvantitative bidrag til forståelsen af ketonstofskiftet.

I 1950 publicerede Lundsgaard sin vigtige opdagelse af, at det oxidative stofskifte i den isolerede, perfunderede lever, faldt til ca. halvdelen af normalværdien, men at perfusion via tværribbet muskulatur kunne retablere iltforbruget. Disse fund åbnede et nyt forskningsområde, der især blev udviklet af Irving B. Fritz, der havde arbejdet i Lundsgaards laboratorium.

Udover disse ganske summarisk nævnte undersøgelser foreligger der fra Lundsgaard en lang række studier over andre sider af det intermediære stofskifte, et forskningsfelt han forblev tro imod, og hvor han for altid vil stå som en af de store særprægede personligheder.

Lundsgaard ejede en egen urokkelighed, der lod ham gå gennem tilværelsen med dens banale krav om stadig produktivitet, uden at han på noget tidspunkt lod sig tilskynde til at arbejde med emner for at kunne dokumentere produktivitet. Da han i sine senere år ikke var tilfreds med sine ideer, opgav han at kæmpe den formentlig futile strid med eksperimentet. Han var på denne måde tro imod sin natur og udviste en ærlighed, der virkede ansporende og rensende på hans nærmeste medarbejdere.

Lundsgaard virkede som lærer ved det eksempel, han gav gennem sin egen forskningsindsats, der i sjælden grad hvilede på hans eget tankearbejde. Om forskning er noget, der kan læres, ville han vel have besvaret benægtende. Selvstændighed og egen bæredygtighed var for ham fundamentale betingelser i det arbejde. Nogle følte derfor, at han svigtede dem som lærer, andre har uden tvivl i særlig grad trivedes i dette miljø, hvor friheden til at handle og tænke var fuldstændig. I denne henseende var forskningsmiljøet omkring Einar Lundsgaard uerstatteligt. Han ville have været komplet uforstående over for aktuelle tendenser til at fremtvinge en opdeling af laboratorierne i definerede forskergrupper, dertil ville dette for meget stride imod hans syn på videnskabelig erkendelse, som han nok betragtede

som født af personligheder, i frihed. Han brugte i sine senere år ofte udtrykket »après moi le déluge« som udtryk for sin velkendte og velerkendte konservatisme og udtrykte med disse ord en fremmedhed over for tendenser til at ville forcere videnskabelig erkendelse.

Han var som lærer for de medicinske studenter værdsat for sit mådehold. Han var klar over – og handlede derefter – at hovedparten af studenterne ikke skulle være fagfysiologer og ønskede mest af alt at bruge sin undervisning til at give de fremtidige læger et indtryk af, hvordan naturvidenskabelig erkendelse erhverves. Hans fremstillingsform, skriftlig og mundtlig, var præget af hans intelligens, krydret med en fin humoristisk sans.

Lundsgaard tjente loyalt Københavns Universitet gennem sin 33-årige embedsperiode som professor, fra 1934 til 1967. Han var medlem af konsistorium fra 1941–1964 og var prorektor i 1948–49. Som formand for stipendieudvalget fra 1956 udførte han et stort uegennyttigt arbejde for de studerende, som han havde et godt forhold til, trods en altid markeret distance, der gav hans person både fornemhed og autoritet. Leslen for popularitet, imod hvad hans natur bød ham, forekom ikke.

Lundsgaard fremtrådte som en ægte nutidig repræsentant for en stoisk livsholdning. Han synes at have avet sine emotioner så meget, at det virkede, som om en intellektuel forståelse af begivenhedernes indre mekanik fik ham til enten at betragte dem med mild undren eller acceptere dem som uundgåelige. Han var demokrat i den forstand, at han lod sig påvirke af gennemtænkte argumenter. En samtale med ham var derfor altid krævende. På den anden side lønnes anstrengelserne ved, at Lundsgaard ofte gav efter for argumenternes vægt.

Lundsgaard modtog talrige videnskabelige anerkendelser i sit liv. 1937 inviteredes Lundsgaard til at holde Harvey Lecture om sine muskel-fysiologiske undersøgelser. I 1960 modtog han Thunberg medaljen, i 1964 Anders Jahre Prisen. Han var æresdoktor ved universiteterne i Montreal og Paris og var medlem af Videnskabernes Selskab fra 1938.

I den bemærkelsesværdige række af fysiologer i det medicinske fakultet, Panum, Bohr og Henriques, står Lundsgaard som de øvriges ligemand – såvel i tankens styrke som i personens uangribelighed – og det var et af de mål, han stræbte efter.

Christian Crone.

Ph/Sykes.

POVL HYLLESTED

14. MARTS 1911 - 28. JANUAR 1969

Med professor Hyllesteds død har en rig og højt skattet virksomhed i videnskabens og undervisningens tjeneste fået en brat og altfor tidlig afslutning. Tabet er smerteligt, ikke mindst for universitetet. Allerede i gymnasieårene viste han sin interesse for videregående sproglige studier, bl. a. ved at følge universitetsundervisningen i italiensk. Han blev nysproglig student fra Metropolitanskolen i 1929 og blev cand. mag. med udmærkelse (fransk og tysk) i 1935. Hans beherskelse af sine fag kom særlig til syne, da en eksaminerende professor ved en misforståelse havde forberedt en tekst, som kandidaten ikke havde opgivet, men for ikke at bringe eksaminator i vanskelighed tilbød Hyllested at ekstemporere, uden at der derved blev rokket ved det glansfulde resultat. Mere bemærkelsesværdigt var det dog, at topkaraktereren også faldt i specialet, de filologisk-historiske fags fornemste middel til at prøve studenternes selvstændighed (emnet var infinitiven i fransk, og besvarelsen havde også taget italienske fænomener op til behandling). Han kunde uden ringeste tvivl have skænket os en rig og dybtgående videnskabelig produktion. Når han valgte undervisningen, kan man kun glæde sig over, at en mand med hans standard har fundet rig anledning til at virke for sprogstudiernes trivsel også uden for universitetet, således især i gymnasieskolen og ved Danmarks Lærerhøjskole. Ved universitetet blev han ansat som undervisningsassistent i 1943, som lektor i 1951. Hans undervisning (der særlig omfattede grammatik, oldfransk og sproghistorie) var på højeste videnskabelige niveau, og siden sin ansættelse som lektor deltog han på uvurderlig vis ved skoleembedseksamen. Han var omhyggelig og opfindsom med udvælgelsen af velegnede opgaver til den skriftlige eksamen, og hans mundtlige eksaminationer var præget af rolig klarhed; af hensyn til den særlige psykiske atmosfære ved disse lejligheder holdt han igen på sin veludviklede ironiske sans, der ellers

kunde forskrække mennesker, der ikke endnu havde forstået, at den stod så nær ved humor, som ironi overhovedet kan være: en velformet *sailie* kunde ofte bakkes op af en hjertelig latter. Sammen med sin franske frue tog han levende del i de aktiviteter, der udfoldedes af de franskstuderendes forening »Le coq« (de blev begge æresmedlemmer). Det var en hæder for universitetet, at så mange institutioner havde bud efter hans sagkundskab, men det var også en glæde for os, at han i de senere år kunde afvikle de fleste af sine hverv. Da han i 1966 blev udnævnt til professor ved Danmarks Lærerhøjskole, syntes der at ligge en lang række lykkelige arbejdsår foran ham, koncentreret om een stor opgave. Universitetet ønskede dog ikke at undvære ham, og endnu i eksamensterminen januar 1969 virkede han med sit gamle humør og med fuld *vigueur*. Så meget mere ufatteligt var budskabet om, at denne fremragende filolog og lærer, der samtidig var et levende menneske, pludselig ikke mere var blandt os. Hans kolleger og hans elever vil savne ham dybt og ære hans minde.

H. Sten.

Paul P. Allen

DORUS THUE POULSEN

10. JULI 1915 - 14. JULI 1969

Thue Poulsen blev 54 år. Han bestod den lægevidenskabelige embedseksamen ved Københavns universitet sommeren 1941 (223 $\frac{1}{3}$ points).

Han erhvervede 1957 den medicinske doktorgrad ved samme universitet. Han var overlæge ved Rigshospitalets thoraxkirurgiske afdeling – og lektor i kirurgi.

Thue Poulsen havde en særdeles god kirurgisk uddannelse, der i de senere år lå på det thoraxkirurgiske område. 1949–1952 var han 2. reservekirurg på Københavns Amts Sygehus i Gentofte, afdeling A, 1953–1958 1. reservekirurg på samme sygehus' afdelinger A og R. 1958 blev han assisterende overlæge på Rigshospitalets thoraxkirurgiske afdeling R. Han foretog flere studierejser (almen kirurgi, thoraxkirurgi, karkirurgi), senest 1963 til USA. 1960 var han visiting lecturer i Skotland. Han fik specialistanerkendelse i kirurgi i 1955 og samme år i thoraxkirurgi.

Thue Poulsens videnskabelige produktion omfatter arbejder inden for thoraxkirurgien samt en gruppe andre arbejder, hvortil disputatsen hører.

Disputatsen (1957) handler om CO₂'s anæstiserende og lungeoedemfremkaldende virkning. I grundige undersøgelser med god metodik og god litteraturbedømmelse fremlægges resultaterne med gode og let forståelige konklusioner.

Andre arbejder om anæstesi er solide og velskrevne.

Thue Poulsen har publiceret en lang række thoraxkirurgiske arbejder – særlig om kliniske emner. Arbejderne er værdifulde. Specielt kan fremhæves artiklerne om spontan pneumothorax, mesothelioma pleurae og et større arbejde om traumatiske thoraxlidelser. Han har også arbejdet i et team-arbejde inden for den eksperimentelle kirurgi – dels vedr. atrieseptumdefekter og dels vedr. sammenligning

mellem forskellige hjertelungemaskiner for hjertekirurgiske indgreb på mennesker.

Karkirurgien havde også hans store interesse og en række karkirurgiske artikler foreligger fra hans hånd. De er præget af hans søbre dømmekraft, spec. inden for kliniken.

I 1968 deltog Thue Poulsen som ansøger til et professorat i kirurgi. Han betegnedes som kvalificeret til en sådan stilling, idet det bl.a. fremhævedes, at hans videnskabelige aktivitet var vedligeholdt indtil de seneste år.

Som menneske og kollega var Thue Poulsen særdeles retlinet og ærlig. Selvom han var meget beskeden – besad han dog på en stilfærdig måde sine meningers mod. Han havde en overordentlig hyggelig omgangstone og havde megen humoristisk sans. Han var utvivlsomt den læge på afd. R., der var mest afholdt både af læger og sygeplejersker.

Fr. Therkelsen.

J. R. Christensen

JENS ANTON CHRISTIANSEN

6. SEPTEMBER 1888–28. JULI 1969

Professor J. A. Christiansen blev født i Vejle den 6. september 1888. Hans forældre var Købmand Fr. Christiansen og hustru Helvig, f. Nielsen. Den elementære skoleundervisning foregik ved Vejle Latin- og Realskole, og denne afsluttedes i 1904 med en præliminæreksamen. I 1906 blev han student fra samme skole, hvorefter han påbegyndte et fabriksingeniør-studium ved den Polytekniske Lærestalt i København. I januar 1911 blev han polyteknisk kandidat med udmærkelse.

Professor Christiansen blev straks ansat på Carlsberg Laboratoriets kemiske afdeling, hvori han under Professor S. P. L. Sørensens inspirerende ledelse blev introduceret til den fysiske kemi, den disciplin indenfor hvilken han skulle yde sit livsværk. Det første videnskabelige problem, han her arbejdede med, nemlig udarbejdelse af en metode til bestemmelse af æggehvideopløsningers osmotiske tryk, førte endog til en livslang beskæftigelse med osmotiske fænomener.

I februar 1915 flyttede Christiansen imidlertid over til Universitetets daværende laboratorium for kemi beliggende på Nørrevold. Som ung assistent under Professor Biilmann begyndte han at arbejde med fremstillingen af methylalkohol ud fra kulilte og brint. Dette arbejde kronedes i 1917 med et resultat, idet det blev fundet, at reaktionen $2\text{CH}_3\text{OH} \rightarrow \text{CH}_3\text{OCHO} + 2\text{H}_2$ der foregår, når methylalkohol ledes over opvarmet kobber, kunne vendes om. Ved at kombinere denne proces med reaktionen $\text{CO} + \text{CH}_3\text{OH} \rightarrow \text{CH}_3\text{OCHO}$ var det derfor muligt teknisk at fremstille methylalkohol. Denne metode blev patenteret i 1918.

Dette arbejde bevirkede, at Christiansen påbegyndte dels et teoretisk studium af reaktionskinetik og dels en eksperimentel undersøgelse af karbonylchlorids termiske dissociation. Disse undersøgelser resulterede i afhandlingen: »Reaktionskinetiske Studier«, som i 1921 blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad. Et afsnit af disputatsen

havde tidligere været offentliggjort (1919) i Det Kgl. Danske Videnskaberne Selskabs math.-fysiske meddelelser, nemlig: »On the Reaction between Hydrogen and Bromine«. Siden dette arbejde nok er Professor Christiansens mest berømte, skal det her omtales lidt nærmere.

Bodenstein og Lind havde i 1907 eksperimentelt undersøgt reaktionskinetiken for dannelsen af brombrinte, ud fra brom og brint. Deres hastighedsudtryk var imidlertid meget kompliceret og lod sig ikke forklare ud fra elementære kinetiske overvejelser. Christiansen indså nu, at man ved at opstille en lukket følge af konsekutive elementar-reaktioner kunne udlede det af Bodenstein og Lind på eksperimentelt grundlag fundne udtryk. Disse tanker førte derfor logisk Christiansen til at indføre begrebet »kædereaktioner« og knytte den matematiske beskrivelse af sådanne processer sammen med et stationaritetsprincip. Ved disse metoder og resultater placerede Christiansen sig med ét slag i frontlinien indenfor den reaktionskinetiske disciplin. Nævnes bør det også, at disputatsen som en nydannelse fremsatte den nu overalt anerkendte forklaring på eksistensen af unimolekylære reaktioner.

I forsommeren 1921 havde Christiansen foretaget en kortere studierejse over Hannover–Paris til London, og ved hjemkomsten blev han udnævnt til Lektor i Kemi ved Københavns Universitet. I foråret 1931 blev han ekstraordinær Docent ved Universitetet og overtog endelig i efteråret 1931 det efter Professor Julius Petersens død ledigtblevne professorat i Kemi ved Københavns Universitet. Stillingen som Universitetsprofessor medførte tillige, at Christiansen tiltrådte som bestyrer af den Polytekniske Lærestalts kemiske laboratorium.

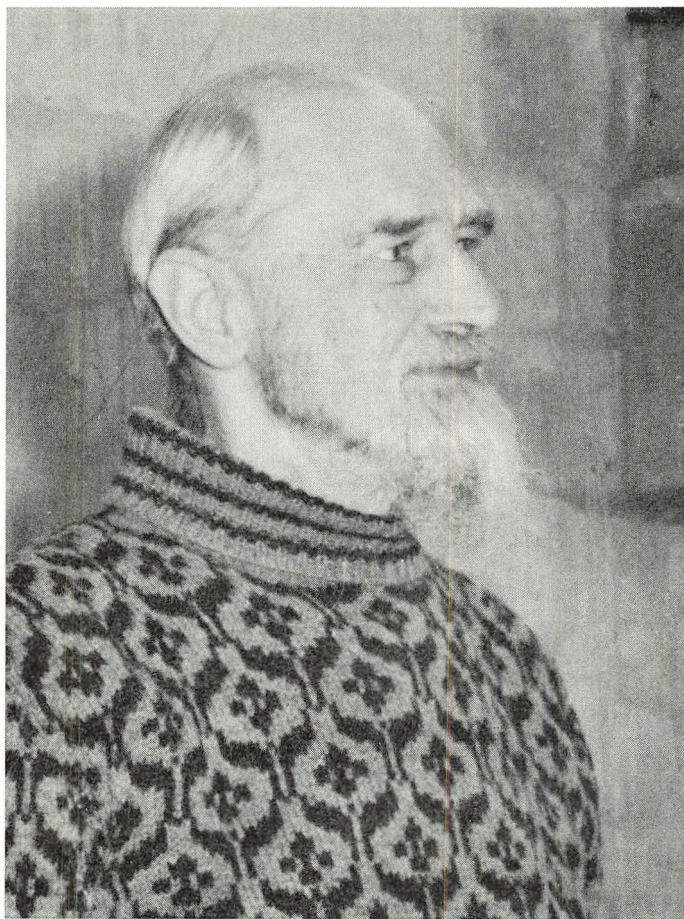
Som naturligt var det i første række kinetiske problemer, den nye professor dyrkede – her kan f.eks. nævnes, at han i 1934 sammen med Inger Wulff foretog en teoretisk og eksperimentel beskrivelse af Liesegang ringe. Dette stadigt diskuterede fænomen fik Christiansen til at beskæftige sig med periodiske og oscillerende reaktioner i almindelighed, en interesse der i mange år senere igen blev inspirerende for videre arbejder. Disse års opnåede resultater og teorier kronedes med den store oversigtsartikel omhandlende reaktionskinetiske metoder og teorier, der i 1941 udkom i Handbuch der Katalyse. Den endelige fremstilling af Professor Christiansens metode kom dog først i »Advances in Catalysis« i 1953.

I 1948 ombyttede Christiansen bestyrerposten ved Lærestaltens kemiske laboratorium A med den ved Professor Brøndstedts død ledigblevne bestyrerpost ved Københavns Universitets Fysisk Kemisk Institut. Videnskabeligt blev de følgende år nu især præget af undersøgelsen af enzymkatalyserede reaktioner. Som et eksempel blandt mange kan nævnes rørsukkerets enzymatiske inversion, et problem der vel forblev uløst, men som der stadig arbejdes med på Institutet. Men interesserne forgrenede sig, dels i biokemisk og dels i biologisk retning; f.eks. kan undersøgelserne over hyaluronsyrens opførsel og molekylvægt nævnes. Den sidste problemkreds, Christiansen arbejdede med, omhandlede visse ringsluttede forbindelsers konformation, et arbejde Christiansen fortsatte med langt ind i sit otium.

I 1955–56 var Christiansen Universitetets prorektor, og med Rektor H. M. Hansens død i samme periode kom en stor arbejdsbyrde til at hvile på hans skuldre. Som formand for den danske redaktionskomité for *Acta Chemica Scandinavica* fra dets start i 1947 til hans afgang fra redaktionskomiteen i 1963 var han ansvarlig for det videnskabelige niveau af næsten al den danske kemi, der blev publiceret i nævnte tidsrum. Overrækkelsen af Ørsted Medaljen i 1959 genspejlede da udadtil den status, Professor Christiansen gennem et langt liv havde opnået i dansk kemisk videnskab.

Det er vel tvivlsomt, om Christiansen i egentligste forstand efterlader sig elever. Dertil var han nok for meget af en énspændernatur. Den klassiske fysiske kemi og reaktionskinetiken var de felter, hvori han følte sig suveræn. Men han kom til at virke i en udpræget brydningstid mellem gammelt og nyt, og hans metoder og synspunkter, forankrede som de var i den klassiske tradition, kunne derfor let i hans senere år komme til at virke ude af trit med udviklingen ude i verden. Hans klassiske reaktionskinetiske arbejder vil imidlertid i lang tid fremover blive studerede og citerede og vil bevare hans navn i videnskabens historie.

C. J. Ballhausen.

John. J. J. J.

JØRGEN JØRGENSEN

1. APRIL 1894–30. JULI 1969

Ved professor Jørgen Jørgensens død har dansk og international videnskab og filosofi og dansk kulturliv mistet en af sine mest markante skikkelser. Jørgen Jørgensen var ikke nogen filosofisk *Simon Stylites*. Hans levende og dynamiske personlighed kunne ikke trives i en abstrakt og verdensfjern filosofisk himmel. Et æstetiserende teoretisk syn på verden var ham ikke nok. Han forsøgte med de intellektuelle redskaber og den omfattende viden, der stod til hans rådighed, og under stærk indflydelse af sit forbillede fra tyverne og trediverne, Bertrand Russell, at gribe ind i den foreliggende sociale verden for at yde bidrag til løsning af dens problemer. Allerede i begyndelsen af trediverne deltog han i den aktuelle social-politiske debat med et forbavsende mod og en usædvanlig indsigt i de emner, han tog fat på. Under indtryk af krigen og dens følger gjorde han sig i fyrreerne mere og mere til talsmand for de socialistiske lande, navnlig Sovjetunionen, som han uanfægtet af tidens omskiftelser bevarede sine venskabelige følelser overfor. Tilhænger af den dialektiske materialisme blev han dog aldrig.

Jørgen Jørgensen hadede fraser, letkøbt argumentation og sjusket sprogbrug og stillede i det hele taget meget strenge krav til sine elever, sine medarbejdere og sig selv. Hans logiske kraft, der kunne lamme både modstander, ven og elev, var forbundet med et hang til melankoli og ærgrelse over, at hans forventninger ikke blev opfyldt eller hans idealer ikke virkeliggjort. Han selv var et pligtmenneske, hvis livsførelse syntes at stå under det kategoriske imperativs kontrol. Men samtidig nærede han en dyb respekt for livets realiteter, som indtog en dominerende plads i de overvejelser, der førte til hans beslutninger. Jørgen Jørgensen udstrålede både *fortitudo* og *clementia*, der på forunderlig måde var forbundet i hans komplekse personlighed.

I sine første studieår stod Jørgen Jørgensen, især vejledet af Harald Høffding, under indflydelse af nykantianismen. I 1918, da han påbegyndte det filosofiske studium, var han stærkt optaget af de impulser, der udgik fra Marburgerskolen, og talte i ungdommelig begejstring og i tilknytning til Hermann Cohen om det gentagne og metodiske arbejde for virkeliggørelsen af de filosofiske ideer, om intellektets væsen og kraft og om dets gentagne og kontinuerlige gåen ud over sig selv i en evig *Excelsior*.

Selv om Jørgensens åndelige udvikling i tyverne og trediverne væsentligt blev bestemt af tænkere af en anden type, navnlig Bertrand Russell og A. N. Whitehead, så levede de nykantianske ideer i lutret form dog videre i hans berømte »Filosofiske Forelæsninger som Indledning til videnskabelige Studier«, der i 1926/27 medførte en epokegørende fornyelse af den dengang lidt mosgroede filosofikuminstitution.

Inden denne litterære og pædagogiske bedrift havde den unge filosof ved sin meget fyldige og lærde besvarelse af en af *Det kongelige danske Videnskabernes Selskab* stillet prisopgave placeret sig så smukt og så fornyende i dansk videnskab og filosofi, at han ved ansøgningen om det efter professor C. N. Starcke ledigtblevne professorat blev den foretrukne, således at han allerede den 1. juli 1926 kunne tiltræde embedet som professor i filosofi ved Københavns universitet.

Her levede og arbejdede han indtil sin afgang i 1964 som forsker og pædagog og udviklede i nær kontakt med en række fremtrædende danske og udenlandske videnskabsmænd og filosoffer et encyklopædisk syn på tilværelsen, der formentlig er unikt i filosofiens historie. Begyndelsen hertil blev gjort med den prisbelønnede besvarelse, der oversat til engelsk i 1931 blev publiceret under titlen: »A Treatise of Formal Logic, its Evolution and Main Branches, with its Relations to Mathematics, and Philosophy« (3 volumes).

1951 fulgte »The Development of Logical Empiricism« – en let bearbejdet oversættelse af »Den logiske Empirismes Udvikling«, i Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af hans Majestæt Kongens fødselsdag 11. marts 1948 – der blev publiceret i Volume II af *International Encyclopedia of Unified Science*. Denne publikation dannede fortsættelsen af *Library of Unified Science* (1938) og *Einheitswissenschaft*, som Jørgen Jørgensen allerede 1934 var medudgiver af, ligesom han var medlem af organisationskomiteen for

International Encyclopedia of Unified Science. I det hele taget stod Jørgensen i årene før krigen i levende kontakt med de fremtrædende filosoffer, der direkte eller indirekte var udgået fra Wienerkredsen, Berlinergruppen og Lwow-Warszawaskolen. I samme periode fik hans samtaler med Niels Bohr, Edgar Rubin og Alf Ross stor betydning for udviklingen af hans erkendelsesteoretiske ideer.

For at henlede ikke-skandinaviske filosofers opmærksomhed på Jørgensens dansksprogede bidrag til en *Encyclopedia of Unified Science* skrev Otto Neurath i 1938 som bidrag til et *Symposium of Unified Science*. Edited by the International Institute for the Unity of Science om hans aktivitet som encyclopædist og pædagog i en lille afhandling med titlen »Encyclopedism as a Pedagogical Aim: a Danish Approach«. Neurath gør her, hvor han især har »Filosofiske Forelæsnings som Indledning til videnskabelige Studier« for øje, opmærksom på et træk, som mere end én gang træffes hos danske tænkere, f.eks. hos H. C. Ørsted: en vis versalitet, ja endog en vis eventyrlysten ånd, der er kombineret med en nøgtern dømmekraft og streng intellektuel disciplin. En svag genklang af den ørstedeske ånd genfinder han i Jørgensens anti-romantiske og empirisk orienterede videnskabelighed.

En sådan iagttagelse er formentlig korrekt. Tanken om en enhedsvidenskab var i den kontinentale filosofi typisk forbundet med ideen om en intellektuel udvikling. Dette gælder i særdeleshed i den tyske filosofi fra Leibniz til Hegel. Samme idé bringes til udtryk i Cohens kontinuitetsprincip og lære om »ideerne«, der var en væsentlig inspirationskilde for Jørgensen i hans første studieår. På den anden side havde han sandt at sige ikke meget til overs for den såkaldte tyske spekulation, hvis påstande han stort set fandt ganske fantastiske og i strid med virkeligheden.

I en kritisk kommentar til min lille afhandling, »Jørgen Jørgensen and the Grammar of Science«, skriver han den 4. august 1964, »at jeg tror, De har ramt noget væsentligt i Jørgensens tankegang, når De fremhæver sammenhængen mellem hans tendens til empirisme og enhedsvidenskab (eller hans monistiske empirisme). Men dette er langt fra udtømmende. I hans ungdom spillede hans antireligiøsitet en afgørende rolle, og det er vel den der har motiveret hans antimetafysiske holdning og hans stærke vedhængen ved empirismen (ctr. spekulationen). Og når denne antireligiøsitet ikke mere gør sig så

stærkt gældende er det ingeniørlunde, fordi han er blevet religiøs med årene, men derimod fordi denne sag helt har mistet ethvert fnug af personlig interesse for ham (han *gider* ikke tærseke langhalm på det mere)«.

I lyset af denne antireligiøse trosbekendelse er det interessant at læse, hvad han skriver om betingelserne for overbevisninger og tro i sit sidste store bidrag til en enhedsvidenskab: »Psykologi på biologisk grundlag« (1942–46). Han fremhæver her, at iagttagelser af de fænomener eller genstande, som troen angår, normalt fremkalder tro på deres realitet og på sandheden af de sætninger, der beskriver dem, og at denne metode i forbindelse med den logiske deduktion er den eneste anerkendte til frembringelse af overbevisninger inden for videnskaberne. Denne metode udvikles imidlertid stadig ved opdagelse af flere og flere fejlkilder og opfindelser af midler til at undgå dem.

Vi har her ikke blot en bekendelse til empirismen, men også til det dynamiske synspunkt, som Jørgensen fremsatte i sine »Forelæsninger« fra 1926/27, og som Otto Neurath anså for kernen i de enhedsvidenskabelige bestræbelser, der resulterede i Jørgensens »grammar of science«. Det var netop karakteristisk for Jørgensen, at hans enhedsbestræbelser ikke medførte nogen systemdannelse, men at han i hele sit liv som forsker forblev åben over for nye kendsgerninger og nye synspunkter. De principper, som han lagde til grund for sin encyclopædiske videnskabernes grammatik, var synspunkter, der så at sige var ekstraheret af de forskellige fagvidenskaber under stadig hensyntagen til stedfindende ændringer i deres grundlag.

I den enhedsvidenskabelige struktur, som Jørgensen præsenterede i sine »Filosofiske Forelæsninger« fra 1926/27, byggede han på sådanne aprioriske principper som kausalprincippet, influensprincippet, legalprincippet, simpelhedsprincippet og induktionsprincippet. Hertil føjede han endnu et princip, der så at sige *potentialiteter* berøvede de nævnte principper deres aprioriske karakter, nemlig det dynamiske princip, der kan kaldes de successive approksimationers princip.

I det ovenfor citerede brev bemærker Jørgensen: »Angående ideen om videnskaberne som en successiv approksimation til »sandheden« tror han, at den nærmest skyldes N. E. Nørlund, – men iøvrigt lå den jo i luften og havde bl.a. fundet ét udtryk i Marburgerskolens op-

fattelse af »Empfindungen« som stillere af opgaver, hvis løsning lå uendeligt fjernt, men blev reguleret ved »ideerne« (. . . en betragtning, som vel nok er foregrebet af Kant)«. I øvrigt henviste Jørgensen i sine fagfilosofiske øvelser i fyrrerne ofte til Nørlunds videnskabsfilosofiske betragtninger.

Både i første og anden udgave af »Filosofiske Forelæsninger« lagde han selvfølgelig stor vægt på at få de studerende til at forstå, at videnskabens værdi ikke beror på, at den giver os den absolutte sandhed om den verden, vi lever i, men på, at den giver os den på ethvert trin af udviklingen bedst mulige approksimation dertil. I sine filosofikumforelæsninger forkyndte Jørgensen dette budskab med dæmpet røst, enstonig stemmeføring og en vis alvor, dog uden patos. Nogen blændende forelæser var Jørgensen ikke, men paradoksalt nok var han en fremragende pædagog. Enhver redebon tilhører blev i løbet af kort tid fængslet af fremstillingens lysende klarhed, overlegne logik og uovertrufne redelighed.

I hele sin forskertilværelse forblev Jørgensen tro mod sin monistiske empirisme og dens dynamiske grundprincip, selv om han i slutningen af trediverne og i begyndelsen af fyrrerne i et vist omfang ændrede signaler. Dette hang bl.a. sammen med, at der i de diskussioner, der gik forud for den såkaldte »store universitetsbetænkning« (ca. 1940), var udtrykt ønske om, at de filosofiske professorers pensum blev mere ensartet, sådan at andre professorer altid kunne vide, hvad deres studenter havde lært til filosofikum og derfor kunne forudsætte kendt af dem. For at foregribe langstrakte diskussioner herom ændrede Jørgensen på eget initiativ og uden at tale derom til nogensomhelst sit pensum, således at det i hvert fald i det ydre kom til at ligne hans kollegers, hvis stof det jo i øvrigt allerede tidligere havde omfattet – plus en del mere.

Denne ændring af pensumet var formentlig stærkt medvirkende til, at Jørgensen med stor energi genoptog studiet af psykologi og af psykologiens forhold til logikken. I sin tid havde han i opposition til Høffdings ret psykologiserende filosofi skarpt vendt sig mod »psykologismen« eller bestræbelserne for at blande psykologiske synspunkter og overvejelser ind i diskussionen om logikken og dens plads blandt videnskaberne. Nu indtog han snarere det standpunkt, at logikken måtte betragtes som en gren af psykologien. Ganske vist var et sådant synspunkt efter Jørgensens opfattelse kun gennemførligt på basis af

en mere moderne og avanceret psykologi, dvs. en psykologi på biologisk grundlag.

Allerede andet bind af anden udgave af »Filosofiske Forelæsninger« indeholdt en fyldig biologisk introduktion til en psykologi, der i Jørgensens »Psykologi på biologisk grundlag« (1942–46) fik karakter af et nyt og omfattende bidrag til en enhedsvidenskab. Det begrebs-system og den klassifikationsmetode, han her udviklede, gav adgang til en enorm mængde af foreliggende psykologiske kendsgerninger og lod de forskellige psykologiske hypoteser fremtræde i et lys, der afslørede både deres fortrin og mangler. I fyrrerne var Jørgensens bog måske den bedste eksisterende fremstilling af psykologien og dens forhold til de forskellige filosofiske og fagvidenskabelige discipliner, herunder logikken. Det må beklages, at denne usædvanlige bog, som Jørgensen anså for sit hovedværk, ikke blev oversat til et af hovedsprogene. En version af bogens kapitel 6: »Hvad er psykologi?« er nu i engelsk oversættelse trykt i »Danish Yearbook of Philosophy«, Volume 6, 1969, der i øvrigt indeholder nogle af Jørgensens betydeligste bidrag til logikkens og psykologiens filosofi og til erkendelsesteorien i almindelighed.

Forholdet mellem psykologi og logik vedblev at beskæftige Jørgensen, og så sent som i 1964 meddelte han mig, at han med årene snarere havde strammet end løsnet forbindelsen mellem logik og psykologi. For at der ingen misforståelser skulle være, lagde han mig følgende på sinde: Mellem logikken som *videnskab* og psykologien som *videnskab* er forholdet naturligvis det, at psykologien er underordnet logikken, dvs. må bedømmes ud fra de logiske normer – men logikken er selv frembragt ved psykologiske processer og må »forklares« ud fra disse, hvilket implicerer, at såvel logikkens eksistens som dens beskaffenhed principielt må erkendes ad empirisk vej – *selv om* de således konstaterede logiske normer *senere* kan anvendes som en slags *komparativt* aprioriske bedømmelsesprincipper.

I anerkendelse af Jørgen Jørgensens bidrag til fremme og udvikling af dansk og international videnskab og filosofi og i påskønnelse af hans mangeårige virksomhed som forsker og lærer tildelte det filosofiske fakultet ved Københavns universitet ham i 1966 æresdoktorgraden. Det må her erindres, at Jørgensen ikke blot skrev den første moderne lærebog i psykologi på dansk, men at han allerede i slutningen af tyverne som den første indførte symbolsk logik som under-

visningsfag ved Københavns universitet. Den selvbiografi, som han i anledning af æresdoktorgraden skrev til universitetets festskrift, november 1966, bærer på en helt usædvanlig måde vidnesbyrd om hans sjældne og stærke personlighed, der i 40 år har været med til at præge Københavns universitet og har bidraget til at gøre det til en moderne institution.

Johannes Witt-Hansen.

A Thornval

ANDERS THORNVAL

15. DECEMBER 1883–16. AUGUST 1969

Den 16. august 1969 døde efter nogen tids svagelighed Anders Thornval, professor i oto-rhino-laryngologi ved Københavns Universitet samt overlæge ved universitetshospitalets afdeling for øre-næse-halssygdomme. Dermed mistede dansk otologi en af sine mest kendte og mest særprægede personligheder.

Anders Thornval fødtes i Ribe i 1883. Efter at være dimitteret som student 1901 fra Ribe Katedralskole med 1. karakter med udmærkelse studerede han et halvt år på den Polytekniske Læreanstalt i København med henblik på at blive maskiningeniør, hvorefter han gik over til at studere medicin ved Københavns Universitet. Efter at have taget medicinsk embedseksamen i januar 1908 fattede han snart interesse for det ret unge oto-laryngologiske specialområde, som på den tid endnu ikke havde opnået selvstændig universitetsstatus. 1911–1912 var han ansat ved Kommunehospitalets øre-næse-hals-klinik og 1912–1916 ved Rigshospitalets oto-laryngologiske afdeling. Under disse ansættelser, især den sidste periode, kastede han sig over studiet af ligevægtsfunktionen, som indtil fremkomsten af Baranys undersøgelser havde været praktisk taget upåagtet – i det mindste ikke fundet vej til lærebøgerne i oto-laryngologi omkring århundredskiftet.

Thornvals undersøgelser på dette felt førte til afhandlingen: »Funktionsundersøgelser af vestibularorganet og cerebellum«, som han den 7. juni 1917 forsvarede for den medicinske doktorgrad. Med dette arbejde var han den, der lagde det teoretiske grundlag for den senere indarbejdede otoneurologi. I samme arbejde foreslog han anvendelse af temperaturdifferencer 7 grader Celsius over og under legemstemperaturen ved kaloriske prøver – et princip, der i udstrakt grad finder anvendelse i den differentialkaloriske prøve ved bedømmelse af forstyrrelser i ligevægtsorganet samt dets centrale forbindelser. Hans

doktorafhandling fulgtes af en række omfattende dyreexperimentelle studier over endolymfestrømninger, buegangenes og otolithernes funktioner.

De nævnte videnskabelige arbejder var af afgørende betydning for Thornvals ansættelse som overlæge ved Rigshospitalets afdeling for øre-næse- og halssygdomme samt det dertil knyttede embede som fungerende professor ved Universitetet i 1927 efter professorkonkurrence med fire andre ansøgere. I 1931 udnævntes han til professor ordinarius ved Universitetet.

Indtil sin afsked som professor og overlæge i 1954 bevarede han usvækket interessen for ligevægtsorganets fysiologi og patologi og stimulerede herunder nogle af sine medarbejdere til doktorafhandlinger over buegangenes funktion. Desværre fandt han aldrig tid til at publicere resultatet af mangeårige undersøgelser over fistelsymptomets betydning, idet han måtte anvende en væsentlig del af sin tid og arbejdskraft på det ret store rutinearbejde som overlæge samt på undervisningen af de medicinske studenter, som lå ham meget på sinde.

Thornval var en særdeles behændig operatør. Det var en oplevelse at se ham udføre endolaryngeale indgreb under indirekte laryngoskopi, en teknik som han mestrede til fuldkommenhed. Hans operative virksomhed var i øvrigt præget af en overordentlig omhyggelig og sober indikationsstilling. Thornvals virke begyndte i en tid, hvor mange otologer udviste en meget aggressiv kirurgisk holdning. Med sin menneskelige indstilling og sin allerede tidligt vakte forståelse af de psykiske faktoreres betydning, også for tilsyneladende somatiske lidelser, måtte han reagere skarpt imod utidig og alt for radikal kirurgi. Sin holdning møntede han ud i et »Primum nihil nocere« over døren til operationsstuen. Hans resultater ved behandling ikke mindst af psykosomatiske lidelser med enkle midler var bemærkelsesværdige.

Thornvals agitation mod overbehandling og mutilerende indgreb bidrog efterhånden til at bringe ham i et vist modsætningsforhold til flere af sine kolleger, som fandt ham for konservativ. På visse punkter gik han nok også for vidt, især hvad angår den radikale tumorkirurgi, hvis indgreb bød ham imod. På de fleste andre punkter har udviklingen imidlertid givet ham ret, og hans agitation satte sig dybe spor, især naturligvis blandt hans medarbejdere; men heller ikke

modstanderne forblev upåvirkede. Han var derved med til at berede jordbunden for vore dages skånsomme og rekonstruktive otokirurgi, og det kan kun beklages, at de tekniske forudsætninger for denne ikke var til stede, medens han endnu var aktiv.

Trods sin overvejende noget konservative livsholdning var Thornval især i sine yngre år meget åben overfor nye tanker og praktiske fremskridt. Han lærte sig allerede som student stenografi og betjente sig deraf livet igennem. Kort efter sin tiltræden som professor søgte han at få etableret foniatri som et lægeligt subspecialt – han foreslog endog et lektorat i denne disciplin – men det var ham ikke muligt at finde den rette mand til opgaven. Det glædede ham meget i sine sidste leveår at se disse planer blive realiserede. Oto-neurologien, som havde hans store interesse, etableredes på afdelingen kort før hans afgang.

Som lærer for studenterne var han særpræget. Hans pudsige foretalelser var vel oprindeligt ufrivillige, men efterhånden for størstedelen bevidste, og han gentog dem semester efter semester som et i hvert fald effektivt middel til at holde studenternes opmærksomhed fangen.

Hans lærebog fra 1944, for hvis økonomiske resultat han oprettede et studenterlegat, er nok noget bred og stilistisk lidt omstændelig. Den rummer imidlertid talrige kliniske iagttagelser og udmærker sig ikke mindst ved sine grundige beskrivelser af simple og praktisk vigtige procedurer, som mange forfattere forbigår som selvfølgeligheder, hvorved den uerfarne læser lades i stikken. Den kan derfor læses med stort udbytte den dag i dag.

Thornval kunne højt op i årene glæde sig over et udmærket helbred. Han levede efter sin afgang tilbagetrukket i sit smukke hus ved Lundehussøen. Det glædede ham at se sine to sønner, som begge er læger, velplacerede.

Som så mange emeriti interesserede han sig i sit otium ikke mindst for medicinens, især naturligvis oto-rhino-laryngologiens historie. Endnu for godt et år siden skrev han i anledning af Wilhelm Meyer-jubilæet på opfordring af Dansk oto-laryngologisk Selskab en udmærket afhandling om Wilhelm Meyer, hvis personlighed optog ham stærkt.

H. K. Kristensen.

SELVBIOGRAFIER AF ÅRETS DOKTORER

I

ERNST VON CAEMMERER, 1908 in Berlin geboren, lehrt heute an der Universität Freiburg i. Br. Er studierte die Rechte 1926 bis 1930 in München und Berlin, vor allem bei Martin Wolff, Rabel, Kipp, Erich Kaufmann, Smend, Triepel, Kohlrausch, Beling und Kisch. In Berlin kam er an das neugegründete Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht, dessen Direktor, Ernst Rabel, einen ausgewählten Kreis junger Juristen um sich scharte. Der Arbeit als Referent in diesem Institut schlossen sich praktische Tätigkeiten als Richter, Rechtsanwalt und Justitiar in einer deutschen Großbank an.

Nach dem Kriege begann Ernst von Caemmerer seine Lehrtätigkeit an der Universität Frankfurt/Main, um dann 1947 den Lehrstuhl für Bürgerliches Recht, Handels- und Wirtschaftsrecht und internationales Privatrecht an der Universität Freiburg i. Br. zu übernehmen. Er erhielt Rufe an die Universitäten Bonn, Köln und München, blieb jedoch weiter an der Freiburger Universität. von Caemmerer war an den Reformarbeiten für das Aktienrecht, das Genossenschaftsrecht und das Haftpflichtrecht beteiligt und gehört als Leiter der Kommission für Kernenergierecht der Deutschen Atomkommission an. Er war mehrfach Mitglied der deutschen Delegation bei den Haager Konferenzen zur Vereinheitlichung des Kaufrechts und des internationalen Privatrechts. In Brüssel wirkte er an den Arbeiten zur Schaffung europäischer Aktiengesellschaften mit. 1962/1963 weilte er zu Studien in den USA. Seit 1962 hat er den Vorsitz im Vorstand der deutschen Gesellschaft für Rechtsvergleichung inne.

Seine Hauptforschungsgebiete sind das Schuldrecht mit den Schwerpunkten Kaufrecht, Bereicherungsrecht und Deliktsrecht, das

internationale Privatrecht und daneben die Materien des Handelsrechts, insbesondere das Gesellschaftsrecht, das Wechsel- und Scheckrecht und das Bank- und Währungsrecht. Seine Veröffentlichungen auf diesen Gebieten sind geprägt durch die Methoden der modernen Rechtsvergleichung. Die wichtigsten dieser Arbeiten wurden 1968 in den von Hans G. Leser herausgegebenen »Gesammelten Schriften« (Band I Rechtsvergleichung und Schuldrecht, Band II Gesellschaftsrecht, Währung und Kredit) zusammengefaßt veröffentlicht.

II

GUNNAR SEIDENFADEN, født 24. februar 1908, søn af afdøde Politidirektør Aage Seidenfaden og hustru Annelise, født Teilmann-Harck. Student (Sorø) 1926.

Valgte straks at studere botanik og tog i rusaaret fat paa besvarelse af aarets prisopgave i botanik (Danske Ferskvandsperidineer), for hvilken jeg i 1927 opnaaede accessit, og som vel var aarsagen til, at C. H. Ostenfeld i 1928 sendte mig som marinbiolog med Godthaab-Ekspeditionen til Grønland.

Dermed var jeg fanget af Grønland og deltog hvert aar indtil 1934 i Lauge Kochs ekspeditioner til Østgrønland, som navnlig af politiske grunde i de aar fik et stort omfang. Forskellige afhandlinger om de indsamlede planter publiceredes i disse aar (delvis sammen med Th. Sørensen), ligesom jeg publicerede materiale indsamlet under Knud Rasmussens ekspeditioner. Først i 1938 fik jeg, sammen med Jul. Grøntved, planktonmaterialet fra 1928-ekspeditionen publiceret, omtrent samtidig med en populær-videnskabelig bog »Moderne arktisk Forskning«, som fik 1. præmie i en nordisk priskonkurrence.

Men Grønlandsvirksomheden, hvor jeg ved siden af botanikken blev kartograf for geologerne og overtog det praktiske arbejde med ekspeditionernes efterhaanden omfattende organisation, levnedes ringe tid for normal boglig syssel; resultatet var, at jeg i 1934 efter adskillige mislykkede tilløb maatte opgive at faa den botaniske magisterkonferens. I stedet studerede jeg nationaløkonomi og blev cand. polit. i 1940.

Dagen efter eksamen blev jeg knyttet til udenrigsministeriet, og de følgende 15 aar var jeg i den grad fuldt beskæftiget, først under den

tyske besættelse, saa efter befrielsen som økonomisk raadgiver ved Ambassaden i Washington, og dernæst som kontorchef hjemme paa Christiansborg, at jeg førtes langt bort fra botanikkens verden.

I 1955 blev jeg sendt til Bangkok for at repræsentere Danmark i syv sydøstasiatiske lande. Jeg havde samlet planter i Thailand i 1934–35, da jeg pustede ud efter de hjemlige eksamenskuffelser, og kunne nu ikke undgaa at blive grebet af tropefloraen under tjenesterejser rundt i landene. Thailand har en høj humanistisk kultur, men var botanisk en hvid plet paa landkortet, maaske fordi Thailand aldrig har været en koloni. Gamle kontakter med hjemlige botanikere blev genopfrisket, og sammen med K. Gram (der senere er afgaaet ved døden), C. Syrach-Larsen og Th. Sørensen indledtes en botanisk undersøgelse ved gennemførelse af en lang række ekspeditioner, navnlig takket være enestaaende støtte fra Carlsbergfondet og andre danske fonds, men efterhaanden med stigende forstaaelse fra den thailandske regering, som har stillet mandskab, lastbiler, skibe og helikoptere til vor raadighed. Ekspeditionerne, som stadig fortsættes, blev inspirationen til en række danske bistandsprojekter (Teakforskningscenteret, Naaletræsforskningscenteret, det marinbiologiske institut i Phuket), men navnlig til det store værk »The Flora of Thailand«, som forhaabentlig i løbet af kommende aar vil gøre Thailand til et af de botanisk set mest velstuderede omraader i Sydøstasien.

Selv tog jeg mig af orkideerne og kunne i aarene 1959–65 sammen med en ung thailandsk forstmand publicere en første beskrivelse og fortegnelse over de thailandske orkideer. Med sine næsten 1000 arter er dette arbejde dog kun en begyndelse; et vældigt materiale hober sig op i væksthuse i Botanisk Have og suppleres stadig.

Efter forflyttelse fra Bangkok i 1959 kunne jeg stadig benytte min fritid, først som ambassadør i Moskva, derefter fra 1961 som udenrigsraad herhjemme, til fortsatte studier, med ferierne paa ekspeditioner i Thailand. I 1967 tog jeg orlov fra udenrigstjenesten for helt at kaste mig over behandlingen af orkideerne; forskellige afhandlinger er blevet færdige i de sidste aar, og selvom jeg paany i 1968 blev indfanget af tjenesten, er det mit haab at kunne fortsætte arbejdet med det sigte at naa at skrive orkidé-bindet i det thailandske floraværk, inden jeg dør.

Jeg blev gift 1939 med Alix, født Arnstedt; vi har fem børn, hvoraf de fire ældste idag studerer ved Københavns Universitet, til hvilket

ogsaa jeg selv staar i stor takmenlighedsgæld for gode læreaar og for den ære, det har vist mig, ved at tildele mig doktorgraden.

III

THORA INGEBORG BIRKEDAL BLATT, født den 24.10.1930 i Silkeborg, datter af læge Thorvald N. Balslev og hustru Margaretha, født Schultz. Gift 24.8.1965 med professor, dr. phil. et jur. Franz Blatt.

Studentereksamen 1948 fra Th. Langs Skoler, cand. mag. i engelsk og fransk fra Aarhus Universitet 1955, pædagogikum samme år. Timelærer ved Statens- og Hovedstadskommunernes Kursus til Studentereksamen 1956–1958, adjunkt sammesteds 1958–1963. Kandidatstipendiat i engelsk litteratur ved Københavns Universitet 1963–1965, amanuensis sammesteds 1965–1967. Amanuensis i engelsk litteratur ved Aarhus Universitet 1967, professor i engelsk filologi med særligt henblik på litteraturen ved Aarhus Universitet september 1968.

Studieophold ved Cambridge University, England, som British Council Scholar i det akademiske år 1958–1959; i Cambridge, Mass., som deltager i Harvard University International Seminar i 1961; ved The Folger Shakespeare Library, Washington D.C., 1964, og ved The Henry E. Huntington Library, San Marino, Californien, 1964.

Disputats: *The Plays of John Bale. A Study of Ideas, Technique and Style*, 267 pp., G. E. C. Gads Forlag, København 1968. Arbejdet blev indleveret den 15.8.1967, forsvaret fandt sted den 2.7.1968. De officielle opponenter var professor, dr. phil. Knud Sørensen, Aarhus Universitet, og professor, dr. phil. Eric Jacobsen, Københavns Universitet. Ex auditorio opponerede professor, dr. phil. L. L. Hammerich.

Andre offentliggjorte arbejder: *Keats and Wordsworth. A Comparative Study*, 192 pp., Munksgaard, København 1962.

IV

BENT HEINE HAVSTEEN fødtes d. 7/8 1933 på Frederiksberg. Han blev student (mat. natv.) fra Øregaard Gymnasium i 1951 og påbegyndte derefter kemiingeniørstudiet ved Polyteknisk Lærestalt. I 1952 bestod han filosofikum ved Københavns Universitet og i 1956

civilingeniøreksamen. Efter to års værnepligt, hovedsagelig ved ingeniørtropperne, rejste han til Australien, hvor han indtil sommeren 1959 var ansat som research chemist ved Colonial Sugar Refining Co. Ltd. i Sydney. Herfra rejste han til Cornell University i USA på et Fulbright-legat, hvor han ansattes som teaching assistant samtidig med, at han påbegyndte Ph. D.-studiet i biokemi med fysiologi og organisk kemi som bifag. Ph. D.-graden blev konfereret i 1962, hvorefter doktoranden ansattes som vikar for sin professor (nominelt instructor) og acting principal investigator for professorens forskningsgruppe i et år. Derefter udnævntes doktoranden til research associate i biokemi ved Cornell University.

I oktober 1963 rejste han til Max-Planck-Institut für physikalische Chemie på et NATO Science Fellowship, som han anvendte til undersøgelse af hurtige, biologiske reaktioners kinetik hos professor M. Eigen. Året efter erstattedes legatet med et stipendium fra Statens almindelige Videnskabsfond. Ved dettes udløb i 1965 ansattes doktoranden som assistent for professor Eigen.

I foråret 1967 vendte doktoranden tilbage til Danmark som afdelingsleder og lektor ved Biokemisk Institut i Aarhus.

Den 23. marts 1968 antog det matematisk-naturvidenskabelige fakultet ved Københavns Universitet hans afhandling, »Conformational Changes in Enzymes Accompanying Catalysis«, til forsvar for den filosofiske doktorgrad. Efter konsistoriums godkendelse, meddelt i rektors skrivelse af 7. november 1968, af det mundtlige forsvars bortfald konfereredes graden den 15. november 1968.

V

JØRGEN GEORG JACOBSEN, født 16.3.1929 i København, søn af direktør J. G. Jacobsen, Odense, og hustru, Ingeborg Gudrun, f. Jensen. Gift 1965 med Gisela Theda Knuth, f. Ahlefeldt-Laurvig, datter af overretssagfører, direktør Carl Greve Ahlefeldt-Laurvig og hustru Margaretha Theda, f. Gehring. Børn: Anne Christine (f. 1956), Eggert Christoffer (f. 1959), Gisela Tatjana (f. 1964) og Jørgen Georg (f. 1966).

1935–38 skolegang i St. Moritz og St. Gallen, Schweiz, 1938–39 i Odense, 1939–46 Stenhus Kostskole, Holbæk. 1946 ny-sproglig student.

1947–48 Washington & Lee University, Lexington, Va., USA.

1948–56 Københavns Universitet.

1956 lægevidenskabelig embedseksamen.

1956–57 turnuskandidat, Kommunehospitalet II og I afd.

1957–58 fast kandidat, Rigshospitalet, Centrallaboratoriet.

1958–59 under- og reservelæge i Den Kgl. Danske Marine.

1959–1964 Clinical & Research Fellow, Endocrine Unit, Dept. of Medicine, Massachusetts General Hospital, Boston, Mass., og Clinical Fellow, fra 1963 Clinical Associate in Medicine, Harvard University, Cambridge, Mass.

1964 reservelæge, Kommunehospitalet, II afd.

1964–67 klinisk assistent, Rigshospitalet, med. afd. B.

1967–69 reservelæge sammesteds.

Fra maj 1969 1. reservelæge sammesteds.

Publikationer over endocrinologiske og biokemiske emner. Sidstnævnte samler sig især omkring undersøgelser udført under ansættelse ved Harvard University af svovlaminosyrestoffskiftet i human og dyrisk væv med henblik på syntese, nedbrydning og funktionen af svovlaminosulfonsyren taurin.

Undersøgelserne er publiceret som mindre arbejder i *Nature of Biochem. Biophys. Acta* og sat i relation til emnekredsen i et review: *Biochemistry & Physiology of Taurine and Taurine Derivatives*, *Physiol. Review* 48: 424–511, 1968. De anførte arbejder ligger til grund for en afhandling betitlet: »Studies on Taurine: Occurrence, Biosynthesis, Metabolic Fate and Physiological Role in Mammals«, som den 26.11.1968 blev forsvaret for den medicinske doktorgrad ved Københavns Universitet. Officielle opponenter var dr. phil. Egil Jellum, afdelingen for biologisk kemi, Rikshospitalet, Oslo, og overlæge, nu professor, dr. med. Niels Tygstrup, Rigshospitalet. Den medicinske doktorgrad konfereredes 3.12.1968.

Medarbejder ved Bernth og Hagens Medicinske Kompendium 7. (1957), 8. (1960), 9. (1963) og 10. udgave (1969) som sekretær (7., 8. og 9. udgave), forfatter af kapitler om Inborn Errors of Metabolism (9. og 10. udgave) og hypermineralocorticismus (10. udgave), og redaktionssekretær (10. udgave).

Underviser ved den præ- og postgraduate undervisning på Rigshospitalet siden 1967.

Medlem af American Federation for Clinical Research, Selskabet

for teoretisk og anvendt Terapi, Dansk Selskab for Intern Medicin, Dansk endocrinologisk Selskab, Biokemisk Forening og Dansk Cardiologisk Selskab.

VI

SVEND GISSEL er født 4. januar 1921 i Assens som søn af kommunelærer Th. Gissel og hustru Marie, født Rasmussen. Far er jyde og mor fynbo; men jeg har fra fireårs alderen boet i Tåstrup på Sjælland, hvor far blev overlærer. 1939 blev jeg nysproglig student fra Vestre Borgerdydskole og studerede derefter historie ved Københavns Universitet med latin og dansk som bifag. 1948 bestod jeg skoleembedseksamen med fagene historie (hovedfag) og latin og knyttedes efter en kortvarig ansættelse ved Kunstindustrimuseets Bibliotek samme år til Universitetsbibliotekets 1. afdeling og 1952 til Det kongelige Bibliotek som bibliotekar. 1966 overtog jeg som førstebibliotekar ledelsen af Det kongelige Biblioteks nyoprettede kontakt- og oplysningsafdeling.

Ved Københavns Universitet nærrede jeg under påvirkning af professorerne Erik Arup og Albert Olsen interesse for politisk, økonomisk og social historie, idet jeg dog altid gerne tillige har beskæftiget mig med åndshistorien. Allerede i min studietid stod det mig klart, at Danmarks historie i 16. århundrede ville blive mit foretrukne forskningsområde, og dette skylder jeg professor Knud Fabricius.

Efter at have bestået skoleembedseksamen koncentrerede jeg snart mine historiske studier om dansk agrarhistorie i Frederik II.s tid. 1954 blev jeg medlem af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie, nu Landbohistorisk Selskab, og lærte her de fleste betydelige danske agrarhistorikere at kende. Jeg har altid befundet mig vel i denne kreds og har meget at takke den for. Foruden med dansk agrarhistorie (som jeg mere og mere har betragtet på vesteuropæisk baggrund) har jeg især beskæftiget mig med dansk provinsialismes historie. På begge felter har jeg fra 16. århundrede søgt tilbage til middelalderen.

Min ældre videnskabelige produktion består af to kildeudgaver og nogle mindre afhandlinger, fortrinsvis vedrørende dansk adels- og landbohistorie i 16. århundrede. 28. november 1968 forsvarede jeg for den filosofiske doktorgrad følgende afhandling: Landgilde og ud-sæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder. Retrospektive stu-

dier i landbo- og bebyggelsehistorie. – De officielle opponenter var universitetslektor, dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang og professor, dr. phil. Svend Ellehøj.

1969 er jeg blevet udpeget til dansk leder af det nordiske ødegårdsprojekt.

1952 blev jeg gift med biblioteksassistent Elisabeth de Roepstorff Paludan, datter af bibliotekar Hans Aage Paludan og hustru Agnes, født de Roepstorff. Vi har to børn: Dorthe (født 1953) og Jon (født 1961):

VII

HOLGER RASMUSSEN. Født 8/4 1915 som søn af gårdejer Rasmus P. Rasmussen (død 1942) og hustru Johanne Marie Madsen (død 1958), Reersø. Efter folkeskoleuddannelsen besøgte præliminærkursen i Høng med afgang fra Høng studenterkursus i 1935. Derefter studeredes historie, dansk og tysk til skoleembedseksamen ved Københavns universitet med afsluttende eksamen i 1942.

Opvæksten i et særpræget og på mange måder stærkt konservativt landsbymiljø, hvor bonde- og fiskersynspunkter var dominerende, og hvor egenarten overfor omgivelserne hævdedes af en »ømentalitet«, har utvivlsomt medført en interesse for og forståelse af folkekultur, der skærpedes ved tilskyndelsen fra forfatteren og folkemindesamleren Thorkild Gravlund til at indsamle folkelig tradition til Dansk Folkemindesamling. Dette indsamlingsarbejde påbegyndtes i skoletiden og udvidedes senere med et indsamlingsarbejde for Udvalg for Folkemål, der gav det en drejning over mod det sprogligt-saglige. Samtidig med studiet ved universitetet havde jeg fået kontakt med Nationalmuseet, hvor jeg under hele studietiden havde min daglige gang og deltog i arbejdet både på museet og i marken, samtidig med at jeg fulgte forelæsninger og øvelser hos universitetslektorerne dr. Johannes Brøndsted og dr. Kaj Birket-Smith. Museumsarbejdet faldt væsentligt i 1. afdeling, men udstraktes også til 2. afdeling og Etnografisk Samling. Uforglemmelig var især udgravningsarbejdet af vestjyske hustomter under professor Gudmund Hatt (1937) og udgravningen af nordboruiner i Julianehåb-distriktet (1939) i samarbejde med min lidt ældre studiekammerat C. L. Vebæk.

Arbejdet på Nationalmuseet interesserede utvivlsomt stærkere end universitetsstudierne – det mærkedes i eksamensresultaterne i de to bi-

fag – men de øvelser, som professor Albert Olsen foranstaltede i sine første år ved Københavns universitet, kom til at betyde uhyre meget for forståelsen af kritisk og metodisk forskning. Mit første forsøg i videnskabelig fremlæggelse blev en publicering af dyrefælder af træ i festskriftet til Johannes Brøndsted (1940). I dette første arbejde med arkæologisk materiale var etnologiske synspunkter fremtrædende, ligesom i en senere publicering af danske stammebåde (1953). Mit arbejde ved Nationalmuseet kom da også til efter afsluttende eksamen at foregå ved dettes 3. afdeling (Dansk Folkemuseum), hvor jeg blev ansat 1942 og museumsinspektør 1946.

Dansk Folkemuseum var netop ved denne tid i gang med en nyorientering under inspiration fra svensk side, hvor især professor Sigurd Erixons personlighed og synspunkter gjorde sig gældende. Det var værdifuldt at være med til overvejelserne og realiseringen heraf, bl.a. ved den omfattende undersøgelse og registrering af danske bønderbygninger, som påbegyndtes i 1944, og ved den indsamling af traditionsmateriale fra bondebefolkningens erhvervs- og omgangsformer, der efter svensk forbillede skete sideløbende hermed. På eget initiativ påbegyndte jeg i 1943 en indsamling af redskaber og traditionsmateriale til belysning af dansk fiskeris kulturhistorie.

Ud fra overbevisningen om, at dansk kultur ikke kan studeres isoleret, foretoges for en ekstraordinær bevilling i 1947 en orienteringsrejse til Færøerne, der fulgtes op i 1949 af en opmåling og undersøgelse af færøske bondegårde. Dette arbejde var en naturlig fortsættelse af tidligere undersøgelser og indsamling af genstande på øerne. Mens visse dele af materialet fra de to undersøgelser er blevet publiceret, bl.a. om kornhøst og tærskning (1955), venter bygningsundersøgelserne endnu på den endelige bearbejdelse. Et tilsvarende arbejde foretog jeg for midler fra Statens almindelige Videnskabsfond i 1953 og 1955 med fast ophold i en mindre landsby i Calabrien. Desuden har jeg foretaget kortere undersøgelser eller studier på Shetland, på Jurmo i den ålandske skærgård, i Finnmarken og i en række central- og østeuropæiske lande.

Efter et toårigt ophold som museumsinspektør ved Odense Bys Muscer vendte jeg tilbage til Nationalmuseet som leder (overinspektør) ved 3. afdeling, netop som det var vedtaget at flytte denne afdeling ud til det nylig erhvervede område ved Brede Klædefabrik. En realisering af denne plan har – af forskellige grunde – indtil nu kun delvis kunnet finde sted, men planlægningen, udførelsen og den deraf for-

årsagede opdeling af afdelingens personale og samlinger har haft og har fortsat uheldige virkninger på det daglige arbejdes effektivitet både for leder og medarbejdere.

Af ovenstående redegørelse vil det forstås, at den særlige undersøgelse over fiskeriets kulturhistorie er kommet til at foregå med mange afbrydelser. Mindre afhandlinger og artikler inden for emnet publiceredes nu og da, men i mellemtiden var jeg blevet indfanget af det kolossalt rige arkivalske materiale, der findes til belysning af limfjordsfiskeriets tekniske og sociale forhold, især fra 1600- og 1700-tallet, der kunne sammenholdes med de data, jeg selv havde indsamlet fra området. Det blev grundlaget for den afhandling, om limfjordsfiskeriet før 1825, som nu har skaffet mig doktorgraden. Jeg har i den forsøgt at vise, hvordan fjordens varierende naturforhold har influeret på fiskeriets redskabsbestand og organisationsformer og på de centraldirigerende instansers forsøg på at regulere fiskeriet.

Orienteringen mod europæisk etnologi har ud over det allerede anførte givet sig udslag i et mangeårigt medarbejderskab ved Internationale Volkskundliche Bibliographie, ved stiftelsen af Ethnologia Europaea og ved Current Anthropology, ligesom jeg har deltaget, ikke blot i de fællesnordiske etnologmøder, men i lignende møder og seminarer i England, Irland, Portugal, Skotland, Tyskland og USA. Interessen for fagets historie og metode har bl.a. medført initiativ til og redaktion af den engelsksprogede redegørelse for Dansk Folkemuseums og Frilandsmuseets historie og aktivitet (1966) samt forelæsninger og øvelser i museumskundskab ved Københavns universitet og undervisning i samme emne ved museumskursus arrangeret af Dansk kulturhistorisk Museumsforening.

Ved siden af min videnskabelige virksomhed har jeg altid følt det som vigtigt at formidle kulturhistorien populærvidenskabeligt. Det er sket gennem en række bøger og artikler og en ret omfattende foredragsvirksomhed, også gennem massemedier som radio og fjernsyn.

I 1943 blev jeg gift med Inge Harald Hanssen, f. i Nykøbing F. 1921. I ægteskabet har vi børnene Birgitte, f. 1945, og Susanne, f. 1947.

VIII

JAN BONDAM. Født d. 16. februar 1924 i Surabaja. Søn af statsadvokat Johan Eduard Karel Bondam og hustru Marie Antoinette Bouma. Student fra 6. Gemeentelijke Hoger Burger School i 's-Gra-

venhage (Holland) i 1942. Landbrugsuddannelse i Wageningen (Holland).

Magisterkonferens i geologi i 1954.

Videnskabelig assistent ved Københavns Universitet (1954), tjenestegørende i Grønlands Geologiske Undersøgelse (1956–1961). Orlov fra 1962 til 1965, i hvilken periode jeg har været ansat som afdelingsleder i A/S Hasle Klinker- og Chamottestensfabrik. Amanuensis ved Danmarks Tekniske Højskole (1965–1968). Universitetsadjunkt.

Har offentliggjort talrige afhandlinger og artikler om geologiske og mineralogiske emner.

Mit disputatsarbejde omhandler residualforvitring og blev hovedsagelig til på A/S Hasle Klinker- og Chamottestensfabriks laboratorium i Rønne. Disputatsen blev antaget d. 24. oktober 1968. Forsvaret fandt sted d. 12. december 1968. Opponenterne var prof., dr. philos. Ivan Th. Rosenqvist, Oslo Universitet, og prof., dr. phil. Arne Noe-Nygaard, Københavns Universitet. Ex auditorio opponerede lic. agro. S. Storgård Jørgensen, Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.

IX

PETER EBBESEN, f. 28-2-1936, s. a. cand. mag. Poul Michael Ebbesen og skotøjshandler Ester Johanne Ebbesen, f. Nielsen. Gift 5-7-1959 med Barbro Elisabeth Ebbesen, f. Johnson. Børn Anna 6-6-1960, Tove 3-9-61, Poul 3-2-64, Ebbe 4-8-67. Cand. med. jan. 1962. Fra 1-4-64 kandidatstipendiat og senere universitetsadjunkt ved Biokemisk institut A, Københavns Universitet. 1-4-68 videnskabelig assistent ved Institut for medicinsk mikrobiologi, Københavns Universitet. Disputatsen, »A subcellular agent inducing plasma cell leukemias in mice«, forsvarede 17. december 1968 for den medicinske doktorgrad. Graden konfereredes 3. januar 1969.

X

ANNE E. JENSEN. Født 2/10 1922 som datter af afdøde professor dr. phil. Erik Abrahamsen og daværende hustru, fru Oda Bech-Jespersen. Student fra Aurehøj Gymnasium 1941, magister i alm. og sammenlignende litteratur 1948. Undervisningsassistent i dansk litteratur ved Kbh.'s Universitet 1948–59, studieophold ved Columbia

University, New York, 1954–55. Hovedstillingslektor ved Kbh.'s Universitet 1959–63, universitetsadjunkt smst. 1963–66, amanuensis, lektor smst. 1966, docent smst. 1969.

Litterære arbejder: »En samtidig Anmeldelse af Niels Klim«, Holberg Blandinger, III, Kbh. 1946. »Kommentar til Sparekassen og til Svend Dyrings Hus«, Edda, 1953. »Holbergs vekslende Domme over Molières Komedier«, Edda, 1958. »Rahbeks Pariserbreve«, Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, 1958. »Rahbek og de danske Digtere«, udg. af Historisk Topografisk Selskab for Frederiksberg, 1960. »Tradition und Ursprünglichkeit in den Komödien Ludvig Holbergs«, Orbis Literarum, Kbh. 1967. »Lidt om den autoritative forfatter«, Festskrift til Hans Sørensen, Odense 1968. »Studier over europæisk Drama i Danmark 1722–70«, I–II, Kbh. 1968, disputats, forsvaret 19/12 1968.

Medlem af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, medlem af bestyrelsen for Holberg Samfundet, medlem af bestyrelsen for Egmont H. Petersens Kollegium.

Gift med overlæge, speciallæge i psykiatri Egill Jensen, i ægteskabet en datter.

XI

HANS HARTVIGSON, født p. 4.11.1932. Søn af civilingeniør Paul Hartvigson og kontorfuldmægtig Estrid H. (f. Scheel). Gift (1958) med amanuensis, mag. art. Gudrun H. (f. Dahl). To børn: Paul Flemming (f. 1962), Niels Henrik (f. 1965).

Cand. mag. 1959 med engelsk som hovedfag og tysk som bifag. Tog pædagogikum ved Virum Statsskole 1959; aftjente værnepligt 1959–60. 1960–61 studerede jeg i London (University College) på et stipendium fra the Anglo-Danish Society. Ved min hjemkomst knyttedes jeg til Holbæk Seminarium som adjunkt og til Danmarks Lærerhøjskole som timelærer. I perioden 1962–68 var jeg knyttet til Københavns Universitet som kandidatstipendiat, universitetsadjunkt, amanuensis og afdelingsleder. I september 1968 tiltrådte jeg min nuværende stilling som professor i engelsk sprog ved Odense Universitet.

Forstudierne til min disputats »On the Intonation and Position of the So-Called Sentence Modifiers in Present-Day English« foretog jeg i London 1960–61, men selve udarbejdelsen fandt sted i mine 4 år som stipendiat ved Københavns Universitet, i hvilket tidsrum jeg også

offentliggjorde »A Specific Case of Terminal Juncture and Syntactic Cohesion«, *Phonetica*, vol. 13, 1965.

Forsvaret af min disputats fandt sted d. 23.1.1969 med professorerne Eli Fischer-Jørgensen og Knud Schibbye som officielle opponenter.

XII

GILLIAN MYRA FELLOWS JENSEN, født d. 5/7 1936 i Manchester, England. Gift 1961 med amanuensis, civilingeniør Verner Kr. Jensen. En søn, William Thomas (f. 1966). Student fra Manchester High School for Girls 1954. Studerede ved Westfield College, Londons universitet 1955–58. B. A. Honours (engelsk) 1958. Studieophold ved Københavns universitet 1958–59. Studerede ved University College, Londons universitet 1959–62. Ph. D. (oldnordisk) 1962. Under studieopholdet i København forberedte jeg på det arnamagnæanske institut en tekstkritisk udgave af en islandsk saga, Hemings þátr Áslákssonar, der udkom i 1962 som bind 3 i Editiones Arnamagnæanæ Series B, og da jeg fik fast ophold i København i 1961, fortsatte jeg mine håndskriftstudier på dette institut samtidig med, at jeg begyndte en undersøgelse over nordiske personnavne i vikingebygderne på Institut for navneforskning. Fra 1962–64 var jeg kandidatstipendiat og fra 1964–67 universitetsadjunkt ved Københavns universitet. I løbet af disse fem år forberedte jeg en tekstkritisk udgave af Gøngu-Hrólfss saga, som nu er under trykning, og en afhandling, *Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire*, der blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad den 30. januar 1969 med professorerne Knud Schibbye og Kristian Hald som officielle opponenter. I 1967 ansat som amanuensis på Institut for navneforskning og i januar 1969 udnævnt til docent sammesteds.

XIII

JØRGEN TROLLE BALSLOV, f. 23. maj 1923 i Odense. Søn af afdøde overlærer Georg Balslov og Karen B., f. Tange. Gift 1951 med Ebba Østergaard Højte. Børn: Hanne, f. 1953, og Steen, f. 1955.

Matematisk-naturvidenskabelig studentereksamen fra Odense Katedralskole 1942. Lægevidenskabelig embedseksamen vinteren 1950/1951. Turnustjeneste ved Centralsygehuset i Svendborg og herefter

ansættelse på medicinsk afdeling til 1957. Supplerende uddannelse på børneafdelingen, Københavns Amtssygehus i Gentofte, på psykiatrisk og neurologisk afdeling, Frederiksberg Hospital, og på Rudolph Berghs Hospital. 1959 til 1962 kandidat og 2. reservelæge ved 3. afdelings dialyseafsnit, Københavns Kommunehospital, 1962 til 1963 2. reservelæge på medicinsk afdeling, Blegdamshospitalet, 1963 til 1966 1. reservelæge på 7. afdeling, Københavns Kommunehospital og herefter assisterende overlæge ved medicinsk afdeling, Blegdamshospitalet.

Materialet til disputatsen »Nyrebiopsi ved akut oliguri«, en klinisk-histologisk undersøgelse, indsamledes på 3. afdelings dialyseafsnit og blev forsvaret for den medicinske doktorgrad d. 13. februar 1969. Desuden er offentliggjort tidsskriftsartikler om nefrologiske emner og om behandling af akut hjertestop.

XIV

POVL MADSEN. Født 22.5.1930 i Frederikshavn. Søn af direktør Carl Johan Madsen og Marie M. f. Nielsen. Student fra Hjørring gymnasium 1950. Gift 1955 med Tove Schibye, d. a. grosserer Carl Einar Schibye og Ebba S. f. Heger. Medicinsk embedsexamen fra Århus universitet 1958. Hospitalsstillinger i provinsen og København fra 1958. Dr. med. ved Københavns universitet 1969.

XV

MICHAEL SCHRØDER, programsekretær; f. 7/5 1918 i Kbhvn; søn af arkitekt Kay Schrøder (død 1949) og hustru Johanne, f. Tidemand (død 1958); gift 27/5 1944 m. Karen-Margrethe S., f. 31/3 1922 i Kbhvn; datter af direktør Jacob Jacobsen (død 1957) og hustru Dagmar, f. Jacobsen.

Realeks.; student (priv. dim.) 1938. Påbegyndte studiet ved det mat.-nat.vidensk. fakultet 1940; magisterkonferens bifagsprøve (botanik og geologi) 1941. Virkede som journalist og skribent 1942-45; medarbejder ved dagbladet Information 1945-46, ved Berlingske Tidende 1946. I Statsradiofoniens tjeneste 1945, siden 1954 som programsekretær. Dr. phil. 1969.

Har skrevet: Danske Storsommerfugle. Dag- og Aftensommerfugle (1943); Danske Storsommerfugle. Natsværmere, Maalere (1944); Den gyldne Død (1946); Lynregning (1961); Ryg bedre (1963); Olie-lampen i den vestlige verdens kulturområde (1964); The Argand Burner (disp. 1969).

Har redigeret: Havet omkring Danmark I-III (s. m. Hans Hartvig Seedorff Pedersen, 1948–49); Atomtidens Stråling (s. m. dr. med. Børge C. Christensen, 1961); Mennesket i rummet (s. m. dr. med. E. Errebo-Knudsen, 1964). Hovedredaktion af tidsskriftet Vor Viden 1949–52 (s. m. dr. techn. Paul Bergsøe); redaktion af radioens »Teknisk Magasin« (s. m. dr. techn. Paul Bergsøe) 1949–61.

Tilrettelægger af en række undervisningsfilm og videnskabeligt-kulturelle ikke-kommercielle udstillinger.

Tildelt Bergsøe-fondets videnskabspris 1964.

Disputatsen »The Argand Burner. Its Origin and Development in France and England 1780–1800«, der er en fysikhistorisk undersøgelse, blev forsvaret d. 27/2 1969. Officielle opponenter var professor, dr. phil. Olaf Pedersen og professor, dr. phil. Mogens Pihl. Ex auditorio opponerede civilingeniør, cand. polyt. H. H. Kjølens.

XVI

FLEMMING WOLDBYE. Født i København 25/12 1926 som søn af direktør Søren F. Woldbye († 1944) og hustru Gulla Woldbye. Skolegang i daværende Sidenius' skole, derefter Gentofte Statsskole, hvorfra jeg blev matematisk-naturvidenskabelig student 1945. Mit kemi-studium – som blev påbegyndt i det små i mellemskoletiden – fortsattes ved Københavns Universitet (men på Den polytekniske Lærestanstalt), fra 1945 til 1953 afbrudt af to års værnepligt (1946–48) delvis aftjent som sekondløjtnant ved den danske brigade i Tyskland.

Specialstudiet i uorganisk kemi (koordinationsforbindelser) hos professor Jannik Bjerrum afsluttedes med magisterkonferens i september 1953, hvorpå fulgte et étårigt studieophold ved Illinois Institute of Technology.

I 1954 ansattes jeg som amanuensis hos professor J. Bjerrum ved Den polytekniske Lærestalts kemiske laboratorium A, til hvilket laboratorium jeg siden da har været knyttet, fra 1960 som lektor og afdelingsleder og siden 1967 som professor i kemi. Her har udvikling

af undervisningen, administration og planlægning i forbindelse med laboratoriets deling og udflytning til Lyngby, samt videnskabelige studier beslaglagt omtrent lige dele af min tid.

Sidstnævnte studier har siden 1956 især været rettet mod overgangsmetalkomplexers optiske aktivitet, som blev emnet for min disputats (forsvaret 4/3 1969). Af særlig betydning for dette arbejde blev et étårigt ophold ved Bell Telephone Laboratories, Murray Hill, New Jersey (1962–63).

Gift 1955 med bibliotekar Lise Höföding. Fire børn: Ulla Birgitte, Marianne, Thomas og Claus Cornelius.

XVII

JØRGEN JENSEN. Født 19.11.1932 i København; søn af direktør, ingeniør L. M. F. Jensen og hustru Gerda, f. Olsson. Gift 20.10.1956 med læge Lis Bording, f. Rasmussen. To børn: Anne, født 1958, og Malene, født 1967.

Student 1951 (mat-nat) fra Gentofte Statsskole. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet januar 1960 (laud). Turnus Bispebjerg Hospital, afd. B og A. Kandidat Bispebjerg Hospital, afd. A og M 1961–1963, herunder værnepligtig reservelæge i søværnet 1962. Siden 1963 ansat på radiologisk afdeling, Rigshospitalet, dels som reservelæge, dels som klinisk assistent, og fra august 1968 som 1. reservelæge. Lektor i røntgendiagnostik ved Københavns Universitet fra september 1968.

Afhandlingen »Malformations of the inner ear in deaf children« er udgået fra Rigshospitalets radiologiske afdeling. Den omhandler tomografiske og kliniske undersøgelser af eleverne på Statens Kostskole for Døve i København og påviser de muligheder, den moderne tomografiske teknik indebærer ved diagnosticering af medfødte misdannelser i det indre øre som årsag til medfødt døvhed. Disputatsen blev indleveret til det lægevidenskabelige fakultet februar 1968, antaget til forsvar for den medicinske doktorgrad oktober 1968, forsvaret 13.3. 1969 og graden konfereret 20.3.1969.

Har endvidere publiceret en række tidsskriftartikler omhandlende radiologiske emner. Gennemgået kursus i elektronik for læger, kursus i røntgendiagnostikkens basisfag, kursus i røntgenteknologi og kursus i EDB. 1967 af Dansk Radiologisk Selskab modtaget James Polack

prisen. 1968 kongressekretær ved Nordisk Forening for Medicinsk Radiologi's kongres i København.

XVIII

ARNE SPENTER, født den 9. juni 1926 i Ringe, Fyn. Søn af mejeri-ejer Frederik Albert Petersen og hustru Gerda Sofie, født Nielsen. Gift den 17.10.1953 i København med faglærerinde Grete Anenia Simonsen, datter af højesteretsdommer Jesper Simonsen og hustru Johanne Harriet, født Ahlgren. Vor datter Johanne Gerda er født den 13. marts 1957.

Jeg blev dimitteret fra Efterslægtsselskabets Skole i 1944. Samme år immatrikulation ved Københavns universitet med fagene tysk, latin og engelsk, som i de følgende år blev erstattet med tysk og fransk. Tillægseksamen i græsk 1945 var en følge af valget af faget latin.

Januar 1951 tog jeg sproglig-historisk skoleembedseksamen fra Københavns universitet med tysk som hovedfag og fransk som bifag.

I efterårssemestret 1950 havde jeg fulgt professor Peter Jørgensens forelæsninger og øvelser over oldfrisisk. Januar 1951 tog jeg med anbefalinger fra professorerne Peter Jørgensen og L. L. Hammerich på studieophold til Holland, hvor jeg tilbragte et år ved universitetet i Leiden på et stipendium fra den hollandske regering. Jeg fulgte her professor G. G. Kloekes forelæsninger og øvelser over middel- og ny-nederlandsk samt professor Klaas Fokkemas øvelser over old- og nyfrisisk. Sidstnævnte fik en speciel betydning for mig, da jeg i samtaler med ham fandt frem til emnet for min disputats: dialekten på øen Schiermonnikoog.

I Leiden lærte jeg bl.a. de frisiske studerende Tsjerk Jelsma fra Irnsum og Hendrik Hendriks fra Drachten at kende, som jeg samme år besøgte i deres hjem under et ophold i Frisland på ca. 1½ måned. Dernæst gik turen til øen Schiermonnikoog, hvor jeg tilbragte ca. 2 måneder med dialektoptegnelser. I 1954, 1956 og 1959 vendte jeg tilbage til Holland for at kontrollere og komplettere mine optegnelser.

Hjemvendt fra Holland aftjente jeg min værnepligt i 1952 og bestod 1953-54 prøverne i praktisk undervisningsfærdighed og teoretisk pædagogik. I 1953 begyndte jeg at undervise som timelærer i tysk ved

Handelshøjskolen i København, hvor jeg 1958 blev udnævnt til lektor, i 1965 gik over i en amanuensisstilling og i 1968 blev udnævnt til professor. I to år, fra 1954 til 1956, undervistes i kommercielt sprog ved Købmandsskolen, Julius Thomsens Plads 6. Februar 1954 begyndte jeg som undervisningsassistent i tysk ved Københavns universitet, hvor jeg har undervist i oldhøjtysk, middelhøjtysk, tidligt nyhøjtysk, skriftlig tysk sprogfærdighed og frisisk. I 1961 kom undervisningsministeriets beskikkelse som lektor i tysk ved Københavns universitet.

Fra 1. oktober 1959 til 31. juli 1960 var jeg på studieophold i Vesttyskland (Marburg an der Lahn). Her gjordes de grundlæggende optegnelser og undersøgelser til min bog »Sprachbewegung in der Landschaft um Marburg an der Lahn 1880–1960«, N. G. Elwert Verlag Marburg 1964 [= Deutsche Dialektgeographie Band 49]. Allerede i april 1961 havde jeg resumeret resultaterne af denne undersøgelse og fremlagt dem i et foredrag på en kongres i Marburg.

Herefter kunne jeg igen beskæftige mig med studiet af frisisk. I 1954 var jeg blevet medlem af »Fryske Akademy« (Leeuwarden). 1962 holdt jeg på en kongres i Franeker i Holland et foredrag med titlen »Das Lautsystem der Schiermonnikooger Mundart«, der blev publiceret i *Philologia Frisica Anno 1962*, Groningen 1963. Som forarbejder til min disputats kan endvidere betragtes artiklerne »Altfriesisches *tusk* »Zahn« (en etymologisk undersøgelse inden for frisisk og engelsk i *Us Wurk* 13, Groningen 1964), »Zur Distribution der Phoneme der Schiermonnikooger Mundart« (*Us Wurk* 16, Groningen 1967) og »Zum jungschiermonnikoogschen Vokalsystem« (i »*Studia Frisica in memoriam Prof. Dr. K. Fokkema 1898–1967 scripta*«, Groningen 1969).

Min disputats »Der Vokalismus der akzentuierten Silben in der Schiermonnikooger Mundart. Eine geschichtliche Studie des autochthonen westfriesischen Inseldialekts« (Munksgaard 1968) blev forsvaret den 20. marts 1969. Officielle opponenter var professor, dr. phil. Peter Jørgensen og professor, fil. dr. Karl Hyldgaard-Jensen. Ingen opponenter ex auditorio.

I forbindelse med mit virke ved Handelshøjskolen publiceredes »Om temporale adverbialer i tysk« (i *Afhandlinger fra Handelshøjskolen i København* 1967). Min tiltrædelsesforelæsning »Indholdskategorier« (12. dec. 1968) drejede sig hovedsagelig om genus.

XIX

HANS KLAUS HOU-JENSEN. Født 2. februar 1935 på Frederiksberg som søn af professor dr. med. Hans Marius Hou-Jensen og Carla Elfrida H-J, født Schneider.

I 1954 blev jeg nysproglig student fra Stenhus Kostskole, hvorefter jeg gennemgik uddannelsen som handelselev på hovedkontoret i A/S Det Østasiatiske Kompagni. 1956 påbegyndte jeg det medicinske studium ved Københavns universitet. Som andendels-studerende fik jeg tildelt »Accessit« for besvarelsen af Københavns universitets pris-spørgsmål 1960 medicin »B« om kønskromatin og hormonpåvirkelige tumorer. Embedseksamen (laudabilis) blev bestået sammen med Educational Council for Foreign Medical Graduates' test (U.S.A.) vinteren 1962/63. Efter kort tids ansættelse som vikar på Radiumstationen i København blev jeg tilknyttet Medical Research Laboratory og King George V Hospital, Nairobi, hvor jeg i samarbejde med Det danske Cancerregister undersøgte hyppigheden og forekomsten af rhinopharynx-cancer i Kenya og Uganda. Efter at have været turnuskandidat på Sundby hospital fik jeg efteråret 1964 tildelt kandidatstipendium ved Københavns universitet retsmedicinske institut, hvor jeg udførte det grundlæggende arbejde til min disputats, hvis experimentelle afsnit afsluttedes under min følgende ansættelse som reserve-læge på afdelingen for pathologi, Finsen Institutet og Radiumstationen. Den supplerende kliniske uddannelse fandt sted på kirurgisk afdeling, Det danske Undervisningshospital, Kinshasa, Rép. Dem. du Congo. Siden november 1967 har jeg fortsat min uddannelse i pathologisk anatomi som reservelæge på Pathologisk Institut, Bispebjerg hospital. Foruden prisopgave og disputats har jeg skrevet forskellige tidsskriftsartikler om pathologisk-anatomiske emner. Min disputats »Nogle enzym-betingede vitalreaktioner og deres retsmedicinske betydning« forsvaredes den 27. marts 1969, og opponenterne var lektor, dr. med. Jørgen Voigt og professor, dr. med. Harald Moe. Doktorgraden konfereredes den 2. april 1969.

XX

IVAR BALSLEV, født d. 29. juni 1937 i København og blev i sommeren 1955 student fra Odense Katedralskole.

Jeg blev polyteknisk kandidat (retning elektro med fysik som specialfag) i januar 1961 og påbegyndte umiddelbart herefter aftjening af værnepligt. Jeg blev som løjtnant i flyvevåbnet afgivet til civilt arbejde ved Atomenergikommissionens forsøgsanlæg, Risø, hvor jeg deltog i arbejdet med reaktormodellen EXPO. Jeg fik tildelt licentiatstipendium fra 1. februar 1963 og påbegyndte studiet ved Fysisk Laboratorium III, Danmarks tekniske Højskole, med prof. N. I. Meyer som faglærer. Hovedemnet for studiet var optiske egenskaber af halvledere.

Jeg har siden da været tilknyttet ovennævnte laboratorium, idet jeg i februar 1965 ansattes som amanuensis og fik lektorat i januar 1969. Dog har jeg i to længere perioder været tilknyttet laboratorier i U.S.A., nemlig 9 måneder (1963–64) som studerende ved University of Pennsylvania og 15 måneder (1967–68) som ansat (orlov fra DtH) ved Bell Telephone Laboratories, Murray Hill, New Jersey. Velvillig støtte fra diverse fonds har også muliggjort kortere ophold i udlandet, bl.a. deltagelse i konferencer i Paris (1964), Kyoto, Japan (1966) og de nordiske lande.

Licentiatgraden opnåedes i 1966 på grundlag af mundtlige prøver og licentiatafhandlingen »Piezo-Optical Interband Absorption in Silicon and Germanium«, mens den filosofiske doktorgrad blev tildelt på basis af min videnskabelige produktion i tiden 1965–68. Et resumé af denne findes i afhandlingen »Piezo-Optical Studies of Electronic Band Extrema in Semiconductors«.

Hovedemnet for mine studier er elektronbåndstrukturen i halvledere undersøgt ved optiske metoder. Specielt har interessen været koncentreret omkring indvirkningen af elastisk deformation på båndekstremer i silicium, germanium og galliumarsenid samt omkring udviklingen af følsomme eksperimentelle metoder inden for faststofspektroskopien.

Siden udnævnelse til lektor har jeg undervist ved DtH i anvendt halvlederfysik (2. del elektroingenørstuderende) og i atomfysik og kvantemekanik (1. del kemiingenørstuderende).

XXI

POUL HELGE BENT ROSENFALCK, født 30. juni 1924, søn af fuld-
mægtig L. E. C. C. Rosenfalck og hustru Johanne Marie Olivia, født

Joensen. Gift 1955 med civilingeniør Annelise Margrethe Madsen; vi har to børn: Niels (f. 1956) og Anne Mette (f. 1958).

Student 1943 (mat. nat., Lyngby Statsskole). Magisterkonferens i fysik og skoleembedseksamen under den matematisk-fysiske faggruppe ved Københavns universitet sommeren 1949. Siden da knyttet til Det neurofysiologiske Institut ved Københavns Universitet, først som fondslønnet videnskabelig assistent, 1955–1961 som universitetsadjunkt, derefter som overenskomstlønnet videnskabelig assistent, fra 1.1.1969 som overenskomstlønnet amanuensis i 25. lønningsklasse.

Mit arbejde her har været koncentreret om to hovedlemner, dels skeletmuskelfibrenes mekaniske egenskaber hos frøen, græshoppen og mennesket, dels de motoriske enheders funktionelle organisation hos mennesket.

Disputatsen »Intra- and extracellular potential fields of active nerve and muscle fibres« er et forsøg på at give en fremstilling af den teoretiske baggrund for aktionsstrømmes spredning omkring de biologiske generatorer. Forsvaret fandt sted d. 15. april 1969 med professor, dr. techn. H. Lottrup Knudsen og professor, dr. phil. Mogens Pihl som officielle opponenter. Tredie censor, professor, dr. med. O. Sten-Knudsen, opponerede ex auditorio.

Udover disputatsen har jeg skrevet mange tidsskriftartikler, dels originalarbejder, dels sammenfattende afhandlinger, de fleste sammen med min chef, professor, dr. med. F. Buchthal. Fik tildelt Landsforeningen for Børnelammelsens Bekæmpelses hæderspris i 1952 (sammen med civilingeniør Annelise Madsen). Kortvarige studierejser til Italien (1960) og U.S.A. (1965).

XXII

JØRGEN NIELSEN. Født d. 2. april 1932 i København. Forældre: Konsulent Sigurd Nielsen og Ane Kirstine, f. Villumsen. Gift med dr. phil. Bodil Nielsen, f. Asmussen. Student fra Århus Katedralskole i 1951. Cand. mag. fra Københavns universitet i 1958 (naturhistorie og geografi med zoologi som hovedfag). Siden 1959 overenskomstansat amanuensis ved Københavns universitets Zoologiske Museum. Har offentliggjort en række afhandlinger om fisk, navnlig om dybhavsfisks systematik og biologi. Har deltaget i flere udenlandske havbiologiske ekspeditioner.

Disputatsen »Systematics and biology of the Aphyonidae (Pisces, Ophidioidea)« blev i forbindelse med tre tidligere offentliggjorte afhandlinger forsvaret for den filosofiske doktorgrad d. 29. april 1969. De officielle opponenter var direktør, dr. phil. E. Bertelsen og professor, fil. dr. K. G. Wingstrand.

XXIII

JØRGEN STARUP, født d. 13. november 1933 i København. Student 1951. Medicinsk embedseksamen fra Århus Universitet vinteren 1958–59 med karakteren laudabilis et quidem egregie.

Klinisk uddannelse på følgende afdelinger:

Amtssygehuset i Glostrup, kirurgisk afdeling D, Frederiksberg Hospitals gynækologiske afdeling F samt fødeafdelingen, Radiumstationen i København, Frederiksberg Hospitals patologiske institut, Bispebjerg Hospitals kirurgiske afdeling D, samt Rigshospitalets fødeafdeling A og gynækologiske afdeling I.

1969 Københavns Universitet dr. med. på en afhandling med titlen: »Studier af et oralt antikonceptionsmiddel (megestrolacetat + mestranol). Virkningen på de endokrine kirtler og leveren hos kvinder«.

Iøvrigt videnskabelige arbejder om kirurgiske, gynækologiske og endokrinologiske emner.

XXIV

EDITH JØRGENSEN SLAVENSKY, født 6. december 1930 i Bedsted, Thy, datter af entreprenør Agnar Jørgensen Slavensky og hustru Mary Kathrine, f. Nielsen. Studentereksamen (matematisk-naturvidenskabelig linie) fra Thisted Gymnasium 1950. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Århus Universitet vinteren 1957–58. Efter turnustjeneste ved Viborg Amts og By's sygehus 4 års uddannelse i intern medicin fordelt på 2 år som kandidat ved de medicinske afdelinger ved Kjellerup Amtssygehus og Esbjerg Centralsygehus efterfulgt af 2 års 2den reservelægetjeneste ved Esbjerg Centralsygehus, med. afd. Den medicinske uddannelse er suppleret med $1\frac{3}{4}$ års radiologi som reservelæge ved Centralsygehuset i Randers, med 13 måneders pædiatri som reservelæge ved Rigshospitalets pædiatriske afdeling og p.t. suppleres med psykiatri som vikar for reservelæge ved Bispebjerg Hospital, afd. E. Den kliniske uddannelse har været afbrudt af $3\frac{1}{2}$

års videnskabeligt arbejde som klinisk assistent, i perioden: 1/2 1965–1/7 1965 ved Århus Universitet under professoratet i intern medicin ved Kommunehospitalets medicinske afd. C og i perioden: 1/8 1965–1/4 1968 ved Rigshospitalets radiologiske afdeling på Blegdamsvej.

Disputats: Developmental Anomalies of the Duodenal Loop – Pathogenesis, Diagnosis, and Clinical Features – er påbegyndt under ovennævnte supplerende uddannelse i radiologi ved Centralsygehuset i Randers. Arbejdet er en videreførelse af overlæge, dr. med. N. Lauge Hansens arbejde: The Development and the Embryonic Anatomy of the Human Gastro-intestinal Tract. Eindhoven 1960. Disputatsen er forsvaret ved Københavns Universitet den 8. maj 1969 med overlæge, dr. med. Mogens Eiken og ass. overlæge, dr. med. Stig Jarnum som officielle opponenter. Graden er konfereret den 20. maj 1969.

XXV

BODIL NIELSEN, f. Asmussen, født 21/4 1934 i Hellerup. Datter af professor, dr. phil. Erling Asmussen og bibliotekar, cand. mag. Edith Asmussen (f. Hansen). Gift 1957 med amanuensis, dr. phil. Jørgen Nielsen. To børn: Torkel (f. 1960), Lars (f. 1963).

Studentereksamen (mat. nat.) fra Ordrup Gymnasium 1952. Cand. mag. (zoologi, botanik, geologi, geografi med speciale i zoofysiologi) januar 1959. Fondslønnet videnskabelig assistent ved Zoofysiologisk Laboratorium A fra 1. april 1959. Overenskomstlønnet amanuensis sammesteds og assistent ved biologisk kursus for biokemistuderende 1. september 1960–31. august 1964. Overenskomstlønnet amanuensis ved Gymnastikteoretisk Laboratorium B siden 1. september 1964. Desuden lektor i menneskets fysiologi ved det matematisk-naturvidenskabelige fakultet under Københavns Universitet fra foråret 1967.

Disputatsen »Thermoregulation in rest and exercise«, der blev antaget i forbindelse med 5 tidligere offentliggjorte arbejder, blev forsvaret 13/5 1969. Officielle opponenter var professor, dr. phil. E. Hohwü Christensen og professor, dr. phil. Marius Nielsen. Ex auditorio opponerede dr. phil. Lorents Pedersen. Den filosofiske doktorgrad konfereredes 21/5 1969.

XXVI

IB FRIMODT LINDBJERG, f. 15. januar 1928. Forældre: Fodermester Rasmus Lindbjerg (død 1966) og hustru Ingeborg, f. Ludvigsen (død 1965).

Studentereksamen (mat.–nat.) fra Fredericia Gymnasium. Studeret medicin ved universiteterne i Århus (1. del) og København. Privatmanuduktør (filosofi) 1949–54. Lægevidenskabelig embedseksamen januar 1955 fra Københavns Universitet (laud.).

1955 turnuskandidat ved Svendborg Centralsygehus. 1956 kandidat ved Holbæk Centralsygehus, med. afd. (Sct. Elisabeth's Hospital). 1957 værnepligtig reservelæge i hæren. 1958 kandidat ved Slagelse Centralsygehus, med. afd.; 1959 2. reservelæge sammesteds. 1961–62 halvårskandidatstillinger ved Finseninstituttet, dermatol. afd., og Rigshospitalet, afd. f. børnesygdomme. 1962 2. reservelæge Kbh. Amts Sygehus, Glostrup, med. afd. C. 1965–66 vikar og forskningsstipendiat ved klinisk-fysiologisk laboratorium, sammesteds. Fra 1967 1. reservelæge, med. afd. C, sammesteds. Isotopkursus 1963. Studierejse til Göteborg 1965. Speciallægeautorisation (intern medicin) 1963.

Videnskabelige publikationer om hæmokromatose, rheumatiske hjertesygdomme og juvenil polyarthrit. Fra 1963 arbejdet med undersøgelser af det perifere kredsløb med ¹³³Xenon. Resultaterne heraf er fremlagt i tidsskriftartikler og på kongresser i Bad Gastein 1964, Stockholm 1964, Jönköping 1966 og Rom 1968. I december 1966 indleveredes disputatsarbejdet »Xenon-133 in the study of peripheral circulation in obliterative arterial disease«, som forsvarede for den medicinske doktorgrad ved Københavns Universitet d. 20.5.69. Officielle opponenter var professor, dr. med. A. Tybjærg Hansen og overlæge, dr. med. N. A. Lassen.

Gift 21.3.64 med laboratorieassistent Anna-Lise Dons, datter af inspektionsvagtmeister i grænsegendarmeriet Johannes D. og hustru Anna. 2 børn, Kjeld, f. 20.10.65 og Lasse, f. 19.4.69.

XXVII

JØRGEN GLIEMANN, f. d. 29.9.1937 i Århus. Søn af læge Wilhelm Gliemann og Grete Gliemann, f. Schmidt. Gift 1958 med pianistinden Aino Andersen. 2 børn: Morten, 1960, og Jesper, 1964. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet januar 1961.

Ansættelser efter eksamen: Provinsialläkare i Mönsterås, Sverige, fra 1.2. til 31.5., 1961. Turnus på Rigshospitalet, afd. A og C fra 1.6., 1961 til 31.5., 1962. Videnskabelig assistent ved Rockefeller Institutet i New York fra 1.9., 1962 til 31.11., 1964. Underlæge og reserve-læge i forsvarrets lægekorps i perioderne 1.4., 1965 til 31.5., 1965 og 1.6., 1966 til 28.2., 1967. Videnskabelig assistent ved Københavns Universitets medicinsk-fysiologiske institut A fra 1.12., 1964 til 1.4., 1969. Lektor sammesteds fra 1.12., 1967 til 1.4., 1969. Fra 1.4., 1969 afdelingsleder og lektor ved Københavns Universitets medicinsk-fysiologiske institut C.

Disputatsen: »Action of insulin on isolated fat cells« bygger på arbejder udført i perioden 1964 til 1967. Disputatsen blev indleveret i september 1967, antaget i december 1968 og forsvaret i maj 1969. Øvrige videnskabelige arbejder omhandler fedtvævsmetaboliske og endokrinologiske emner.

XXVIII

JØRGEN LEERHØY, født den 9.6.1930 i Maribo. Søn af disponent Jørgen Gregers Daa Leerhøy og hustru Helga Helene, f. Dietz. Gift 1956 med Else Westergaard Pedersen, datter af forstander, cand. agro. Peder Pedersen og hustru Astrid, f. Westergaard.

Artium 1949. Aftjent værnepligt ved Jydske Dragonregiment 1950–52. Løjtnant af reserven 1952. Major af reserven 1967. Medlem af militærmissionen ved Den kgl. danske Ambassade i Washington 1953–54. Engineering Assistant hos stadsingeniøren i La Plata, Md. 1955–56. Veterinæreksamen fra Den kgl. Veterinær- & Landbohøjskole 1961. Videnskabelig assistent ved biologisk afdeling, Løvens kemiske Fabrik 1961. Medlem af FN's våbenstilstandskommission i Damascus, Syrien, 1961–63. Chef for FN's kontrolcenter i Qneitra, Syrien, 1962. Kandidatstipendiat ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole med ophold på Statens Seruminstutts virusafdelinger 1964. Videnskabelig assistent ved Statens Seruminstitut 1965–68. Assisterende afdelingsforstander samme sted 1968. Afdelingsforstander 1969.

Disputatsen: »Rubella. Neutraliserende antistoffer undersøgt i SIRC-celler« forsvaret for den filosofiske doktorgrad den 29.5.1969.

XXIX

POUL-ERIK PAULEV, født 30. maj 1935 i København. Studentereksamen 1953. Derefter skolelærer i 1 år. Lægevidenskabelig embedsexamen fra Aarhus Universitet januar 1962. Turnusstilling Aarhus Amtssygehus. Efter aftjening af værnepligt i Søværnet fik jeg i sommeren 1964 tildelt et kandidatstipendium med tilknytning til Fysiologisk Institut, Aarhus Universitet. I en periode af 1965 »visiting lecturer of physiology«, State University of New York at Buffalo. Siden september 1966 ansat som videnskabelig assistent ved Medicinsk-Fysiologisk Institut B, København.

De eksperimenter, som ligger til grund for afhandlingen: »Respiratory and Cardiovascular Effects of Breath-holding«, er foretaget i årene 1964 til 1968 og omfatter højtryksfysiologiske og kredsløbsfysiologiske emner. Afhandlingen blev forsvaret for den medicinske doktorgrad den 29. maj 1969. De officielle opponenter var docent, dr. phil. Harald T. Andersen, Oslo, og overlæge, dr. med. Johan Georg.

XXX

PEDER OLESEN LARSEN. Født den 7. september 1934 som søn af residerende kapellan Kristoffer Olesen Larsen og hustru Vibeke, f. Nordentoft. Gift den 29. marts 1958 med afdelingsleder, mag. scient. Lis Nielsen. Vi har tre børn.

Matematisk-naturvidenskabelig studentereksamen fra Metropolitanskolen 1952. Magisterkonferens i biokemi 1957. Aftjent værnepligt 1957-58. Videnskabelig assistent ved organisk-kemisk laboratorium, Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole den 1. september 1958. Lektor i organisk kemi sammesteds den 1. februar 1962. Professor i organisk kemi sammesteds den 1. september 1968.

Den 3. juni 1969 forsvarede afhandlingen: »Free Amino Acids in Cruciferae and Resedaceae« for den filosofiske doktorgrad. Officielle opponenter var professor, dr. phil. Anders Kjær og professor, dr. phil. K. A. Jensen.

XXXI

HERLUF JENSEN, født den 12. august 1936 i Åbenrå. Søn af vognmand Rudolf Johan Jensen og hustru Herdis, født Jørgensen.

Matematisk-naturvidenskabelig studentereksamen fra Åbenrå Statsskole 1955. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet vinteren 1963 med hovedkarakteren *Laudabilis et quidem egregie*. Februar 1963 Haderslev Bys Sygehus, medicinsk afdeling. April 1963 turnustjeneste, Københavns Amtssygehus i Gentofte, medicinsk afdeling F og kirurgisk afdeling S. Marts 1964 reservelæge ved Rigshospitalets medicinske afdeling P og medicinsk poliklinik. Februar 1965 kandidatstipendiat ved Københavns Universitet med tilknytning til Rigshospitalets medicinske afdeling P. August 1967 reservelæge ved Rigshospitalets psykiatriske afdeling O. Juli 1968 reservelæge ved Blegdamshospitalets medicinsk-epidemiske afdeling. Juli 1969 1. reservelæge sammesteds.

Uddannelse i øvrigt: Oktober 1964 ECFMG. Marts 1965 isotopkursus for læger. Februar-december 1966 Dansk Gastroenterologisk Sammenslutnings kursus i klinisk og teoretisk gastroenterologi.

Min disputatsafhandling: *Plasma Protein Metabolism in the Nephrotic Syndrome*, er udarbejdet under min ansættelse som kandidatstipendiat ved Rigshospitalets medicinske afdeling P i 1965–1967. Forsvaret for den medicinske doktorgrad fandt sted den 10. juni 1969 ved Københavns Universitet. Officielle opponenter var dr. med. Birthe Tidstrøm og professor, dr. med. Mogens Faber. Doktorgraden blev konfereret den 17. juni 1969.

Øvrige videnskabelige arbejder omhandler emner indenfor gastroenterologi, nefrologi og plasmaproteinkinetik.

XXXII

KNUD JØRGEN ALLING MØLLER, født 10. januar 1929 i Næstved, søn af sygehusinspektør H. C. T. Møller og hustru, Gerda, f. Engsig.

Student fra Herlufsholm Kostskole 1947. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet sommeren 1955 (laud).

Efter turnustjeneste på Københavns Amtssygehus i Gentofte koncentrerede jeg min videre uddannelse om det gynækologisk/obstetriske speciale gennem ansættelser på Rigshospitalets fødeafdeling A og gynækologiske afdeling I, Københavns Kommunehospital's gynækologiske afdeling samt gynækologisk/obstetrisk afdeling på Københavns Amtssygehus i Gentofte.

Fra august 1968 har jeg været ansat som overlæge ved gynækologisk/obstetrisk afdeling på Centralsygehuset i Nykøbing Fl.

Disputats: Vaginalsekretet under normalt og patologisk svangerskab. Et forsøg på at vurdere den praktiske værdi af cytohormonale undersøgelser. Arbejdet blev udført under mine ansættelser på Kommunehospitalets gynækologiske afdeling samt Rigshospitalets fødeafdeling A og gynækologiske afdeling I. Forsvaret fandt sted den 12. juni 1969.

Herudover har jeg forfattet tidsskriftsartikler, overvejende vedr. gynækologiske og endokrine emner.

Gift 2. april 1956 med Cathrine Anne-Marie Skov, d. af skoleinspektør Einar Skov og hustru, Maria Mathilda, f. Emanuelsson. I ægteskabet er der 3 børn: Birgitte, Lars og Kirsten.

XXXIII

OLE KRARUP. Født 1935. Student 1953. Cand. jur. 1959. Virksomhed som advokat og i centraladministrationen. 1962 accessit for besvarelse af universitetets prisopgave i retsvidenskab A. 1963–1966 universitetsadjunkt. Fra 1966 lektor i retsvidenskab og amanuensis ved retsvidenskabeligt institut. Har skrevet en række artikler om juridiske og politiske spørgsmål. Disputatsen, Øvrighedsmyndighedens grænser, blev forsvaret den 13. juni 1969, den juridiske doktorgrad konfereret den 17. juni s. å. Gift (1955) med cand. jur. Marianne Jacobi, f. 1936. Vi har adskillige børn (Annemarie, Nikolaj, Trine, Janus, Kristoffer).

XXXIV

INGRID SØEGAARD THORN, født 2. september 1927 i Horsens. Student fra Horsens Statsskole 1946. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet januar 1954.

Intern, Norwegian Hospital, New York 1954–55 og intern in pediatrics, New York University Division, Bellevue Hospital, New York 1955–56. 1957–58 halvårskandidat børneafdelingen, Københavns Amts Sygehus i Gentofte, supplerende uddannelse i medicin, medicinsk afdeling N, sammesteds, og i dermatologi, Rudolph Berghs Hospital. 1958–63 Rigshospitalet, afdeling for børnesygdomme, først som assistent, fra 1959 som klinisk assistent ved det børneneuro-

logiske ambulatorium og fra 1961 som 2. reservelæge. I 1964 anerkendelse som speciallæge i pædiatri. 1965–68 1. reservelæge Børnehospitalet på Fuglebakken. Fra oktober 1968 reservelæge, neurologisk afdeling, Københavns Amts Sygehus i Gentofte.

Disputats: Cerebral Symptoms in the Newborn, udgået fra børneafdelingen, Københavns Amts Sygehus i Gentofte, forsvarede for den medicinske doktorgrad 17. juni 1969, og graden konfereredes 24. juni 1969. Officielle opponenter var overlæge, dr. med. Johannes Melchior og professor, dr. med. Oluf Andersen.

XXXV

BENT CARL CHRISTIAN PEDERSEN, født d. 14.9.1933, søn af tømrer Jonathan Pedersen og hustru. Student 1952 fra Rungsted Stats-skole. Lægevidenskabelig embedseksamen januar 1960 fra Københavns Universitet. Turnuskandidat ved Rigshospitalets medicinske afdeling A og kirurgiske afdeling C, derefter vikar for årskandidat ved Rigshospitalets medicinske afdeling A. 1961 og 1962 videnskabelig assistent ved Universitetets Arvebiologiske Institut. Fra 1962 til 1965 kandidatstipendiat og 1966–67 atter videnskabelig assistent ved Arvebiologisk Institut. I perioden ved Arvebiologisk Institut foretog jeg kromosomundersøgelser af patienter med kronisk myeloid leukæmi, især med henblik på forholdet mellem udvikling af kromosomabnormiteter i knoglemarv og blod under sygdomsforløbet og leukæmiens klinisk-hæmatologiske progression. Disputatsen, som blev udarbejdet på basis af disse undersøgelser (»Cytogenic evolution in chronic myelogenous leukaemia«), blev forsvaret 19. juni 1969 for den medicinske doktorgrad. Siden 1.9.1967 har jeg haft et universitetsadjunktur fra Københavns Universitet, der har dannet basis for et ophold ved Department of Medicine, University of Cambridge, England, hvor jeg arbejder med kombinerede cytogenetiske, cytoke-miske og morfologiske undersøgelser af leukocytter fra patienter med kronisk myeloid leukæmi med henblik på nøjere belysning af sygdommens progressionsmekanisme.

XXXVI

LIS WEISE, født den 22. september 1930 i København. Datter af scenefunktionær Thyge Frederiksen og hustru Inger Frederiksen,

født Schneider. Gift 1952 med adjunkt, cand. mag. Jørgen Weise. Vi har to børn, Niels, født 1965, og Hanne, født 1968.

Nysproglig student 1949 fra Statens og Hovedstadskommunernes Kursus. Magisterkonferens i nordisk filologi 1960. Københavns universitets guldmedalje 1958. Siden 1960 ansat på Institut for Navneforskning. Afhandlingen »Efterstillet adjektiv i danske stednavne« forsvaret for den filosofiske doktorgrad den 24. juni 1969.

XXXVII

KNUD KJELDSEN, født 9.5.31 på Frederiksberg, søn af politikommisær Ejner Kjeldsen og Laura Kjeldsen. Gift 1958 med fysioterapeut Marianne Børglum Hansen. 3 børn i ægteskabet, Thomas, Anne og Eva.

Student fra Metropolitanskolen 1950, lægevidenskabelig embeds-eksamen Københavns universitet januar 1958 med hovedkarakteren laud. Efter turnustjeneste på Centralsygehuset i Hillerød ansat på forskellige medicinske og klinisk-kemiske specialafdelinger, dels på Centralsygehuset i Hillerød, dels på Rigshospitalet. Ass. overlæge Frederiksberg hospitals centrallaboratorium maj 1968. Ass. overlæge Rigshospitalets centrallaboratorium marts 1969, overlæge samme sted juli 1969.

Specialistanerkendelse i klinisk kemi august 1965. Underviser i klinisk kemi Københavns universitet fra 1968.

Studierejser: Tel-Hashomer hospital, Tel-Aviv's universitet oktober-november 1966. Medicinsk afdeling, Inselspital, Bern's universitet september 1967 og juli 1968. Amerika efteråret 1969, bl.a. til Columbia university, university of New York, Berkeley university, Cardiovascular Institute og Institute of Biological Sciences Chicago, Cleveland Clinic Foundation og University of Minneapolis.

Forfatter af en række afhandlinger om kliniske og klinisk-kemiske emner samt i de senere år om experimentel atherosclerose.

Disputats: »Smoking and Atherosclerosis. Investigations on the Significance of the Carbon Monoxide Content in Tobacco Smoke in Atherogenesis«. Forsvaret fandt sted 26.6.69., officielle opponenter var professor, dr. med. Gunnar Teilum og overlæge, dr. med. Per From Hansen.

XXXVIII

TAGE HALD, født 10. april 1934, søn af afd. Biskop Haldor C. K. Hald og Asta Klostergaard Hald. Gift 1959 med Birgit Gerdt Møller. I ægteskabet en søn og en datter.

Student (n. spr.) fra Vestre Borgerdydskole 1953. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet januar 1961 (laud).

Turnustjeneste ved Københavns Amtssygehus i Gentofte, med. afd. C og kir. afd. D. Senere årskandidat ved afd. D og i samme periode vpl. reservelæge i Søværnet. En kort periode underlækare ved kir. afd., Länslasarettet i Ludvika, Sverige. Senere søgt ind i kirurgisk uddannelse med supplement i poliklinisk kirurgi og thoraxkirurgi ved Rigshospitalets afd. R, nefrologi ved Kommunehospitalets III afd. (dialyseafd.), anaesthesiologi samt gynækologi og obstetrik ved Amtssygehuset i Gentofte, og røntgendiagnostik ved røntgenafdelingen på Finseninstituttet. Siden juli 1968 reservekirurg ved kirurgisk afdeling H, Amtssygehuset i Gentofte.

Var 1962–65 knyttet til Københavns Universitets Institut for experimental kirurgisk forskning som frivillig assistent og i 1965–66 Surgical Research Fellow ved Maimonides Hospital, New York State University. I disse år udførtes en række experimentelle undersøgelser over neurogen blæredysfunktion, der førte til afhandlingen »Neurogenic Dysfunction of the Urinary Bladder«, der forsvaredes 1. juli 1969. Doktorgraden konfereredes d. 28. juli 1969. Officielle opponenter: Docent, dr. med. Lise Engbæk og professor, dr. med. Flemming Lund.

Jeg har gennemgået videreuddannelseskursus i kirurgi i 1966–67 og American College of Surgeon's Course in pre-and postoperative care i 1965. Jeg har desuden skrevet en del tidsskriftsartikler, fortrinsvis om kirurgiske og urologiske emner.

Modtog i 1969 overlæge, dr. med. Jørgen Lunds mindelegat.

XXXIX

JØRGEN MARQUARDSEN. Jeg er født 21/3 1920 i Århus, blev i 1938 student fra Århus Katedralskole og begyndte herefter at studere medicin ved Århus Universitet. Studiet blev afsluttet ved Københavns Universitet, hvor jeg i 1947 bestod lægevidenskabelig embedsexamen

med karakteren laud. Efter nogle års tjeneste ved medicinske og kirurgiske hospitalsafdelinger påbegyndte jeg uddannelsen som neurolog og opnåede i 1957 anerkendelse som speciallæge i neurologi. Samme år blev jeg ansat ved Frederiksberg Hospitals neurologiske afdeling, hvor jeg siden har haft mit virke, først som reservelæge, derefter som ass. overlæge og siden 1966 som overlæge. Arbejdet ved denne afdeling har givet mig rig lejlighed til også videnskabeligt at beskæftige mig med de sygdomme, som har min særlige interesse, nemlig de traumatiske og de vaskulære hjernelidelser. Den sidstnævnte sygdomsgruppe udgør emnet for min disputats »The natural history of acute cerebrovascular disease«, som blev forsvaret d. 4/9 1969.

XL

MICHAEL PETRI. Født 3. august 1931 i København, søn af læge Max Petri og hustru Bodil, f. Helweg.

Gift 1958 med Gerda Thomsen, datter af professor, dr. med. Oluf Thomsen og hustru Else, f. Rosenquist. I ægteskabet 3 børn: Mathilde (f. 1958), Tobias (f. 1961) og Julie (f. 1968).

Opvokset i København, student (nysproglig) fra Øster Søgades Gymnasium 1949. 1950/51 collestudent ved Tulane University i New Orleans, USA. Studerede her musik.

Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet 1958. Turnustjeneste og kandidatstilling på Rigshospitalet. Herefter uddannelse som patolog-anatom på Sundby Hospital og Finseninstitutet. Specialist i patologisk anatomi 1966. Fra december 1967 tilknyttet Universitetets Patologisk-anatomiske Institut som videnskabelig assistent, siden maj 1969 som afdelingsleder. Lektor i patologisk anatomi siden 1967.

Har undervist i normal anatomi, histologi og cytologi til forprøven og I del fra 1964 til 1967, desuden ansat som videnskabelig assistent ved Medicinsk-anatomisk Institut C 1966-67.

Påbegyndte eksperimentelt arbejde som student i 1955 på Universitetets Hygiejniske Institut som frivillig assistent hos dr. med. Helge Lund. Efter at have beskæftiget mig i nogle år med eksperimentel cancerforskning udarbejdede jeg her afhandlingen »Studies on *Nosema cuniculi*, found in the Yoshida rat ascites sarcoma, with a survey of microsporidiosis in mammals«, som forsvarede for den medi-

cinske doktorgrad den 9. september 1969. Officielle opponenter var lektor, dr. phil. Holger Madsen og professor, dr. med. Emmerik Jensen.

XLI

MOGENS JENS KROGH JENSEN, født den 12.2.1935 i Viborg, søn af købmand Viggo Jensen og hustru Gurli, født Justesen.

Studentereksamen fra Viborg Katedralskole i 1953 og lægevidenskabelig embedseksamen fra Aarhus Universitet vinteren 60/61 med *laudabilis*.

Turnuskandidat på Frederiksborg Amts Centralsygehus, Hillerød, og derefter ansættelse ved medicinsk afdeling A, Rigshospitalet, i 2 år som kandidat. Klinisk assistent ved samme afdeling et halvt år og kandidatstipendiat fra 1965 til 67. Herpå fulgte ansættelse som reservelæge ved neurologisk afdeling, Kommunehospitalet, og pædiatrisk afdeling, Blegdamshospitalet, begge steder i 6 måneder. Fra 1. juni 1968 ansættelse ved medicinsk afdeling C, Amtssygehuset, Gentofte, og på samme afdeling fra 1. januar 69 som 1. reservelæge. Fra 1. november 1969 1. reservelæge ved medicinsk afdeling A, Rigshospitalet.

Undersøgelserne, der ligger til grund for min disputats: »Chromosome studies in acute leukaemia«, blev udført på medicinsk afdeling A, Rigshospitalet. Den blev forsvaret 11. september 1969, og officielle opponenter var overlæge, dr. med. Nis I. Nissen og afdelingsleder, dr. med. J. Schultz-Larsen.

Gift 1961 med Kirsten, født Mariussen. Vi har tre børn: Morten, Marianne og Marie-Louise.

XLII

ANDERS FRØLAND. Født 1932 i København. Student fra Østre Borgerdyds Skole i København 1951. Kandidat fra Københavns Universitet januar 1959. Bortset fra en del kortere varende hospitalsansættelser arbejdet på Københavns Universitets Arvebiologiske Institut til udgangen af 1967, de sidste 3 år som universitetsadjunkt. Fra januar 1968 reservelæge på Københavns Amts Sygehus i Gentofte, medicinsk afdeling F.

Forsvarede den 18. september 1969 en afhandling om »Klinefelter's

Syndrome. Clinical, Endocrinological and Cytogenetical Studies« for den medicinske doktorgrad.

Officielle opponenter var ass. overlæge, dr. med. Svend G. Johnsen og professor, dr. med. Jan Mohr.

XLIII

TOM MICHAEL FENCHEL, født 19. marts 1940 i Hellerup. Student fra Aurehøj Statsgymnasium (mn) 1958, immatrikuleret samme år ved Københavns Universitet, studiet afsluttet som mag. scient. i zoologi 1964. Siden 1965 amanuensis ved Marinbiologisk Laboratorium. I året 1962–63 var jeg ansat ved Kungl. Vetenskapsakad. Zoologiska Station i Kristineberg, Sverige. Jeg har derudover arbejdet i længere perioder ved Stockholms Universitets Askö Laboratorium (flere ophold), Stazione Zoologica, Napoli (1965), og ved Institute of Marine Sciences, University of Miami, U.S.A. (1969), og har været på kortere studiebesøg ved laboratorier i Frankrig, Tyskland, U.S.A. og Canada.

I 1964 modtog jeg Københavns Universitets guldmedalje for besvarelsen af en prisopgave i zoologi. Jeg har derudover skrevet tidskriftsartikler om forskellige zoologiske og marinbiologiske emner. Disputatsen: "The ecology of marine microbenthos" omhandler økologien af mikrofaunaen i marine sedimenter og specielt de kemiske faktorer, der indvirker på faunaens udbredelse. Den blev forsvaret den 25. september 1969.

XLIV

TAGE EGSMOSE, født 12. januar 1922 på Egemosegård, Ørbæk, søn af gårdejer Jørgen Nielsen og Ane Marie, født Jespersen. Gift 1950 med Bachelor of Science Ragna Holm-Jørgensen. Børn: Lisbeth (f. 1952), Charlotte (f. 1956) og Mark Olaf (f. 1960).

Student 1941 (mat. nat.) fra Svendborg Statsgymnasium. Lægevidenskabelig embedseksamen 1948 (laud). Fellowship fra U.S. Public Health Service i Chest Diseases i Glenn Lake og Rochester Clinic, Minnesota, 1951–52. Embedslægeeksamen 1956. Certifikat fra Oslo Universitet i Statistics in Biomedical Research (Sampling & survey technique & epidemiology) 1967. Studierejse til USA i 1969.

Hospitalsuddannelsen har overvejende været medicinsk. Ansat ved Roskilde Amts & Bys Sygehus i godt 3 år. Supplerende uddannelse

ved pædiatriske, psykiatriske og dermato-venerologiske afdelinger. Et års ansættelse i Sundhedsstyrelsen ved den medicinalstatistiske afdeling.

Ansættelse ved internationale organisationer, International Tuberculosis Campaign i 2 år (Tyskland, Grækenland & Ecuador, Sydamerika) og World Health Organization i 10 år (Kenya og Nigeria).

Indenfor WHO var jeg ansat som senior rådgiver til sundhedsministeriet i Kenya og Western Nigeria. Foruden sundhedsplanlægning var jeg beskæftiget med forskning indenfor tuberkulose (prævalens, acceptabilitet & dobbelt blind studier) samt feasibility studier over en forenkling af BCG vaccinationen i udviklingslandene.

Har siden 1967 været ansat ved Københavns Universitets Hygiejniske Institut som videnskabelig medarbejder. Er teknisk leder af det tropemedicinske og tropehygiejniske kursus i København. Givet forelæsninger ved lægevidenskabelige fakulteter for medicinstuderende & embedslægestuderende i Nairobi (Kenya), Ibadan (Western Nigeria) og Københavns Universitet. Forelæser desuden ved Kunstakademiet samt for eksperter, som skal udstationeres til U-landsprojekter.

Gennem mit arbejde i udviklingslandene er jeg specielt blevet interesseret i epidemiologien, under de planlægnings- og befolkningsstudier jeg foretog, som det mest rationelle og realistiske princip til at formindske afstanden mellem U-landenes og industrilandenets teknologiske niveau. Siden 1968 har jeg været leder af den epidemiologiske afdeling ved Hygiejnisk Institut.

Disputats: »Epidemiological Studies of Some Tuberculosis Control Measures in a Developing Country«. Materialet er indsamlet under min ansættelse i WHO i Kenya, Østafrika, og er bearbejdet under min ansættelse ved Københavns Universitets Hygiejniske Institut. Forsvaret fandt sted 2. oktober 1969, officielle opponenter professor, dr. med. Poul Bonnevie og overlæge, dr. med. Ole Christensen.

Foruden disputatsen har jeg offentliggjort mere end 25 rapporter og videnskabelige artikler i internationale tidsskrifter i samarbejde med kolleger. Desuden har jeg givet gæsteforelæsninger ved universiteter i USA samt deltaget i internationale kongresser og seminarer i Afrika, Asien, Europa og USA.

XLV

HELGE NISSEN, født den 6. april 1928 i Heidelberg, Tyskland. Forældre: ingeniør Ib Høffding Nissen og overassistent Bodil, f. Steiner. Matematisk student fra Sorø Akademi i 1946. Medicinsk embeds-eksamen i 1954. Turnuskandidat på Horsens Kommunehospital. Min kirurgiske grunduddannelse fik jeg på forskellige københavnske hospitaler og indledtes på Finseninstitutet, hvor jeg hos overlæge, dr. med. A. Zacho skrev en prisopgave om kvælstof, kalium og kreatinin i den postoperative periode. Afhandlingen tilkendtes accessit. – Efter min kandidattid blev jeg i 1961 vikarierende 2. reservelæge og siden 2. reservelæge på KASGentofte, thoraxkirurgisk afdeling R. Under min næsten 4-årige ansættelse hos professor, dr. med. Ib Andersen udførte jeg den væsentlige del af mit disputatsarbejde. I 1965–68 var jeg 1. reservelæge på Centralsygehuset i Hillerød, kirurgisk afdeling, og siden januar 1969 har jeg været ansat som 1. reservelæge på Bispebjerg Hospitals thoraxkirurgiske afdeling.

Den 7. oktober 1969 forsvarede afhandlingen »Pneumothorax spontaneus. En klinisk og histologisk undersøgelse af sygdommens ætiologi, pathogenese og behandling« for den medicinske doktorgrad. De officielle opponenter var professor, dr. med. Erik Husfeldt og overlæge, dr. med. Johan Georg.

I 1956 blev jeg gift med Kirsten Jørgensen, d.a. afd. lektor Lauritz Jørgensen og Edith, f. Østrup. Vi har 2 børn: Peter og Jette.

XLVI

ERIK HAARH, født den 20. september 1929 på Frederiksberg, søn af civilingeniør, cand. polyt., Georg Haahr og hustru Lise, f. Jensen. Gift 1957 med Ann Rasmussen, datter af tømremester Kai Rasmussen (1889–1969). I ægteskabet er der tre børn, Karsten (f. 1958), Birgit (f. 1961) og Peter (f. 1963).

Jeg er matematisk-naturvidenskabelig student fra statsgymnasiet Schneekloths Skole 1948 og begyndte straks studiet af religionshistorie ved Københavns Universitet under prof., dr. phil. Sv. Aa. Pallis og fik min konferens i juni 1953.

I studieårene ved Københavns Universitet blev jeg indført i de religionshistoriske discipliner af prof., dr. phil. Sv. Aa. Pallis, da-

værende universitetsadjunkt, nu prof., dr. phil. J. Prytz Johansen og universitetslektor, dr. phil. Ernst Mengin. I mine studier af orientalske sprog blev jeg indført af prof., dr. phil. Poul Tuxen, prof., dr. phil. Hans Hendriksen og prof., dr. phil. Kaare Grønbech, hvem jeg først og fremmest skylder tak for min sproglige uddannelse og for indførelsen i den internationale forskning. I 1951–52 fik jeg med et italiensk statsstipendium lejlighed til at uddybe mit kendskab til tibetansk, sanskrit og kinesisk ved et studieophold hos prof. dott. Giuseppe Tucci og prof. dott. Luciano Petech, Universitetet i Rom.

I 1949 begyndte jeg mit mangeårige arbejde på Det kongelige Biblioteks da nyoprettede Orientaliske Afdeling ved at katalogisere de tibetanske samlinger. I 1950 startede jeg sammen med prof. Kaare Grønbech ordningen af de mongolske samlinger. Dette blev begyndelsen på Det kongelige Biblioteks store internationale katalog over orientalske håndskrifter i dansk eje, først under ledelse af førstebibliotekar, mag. art. Leo Buschardt, og 1966–68 under min ledelse.

Jeg opnåede den største pris af R. K. Rasks legat for besvarelse af Filologisk-historisk Samfunds prisopgave 1949 over emnet »En historisk, sammenlignende undersøgelse af betegnelser for klokkeslet i europæisk sprogbrug«.

I 1956 blev jeg ansat som bibliotekar ved Det kongelige Biblioteks Orientaliske Afdeling og 1966 udnævnt til førstebibliotekar og leder af samme afdeling. Fungerede fra september 1968 til februar 1969 som afdelingsleder i religionshistorie ved Aarhus Universitet og har siden februar 1969 været ansat som afdelingsleder.

Ved Københavns Universitet blev jeg i 1955 undervisningsassistent i tibetansk under prof. Kaare Grønbech. 1963 blev jeg lektor i tibetansk sprog og kultur sammesteds, et lektorat jeg stadig oppebærer.

1959 gæsteforelæste jeg ved universiteterne i Bonn og Hamburg. 1962–65 havde jeg den daglige ledelse af arbejdet med to tibetanske munke, der ved en bevilling fra The Rockefeller Foundation blev indkaldt til Københavns Universitet, Nationalmuseet og Det kgl. Bibliotek.

Min disputats, »The Yar-luñ Dynasty; A study with particular regard to the contribution by myth and legends to the history of Ancient Tibet and the origin and nature of its kings« (G. E. C. Gads forlag 1969, 481 s.), blev indleveret til bedømmelse i februar 1968 og antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad den 1. juli 1969. For-

svaret fandt sted den 9. oktober samme år med prof., fil. dr. Nils Simonsson (Oslo) og prof. Halfdan Siiger (Aarhus) som officielle opponenter og prof., dr. phil. Sv. Aa. Pallis og prof., dr. phil. J. Prytz Johansen, som opponerede *ex auditorio*.

Mine øvrige videnskabelige arbejder er: »Die Berliner Kanjur Handschrift«, *Zeitschrift d. deutsch. Morgenländischen Gesellschaft* 1954, 539–40; »Contributions to the study of maṇḍala and mudrā«, *Acta Orientalia* XXIII 1958, 57–91; »L'écriture 'Phags-pa vraiment carrée des sceaux chinois des Yüan«, *Acta Orientalia* XXIV 1959, 59–64; »The Lepcha script«, *Acta Orientalia* XXIV, 1959, 107–122; *A Limbu-English glossary*, Kbh. 1960 (4 + 40 s.); »The identity of Tsu-chih-chien, the Tibetan »king« who died in 804 A.D.«, *Acta Orientalia* XXV 1960, 121–170; »A comparative list of the Derge and Lhasa editions of the Kanjur«, *Asia Major* IX 1963, 179–205; »Lamaismen«, *Illustreret religionshistorie*, red. af J. P. Asmussen og J. Læssøe, Kbh. 1968, 439–57; *The Zhang-zhung language; A grammar and dictionary of the unexplored language of the Tibetan Bonpos*, *Acta Jutlandica* XL:1, 1968 (43 s.).

BEDØMMELSE AF PRISAFHANDLINGERNE FOR 1968 OG AF DEN ZOOLOGISKE, GEOGRAFISKE OG GEOLOGISKE PRISAFHANDLING FOR 1967

DE TEOLOGISKE AFHANDLINGER

TEOLOGI A

Som besvarelse af Universitetets prisopgave i Teologi A for året 1968: »Forudsætninger i og uden for Israel for oprettelsen af Davids imperium«, er der indkommet 3 afhandlinger, 1., 2. og 3.

1.

»Thi gransk dog i de henfarne tider« (Deut. 4.32–40).

Afhandlingen indledes – efter indholdsfortegnelse – med et forord på to sider. Der følger 162 kvartsider text med noter, og opgaven afsluttes med 10 sider litteraturfortegnelse, der omfatter 222 numre.

I forordet redegør forf. for sin disponering af materialet på en forbillig klar måde, forklarer hvorfor i det udenrigspolitiske afsnit hovedvægten er lagt på Ægypten, og hvorfor undersøgelsen tager sin begyndelse allerede med hyksostiden. For det gammeltestamentlige materiales vedkommende siges det, at den historiske litteratur, der kan komme på tale som kilde, er præget af deuteronomisternes historiesyn ud fra deres egen tid, ligesom det hævdes, at nomaders indvandring og bosættelse i et kulturland medfører en samfundsnydannelse, der gør det umuligt skematisk at udskille indvandrerne og de fastboendes kulturelle forskelle.

I et indledende afsnit (s. 1–3) redegøres kortfattet, men præcist, for Palæstinas geografiske placering i oldtidens kulturverden, idet vægten lægges på, at Palæstina og Syrien geografisk udgør en helhed, hvor hovedvægten handels- og erhvervsmæssigt ligger i Nordsyrien.

Afhandlingens første hoveddel beskæftiger sig med de nærorien-

talske storriger i århundrederne forud for David. Der gøres først rede for udviklingen i Ægypten fra hyksostiden til slutningen af 21. dynasti (s. 4–48). Forf. tilslutter sig van Seters opfattelse af hyksosfolkernes forbindelse med *amurru* i Palæstina, i modsætning til den gængse opfattelse af dem som væsentlig bestående af hurritiske elementer, ligesom det – også imod den gængse opfattelse – betones, at deres invasion ikke er af udelukkende militær karakter, men for en væsentlig del må karakteriseres som infiltration, og altså ikke betegner et egentligt brud.

Med hyksosfolkernes fordrivelse fra Ægypten – og til en vis grad bestemt af den – viser der sig imperialistiske tendenser i Ægypten, hvor kongerne i det 18. dynasti støtter sig på hæren i stedet for præsteskabet, og hvor handelen bliver faraos monopol, en udvikling der når sit højdepunkt med »kætterkongen« Amenofis IV. 18. dynasti præges af kampene mellem Ægypten og Mitanni om herredømmet over Syrien-Palæstina; det gælder navnlig Thotmes III.s felttog, der sikrer den ægyptiske overhøjhed. Denne fortsætter under 19. dynasti, hvor hovedfjenden i nord bliver hettiterne, et forhold der ender med den berømte fredsslutning mellem dem og ægypterne under Ramses II 1269 f.Kr. under indtryk af truslen fra assyrerne. Mod dynastiets slutning fører intensive kampe mod libyske fjender fra vest til en svækkelse af herredømmet over Palæstina, og denne udvikling skrider hurtigt frem under 20. dynasti, hvor Ramses III må forsvare sig mod de såkaldte havfolk (hvortil også filisterne hører). Ægypten svækkes gennem disse stadige kampe, men dertil kommer en almindelig økonomisk depression, som forf. finder vidnesbyrd om i stigende kornpriser, i fald i indtægterne ved udvinding af kobber, fordi jern begynder at gøre sig gældende i Vestasien, nedgang i byggeriet, kongernes stadig større afhængighed af præsteskabet. Nedgangen fortsætter under 21. dynasti, hvor der reelt bliver tale om en rigsdeling i et Øvreægypten, behersket af præsteskabet i Teben (navnlig Herihorslægten), og et Nedreægypten med en række svage konger.

Redegørelsen for magtforholdene i Forasien er klogt disponeret i tre afsnit med tyngdepunktet henholdsvis i Mitanni, i Hatti og i Assyrien. I korte træk skildres den skiftende magtfordeling i samspil med og modspil mod Ægypten, der – så længe det endnu over indflydelse i Vestasien – søger at opretholde en magtbalance, og det vises,

hvordan det skiftende styrkeforhold i det nordsyriske område (hvorfra handelsvejene nord-syd og øst-vest beherskes) hænger sammen med hettiternes optagethed af fjender i nord og vest og af assyrernes lejlighedsvis optagethed af forholdet til Babylon. De tre afsnit får i nogen grad præg af en skematisk oversigt, men på fortrinlig måde sammenfattes synspunkterne i et sidste afsnit (s. 44–48) om det politiske mønster i Forasien, hvor de udenrigspolitiske forudsætninger for Davidstiden gøres op. Vigtigst er Ægyptens svækkelse. I Forasien er Mitanni og Hatti gået under som egenlige statsdannelser, og Assyrien (som iøvrigt også Babylon), der ikke får nogen interesse i Palæstina, før det – langt senere – retter sit blik mod Ægypten, er optaget af forholdet til invaderende aramæiske nomader (ahlamu). Alt dette skaber et stormagtsvacuum i Syrien-Palæstina, som lokale vasalfyrster benytter sig af til egen fordel, hvad Amarnabrevene giver tydeligt indtryk af. På den baggrund kan David etablere sit imperium, og det varer indtil den arabiske magtkoncentration i Syrien ca. 900 f.Kr. Disse forhold afløses af en helt ny politisk situation med den assyriske expansion o. 800 f.Kr.

Afhandlingens anden hoveddel (s. 49–162) beskæftiger sig derefter med vidnesbyrdene i Det gamle Testamente. Problemet formuleres som et spørgsmål om, hvorvidt David har kunnet bygge på et samlende element i den israelitiske befolkning i form af en bevidsthed om dens ejendomsret til Kana'ans land som et »forjættel« land, som hævdedet navnlig af Alt og von Rad. Afsnittet: Nomaders forhold til kulturlandet (s. 51–60) giver en fortrinlig kultursociologisk redegørelse for den vevselvirkning mellem ørken og agerbrugsland, der alle dage har præget orienten. Det betones, at man i for høj grad har betragtet nomaderne ud fra kendskabet til krigsdygtige kamel-beduiner på Islams tid, og i for høj grad har heftet sig ved store indvandningsbølger. Men endnu i 2. årtusind f.Kr. er der udelukkende tale om småkvægnomader, og deres pres på kulturlandene er konstant, omend svigtende regnfald i steppen sammenhængende med politisk svaghed i kulturlandene betinger større indvandningsbølger. Det sker ikke i form af krigerisk invasion, men først og fremmest som fredelig infiltration, og indvandrerne kommer ikke med en færdig kultur, men optager ved assimilation landets kultur og skaber derigennem en ny livsform. Sådan må man forestille sig de israelitiske stammers bosættelse i Kana'ans land.

I vid udstrækning har Martin Noths tese om et tidligt israelitisk 12-stammeamfiktyoni (fremsat første gang 1930) været bestemmende for arbejder med Israels historie. Forf. redegør (s. 61–75) for amfiktyonitanken og viser, hvordan Noth ved hjælp af denne tese har villet forklare forholdet til kana'anæisk kultur og religion, lovgivningen i Israel, kongedømmet, pagtshelligdommen i Jerusalem etc. Endelig refereres – med tilslutning – kritikken i nyere tid af tesen; han mener, at den har bidraget til en forkert forståelse af dommertidens traditioner, der så langt fra at give indtryk af et sammentømret amfiktyoni langt snarere synes at vise en splittethed i enkeltstammer og hystater.

Det undersøges derefter (s. 76–101), om traditionerne om stammernes indvandring tyder på noget samlende element. Kort omtales teorierne om indvandringen ud fra traditions- og territorialhistorie samt på grundlag af arkæologien. Det hævdes, at disse to forklaringer er utilstrækkelige, og i stedet lægges hovedvægten på, hvad der kaldes en sociologisk forståelse (repræsenteret navnlig af G. Mendenhall). I forbindelse hermed drøftes problemerne omkring *hapiru* og forholdet mellem disse og *hebræere*. Mens man oprindeligt var tilbøjelig til at betragte *hapiru* som invaderende fra ørkenen (og derved mere eller mindre identificerede dem med hebræere = israeliter), er der efterhånden stort set enighed om, at *hapiru* er en social betegnelse for folk, der står uden for det ordnede samfund, oprørske slaver og udpinte fæstebønder, og det er karakteristisk, at de gør sig gældende netop i den periode, hvor Ægyptens herredømme i Palæstina er svækket. Den formodentlig ældste forekomst af hebræer i Det gamle Testamente – 1. Sam. 13.3.19; 14.11 – svarer påfaldende til denne forståelse af *hapiru*.

Hvis imidlertid »indvandringen« forstår som en kombination af sociale omvæltninger i landet med indvandrende nomader – og det bliver forf.s synspunkt – må man spørge, hvorfra enhedstanken – én Gud, ét folk, ét land – stammer, som nu gør de forskellige traditioner al-israelitiske. Forf. peger her på Deuteronomium (s. 99–126), hvor denne enhedstanke gør sig stærkt gældende. Der gøres rede for skriftets historiske baggrund i en tid med vågnende nationalisme, hvor man søger tilbage til fortidens storhed, sådan som det kendes samtidigt i hele Mellemøsten, det nybabyloniske imperium og det ægyptiske saïterdynasti. Deuteronomium er et programskrift, der ud fra

de bitre erfaringer fra den kongetid, der uhjælpeligt førte til exilet, vil lægge retningslinierne for fremtiden. Det er her, man første gang møder kravet om dyrkelse af Jahve *alene*, sammenhængende med tanken om Jahve som den nidkære Gud. Skriftets militante ånd skyldes ikke en idealisering af et fortidigt amfiktyonis hellige krig, men har sin baggrund i exilets krav om folkets renhed i form af integritet og fremmedhad. Deuteronomium repræsenterer altså ikke urgamle traditioner, der danner baggrund for Josias' reform, men denne er tværtimod en forudsætning for Deuteronomium. I tilslutning hertil behandles (s. 127–134) navnet Israel, der efter Noths opfattelse var bundet til 12-stammeamfiktyoniet. Afgørende for forståelsen er Amos og Hosea, der virker i Nordriget, men stammer fra Sydriget. Når de anvender Israel om hele folket, sker det ud fra en idealisering af Davidsdynastiet. Men når »Israel« ved siden heraf anvendes alene om Nordriget, skyldes det, at navnet oprindeligt hørte hjemme blandt stammer i nord, uden at vi er i stand til at sige noget om dets oprindelse eller om, hvor omfattende det var.

Afhandlingens sidste del drejer sig om traditionerne om kongedømmet, først Sauls (s. 135–150), som de nu findes i 1. Sam. 7–15, der er klart deuteronomistisk bearbejdede og redigerede. Det hævdes, at deuteronomisten i og for sig er loyal over for de traditioner, han gengiver, men at hans tendens kommer til udtryk i det stof, han tager med, og i den måde han disponerer det på. 11.1–11, ammoniterkrigen, ser forf. som det historiske udgangspunkt for kongedømmet. Ganske vist er Saul benjaminit, men alligevel må han have haft en tilknytning til Østjordanlandet, hvor han optræder som anfører for en skare krigere på linie med Jefta. Herfra søger han ind i Vestjordanlandet, hvor hans etablering af et kongedømme er betinget af ægyptisk svagheit og ligger på linie med Amarnatidens bykongedømmer. Saul har aldrig været »al-israelitisk« konge; på højdepunktet har han kun herredømmet over det i 2. Sam. 2.9 angivne område. Saul er i virkeligheden ikke indledning til noget nyt, men snarere afslutningen på en lang udvikling. Når traditionerne om ham har fået den form, de nu har, skyldes det deuteronomisternes ønske om at se ham som baggrund for David.

Beretningen om Davids vej til magten (s. 150–160) behandler traditionerne frem til 2. Sam. 5. Den historiske kerne, der kan udskilles, er en beretning om den professionelle kriger David i Sauls tjeneste, hans

flugt for Saul, der på en eller anden måde står i forbindelse med en sammensværgelse mellem David og Sauls søn Jonatan, hans overgang til filisterne, hvor han bliver vasalfyrste, først i Ziklag, derefter i Hebron, hvorfra han endelig får held til at underlægge sig nordstammerne, forårsaget af opløsningen her efter Sauls død. Da filisterne griber ind mod David, lykkes det ham at slå dem så eftertrykkeligt, at det bliver ham, der nu overtager filisternes rolle som kontrolanter af hele området, den rolle som filisterne tidligere havde overtaget efter ægypterne.

I en afslutning (s. 161–162) sammenfattes synspunkterne. Det er Forasiens politiske historie, der giver forklaringen på Davids imperiedannelse. Hvad der nu i de gammeltestamentlige overleveringer fortælles som forudsætninger, er i virkeligheden en langt senere tids fremstilling af forholdene, som man ud fra egen situation og virkelighed ønskede, de skulle have været.

Denne oversigt over indholdet skulle i sig selv kunne vise afhandlingens bonitet. Fra første til sidste side mærker man en koncentration omkring emnet; det tabes aldrig af syne, og det sløres ikke af uvedkommende emner, der er intet overflødigt. Et par steder bemærker forf., at når det og det ikke tages med, skyldes det, at det ikke har betydning for emnet. Man må vel derfor kunne gå ud fra, at forf. selv ville mene, at alt vedkommende er behandlet. Det gælder imidlertid – først og fremmest i afhandlingens sidste hoveddel – at der er nogle ting, der nok havde fortjent en mere indgående behandling, f.ex. problemerne omkring filister-havfolkene, deres oprindelse og deres etablering af et pentapolis på kystsletten. I den forbindelse kunne det have været undersøgt, om der er nogen mulighed for, at den filistæiske administration kan have haft nogen – direkte eller indirekte – betydning for den israelitiske under Saul og David. I drøftelserne af dommertiden med afvisning af amfiktyonihypotesen havde det vel været rimeligt at beskæftige sig nærmere med kap. 19–21, særlig fordi disse kapitler har været et nøglepunkt for amfiktyonitesens forfægtere. Det forekommer ikke urimeligt at betragte tesen i dens rigoristiske og altomfattende form som misforstået til belysning af Israels tidlige historie. Men derfra, og til at skildre dommertiden så disparat, som det her gøres, er der alligevel et spring. Det forekommer, at forf. i den grad har stirret sig blind på ordet amfiktyoni,

at enhver mulighed for mindre stammeforbund udelukkes. Tilbage bliver – foruden de just nævnte kapitler – traditionerne om Silo og – navnlig om Sikem. Det ville i grunden være spændende at vide, om forf. tør hævde, at også pagtstanken er en deuteronomistisk opfindelse til at idealisere fortiden. I forbindelse med redegørelsen for Israelsnavnet havde vel også været rimeligt i al fald at skele til en evt. forbindelse med Jakobtraditionerne, ligesom det også forbliver et problem, hvor og hvornår Jahvetraditioner forbindes med dette navn. I sin beskæftigelse med de gammeltestamentlige tekster er forf. lidt vel eklektisk. Man kunne fristes til at tro, at han er smittet af den arbejdsmåde, der tillægges deuteronomisten, hvor tendensen kommer til udtryk i de traditioner, der medtages, og den måde, de disponeres på.

Det skal siges, at en behandling af disse – og nogle andre – spørgsmål næppe havde ændret forf.s tese; men måske ville den være blevet fremsat lidt mere tøvende, lidt mere nuanceret. Afhandlingens store styrke ligger i stramningen af stoffet omkring dens sigte. Dette har på den anden side bevirket en ubetinget gennemførelse af synspunkter, der forekommer noget hasarderede, og som i al fald stadig er åbne for diskussion. Formodentlig ville hverken Noth eller Alt føle sig helt sønderknust ved læsningen! Der er noget frugtbart i betragtningen af det deuteronomistiske historieværk som betinget af exilet; men det forekommer tvivlsomt, at værket skulle være så ensidigt orienteret herudfra, at det så at sige ingen værdi har til belysning af fortidens traditioner, og at alle forestillinger om Jahve som den eneste og den nidkære Gud skulle være deuteronomismens opfindelser. Det rimer ikke helt med indtrykket af 8. århundredes profeter eller af salmerne. Det er påfaldende, at forf. kun følger sin fremstilling af Davids historie op til 2. Sam. 5, når opgaven dog var at belyse Davids imperiedannelse. I den sammenhæng måtte det have været nærliggende at komme ind på Davids kampe i Østjordanlandet og mod aramæerne.

Det er fortjenstfuldt, at forf. lægger stor vægt på at forstå de skriftlige vidnesbyrd i og uden for Det gamle Testamente i sammenhæng med kultursociologiske forhold i videste forstand. Afsnittet om nomaders forhold til kulturlandet er overordentlig værdifuldt. Men når talen bliver om de israelitiske stammers indvandring, fører de sociologiske betragtninger til et billede, der dog vist er noget fortonet. Det

sker i tilslutning til Mendenhalls arbejder, som al deres fortrinlighed til trods i nogen grad må siges at have det teoretiske skrivebordsarbejdes karakter. Og vist er det rigtigt at nære mistillid til de arkæologer, der har ment at kunne løse alle problemer med biblen i den ene og spaden i den anden hånd. Men den slags misbrug giver ikke ret til at mistænkeliggøre arkæologien overhovedet. Selv afhandlingens forf. vil formodentlig ikke nægte, at arkæologien har ydet væsentlige bidrag til forståelsen af den periode, hvori stammernes indvandring er foregået – iøvrigt også til det sociologiske aspekt.

Afhandlingen vidner om stor modenhed, om fortrinlig evne til at arbejde videnskabeligt med et skriftligt materiale, om vidtgående kendskab til den vedkommende litteratur og om udpræget sans for at anvende den loyalt. Referaterne er præcise, og de mange gange, hvor der citeres fra litteraturen, rammer citaterne altid essentielt de pågældende forfatteres opfattelse.

Dertil kommer, at afhandlingen er holdt i et smukt og letlæseligt sprog, så det ligefrem har været en nydelse at læse den. Der er meget få »trykfejl« og aldrig meningsforstyrrende – det skulle da lige være s. 147, hvor »israeliterne« står i stedet for »filisterne«. Sproget skæmmes ikke af unødigt brug af fremmedord; men når forf. endelig vil hæve sig lidt over dagligdagen og i stedet for »i lys af exilet« siger »sub specie exilis« (s. 116 og 123), havde det selvfølgelig pyntet, om det korrekt var stavet »exilii«!

Vi tager ikke i betænkning at indstille, at afhandlingen belønnes med Universitetets guldmedalje.

2.

θπνω και καμὰτω ἀρημένοσ (ODYSS. 6. SANG 1.2)

Afhandlingen har som undertitel: 400 års nærorientalsk historie. Den indleder med et kort forord, der nærmest forklarer afhandlingens udseende. Der følger 366 sider text med noter (der skønsmæssigt fylder halvdelen), og der sluttes med en litteraturfortegnelse, der omfatter ca. 600 numre.

Første del (s. 1–232) beskæftiger sig med forudsætningerne i Det gamle Testamente. Her drejer 1. afsnit (s. 1–72) sig om Dommertiden. I kap. 1 (s. 1–9) refereres Noths teori om de isrealitiske stammers or-

ganisation i dommertiden som et amfiktyoni på basis af de formodede græske amfiktyonier. Disse gennemgås, og det hævdes, at ordet på græsk grund kun kan bruges om det delfisk-pylæiske forbund, hvor 12-tallet ikke engang er sikret. For Israels vedkommende kan der rejses afgørende indvendinger mod teorien; disse gennemgås i de følgende kapitler. Kap. 2 (s. 10–40) gennemgår traditionerne omkring Gilgal, Sikem, Betel, Silo, Mizpa og Tabor, de steder der kunne formodes at have fungeret som centralhelligdomme i et evt. amfiktyoni. Den klassiske litterærkritiks analyse af stoffet afvises som ufyldstgørende eller direkte misvisende, og vægten lægges på en traditions-historisk analyse. Den viser vel, at de nævnte steder har haft hellig-hedskaraktter, men ikke at de har været al-israelitiske centralhellig-domme. Mest gøres der ud af Sikem-traditionerne, og det erkendes, at der her er tale om en tradition om pagtslutning, men også at det ikke er muligt at se, om der er tale om en »religiøs« eller »verdslig« pagt, ligesom Dom. 9 viser pagtstraditionen tilbage til kana'anæisk oprindelse. – Kap. 3 (s. 41–49) undersøger 12-tallet i de israelitiske stammelister. En analyse viser, at der her foreligger senere litterære skematiseringer, og at man derfor ikke for Israels tidlige historie kan bygge på Gen. 29–30. – Kap. 4 (s. 50–60) analyserer traditionerne om dommerne. De »store« dommere må forstås som hærførere i defen-sive krige. Debora og Barak kunne ganske vist forstås som ledere af et stammeforbund, men i hvert fald ikke et 12-stamme amfiktyoni. Tilhængerne af denne teori har i højere grad rettet opmærksomheden mod de »små« dommere, der opfattedes som amfiktyoniets værnere og »lovsigemænd«; men forf. slutter sig til den af Richter fremsatte kritik, ifølge hvilken disse lister strukturelt er afhængige af kongetidens successionsformler og intet oplyser om disse personers funktioner i dommertiden. Der konkluderes, at der overhovedet ikke eksisterer et israelitisk stammeforbund i tiden forud for kongedømmet. I kap. 5 (s. 61–65) undersøges Dom. 19–21, der for amfiktyonitilhængerne er et af de væsentligste argumenter for hypotesens rigtighed. Men forf.s traditionshistoriske undersøgelser peger i retning af lokalt afgrænsede begivenheder, der først siden er blevet gjort al-israelitiske. – I kap. 6 (s. 66–67) vises det klart, at Juda ingen forbindelse har med fælles-israelitiske traditioner i dommertiden, og i kap. 7 (s. 68–72) følger konklusionen af 1. afsnit: for det græske amfiktyoni er hverken 12-tallet eller kun én centralhelligdom en uomgængelig betingelse; man

kan overhovedet tvivle, om det er rigtigt at tale om amfiktyoni på græsk grund. Men for Israel i dommertiden gælder det i hvert fald, at et stammeamfiktyoni ikke kan komme på tale. Dette ville nemlig forudsætte en fast bosiddende inden for definerede områder. Men Amarnabrevenes hapiru, der kan inddrages til belystning af tidligt israelitiske forhold, viser netop en løsere bosættelse inden for mere ubeboede områder.

Afsnit 2 (s. 73–232) behandler kongetiden. Kap. 1 (s. 73–79) stiller spørgsmålet, om der i dommertiden kan spores en udvikling henimod et israelitisk kongedømme. Man har peget på Gideon, Abimelek og Jefta; for den første og sidste er »kongelige« traditioner ganske usikre, og Abimelekhistorien er en lokal sikemitisk allære og tilsigter overhovedet ikke skabelsen af en israelitisk stat. Vil man tale om forløbere for Saul, må de derfor bestemmes som lokale herskere. – Kap. 2 (s. 80–84) drejer sig om filisterkrigene under Samuel. De er lokaliseret til det centrale højland og er udelukkende et benjaminitisk-efraimitisk anliggende. Forbundet mellem de to stammer har imidlertid ingen forhistorie, men er et *ad hoc*-forbund, betinget alene af den historiske nødvendighed. I en exkurs (s. 84–91) drøftes filisterproblemet. Spørgsmålet om deres oprindelsessted står stadig åbent (Kreta, Kappadokien, Kypern). De er uden for Det gamle Testamente væsentligt kendt fra Ramses IIIs beretninger om krigen mod havfolkene, der finder sted 1182/81 f.Kr. De arkæologiske vidnesbyrd om dem i Palæstina er navnlig den karakteristiske keramik og de antropoide lerkister, men disse vidnesbyrd er ikke entydige – og forf. betegner forsigtigt sig selv som »amateurs« (sic!) i dette spørgsmål. Filisterne kan karakteriseres som en krigerisk overklasse, men med en fast statsorganisation, der teknisk set kunne betegnes som et amfiktyoni, ihvorvel ordet så er brugt anakronistisk. – Kap. 3 (s. 92–113) gennemgår traditionerne om Saul i 1. Sam. 7–15 ud fra en traditionshistorisk analyse. Den egentlige historiske kilde til kongevalget (men kun over de sydlige nordstammer) findes i kap. 11. Derudover findes der legendariske beretninger og militære enkelt-traditioner (»veteranhistorier«), der i deres oprindelse var pro-saulidiske, men senere er blevet indarbejdet i et værk om Davids vej til tronen med anti-saulidisk tendens. Dertil kommer kap. 15, der traditionshistorisk kan henføres til profetkredse af samme art som dem, vi kender fra Elias- og Elisatiden. Alt er nu indarbejdet i det deutero-

nomistiske historieværk, ikke blot redaktionelt, men også med egentlige bidrag af deuteronomisterne, f.ex. kap. 8. – Kap. 4 »Den unge David« (s. 114–175) fortsætter traditionsanalysen frem til 2. Sam. 5. Enkeltraditioner udskilles og undersøges for deres historiske værdi og deres tendenser og sættes i forhold til hinanden. Der påvises spor af en bevidst arbejdende fortæller, navnlig i kap. 18.5–20.42 (der betegnes som en tragedie i fem akter) og i kap. 21–27, hvor fortælleren frit kombinerer primære og sekundære traditioner af forskellig oprindelse. Afsnittet 1. Sam. 28–31 er ikke nogen enhed; 29–30, der oprindeligt må have hørt hjemme i en samling beretninger om David som filistæisk lensmand, er sekundært skubbet ind mellem 28 og 31. I 2. Sam. 1–5 står man historisk på solidere grund; materialet her kan for en del føres tilbage til rigskancelliet (det gælder således 2.2–7), men også til »hofsladder«, der viser, at fortælleren må have hørt til inderkredsen omkring David (f.ex. hovedmassen af kap. 3 og ligeledes kap. 4, hvor dog v. 4 betegnes som en tradists (sic!) hommert). Disse traditioner i 2. Sam. 1–5 er nu knyttet sammen ved motivet om Davids uskyld. – Der knytter sig til dette kapitel en exkurs (s. 163–166) om Davids erobring af Jerusalem; forfatteren forsøger her en nytolkning af det yderst dunkle og meget omstridte problem om vandledningen; det virker lidt anstrengt. Endelig samles kapitlet i en konklusion (s. 167–175), hvor afsnittet 1. Sam. 16.13 – 2. Sam. 5 betegnes som en bevidst komposition af fire oprindeligt selvstændige afsnit, et værk om Davids vej til tronen. Formodentlig har den forudgående Saul-overlevering aldrig været et selvstændigt hele, men danner indledning til og baggrund for Davidshistorien. Værket er i sin karakter ikke udelukkende vendt mod Saul og ikke udelukkende pro-davidisk. Sandsynligvis er det komponeret i begyndelsen af Davids regering og skulle tjene til autorisering af ham som hele Israels konge. Det er henvendt til Judas indbyggere – og forf. henkaster en bemærkning om, at det måske ligefrem har været en pamflet – hvordan man så skal forestille sig det! – Kap. 5 (s. 176–199) giver en bevidst kortere vurdering af resten af de gammeltestamentlige Davidstraditioner, fordi de ikke i samme grad som det foregående har interesse for spørgsmålet om forudsætningerne. Fortælleren er her ikke den samme som i »Davids vej til tronen«. Mens det traditionsmæssigt er vanskeligt at placere kap. 6–8, har vi en fast komposition i »tronfølgehistorien«, der afgrænses til kap. 9–20 + 1. Kg. 1–2. Det vel sammentømrede præg fremgår alene af fortællingens opdeling i afsnit – eller perikoper, som

forf. betegner dem. Hensigten med tronfølgehistorien har ikke været at skrive en Davidshistorie, heller ikke i egentlig forstand at legitimere Salomo, men blot at skildre, hvordan denne »outsider« vandt tronen. Bag værket står en selvstændigt arbejdende fortæller med intim tilknytning til hofkredse, hvor han har haft adgang til mundtlige kilder, men til en vis grad er der nok også tale om øjenvidneberetninger. Værket kan dateres til den første del af Salomos regering. I dette værk er senere indarbejdet nogle uensartede, ikke særlig pålidelige, sekundære traditioner; de er samlet i 2. Sam. 21–24 – de måtte jo med før Davids død. – Endelig søger forf. i kap. 6 (s. 200–232) at sammenfatte de historiske synspunkter fra hele afsnittet om kongedømmet. Dette afsnit er afhandlingens mest værdifulde, i den forstand, at der dog her er gjort et forsøg på at tage den stillede opgave op til besvarelse. Den historiske baggrund for Sauls kongevalg er filisterne, som Saul har fået mod til at bekæmpe efter sin sejr over ammoniterne, men Saul falder i en angrebskrig mod filisterne i et forsøg på at skabe en forbindelse mellem det centrale højland og stammerne nord for Jizre'elsletten. Forf. er enig med Alt i, at Sauls kongedømme må opfattes som nationalt (omend ikke med baggrund i et amfiktyoni). Over for Alts tese om Sauls kongedømme som karismatisk, stiller han sig tvivlende, uden at hans egen stilling til spørgsmålet klart fremgår. Derimod afviser han Alts tredie tese om, at det er et ikke-dynastisk kongedømme. Forf. henviser til det senere Nordrige, men erkender ganske vist, at det principielt er uberettiget at slutte tilbage herfra til Saul. Vigtigere er det, at de østjordske kongedømmer, som man undertiden har anset som forbilleder for Sauls, ikke synes at have været valgkongedømmer, som man har hævdet. Den edomitiske kongeliste, Gen. 36, kan der efter forf.s mening ikke bygges noget på for Sauls tid, fordi det er et sent og sammensat dokument. Og i al fald det ammonitiske kongedømme synes at have karakter af et dynasti. For Davids vedkommende tilslutter forf. sig Alts opfattelse af enhedsriget som en personalunion mellem de sydlige og de nordlige stammer. Ziklag og Jerusalem var direkte kongelig ejendom; de erobrede filistæiske områder udgjorde administrativt en selvstændig enhed; de tidligere israelitiske områder i Østjordanlandet havde samme status som nordstammerne; Edom, Moab og Aram-Damaskus var kolonier, det øvrige Aram ydede tribut til David, mens Ammon var i personalunion med Juda.

Afhandlingens anden hoveddel, der drejer sig om den øvrige nære

orient, falder påny i to afsnit. Indledningsvis siges det sammenfattende (s. 233), at det var en udenrigspolitisk tilbagegang i dette område, der betingede Davids succes. 1. afsnit (s. 234–310) behandler Ægypten, i et første kapitel (s. 234–260) under 19. dynasti. Her gennemgås de politiske forhold under Ramses II, koncentreret i hans krige mod hettiterne, og under Mernefta, hvor hovedfjenden er libyerne, men hvor den såkaldte Israelstele endnu vidner om et fast greb om Palæstina-Syrien. – 2. kap. (s. 261–299) behandler 20. dynasti, hvor hovedkongen er Ramses III, der må kriges med invaderende libyere fra vest og med havfolkene, hvoriblandt også nævnes filistre. Ramses III har først slået dem i det syriske område, men berømt er særlig hans søslag med dem i Nildeltaet. Med ægyptisk sanktion har resterne af disse havfolk bosat sig på Palæstinas kystslette, og det er dem, vi i Det gamle Testamente møder som filisterne. Af asiatiske besiddelser har Ægypten nu øjensynlig kun Palæstina tilbage, og dette varer til og med Ramses VI – den sidste ægyptiske farao, der har efterladt sig mindesmærker i Palæstina. Resten af dynastiet – frem til ca. 1080 – er udenrigspolitisk og indrepolitisk en tilbagegangstid, fortsatte libyske invasioner, stridigheder med det tebanske præsteskab, som udvikler sig til næsten en rigsdeling mellem Øvre- og Nedre-Ægypten, og økonomiske tilbageslag. Udviklingen fortsættes i 21. dynasti (kap. 3, s. 300–310), hvor Ægypten endegyldigt mister herredømmet over Nubien, og hvor der ikke mere spores nogen som helst forbindelse med de tidligere asiatiske provinser.

2. afsnit (s. 311–366) omhandler så endelig Forasien. Kap. 1 (s. 311–343) gennemgår historien frem til ca. 1200 f.Kr. Der redegøres for hettiternes kampe mod oprørske vasaller i det nordlige og vestlige Lilleasien samtidig med, at de søger at fastholde og udvide deres greb om Nordsyrien, hvor de først kommer i konflikt med Assyrien, dernæst Ægypten; dette sidste forhold sluttes med den berømte fredsslutning 1269 f.Kr., der må ses i forbindelse med voksende trussel fra Assyrien. For dette lands vedkommende er problemerne dels de oprørske bjergfolk i nord, dels babylonerne i syd. Af disse forhold er Assyriens magtposition i Nordriget betinget. Perioden ender med assyriske svækkelse i øst og hettiterrigets undergang i Lilleasien. – Kap. 2 (s. 344–366) fører udviklingen frem til ca. 950. De successive assyriske og babylonske konger opregnes, uden at man ved forfærdelig meget om de enkelte. Perioden præges af interne kampe i Mesopotamien mellem Assyrien og Babylonien; det skal ses i sammenhæng

med et elamitisk pres på det sydlige Mesopotamien. Som noget nyt hører vi i anden halvdel af 12. årh. om assyriske kampe med invaderende ahlamu-nomader. Den store feltherre Tiglat-Pileser I (1113–1075) slår dem, og det lykkes ham at trænge helt frem til Middelhavet og Taurusbjergene. Men efter denne konge forøges presset i vest fra nomaderne, og det følgende århundrede går med at forsøge at holde dem stangen; en overgang synes de at være trængt helt frem til Ninive. I det lange løb lykkes det imidlertid ikke disse aramæere at gennemføre deres angreb, og forf. er tilbøjelig til at se dette i sammenhæng med, at de kan være truet af David fra syd.

Efter gennemlæsningen af afhandlingens 2. del sidder man tilbage med et indtryk af forf.s imponerende belæsthed og hans viden om utallige detailspørgsmål i den nærorientalske historie, men lades helt i stikken med hensyn til en konklusion, der blot kunne have nogen betydning for besvarelsen af den stillede opgave.

Når vi skal bedømme denne afhandlings fortrin og mangler, må vi sige, at det første indtryk efter gennemlæsningen er, at forf. sidder inde med imponerende viden. Det er imponerende, at han har været i stand til at samle så meget stof. Imponerende er hans kendskab til litteraturen. Hans sprogkendskab er imponerende; foruden selvfølgelig græsk og hebraisk behersker forf. aramaisk, syrisk, hettitisk og boltrer sig i akkadisk kileskrift og ægyptiske hieroglyfer – omend han i forordet beskedent siger, at han på disse sidste områder er novice. Imponerende er alene den fysiske præstation at skrive 400 sider, på grundlag af skønmæssigt over 100.000 sider litteratur.

Det er forståeligt, at det med denne fysiske anstrengelse – jvf. afhandlingens motto! – er gået ud over det formelle. Forf. har valgt – uanset af hvilken grund – at skjule sig selv bag et »vi« – et ikke ukendt fænomen til at udtrykke enten hovenhed eller beskedenhed. I dette arbejde er det imidlertid anvendt i et sådant omfang, at det grænser til det uhyrlige. Ordet »jeg« forekommer ikke én gang på de 368 sider, og undertiden er »vi« anvendt på en sådan måde, at det ikke er til at skelne, om det dækker forfatteren eller forskningen i almindelighed – f.ex. s. 149. Forf. beklager i forordet, at trykfejlene er legio. Det slår imidlertid slet ikke til. Det vrimler med fejl og manglende sidehenvisninger; fra side 234 tager det til i en sådan grad, at det må betegnes som sjuskeri. Men med hensyn til sproget gælder det, at der ikke blot er tale om tilfældige fejl, men om lidet pyntelige forsyndelser, der hænger sammen med forf.s usalige trang til at bruge fremmedord,

også – og særlig – hvor det ikke er nødvendigt. Han taler ustandselig om provenans i stedet for proveniens, om tradister i stedet for tradenter, om integral i st.f. integreret; han langerer i stedet for at lancere, legitimerer i stedet for at legitimere. Selvfølgelig er det mere udholdeligt, når ordene er stavet rigtigt, men irriterende er opdyngningen af fremmedsprogede udtryk, hvor der ikke er den fjerneste grund til det. Det er forf. umuligt at tale om vidnesbyrd, det skal hedde evidens, ja endog »evidenter talt«; faktisk og teoretisk skal åbenbart se bedre ud, når det hedder *de facto* et *de theoria*; i kongers rækkefølge skal der helst tales om *accession* og *filiation*. Dertil kommer på den anden side en frisksprogethed, der undertiden nærmer sig det vulgære: »traditionen vil blive gjort af med . . .«, »den grumme hob, der er skrevet herom«, eller når forf. »ikke vil give en tøddel« for en bestemt tradition, eller taler om en anden traditions »ideologiske ud-dunstning«, mens han et andet sted »mangler at give en sidste tradition en overhaling«. Hæderkronede forskere – levende og døde mellem hinanden – betegnes som »disse herrer«, »Rost & Co«, »Alt & Co.«, »Albright & Co.«

Lad alt dette være ydre, formelle ting; de forekommer i en sådan righoldighed, at det ikke kan være urimeligt at påtale dem. Og de kan ikke nær alle undskyldes med arbejdets omfang. Det er heller ikke uforståeligt, at det enorme omfang og materiale bevirker, at unøjagtigheder og hurtige slutninger og overfladiske betragtninger har sneget sig ind. I afsnittet om Betel (s. 32–34) nævnes det ganske vist, at Betel både omtales som benjaminitisk og efrimitisk, men forholdet undersøges ikke. I forbindelse med omtalen af Silo (s. 35–36) siger forf., at han vil lade Gen. 49.10 ude af betragtning, men ikke hvorfor. Det er imidlertid ikke uvæsentligt; for hvis Gen. 49 nævner Silo, så er det af afgørende betydning for forståelsen af forholdet mellem dette sted og Davids Jerusalem. I samme forbindelse bliver det (s. 37) en utilfredsstillende overfladisk betragtning, at guden i Silo sandsynligvis er *el eljon*, der »iøvrigt sikkert var statsgud i Jerusalem«. Og når det – i samme forbindelse og på samme sted – siges, at arkens tilstedeværelse i Silo ikke var noget bevis for, at dette sted har fungeret som centralhelligdom, så forstår man ikke, at der i forbindelse med behandlingen af 2. Sam. 6 (s. 176) uden forbehold tales om overførelse af »nordstammernes helligdom fra Silo« til Jerusalem.

I sine konklusioner s. 188 ff. om tronfølgehistorien siger forf. på den ene side, at tronfølgehistorien ikke skal tjene til Salomos forherligelse, men alligevel, at dens hensigt er at forklare, hvordan »denne outsider« (det er dog forf.s egen vurdering!) kom på tronen. Når samtidig dette dokument skal være forfattet i Salomos egen tid, forstås det ikke helt, hvordan de to synspunkter kan forenes. I denne forbindelse har forf. slet intet blik for den mulighed, at Batseba-historien oprindelig er et led i traditionerne om Davids tillem্পning til jebusitisk-hettitisk-jerusalemitiske traditioner, som – med Batsebas senere rolle in mente – måske kan sammenlignes med Sadok-Natan-traditionerne. Forf. vurderer i denne forbindelse slet ikke betydningen af det davidiske (sakrale?) kongedømme i Jerusalem som en af de mulige baggrunde for dynastitraditionerne – og derved måske også for imperiedannelsen. Det skal retfærdigvis siges, at disse betragtninger ikke var nødvendige for opgavens besvarelse; men når forf. indlader sig på en undersøgelse af traditionerne, kunne man med rette vente, at denne undersøgelse var tilbundsgående. S. 212, note 927, ser forf. – med overlæg – bort fra kongedømmets kultiske og ideologiske overbygning, og hævder, at kun det karismatiske aspekt er af politisk betydning. Det er nu vistnok forkert, men i al fald ville det have været af værdi at få påstanden underbygget. – I forbindelse med gennemgangen af traditionerne om Sauls kongevalg siger forf. (s. 100), at der ikke er nogen anden forbindelse mellem traditionerne i 1. Sam. 9.1 – 10.16 end Gilgal, og at der derfor ikke kan siges at eksistere en kongevenlig tradition. Men her gælder det netop – traditionshistorisk – at man må undersøge, om ikke forbindelsen er – Gilgal. – S. 139 har forf. sin egen omfortolkning af episoden i hulen, hvor både David og Saul befinder sig – og man er efter denne »omfortolkning« blot spændt på at få at vide, hvordan det lykkedes David – uset af Saul – at slippe ud af hulen. – Ganske løst hedder det i note 676, s. 150, at Davidtraditionerne er farvet af »de samtidigt eksisterende Tetrateuk-traditioner«, men det svæver fuldstændigt i den blå luft, når man intet får at vide om, hvor hverken det ene eller det andet traditionsstof hører hjemme. S. 165 identificeres Jerusalems tidligere antagne bronzealder-bymur snarere med Nehemias' mur; det beror på en for hastig læsning af Kathleen Kenyons rapporter, hvor den antages for at være makkabæisk.

Det får være nok med disse bemærkninger. De ville kunne forøges.

Tilbage bliver stadig indtrykket af et overordentlig flittigt arbejde, der virkelig virker imponerende. Og hvis det nu havde en helstøbt karakter, ville de just fremførte bemærkninger – såvel af ydre som indre karakter – være pedantiske nålestik. Men det har den ikke, og dette er den alvorligste indvending mod hele arbejdet. Forfatteren er øjensynlig selv klar over skavanken, fordi han i sit forord bemærker, at faktisk har han ikke besvaret opgaven, men har fremlagt et materiale, hvorudfra den skulle kunne besvares. Mere præcist kan det næppe siges. Når man betænker opgavens formulering, kan det ikke være for meget at sige, at læseren – efter 366 sider – er ganske i vildrede med, hvor de afgørende forudsætninger for Davids imperiedannelse lå. Man har fået overleveret og gennemtygget en syndflod af materiale, men man ved ikke, hvad man skal uddrage af det. Og det er karakteristisk for arbejdet, at selv hvor forf. kommer til sine konkluderende afsnit, er der ingen virkelige konklusioner, men en gentagelse af allerede fremførte detailsynspunkter. Den eneste undtagelse herfra er måske afsnittet s. 200–232. Hertil kan der være to forklaringer. For det første kan det tænkes, at stoffet har overvældet forfatteren, fordi opgavens formulering er for omfattende og ikke præcis nok; at det altså ikke var muligt at afgrænse materialet. Det er et synspunkt, som bedømmerne har taget under alvorlig overvejelse; men andre besvarelser af den stillede opgave har givet os sikkerhed for, at hele fejlen ikke kan ligge her. Hovedfejlen synes at ligge i, at forfatteren ikke har evnet at disponere fornuftigt og skelne mellem væsentligt og uvæsentligt. I den retning peger sammendynngningen af en del materiale, som – groft sagt – er ganske uden interesse for opgavens besvarelse. Til at bedømme forudsætningerne for Davids imperium er det – eksempelvis – ganske uden betydning, om dommeren Sjamgar er af israelitisk oprindelse eller ikke, ligesom det er aldeles irrelevant, hvilken måde Jerusalem blev indtaget på. Andre eksempler på irrelevant stofbehandling kunne nævnes, ikke mindst fra gennemgangen af Ægyptens historie.

Forfatterens styrke ligger i detailanalysen af materialet, og her er han undertiden skarpsindig, omend ikke altid overbevisende. Hans svaghed ligger imidlertid i manglende evne – eller vilje – til at drage konklusionerne og fremhæve et synspunkt. Trods den megen lærdom og belæsthed er man ikke overbevist om, at forf. er i stand til at vurdere sit materiale.

Skønt denne afhandling med hensyn til viden og videnskabelig detailanalyse går langt ud over, hvad man kunne vente, er dens mangler så afgørende, at vi – og det beklager vi – ikke ser os i stand til at indstille den til belønning med Universitetets guldmedalje. Grunden har forf. selv angivet: han har kun leveret materialet til en besvarelse, ikke besvarelsen selv. Vi indstiller, at den belønnes med et accessit.

3.

»Fra Ægyptens bæk til den store flod, Eufrat«. Gn. 15.18.

Afhandlingen består af en indledning (s. I–V) med en forkortelsesliste (VI), den egentlige tekst (s. 1–96) efterfulgt af noter (s. 97–107), der hovedsagelig består af litteraturhenvisninger, samt en litteraturfortegnelse (s. 108–111) omfattende ca. 110 numre, hvoraf knap en trediedel er leksikalske artikler.

I indledningen forklarer forf. sin opfattelse af den stillede opgave som en redegørelse for den politiske situation i den nære orient ved slutningen af 2. årtusind f.Kr. I denne henseende vil forf. se bort fra religiøse og kulturelle forhold, hvis ikke de griber direkte ind i hændelsesforløbet. Ligeledes betoner forf., at han afstår fra at behandle indenrigspolitiske spørgsmål i Palæstinas omverden, for så vidt de ikke har direkte betydning for opgaven. Med denne afgrænsning har forf. imidlertid på forhånd låst sig fast i en position, der vil vise sig at blive uholdbar. For så vidt indenrigspolitiske begivenheder har udenrigspolitiske årsager – f.eks. i spørgsmål om handel og økonomi, burde de dog medtages i den vurdering, som den stillede opgave kræver. Og for så vidt religiøse og kulturelle forhold i et land får politiske konsekvenser, har de betydning for historikeren, selvom den er indirekte. For denne opgaves vedkommende skal eksempelvis nævnes forholdet mellem det tebanske præsteskab og faraonerne under 21. dynasti i Ægypten.

Med hensyn til forudsætningerne i Israel vil forf. lægge hovedvægten på stammernes historie ved indvandringen og i dommertiden. En skelnen mellem Israel og Juda hænger sammen med forf.s iagttagelse af en væsensforskel mellem Nord-Israel og det sydlige Juda, hvilket har ført forf. til en afstandtagen fra Noths hypotese om et israelitisk 12-stammeamfiktyoni i dommertiden. Forf. erklærer forlods sin afhængighed i denne henseende af Mowinckel. Det fremhæves

endelig i indledningen, at afhandlingens hovedanliggende er at vise, at baggrunden for Davids imperium er hans ønske om herredømmet over handelsveje og handelscentre.

Den egentlige afhandling falder i tre hovedafsnit. Først behandles forudsætningerne i den nære orient's historie (s. 1–22) med hovedvægten lagt på Ægypten og Aram. På seks sider gives en ganske klar, men lovlig knap oversigt over Ægypten fra ca. 1300 til ca. 1000 f.Kr. Der påvises en jævn tilbagegang, hvorunder ægypterne mister deres herredømme over Syrien-Palæstina, en udvikling, der navnlig tager fart efter fredsslutningen med hettiterne 1269 f.Kr. Medvirkende er angreb fra libyerne i vest og senere havfolkene i nord under Ramses III. Oversigten er i udstrakt grad bygget på håndbøger, og hvor forf. har anledning til at komme med selvstændige betragtninger, er de i bedste fald overfladiske. Navnlig er det – under omtale af Mernepta-indskriften (s. 3–4) – en utilladelig billig slutning, at når der i de gammeltestamentlige overleveringer ikke synes at være nogen erindring om Merneptas sejr over »Israel«, skyldes det, at den gammeltestamentlige overlevering af frelseshistoriske grunde har haft travlt med at glemme et eventuelt nederlag til Ægypten.

Lidt mere giver afsnittet (s. 7–12) om aramæerne, vel nok fordi forf. her får lejlighed til at udfolde sin øjensynlige interesse for geografi og topografi. Han forsøger at tegne et billede af disse folks udviklingshistorie fra ca. 1100 til og med Davids tid, dels på grundlag af assyriske og babylonske indskrifter, dels ud fra notitser i Det gamle Testamente. Billedet er noget flimrende, hvad der hænger sammen med kildematerialets karakter. Der tegner sig dog et billede af aramæerne som en befolkning, der tilstræbte kontrol med østens handelsveje og også delvis opnåede denne kontrol i en assyriske svaghedsperiode efter Tiglat Pileser I. Den i 2. Sam. 8.3 omtalte Hadad-ezer anses for at have været aramæisk storkonge over et rige Zoba, hvis grænser strakte sig fra Ammon til hinsides Eufrat. Men galt er det, at forf. i dette afsnit ikke går ind for en undersøgelse af kildernes aramæere, men på forhånd synes at opfatte dem som en forskelsløs masse; på den måde er det ikke vanskeligt at argumentere for en aramæisk storstat. Hvad man slet ikke får noget at vide om, er disse aramæeres oprindelse; de kommer fra ørkenen – ja, men hvilken ørken? Og hvad betinger, at de i denne periode invaderer kulturlande og tenderer mod statsdannelse?

S. 13–21 behandles nabofolkene med vægten lagt på en skildring af filisterne (s. 13–19) og ammoniterne (s. 20–21). At forf. undlader en undersøgelse af de kana'anæiske bystaters forhold, undskylder han med, at de var politisk afhængige, snart af Ægypten, snart af filisterne, hvad der dog ikke gør dem betydningsløse for den politiske udvikling. Skildringen af filisterne er, om ikke udførlig, så dog rimelig. Ud fra fund af »filister-keramik« beskrives deres område som kystsletten fra Gaza til Jaffa, Jizre'elsletten, samt Bet-Sjean-sletten over Jordandalen til Sukkot på den anden side Jordan. Keramikvidnesbyrddet synes dog noget vilkårligt; oftest er omfattende keramikfund vidnesbyrd om egentlig filistæisk beboelse; men Bet-Sjean, hvor der næsten ingen keramik er fundet, er alligevel filistæisk. For Megiddos vedkommende skal filisterkeramikken iflg. forf. være vidnesbyrd om samhandel. Og om Megiddo hævdes videre, at den er ødelagt ca. 1150 f.Kr., formodentlig af filisterne; men da det følgende kulturlag er kana'anæisk, har filisterne ikke fastholdt byen. Hvorfor mon de ikke gjorde det, når byen var et så vigtigt støttepunkt ved passet til Jizre'elsletten og til beherskelse af handelsvejen? Vi ved meget vel, at alt dette ikke er noget, forf. har fundet på; han har det fra arkæologiske værker. Men også arkæologisk litteratur må læses kritisk! Helt tvivlsom er forf.s vurdering af vidnesbyrddene fra Sukkot, hvor der er fundet relativt megen keramik, og hvor man i det såkaldte før-filistæiske lag har fundet nogle tavler med en skrifttype, der af nogle er hævdet at være af græsk oprindelse. Forf. advarer meget fornuftigt mod denne hurtige slutning; åbenbart har han beskæftiget sig med spørgsmålet – og så undrer det, at han ikke kender van Brandens tolkning af indskrifterne (VT 1965, s. 129–149). Forf. beklager, at Wright ikke har opgivet laget, tavlerne blev fundet i – men hvorfor i alverden går forf. til en sekundær kilde? Det var ikke Wright, der gravede i Deir Allah, men Franken, og han har selv publiceret tavlerne.

Skildringen af ammoniterne er usædvanlig kort. Forf. finder, at det var ammoniternes ønske om at beherske karavanevejene, der førte dem til krig mod Israel under Saul, men også allerede under Jefta i Dommertiden. Dette skulle også forklare deres forbindelse med aramæerne.

Herefter går forf. over til at behandle forudsætningerne i Israel. Lidt lapidarisk opgøres først arkæologiens resultater – anvendelsen

af jern og opfindelsen af den vandtætte cisterne – der muliggjorde en intensiveret bosættelse i de skovbevoksede egne i højlandet. Der følger (s. 24–26) et noget hastigt forsøg på en vurdering af de skriftlige kilder til Dommertiden, der i hovedsagen følger det traditionelle skema med vægtlægning på Dom. 1. Overfladisk hævdes det, at Dom. 19–21 er så forvirret i kompositionen, at kapitlerne er uden betydning for emnet. Overraskende kalder han deuteronomistens historiesyn for det jødiske præsteskabs syn i eksilet. S. 27–47 gives en lidt mere indgående og detaljeret oversigt over de israelitiske stammers indvandring og bosættelse i Palæstina. Det er store og indviklede problemer, forf. søger at tage stilling til; han erkender sig stærkt påvirket af Mowinckel, men afviger på enkelte punkter fra ham. Det fremhæves, at Josuabogens indvandringstraditioner er sekundære i forhold til Dom. 1.22–26, der må betragtes som hovedkilden. Der tales i den forbindelse om erobringen af Betel og om, at hovedangrebet blev sat ind i Efraims bjergområder. Bortset fra, at den nuværende tradition i Dom. 1.22 ff. ikke med rette kan tolkes om angreb og erobring, så har forf. ingen ret til uden videre at gå ud fra, at ødelæggelseslaget i Betel, der er dateret til ca. 1230 f.Kr., stammer fra israeliternes erobring, når han ved, at ødelæggelseslag aldrig siger noget om, hvem de er forårsaget af, og når han ved, at det af andre er fortolket om Mernepta-aktionen. Han argumenterer da også mod sig selv, når han s. 46 kan hævde, at ødelæggelseslaget i Tell Beit Mirsim fra samme tid ikke kan skyldes indvandrende halvnomader, for hvordan skulle de være i stand til at erobre befæstede byer? Nej, vel! Men i Betel var de det altså – for der passer det nemlig ind i skemaet; det gør Tell Beit Mirsim ikke!

S. 48–53 redegør forf. for sin opfattelse af Israels politisk-sociale status i Dommertiden. Det er påfaldende, at han i dette afsnit polemiserer stærkt mod Noths teori om 12-stammeamfiktyoniet uden at inddrage Noths grundlæggende bog derom fra 1930; det havde dog været rimeligt, og det ville iøvrigt have reddet forf. fra flere misforståelser. Hans polemik er her utilstedelig overfladisk. Hvad 12-stammeskemaet angår, hævder forf., at det er opstået i præstekredse i Jerusalem; men han giver ikke nogen forklaring på, hvordan det skulle være opstået i en tid, som det slet ikke passer til, og som det intet forklarer om, og med stammenavne, der ikke længere svarede til realiteter. Når opdelingen i Raket- og Leastammer ikke havde nogen

historisk baggrund, hvad var så meningen med at opfinde den fordeling? Hans argumentation ud fra Deborahs sang er ikke præget af indgående arbejde med teksten. Hans beskrivelse af det af Israelstammerne kontrollerede område svarer dårligt til Dommerbogens fortællinger, både hvad Øst- og Vestjordanlandet angår. Han kommer til det resultat, at Israel i Dommertiden kun var navnet på en befolkningsgruppe, ikke en stat; dette sidste har i nyere tid vel næppe heller nogen ansvarlig kritisk forsker villet hævde. Stammerne er organiserede efter behov, ikke med tendenser i retning af et kongedømme. Særlig gælder det, at Abimeleks kongedømme, Dom. 9, intet israelitisk har ved sig; det er rent og skært kana'anæisk. Det er vel muligt, men forhindrer ikke, at der i Gen. 34 er en tradition om en form for pagt mellem Sikem og stammer, der i al fald senere kaldes israelitiske. Det måtte derfor være rimeligt i undersøgelsen at inddrage et spørgsmål om, hvordan en historie om »et rent og skært kana'anæisk bykongedømme i Sikem« har fundet vej ind i israelitiske traditioner. – Endelig gives der ingen forklaring på, hvorfor der er sammenstillet en liste af »små« dommere.

Afsnittet s. 54–58 om Samuelsbøgerne er tyndt. Den »gammeldags« opdeling på forskellige litterære kilder afvises, bl.a. med den overraskende begrundelse, at en historiker ikke kan arbejde ud fra litterære kildehypoteser. I stedet søges de oprindelig selvstændige traditioner eftervist. Som en hovedkilde fremhæves et værk »Davids vej til tronen« fra 1. Sam. 16 til 2. Sam. 5. Gennemgangen af dette kommer aldrig ud over et oversigtsstade.

S. 59–65 drejer sig om traditionerne om Saul. I de brogede beretninger om kongevalget eftervises det deuteronomistiske element, og hovedvægten lægges på 1. Sam. 11 som historisk. Saul må forstås som permanent hærfører, og måske har han oprindelig kun været kongevalgt i Benjamin. Hans område har i vest og nord været begrænset af filisterne, i syd af Juda, som endnu ingen forbindelse havde med de nordlige stammer. Enkeltheder får af og til en utilstedelig løs behandling; det gælder således amalekiterkrigen, 1. Sam. 15.

S. 66–67 behandles kongedømmet som institution under Saul. Dets særpræg i forhold til dommerne er, at dynamiske tendenser begynder at gøre sig gældende, og at Saul får en professionel hær. Iøvrigt var Saul ikke konge i dette ords egentlige forstand og havde ingen særlige politiske evner.

S. 68–78 gennemgås traditionerne om David, men gennemgangen adskiller sig ikke væsentligt fra en parafrase. Det er vanskeligt at rette nogen kritik mod forf.s opfattelse, fordi han i grunden ikke gør nogen opfattelse gældende. Kun kan det siges, at omtalen af Davids motiver for at lade sig kåre til konge i Hebron er ulogisk, og hævdelsen af, at nordstammerne ved deres valg af David til konge viser deres opfattelse af ham som den karismatiske hærfører, er mildest talt ubegrundet. (I det hele taget gælder det om forf.s anvendelse af »karismatisk«, at der intetsteds i afhandlingen er gjort rede for dets anvendelse, og det synes ikke anvendt ganske entydigt). – Derimod er der grund til at anholde forf.s vurdering af kildematerialet. I udstrakt grad stemples det som legendarisk, og det betyder automatisk: uden interesse for historikeren. Forf. synes slet ikke at have funderet over forskellen mellem på den ene side den form for legende, som – uden historisk kerne – er opdigtet udelukkende med didaktisk formål, og på den anden side den legendariske udformning af en historisk kerne. Den sidste har historikeren pligt til at interessere sig for. Den, der vil arbejde med den politiske udvikling i Palæstina på Sauls og Davids tid, må stille sig spørgsmålet – og søge at besvare det – hvilken betydning de traditioner har, som fortæller om forholdet mellem Samuel og Saul, om Davids og Jonatans venskab, om Davids ægteskab med Sauls datter og om Sauls og Davids forhold til præsteskabet i Nob. På intet af dette går forf. ind.

S. 79–88, om imperiets opbygning, måtte forventes at være det centrale og indgående i afhandlingen. Det indledes med en overfladisk (ti linier lang) stillingtagen til kildematerialet. Fra Alt har han overtaget den tese, at Davids krige og dermed opbygningen af hans stat sker i to tempi: 1) sikringen af Israel-Juda med sejren over filisterne, der indebærer indlemmelsen af hele Palæstian; 2) erobring af områder – navnlig Ammon og Aram, der var uden betydning for Israel-Juda, men som måtte erobres, for at Davids ambitioner om at grunde et imperium kunne realiseres, og disse ambitioner bestemmes som et ønske om at beherske de internationale handelsveje. Det konkluderes, at David efter sine sejre havde skabt en magt, der endda var stærkere end Assur, Babel og Ægypten, men havde den svaghed, at den var opbygget af mange små dele og kun holdtes sammen af Davids personlighed.

De sidste sider i den egentlige afhandling, s. 89–93, bringer nogle

afsluttende betragtninger over kongedømmet som institution under David. Han skildres som dynamisk regent i Juda, karismatisk fører over Israel. Til denne karakteristik hører et omfattende administrationsapparat og hofhold, en professionel hær og et beskatningssystem.

Et appendiks (s. 94–96) drøfter traditionerne om erobringen af Hazor i Jos. 11 og Dom. 4. Forf. afviser såvel Yadins som Mowinckels tolkning af udgravningsresultaterne og foreslår – men uden at begrunde det – at den ved udgravningerne påviste ødelæggelse skulle skyldes havfolkene, og at israeliterne først på et senere tidspunkt kommer i besiddelse af byen, måske i forbindelse med Danstammens udvandring.

Af afhandlingens indledning fremgår, at forfatterens intention med besvarelsen og hans disponering af materialet er fornuftig og sober. Men når det kommer til udfyldningen af de afstukne rammer, kommer forf. uhjælpeligt til kort. Bedst er han, når han kan dyrke sine arkæologiske og topografiske interesser, men selv her bliver det ikke til nogen virkelig fordybelse. Og hvad der ligger derudover, kommer sjældent længere end til oversigter og løse ubegrundede teorier.

Muligt har forf. ikke gjort sig klart, hvad der kræves af en sådan opgave i retning af videnskabeligt analytisk arbejde. I al fald er hans besvarelse i den grad bygget på studium af håndbøger o.lign., at vi ikke mener at kunne indstille den til nogen belønning.

EDUARD NIELSEN

SVEND HOLM-NIELSEN

Ved åbning af navnekuverterne for den første og den anden afhandlingens vedkommende viste forfatterne sig at være henholdsvis stud. theol. *Heike Friis* og stud. theol. *Niels Peter Lemche*.

DE STATSVIDENSKABELIGE AFHANDLINGER

STATSVIDENSKAB A

Under mærket UTIL er indkommet en besvarelse af universitetets prisspørgsmål i statsvidenskab A for 1968: »Nyttebegreber i den moderne decisionsteori«.

Afhandlingen er på 101 maskinskrevne A 4 sider.

Kapitel I på 12 sider indeholder en oversigt over »Decisionsteorien«

på grundlag af en lærebog af Raiffa og Schlaifer. Den specielle problemstilling her er, at én beslutningstager efter ét eksperiment skal vælge en handling. En nyttefunktion på mængden af konsekvenser og en a priori fordeling er givet. Beslutningstageren bestemmer derefter eksperiment og handling, så den forventede værdi af nyttefunktionen maksimaliseres. Denne begrebsopstilling anvendes til at begrunde emnerne for kapitel II, III og IV. Resultaterne fra disse tre kapitler giver forudsætningerne for begrebsformuleringen i kapitel I.

Bortset herfra er der ikke givet nogen begrundelse for indholdet i kapitel I, det anvendes ikke senere som grundlag for eksempler, det giver ikke den eneste mulige begrebsramme, inden for hvilken de senere resultater kan anvendes, og den diskussion af decisionskriterier, det indeholder, er kort og overfladisk.

Definitionen af sandsynlighedsmål i fodnoten side 6 er formuleret uheldigt, idet forfatteren definerer sandsynlighedsmål som en additiv reel funktion på mængden af *alle* delmængder af en given mængde. Denne definition udelukker f.eks., at kontinuerte sandsynlighedsmål på de reelle tal kan være tælleligt additive.

Kapitel II på 19 sider behandler ordningsrelationer og eksistensen af reelle ordningsbevarende funktioner defineret på en ordnet mængde. Kapitlet kaldes »Nytteteori under sikkerhed«, hvilket dog er en unødvendig snæver interpretation af resultaterne; den ordnede mængde kunne f.eks. være en mængde sandsynlighedsfordelinger.

Efter en meget grundig gennemgang af ordningsrelationer og deres egenskaber bevises Teorem 2, som giver eksistens af en nyttefunktion (en reel ordningsbevarende funktion) på en numerabel fuldstændig ordnet mængde. Resultatet udvides i Teorem 2* til en partielt ordnet numerabel mængde. En leksikografisk ordnet mængde gives som eksempel på, at en nyttefunktion ikke altid eksisterer. (I formuleringen af beviset herfor skriver forfatteren uforsigtigt, at mængden af reelle intervaller er numerabel, det, der anvendes, er, at antallet af intervaller i en mængde disjunkte intervaller er højst numerabelt). Mængden B_1 i eksempel 4, side 24, er ikke som påstået tæt i A . Teorem 3 giver det klassiske resultat, at eksistensen af en numerabel tæt delmængde i en fuldstændig ordnet mængde medfører, at der eksisterer en nyttefunktion. Bortset fra bemærkningerne i forbindelse med fig. 2, side 27, er beviset korrekt, men unødigt kompliceret og dermed væsentligt længere (5 sider) end de sædvanlige fremstillinger.

Den omvendte sætning nævnes uden bevis med en henvisning til Birkhoff, men det omtales ikke, at den er triviel.

I Teorem 3* udvides til partielt ordnede mængder. Det er forkert, at $u(a_1) = u(a_2)$ medfører $a_1 \sim a_2$, ellers er dette resultat rigtigt og formentlig nyt, men ikke bevist. Det er mangelfuldt at give dette resultat uden bare ét eksempel, der viser eksistensen af en partielt ordnet mængde med en numerabel tæt delmængde. De »normale« partielt ordnede mængder (f.eks. R^n med sædvanlig vektorordning) har ikke en numerabel tæt delmængde.

Kapitel II slutter med en diskussion uden beviser af sætninger om eksistens af kontinuerte nyttefunktioner. Forfatterens fornemmelse for topologi er ikke særlig avanceret; han er ikke klar over, at mange af hans tidligere resultater automatisk giver kontinuitet, når topologierne er ordningstopologier, han mener, at reelle kontinuerte funktioner er karakteriseret ved, at intervaller afbildes i intervaller o.s.v.

Beviset for Teorem 6 udelades med en – iøvrigt ukorrekt – henvisning til Debreu, selv om en lille ændring af beviset for Teorem 2 ville have gjort beviset for Teorem 6 næsten trivielt.

Nyttefunktioner, som ikke har kontinuitetsegenskaber, kan formentlig ikke anvendes til ret meget, mens kontinuitet giver f.eks. eksistens af maksimum i en kompakt mængde. Det er derfor beklageligt, at behandlingen af kontinuerte nyttefunktioner er så utilfredsstillende.

Kapitel III på 36 sider behandler »Bernoulliansk nytteteori: Eksistensen af nyttefunktion«.

På mængden af alle sandsynlighedsmål på en given mængde er givet en fuldstændig præordning. Problemet er nu, om der eksisterer en lineær reel ordningsbevarende funktion. Teorem 7, 8 og 9 giver de klassiske resultater. Beviserne er væsentligt mere udførlige end i litteraturen og adskiller sig kun i detaljer fra lærebogsbeviserne.

Teorem 12 viser, at funktionen på mængden af diskrete sandsynlighedsmål er den forventede værdi af en funktion på den grundlæggende mængde. Dette resultat påstås i Teorem 13 at gælde for mængden af alle sandsynlighedsmål. Teorem 13 er forkert, et mod eksempel findes i en artikel af Fishburn, som også giver en korrekt udgave af resultatet. Axiom 4 medfører ikke korollar 4* og 4**, som i stedet må tages som forudsætninger, og mængden af sandsynlighedsmål skal være mængden af tælleligt additive sandsynlighedsmål. Det,

der nævnes som forudsætninger om mængden af alle sandsynligheds-
mål side 59, er simpelthen egenskaber ved denne mængde.

Eksempel 3 på side 63 udnytter, at en eventuel nyttefunktion på
klassen af normale fordelinger vil være en funktion af middelværdi
og varians. Da resultatet imidlertid ikke kan udvides til en større
klasse af fordelinger, bliver den generelle bemærkning før eksemplet
misvisende.

Kapitlet slutter med en gennemgang af Friedmans og Savages for-
søg på forklaring af, at en person både forsikrer og deltager i lotterier.

Kapitel IV på 19 sider behandler »Subjektive sandsynligheder og
nyttefunktionen«.

Det matematiske problem her er at repræsentere en fuldstændig
præordnet mængde af funktioner (handlinger) $a: \Theta \rightarrow C$ ved hjælp af
den forventede værdi af en reel funktion på C (mængden af kon-
sekvenser) med hensyn til et sandsynlighedsmål på Θ (mængden af
»states of nature«).

Først beskrives de Finetti's bidrag til teorien. Her forudsættes
 $C = \mathbb{R}$, og derefter udledes et mål på Θ . I teorien, som den er ud-
formet af Savage, udledes under visse forudsætninger både en funk-
tion på C og et mål på Θ . Forfatteren gennemgår forudsætningerne
for Savages resultater, men gennemfører ikke beviserne. Det samme
gælder hans omtale af Ramseys resultater. Forfatteren påpeger be-
grænsningerne i problemstillingerne hos Ramsey, de Finetti og Sa-
vage.

Derefter omtales Anscombes og Aumanns resultater mere udfør-
ligt, Θ er her en endelig mængde, og C er mængden af sandsynligheds-
mål over en endelig mængde. Forfatteren gennemfører beviserne,
idet han følger Anscombes og Aumanns fremstilling.

I et appendix på 10 sider om »Delvis ordnede mængder« bevises,
at enhver partiel ordning kan udvides til en fuldstændig ordning.
Dette resultat er anvendt i beviserne for Teorem 2* og 3*. Beviset
gennemføres ved hjælp af en anvendelse af Zorns lemma. Et væsent-
ligt simplere bevis kan fås ved at anvende Zorns lemma direkte på
relationernes graf.

Emnet giver mulighed for mange forskellige besvarelser, helt fra
en behandling af de rent matematiske problemer over erkendelses-
teoretiske målingsproblemer til en diskussion af begrebsapparatets
anvendelse i statistik, økonomisk teori o.s.v. I sådanne besvarelser

kunne de fleste af de resultater, som forfatteren gennemgår, have været forudsat kendte.

Forfatteren har valgt en snæver fortolkning af opgaven, han giver inden for disse rammer mindre bidrag til teorien, men hans manglende beherskelse af den nødvendige matematik giver anledning til fejl, selv i gennemgangen af den velkendte teori. Hans manglende diskussion af anvendelser gør hans sporadiske forsøg på vurdering af begreber og resultater ret overfladiske og umodne. Der kan derfor efter vores mening ikke være tale om at tildele guldmedalje. Forfatteren har et omfattende kendskab til litteraturen på området. Hans gennemgang af den kendte teori er oftest meget grundig og omstændelig, men ikke altid fejlfri. Hans egne bidrag er oftest variationer i tidligere beviser. En undtagelse er formentlig beviset i appendix. Vi mener, at det vil være forsvarligt at indstille besvarelsen til accessit.

GEORG RASCH

KARL VIND

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være cand. polit. *Niels Erik Jensen*.

DE LÆGEVIDENSKABELIGE AFHANDLINGER

MEDICIN A

Som besvarelse af Københavns universitets prisopgave i medicin A for 1968: »Der foreligger undersøgelser, som viser, at visse former for arthritis urica er ledsaget af stærkt nedsat aktivitet af IMP-pyrophosphorylase. Med henblik på muligheden for fremkaldelse af eksperimentel overproduktion af urinsyre eller hypoxanthin i dyriske organismer ønskes der en undersøgelse af en mulig hæmmende virkning af hypoxanthin- og guaninaloger på IMP-pyrophosphorylase (IMP: pyrophosphat phosphoribosyltransferase; E.C. 2.4.2.8.)«, er der indkommet én afhandling mærket »Nyhan-Lesch«.

Afhandlingen er på 99 sider, og indskudt i teksten findes 6 tabeller og 23 figurer. Desuden er indsendt 9 bilagstabeller omfattende resultaterne af elektronisk databehandling af forsøgsresultaterne og et statistisk addendum, forfattet af stud. polit. Kim Østrup.

I Kapitel I (17 sider) gøres Nyhan-Lesch's syndrom til genstand for

indgående omtale. Det er specielt ved denne sygdom, at en overproduktion af urinsyre er ledsaget af nedsat IMP-pyrophosphorylase-aktivitet. Forfatteren forklarer først, hvorledes den nedsatte aktivitet af dette enzym kan føre til øget syntese af puriner, og giver dernæst en oversigt over de øvrige biokemiske ændringer, der er konstateret ved dette syndrom. Endvidere gives en kortfattet omtale af purinanaloger med biologisk effekt, og der sluttet af med en omtale af de biokemiske forhold vedrørende enzymet IMP-pyrophosphorylase. Kapitlet kan betegnes som et velafbalanceret og fyldestgørende oplæg til den eksperimentelle del af arbejdet.

I Kapitel II (24 sider) beskrives først den fremgangsmåde, forfatteren har benyttet ved præparationen af IMP-pyrophosphorylase. Et acetonepulver af okselever anvendes som udgangsmateriale, og det aktive enzym ekstraheres herudfra med fosfatbuffer. Den videre rensning er baseret dels på en fraktioneret udfældning af enzymet med ammoniumsulfat dels på en varmeinaktivering af ledsagende enzymenheder, idet Korn et al. (1955) har fundet, at en sådan behandling fremkalder en destruktion af nucleosidphosphorylase uden at påvirke IMP-pyrophosphorylaseaktiviteten. Forfatteren anvender en noget højere temperatur end beskrevet af Korn et al., og det færdige præparat har en specifik aktivitet, der er ca. 35 gange højere end i acetonepulverekstraktet. Bortset fra den ændrede varmebehandling har forfatteren tilsyneladende ikke gjort forsøg på at gå nye veje for at opnå en yderligere rensning af enzymet, f.eks. ved ionbytningsschromatografi eller gelfiltrering. Dette ville have været af interesse, da de efterfølgende resultater viser, at der stadig er enzymenheder i præparationen, som interfererer med den enzymatiske aktivitetsbestemmelse af IMP-pyrophosphorylase og dermed også med de kinetiske målinger.

Den sidste del af Kapitel II omhandler metoden til måling af IMP-pyrophosphorylaseaktivitet og de faktorer, der influerer herpå. Reaktionsblandingen indeholder foruden enzympræparat, hypoxanthin- C^{14} , phosphoribose-5-pyrophosphat (PRPP) og $MgCl_2$ opløst i trisbuffer. Reaktionen standses efter forskellige tidspunkter ved tilsætning af perklorsyre, og reaktionsprodukterne adskilles ved papirchromatografi, hvorefter der foretages en kvantitativ bestemmelse ved måling af radioaktiviteten. Tabel 1 viser, at standardafvigelsen i 10 ens forsøg er $\pm 6\%$, hvilket må anses for tilfredsstillende med den

givne metode. Imidlertid finder forfatteren, at der foruden IMP-C¹⁴ også dannes inosin-C¹⁴ under incubationen, hvilket tilskrives tilstedeværelsen af 5'-nucleotidase. Det sandsynliggøres, at der ikke sker en videreomdannelse af inosin-C¹⁴, da der hverken findes nucleosidphosphorylase- eller xanthinoxidase-aktivitet i præparationen. Forfatteren godtgør, at hans ændrede varmebehandling fører til væsentlig mindre dannelse af inosin, men der er stadig tale om en nedbrydning af IMP til inosin på ca. 20 %. Desuden gøres udførligt rede for virkningen af forskellige koncentrationer af PRPP, hypoxanthin og enzympræparation på reaktionsforløbet, og på grundlag af de indvundne resultater udarbejdes en reaktionsblanding, der er anvendelig til måling af enzymaktiviteten. Forfatteren anfører til slut, at man undgår omdannelse af IMP til inosin ved at anvende en forholdsvis lav koncentration af enzym, men der ses ikke at være nogen dokumentation for denne påstand. Det forhold, at man ved lave proteinkoncentrationer finder proportionalitet mellem proteinkoncentration og aktivitet, kan næppe tages til indtægt herfor.

I Kapitel III (39 sider) gives indledningsvis en oversigt over de purinanaloger, forfatteren har arbejdet med. Det er lykkedes at få fat i 41 strukturanaloge stoffer af hypoxanthin, guanin og adenin. Dernæst gøres rede for den fremgangsmåde, der er anvendt til beregning af resultaterne. Forfatteren har søgt statistisk assistance for at vise, hvorledes man kan evaluere forsøgsresultaterne ved elektronisk databehandling. Princippet er, at man deler eksperimenterne op i grupper svarende til kontrolforsøg og inhibitorforsøg med samme purinanalogue. Regressionsligningen, der udtrykker sammenhængen mellem de reciprokke værdier af hypoxanthinkoncentration og reaktionshastighed, beregnes for hvert forsøg og gøres til genstand for forskellige prøver (linearitetstest, test for parallelitet med X-aksen, test for parallelitet mellem regressionslinier for de enkelte forsøg i hver gruppe). Da der er stor variation mellem kontrolkurverne fra forsøg til forsøg, kan disse ikke beskrives ved en samlet regressionslinie, men man forsøger i stedet at angive bedste skøn over skæringspunktet med X-aksen ($-1/K_m$). I et addendum, forfattet af stud. polit. Kim Østrup, gøres udførligt rede for fremgangsmåden hertil; desuden omtales her, hvorledes programmet kan udvides til undersøgelse for forskellige former for hæmning samt beregning af significansgrænser.

Forfatteren har udført 2 eller 3 forsøg med hver analog: Koncen-

trationen af det undersøgte stof har været holdt konstant, og virkningen på enzymaktiviteten er afprøvet ved tre forskellige hypoxanthinkoncentrationer. Det er herved fundet, at fire af de undersøgte stoffer har en udtalt hæmmende virkning på IMP-pyrophosphorylase, af hvilke to er kendt i forvejen (6-mercaptopurin og 6-mercaptoguanin), medens to er nyopdagelser (isoguanin og 4-hydroxy-6-aminopyrazolo (4,3 d) pyrimidin). Det vises desuden, at den datamatiske behandling giver overensstemmende resultater med en direkte bestemmelse af K_m og K'_m -værdier ud fra Lineweaver-Burk diagram. Der er ikke foretaget nogen yderligere undersøgelse af virkningen af de fire inhibitorer, hvilket er begrundet med tidnød, men ud fra de opnåede resultater må man regne med, at det i alle tilfælde drejer sig om en kompetitiv hæmning. Forfatteren slutter af med nogle læseværdige betragtninger over muligheden for at opnå en specifik hæmning af IMP-pyrophosphorylase *in vivo*. Han konkluderer, at en nødvendig betingelse herfor er at finde et stof, som hæmmer dette enzym non-kompetitivt.

Som det fremgår af det ovenstående, spiller den datamatiske behandling af forsøgsresultaterne indholdsmæssigt en stor rolle i dette kapitel. Den reelle værdi af at anvende elektronisk databehandling i det foreliggende tilfælde er, som forfatteren også indrømmer, tvivlsom, men formålet er at gøre opmærksom på de muligheder, som metoden rummer. Problemet er imidlertid, om den angivne fremgangsmåde er egnet til sådanne forsøg, idet man med den omtalte gruppeinddeling introducerer en unødvendig variabilitet ved at sammenstille forsøg foretaget på forskellige tidspunkter med noget varierende forsøgsomstændigheder. Det viser sig nemlig ved betragtning af Fig. 18 a–f, at der opnås udmærkede resultater, når man direkte sammenholder et inhibitorforsøg med det tilsvarende kontrolforsøg. Den ret store variabilitet mellem forsøg foretaget på forskellige tidspunkter er iøvrigt noget gådefuld, da forfatteren i Kapitel II angiver, at enzymet kan opbevares i 4 måneder uden tab af aktivitet. En fyldestgørende forklaring på dette forhold synes heller ikke at kunne gives ved at henvise til labiliteten af PRPP, da forfatteren på grundlag af sine indledende forsøg har sikret sig, at der tilsættes overskud af dette stof til reaktionsblandingen. Det er sandsynligt, at man ved fremtidige forsøg vil være i stand til at forbedre reproducerbarheden på dette punkt.

Afhandlingen er stort set velskrevet, men fremstillingen er stedvis vanskelig at følge og præget af unøjagtigheder. På den anden side er dispositionen for arbejdet logisk, tabeller og figurer er overskuelige, og det er let at finde frem til relevante forsøgstal i bilagstabellerne.

Sammenfattende kan vi konkludere, at forfatteren har formået at udarbejde en anvendelig fremgangsmåde til måling af IMP-pyrophosphorylaseaktivitet, og at han med denne teknik har afprøvet virkningen af et stort antal purinanaloger på dette enzym. De udførte forsøg, der repræsenterer en betydelig eksperimentel arbejdsindsats, vil kunne tjene som en lovende start til dyberegående biokemiske studier af IMP-pyrophosphorylase. Selvom der kan rettes nogle indvendinger mod afhandlingen, finder vi, at forfatteren har vist evner til tilrettelæggelse og gennemførelse af videnskabeligt arbejde, og vi indstiller derfor afhandlingen til belønning med universitetets guldmedaille.

JESPER V. MØLLER

FRANK LUNDQUIST

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. med.
Claus Hagen.

MEDICIN B

Der er indkommet 3 besvarelser af universitetets prisopgave i medicin B for året 1968: »Der ønskes en eksperimentel belysning af nogle lægemidlers indtrængen i corpus vitreum fra blodbanen«.

1.

Afhandlingen mærket »I.B.« er på 78 maskinskrevne sider kvart med 39 litteraturhenvisninger.

Efter en kort anatomisk-fysiologisk indledning gøres der rede for blod/corpus vitreum barrieren og de vigtigste tidligere undersøgelser om emnet. Betydningsfulde forhold som stoffernes molekylstørrelse, opløselighedsforhold, p_K -værdier og endogene og exogene faktorerers indflydelse på stofpassagen fremdrages.

I en række orienterende »pilotforsøg« på 7 nefrektomerede kaniner med intravenøs indgift af mannitol og sakkrose og prøvetagning ved perscleral punktur findes stor spredning på samhørende concen-

trationer af teststofferne i højre og venstre corpus vitreum. Herefter fastlægges metoden for det videre arbejde, hvor teststofferne gives til i alt 36 albinokaniner i form af en initialdosis efterfulgt af supplerende intravenøs infusion (hastighed beregnet ud fra clearance og egne undersøgelser for antipyrin) til opretholdelse af konstant plasmakoncentration i forsøgsperioden. Efter varierende forsøgsperioder enukleres øjnene til prøvetagning, i en forsøgsserie efter sektionsdeling af de frosne glaslegemer.

Undersøgelsernes formål er at belyse

1. molekylstørrelsens og lipoidopløselighedsforholdenes betydning for farmakas passage af barrieren.
2. antipyrins passage af barrieren som funktion af tiden og
3. penetrationsvejene for antipyrin.

Der benyttes ^{14}C -mærkede teststoffer, nemlig mannitol og sakkrose (vandopløselige ikke-ioniserede), hexamethonium (vandopløselig kvartær ammoniumbase) og antipyrin (lipoidopløseligt), som måles ved væskescintillationstælling. Ingen af disse stoffer proteinbindes i kaninplasma (for antipyrin udføres egne forsøg), de tre første metaboliseres ikke, og ved antipyrinanalysen sikres, at kun uomdannet antipyrin måles. Valget af teststoffer og metoder er således hensigtsmæssigt.

Efter en 90 min. forsøgsperiode var corpus vitreum/plasma ratio for antipyrin 0,71; mannitol 0,059; sakkrose 0,044 og hexamethonium 0,033. Også hastigheden for passagen af plasma/kammervandsbarrieren viser fald i samme rækkefølge, men er større end for plasma/corpus vitreum barrieren.

For antipyrin undersøges optagelsen under forløbet af tid, som forholder sig som en førsteordensfunktion. Endelig vises i forsøg med frysning og segmentdeling af glaslegemet, at den centrale del optager stoffet langsomt, men at koncentrationen her efter 90 min. svarer til den, der findes i de øvrige segmenter. Endelig skal det nævnes, at de for de forskellige stoffer på bestemte tider opnåede corpus vitreum/plasma ratios er uafhængige af de vedligeholdte plasmakoncentrationers størrelse. Dette i forbindelse med den molekylvægtsafhængige optagelseshastighed for vandopløselige stoffer og den monoeksponentielle optagelse af antipyrin tages i en velskrevne diskussion til indtægt for diffusion som afgørende for stofoptagelsen. I segmentforsøgene er redegjort for glaslegemets diffusionshæmmende egenskaber.

Arbejdet kan karakteriseres som vel planlagt og målbevidst gen-

nemført. Fremstillingen er velproportioneret, og sproget er godt og klart. Illustrationerne er gode, og resultatpræsentationen er klar.

2.

Afhandlingen mærket »Laboremus pro patria« er på 41 sider kvart med 272 litteraturhenvisninger og 9 sider tabelpræsentation af forsøgenes delresultater.

I en stor indledning gives en udmærket, men noget omstændelig oversigt over de gængse transportteorier, specielt vedrørende corpus vitreums og de øvrige øjendes udskiftning af stoffer. Der gives formler og symboler for kinetisk beskrivelse af transportprocesserne. Det er bortset fra enkelte misforståelser et udmærket kompilatorisk arbejde, men væsentligst refererende uden nævneværdige kritiske bemærkninger eller nye synspunkter.

Til forfatterens egne undersøgelser anvendes 21 albinokaniner i urethanbedøvelse (i enkelte forsøg diemal), som hepariniseres af hensyn til blodprøvetagning. Der benyttes intravenøs injektion af initialdosis af teststofferne, fulgt af intravenøs infusion i forsøgsperioden til opretholdelse af konstant plasmakoncentration. Ved forsøgsperiodernes afslutning enukleredes øjnene, og glaslegemet fridissekeredes i frossen tilstand og opdelt derefter i 3 lige store dele. Der redegøres ikke nærmere for opdelingen, der foretages, da flere teststoffer gives til de samme dyr i flere forsøg. Som teststoffer anvendes en base, kinin, 4 syrer, salicylsyre, paraaminosalicylsyre, salicylsyre og diemal samt lithium (lithiumklorid). Efter forskellige tider bestemmes stoffernes koncentration i glaslegeme og plasma med analysemetoder, for hvilke der redegøres tilfredsstillende. Forfatteren sikrer sig, at det er det oprindelige stof (og ikke omdannelsesprodukter), der bestemmes, og beskæftiger sig kun med den frit diffusible plasmafraktion.

Resultaterne svarer til teorien om svage organiske syrer og basers passage af biologiske membraner i uioniseret form, idet forfatteren foretager p_H -målinger og behandler data kinetisk. Der meddeles også forsøg til belysning af diffusionsforholdene gennem selve glaslegemet, ligesom der beregnes permeabilitetskonstanter for indtrængningen i glaslegemet. Endelig udføres enkelte forsøg, hvor hyaluronidase direkte injiceres i glaslegemet. Dette fremmede *ikke* optagelsen af lithium i corpus vitreum i forhold til kontroløjet, hvor samme volumen 0,9% NaCl-opløsning injiceredes. Forfatteren nævner, at injektionerne i sig selv har udløst en betydelig ændring af permeabilitetsfor-

holdene, idet paraaminosalicylsyre, der samtidig fandtes i dyrene, trængte langsommere ind. Der gennemføres en relevant diskussion af disse forhold.

Iøvrigt fremgår det af arbejdet, at permeabilitetshastigheden og hastigheden for ligevægtsindstillingen mellem plasma og glasvæske aftager for stofferne i rækkefølgen kinin, salicylsyre, diemal, paraaminosalicylsyre, lithium og salicylursyre. Indtrængningen skete efter den udissocierede forms lipoidopløselighed, hvilket er vel dokumenteret.

Forfatteren nævner flere steder det intraoculære tryks mulige indflydelse på resultaterne, men målinger af trykket ses ikke at være foretagne. De enuklerede øjne fra forsøgsdyrene blev anbragt i plastposer og direkte nedsænket i flydende nitrogen ($\div 198^{\circ}$) før sønderdeling. Hvad der egentlig sker ved denne procedure, burde vel nok være diskuteret lidt nærmere. Først punkteres forreste kammer til kammervandsanalyser forud for enukleation. Herved må øjentrykket dale, og efter enuklation falder trykket yderligere. Under frysningen stivner det yderste lag af glaslegemet først og udvider sig. Man tør ikke udelukke, at væskeforskydninger kan finde sted under denne procedure. Man kunne også have ønsket en diskussion af den anvendte anæstesi og hepariniseringsens eventuelle påvirkning af plasma/corpus vitreum barrierens og glaslegemets permeabilitetsforhold.

Selv om der kan rettes visse indvendinger, er det et meget betydeligt, flittigt og gennemgående kritisk arbejde, som er præsteret, og der er gjort interessante observationer. Problemstillingen er klar og teststofferne er velvalgte for de opstillede problemer. Selv om man savner lidt nye synspunkter i diskussionen, må arbejdet dog vurderes højt ud fra den stillede opgaves ordlyd.

3.

Afhandlingen mærket »Mus« er på 58 maskinskrevne sider kvart med 59 litteraturhenviisninger, 8 figurer og 2 tabeller.

Efter en kort, men velskreven indledning med opregning af de anatomiske, fysiologiske og biokemiske faktorer redegør forfatteren for flux-undersøgelser og den kvantitative beskrivelse af penetrationsprocessen ud fra Fick's diffusionslov. Forfatteren er velbevandret i den fysisk-kemiske nomenklatur for beskrivelsen af biologiske transportprocesser, og det tjener ham til ros, at han diskuterer berettigelsen

af at betragte glaslegemet som en gel og påpeger kræfter og forhold, som må tages i betragtning, herunder spørgsmålet om omrøringsfunktionen. I denne forbindelse kan også nævnes den interesse, han viser øjets størrelse for udskiftningsprocessen. Gennemgangen er ikke blot refererende, men også kritisk.

I det eksperimentelle arbejde har forfatteren en inspirerende måde at gribe problemerne an på, men han bevæger sig i periferien af opgavens problemstilling, og han når ikke til at gennemføre afgørende forsøg med tilstrækkeligt materiale. Han anfører således selv, at kun et mindre antal af undersøgelserne har taget direkte sigte mod at belyse passagetiden for lægemidler ind i corpus vitreum. Først forsøges der med autoradiografiske undersøgelser på mus og kaniner (i alt ca. 20 dyr). Resultaterne af disse undersøgelser med ^{131}I -antipyryn var utilfredsstillende af tekniske grunde.

I segmentundersøgelser på 56 dyr i let nembutalanæstesi benyttedes ^{125}I -antipyryn, ^{131}I -hippuran, ^3H -vand, $^{24}\text{Na}^+$, $^{42}\text{K}^+$, ^{125}I -enterovioform og ^{131}I -L-trijodthyronin. Bortset fra undersøgelserne over ^3H -vand, hvor der angives en tidskurve, der viser corpus vitreum/plasmaligevægt efter 70–80 min., er disse undersøgelser gennemført med få forsøgsdyr, liden hensyntagen til evt. metabolisme af teststoffer og er præget af utilstrækkelig resultatpræsentation.

Det bedste afsnit i arbejdet er utvivlsomt det, der omhandler eliminationen af stoffer fra glaslegemet ved in vivo undersøgelser. Han forsøger her at gå nye veje, idet lysemissionen fra glaslegemet efter injektion af β -emitterende teststoffer, dels ind i glaslegemet, dels intravenøst, kombineret med scintillatorinjektion, registreres med fotokatoder i forbindelse med et koincidenstrin. Detaljer mangler i metodebeskrivelsen, og undersøgelserne er ikke gennemført til et punkt, hvor der tilstrækkeligt kan redegøres for fejkilderne og baggrundsemissionen. Mere tilfredsstillende resultater opnås ved at følge gammaemissionen efter injektion af ^{133}Xe , $^{42}\text{K}^+$ og $^{131}\text{I}^-$ i glaslegemet. Forfatteren ender således noget afsporet fra det oprindelige mål, men han skriver godt for sig og disponerer stoffet godt og udviser kritisk sans. Mange gode forskere er det gået på lignende måde, og forfatteren har evnen til at vise nye veje.

Fælles for de 3 besvarelser er, at de omhandler dyreeksperimenter med intravenøs indgift af diverse stoffer, som derefter på forskellige

måder er søgt sporede i glaslegemet til varierende tidspunkter og i forskellige afsnit af dette. Stoffernes påvisning i glaslegemet er sammenholdt med stoffernes fysisk-kemiske egenskaber samt med de fra fysiologien kendte transportmekanismer i vævene.

Betydningen af øjets forskellige, til dels skarpt anatomisk afgrænsede, karbaneafsnit for overførslen til glaslegemet er der ikke anstillet eksperimenter over. I betragtning af, at den hyppigste applikation af farmaka sker ved inddrypning og via øjets forreste blodbaneafsnit, ville en nærmere belysning af de forskellige karbaneafsnits betydning have været af interesse. En vanskelighed ved vurderingen af stoffers indtrængen i glaslegemet er vor mangelfulde viden om dette mærkelige vævs struktur og egenskaber.

Ved at betragte glaslegemet som en ret inaktiv og stillestående gel, på hvilken man kan overføre en del fysisk-kemiske beregninger, er forfatterne i overensstemmelse med adskillige store forskere. Tillædeligheden heraf kan diskuteres, idet øjenbevægelser, trykvariationer og andre mekaniske forhold næppe kan lades ude af betragtning.

Selv med ovenstående reservationer må man dog have lov at anerkende, at prisopgaven har kunnet føre til ikke mindre end 3 gode besvarelser. Vi mener uden tøven, at de to relevante besvarelser mærket »I.B.« og »Laboremus pro patria« bør belønnes med universitetets guldmedalje. Besvarelsen mærket »Mus« er noget afsporet i forhold til emnet, men forfatteren har forsøgt sig med teknisk interessante muligheder og er teoretisk velfunderet. Skønt de opnåede resultater er utilstrækkelige i forhold til opgavens ordlyd, mener vi dog, at besvarelsen bør anerkendes med accessit.

HOLGER EHLERS

JENS SCHOU

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være cand. med. *Michael Nielsen*, af den anden stud. med. *Per Nellemann Sørensen* og af den tredie *Marianne Margrethe Hertz*.

MEDICIN C

Universitetets prisspørgsmål i medicin C for året 1968: »Der ønskes en dyreeksperimentel histologisk undersøgelse af medulla spinalis, radices og meninges efter myelografi, udført med sædvanlige klinisk anvendte såvel vandopløselige som olieopløselige jodholdige kontrastmidler«, har fremkaldt to besvarelser.

I

En besvarelse mærket »Rotter« består af 3 springbind. Det første indeholder 153 tekstsider, hvortil kommer en litteraturliste på 134 numre og et appendix på 4 tekstsider. Det næste bind indeholder 62 illustrationer med register over disse, og endelig rummer det sidste en skematisk journal over hvert af de undersøgte forsøgsdyr.

I indledningen anføres grundene til, at forfatteren alene vil beskæftige sig med Pantopaque og Conturex i sine forsøg.

Første kapitel er en bred og for os at se fuldstændig gennemgang af den litteratur, der beskæftiger sig med dyreeksperimenter over og humane kliniske og autoptiske iagttagelser vedrørende de til myelografi anvendte positive kontraststoffer. Han har her retteligt medtaget Lipiodol, medens det ikke skal bebrejdes ham, at han ikke har beskæftiget sig med Conray, som på det tidspunkt, da opgaven blev stillet, ikke var taget i brug i Skandinavien. I sine kommentarer kommer forfatteren ind på en diskussion af den mængde kontraststof, som i dyreeksperimenter vil svare til de mængder, der anvendes ved den kliniske myelografi. Han finder det ikke rimeligt at korrelere mængden til legemsvægten, men foretrækker at sætte den i relation til vægten af medulla spinalis; der kunne måske også have været mening i at relatere mængden af kontraststof til det spinale subarachnoidealrums volumen, som er ret forskelligt hos forskellige dyrearter. Han er opmærksom på det – ikke forklarede – fænomen, at den emulgerede pantopaque giver langt sværere reaktioner end den ikke emulgerede, og understreger den vanskelighed, som mange forfattere har mødt: at skelne mellem de kliniske og/eller histologiske reaktioner, som måtte være fremkaldt af punkturen, af en eventuel spinalanæsthesi og af kontraststoffet selv. I øvrigt er litteraturgennemgangen overvejende refererende.

Andet kapitel er kaldt »Metoder og materiale«. Rotter vælges som forsøgsdyr, dels fordi forfatteren kan tillade sig et talmæssigt større materiale, dels af grunde, som forekommer os mindre klare. Med dette forsøgsdyr kan kontraststoffet kun indføres ad den suboccipitale vej (men denne situation havde ikke stillet sig anderledes ved brug af kaniner, og selv hos hunde volder lumbalpunkturen betydelige vanskeligheder). Injektionsteknik og generel anæsthesi er skildret meget indgående. Spinalvæske har ikke kunnet udtages samtidig med injektionen. De med pantopaque injicerede dyr (gruppe A)

falder i 3 afdelinger: den første får 0,2 ml, hvorefter dyrene dræbes 1-4-8-16 dage og 1-2 og 4 måneder senere; den anden afdeling får injiceret 0,1 ml blod + 0,1 ml pantopaque, idet visse tidligere publikationer har vist hurtigere og stærkere reaktioner på denne blanding end på ren pantopaque; endelig har den tredje afdeling af gruppe A - 3 dyr - fået injiceret 0,02 ml pantopaque; disse dyr dræbes efter 4 måneder. Gruppe B betegner de dyr, som har fået conturex - alle 0,2 ml; de undersøges 6 timer efter injektionen og i øvrigt i omtrent de samme terminer som gruppe A, idet litteraturstudier og pilotforsøg har vist hurtigere indtrædende forandringer ved Conturex end ved Pantopaque. Til gruppe B hører tillige 2 rotter, som efter conturexinjektionen er hængt op ved bagbenene; formålet med dette fremgår ikke umiddelbart (se senere) - og begge dyr døde spontant efter 10 minutter. Endelig omfatter gruppe C dels 5 dyr, som har fået injiceret 0,2 ml 0,88 % saltvandsopløsning, og som er dræbt 1-4-8-16 dage og 1 måned efter injektionen, dels 2 x 2 ubehandlede dyr, som uden nogen form for behandling er dræbt ved forsøgenes begyndelse og afslutning. Da han i sin litteraturgennemgang har citeret forfattere (Funkquist et Obel), som har gjort forsøg med en saltvandsopløsning (5,1 %), som er isotonisk med Conturex - og som med dette har fundet tilsvarende histologiske forandringer - kan det undre, at lignende forsøg ikke er gjort i dette arbejde. Med god grund har forfatteren ikke udført forsøg med emulgeret pantopaque, som i hvert fald her i landet ikke anvendes til myelografi. Den blanding af blod og pantopaque i lige dele, som han bruger i gruppe A2 svarer ikke til den i almindelighed ringe blodtilblanding, som man kan komme ud for ved myelografier på mennesker, hvilket burde have været bemærket.

Efter denne redegørelse for materialet følger en omhyggelig og for den endelige bedømmelse betryggende skildring af, hvorledes steriliteten sikres og kontrolleres.

Forfatteren har fundet det naturligt at optage røntgenbilleder af dyrene, dels umiddelbart efter kontraststofinjektionen, dels kort før aflivningen; men kun pantopaque giver sig tydeligt til kende på billederne. Disse har givet indtryk af injektionsteknikkens sikkerhed og af kontrastmediets passende mængde. Sektionsteknik og teknikken ved fremstillingen af de mikroskopiske præparater beskrives meget indgående.

I et kort kapitel 3 omtales bakterielle fund. Hos 3 rotter fandtes i den ved sektionen udtagne spinalvæske bakterier, som anses for en accidental forurening, og ingen af de pågældende præparater afveg fra andre i samme gruppe.

I det følgende 4. kapitel, som indeholder en vurdering af røntgenbillederne fra de pantopaqueinjicerede rotter, savner man – ligesom i kapitel 6 – en beskrivelse af det spinale subarachnoidealrums normale makroskopiske anatomi.

5. kapitel beskæftiger sig med kliniske fund i forsøgsmaterialet. Medens de pantopaqueinjicerede rotter kun i de første 2–3 dage viste moderate, tilsyneladende meningeale symptomer, var der voldsommere og mere af konvulsioner prægede symptomer hos de conturexinjicerede. 60% af disse døde spontant med tegn på lungeødem.

I det meget korte 6. kapitel beskrives medulla spinalis' normale anatomi hos rotten. Her havde man som nævnt gerne set en beskrivelse af det spinale subarachnoidealrum og af leptomeninges.

Kapitel 7 er arbejdets kerne; dets titel er: Makroskopisk og mikroskopisk undersøgelse og bedømmelse af forsøgsmaterialet. Ved den makroskopiske undersøgelse fandtes hos ingen af dyrene forandringer i meninges. Een pantopaqueinjiceret rotte viste en gammel blødning i (eller måske på) hjernestammen; hos flere conturexinjicerede fandtes i de tidlige grupper lettere blødning i ventrikelsystemet.

Idet der her henvises til de skematiske enkeltjournaler i 3. bind, gives i det følgende en indgående, men summarisk beskrivelse af de histologiske fund inden for de enkelte grupper og disses underafdelinger. Hinder, rygmarv, nerverødder og ganglier beskrives først hver for sig, siden følger for hver underafdeling en sammenfatning, og der henvises undervejs til de talrige farvede mikrofotografier i bind II; disse er alle af høj kvalitet. Man undrer sig over, at de 5 rotter, som kun har fået injiceret fysiologisk saltvand, viser lette reaktive processer i leptomeninges, let status spongiosus i medulla's hvide substans med svag gliareaktion og let gangliacelledegeneration; der søges ingen forklaring; men ved dette fund måtte det have været naturligt at undersøge en tilsvarende lille serie dyr, som alene var underkastet generel anæsthesi og suboccipital punktur. Under beskrivelsen af de pantopaqueinjicerede rotter omtales flere steder »pantopaquehuller«. Det drejer sig om pantopaquefyldte hulrum i fortykkede leptomeninges, som for os at se repræsenterer et vigtigt

led i disse dyrs histopathologi. Det skuffer derfor noget, at de ikke i højere grad er draget frem af den almindelige sammenhæng, så meget mere som de i den litteratur, der har beskæftiget sig med pantopaque's eventuelle skadevoldende virkning, har spillet en betydelig rolle.

Det følgende 8. kapitel sammenligner og vurderer de histologiske fund hos dyrene i hver af de 3 hovedgrupper (A: pantopaque – B: conturex – C: saltvand). I gruppe A dominerer de leptomeningeale aseptiske reaktive forandringer, som kulminerer efter en måned. Gruppe B domineres af ganglielleforandringer i rygmarvens grå substans, kulminerende 4 dage efter injektionen, medens de leptomeningeale forandringer her træder i baggrunden. Pantopaqueforandringerne tænkes forårsaget af forsæbningsprodukternes lokalirriterende virkning, hvorimod de ved conturexinjektionerne demonstrerede karforandringer antages at bære ansvaret for de her påviste medullære forandringer. På dette sted kommer de 2 bagbensophængte rotter ind i billedet, idet disse dyr, som døde 10 minutter efter injektionen, viste blødninger i sacralmarven.

Når forfatteren i 9. kapitel sammenholder sine egne iagttagelser med, hvad der fremgår af litteraturen, må han i nogen grad reservere sig, idet han kun har fundet tilsvarende dyreeksperimentelle arbejder udført på hunde, katte og kaniner. Trods dette kan han konstatere god overensstemmelse med de citerede forskere. Dog finder han ikke i tidligere forsøg nogen omtale af de medullære ganglielleforandringer, som er et vigtigt træk i billedet hos hans egne conturexinjicerede dyr. Forklaringen – mener han – kan være, at tilsvarende tidligere forsøg er udført under spinalanæsthesi. Han hævder – vist nok med rette – at være den første, der har gjort rede for forandringer i rødde og spinalganglier.

I sit appendix giver han endelig en kortfattet beskrivelse og vurdering af fundene i rottehjerne. Her dominerer de basale leptomeningeale forandringer både hos gruppe A og B; og når Pantopaque'n er blandet med blod, er forandringerne også her sværere og hurtigere indtrædende.

Konklusion:

Den stillede opgave er søgt løst ved eksperimenter på rotter og ved anvendelse af kontrastmidlerne Pantopaque og Conturex. Forsøgene

er fornuftigt planlagt, omhyggeligt gennemført, velbeskrevne og tilstrækkeligt dokumenterede. Resultaterne er systematisk præsenterede og sobert vurderede. Litteraturudvalget er fyldigt, men gennemgangen lidt ukritisk. Arbejdet vidner om både flid og videnskabelige evner og er værdigt til belønning med Universitetets guldmedalje.

H. H. JACOBSEN

J. RIISHEDE

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. med. *Johannes Klitgaard Jakobsen.*

II

Besvarelsen mærket »*Oryctolagus Cuniculus*« foreligger som eet bind på 163 maskinskrevne A4-sider indeholdende tekst, tabeller, illustrationer og 15 sider med 190 nummererede litteraturreferencer.

Efter en kort historisk redegørelse for de til myelografi mest anvendte jodholdige kontraststoffer (kap. I) refereres i kap. II ultrakort, næsten ukommenteret og i tabellarisk opstilling den væsentligste foreliggende litteratur om de stoffer, forfatteren vælger at beskæftige sig med, nemlig det olieopløselige Pantopaque^R og det vandopløselige Conturex^R. Anvendelsen af sidstnævnte stof kræver i den humane klinik spinalanalgesi, og forfatteren gør med rette opmærksom på, at komplikationerne ved Conturex-myelografi derfor ikke nødvendigvis er forårsaget af kontraststoffet alene. I tabel 1 anføres publicerede fatale komplikationer til Pantopaque-myelografi. Forfatteren burde have gjort opmærksom, at det i flere tilfælde drejer sig om resultatet af inficeret lumbalpunktur og ikke af det indførte kontraststof. Noget tilsvarende gælder muligvis enkelte af de i tabel 3 refererede komplikationer til Conturex-myelografi. Tabellernes oplysninger er gennemgående alt for sparsomme til at give tilfredsstillende information.

På siderne 11–14 (kap. III) og 14–17 (kap. IV) refereres de væsentligste foreliggende dyreeksperimentelle undersøgelser over Pantopaque og Conturex. Fremstillingen er kort, men dog rimelig med vægten lagt på de mest relevante arbejder. Meget af dette gentages p. 126–136 i diskussionen af egne histologiske fund.

Til sine eksperimenter har forfatteren brugt kaniner, der er anvendt også i tidligere arbejder om myelografi. Han anser det for uhensigtsmæssigt at dosere den anvendte kontrastmængde tilfældigt eller i

forhold til dyrenes legemsvægt – som det oftest er gjort – og søger i stedet at dosere i forhold til det spinale subarachnoidalrumms volumen, hvilket vil sige volumen af den spinale liquor. Han ønsker hermed at skaffe sig mulighed for at imitere den kliniske myelografi, hvor der anvendes en kontrastmængde af størrelsesorden 10 % af den spinale liquormængde. Baseret på andres og egne målinger af den tilsvarende mængde hos kaninen kommer han frem til, at en dosis på 0,2 ml kontrast vil være passende. Denne mængde er herefter gennemgående standarddosis for alle injektionerne i cisterna magna. Da røntgenkontrol imidlertid viser, at en del af den her injicerede Pantopaque ikke lejres omkring medulla, men intracranielt, undersøges også en serie dyr, hvor dosis af henholdsvis Pantopaque og Conturex er øget til 0,4 ml. Da der hos de almindeligt anvendte laboratoriedyr incl. kaninen ikke findes et frit lumbosacralt subarachnoidalrum caudalt for medulla spinalis, foretages de subarachnoidale injektioner alle percutant i cisterna magna, hvorfra kontraststofferne med deres større vægtfylde fordeler sig declivt. Denne fordeling kan kontrolleres ved røntgenfoto, når det drejer sig om Pantopaque, og alle dyr injicerede med dette stof er røntgenfotograferede straks efter injektionen og umiddelbart efter aflivningen. Samme kontrol søgtes foretaget efter Conturex-injektion, men måtte opgives p.g.a. stoffets ringe kontrasttæthed og hurtige fortynding i spinalvæsken. Forfatteren opgiver dog ikke kravet om en kontrol af i hvert fald metoden og løser problemet på en udmærket og ganske original måde. Han injicerer J^{131} -mærket Conturex i cisterna magna og kan allerede 20 minutter efter injektionen påvise radioaktivitet langs hele spinalkanalen. Denne metodekontrol er udført på ialt 3 dyr og har desuden givet den overraskende oplysning, at aktiviteten over spinalkanalen først 20 timer efter injektionen er reduceret til samme lave niveau som omgivelserne.

De egentlige forsøg udføres på 4 grupper à 11 kaniner injiceret med kontrast som omtalt. Som kontrol tjener 6 dyr injiceret med fysiologisk saltvand, 4, der kun cisternepunkteres, og 5, der ikke udsættes for indgreb af nogen art. Yderligere skal en gruppe på 11 dyr give oplysninger om evt. særlige forhold, når Pantopaque injiceres i blodig liquor. Denne gruppe får først injiceret 0,2 ml af dyrets veneblod og straks derefter 0,2 ml Pantopaque.

Alle forsøg udførtes med dyrene i barbiturat analgesi, og overdosis

af samme stof anvendtes til aflivning. Denne foretoges på fastlagte tidspunkter – $\frac{3}{4}$ time, 1 time, 6 timer, 1 uge, 6 uger, 3 måneder – efter den suboccipitale procedure, og med to dyr på hvert tidspunkt. Som andre undersøgere har forfatteren næsten 50 % letalitet hos Conturex-dyrene, som det især har været vanskeligt at klare igennem de allerførste timer. Alle Conturex-injicerede havde kraftige universielle muskelspasmer umiddelbart efter injektionen, og forfatteren antager i diskussionen sidst i bogen, at krampebetinget respirationsstandsning, måske i forbindelse med et stillingsbetinget blodtryksfald, kan være årsag til den store letalitet. I Pantopaque-rækkerne, hvor kramper ikke optrådte, døde kun tre af 39 kaniner. Spinalvæsken er ikke udtaget før injektionen, men er straks efter aflivningen udtaget fra alle dyrene. Man deler forfatterens gentagne beklagelser af, at prøverne ikke er undersøgt for celler, men kun for indhold af protein. Dette er bestemt på alle ikke-blodtilblandede prøver – 27 ialt. Som normalværdi anføres citeret fra litteraturen 15–19 mg/100 ml. Ikke desto mindre vurderes de fundne proteinværdier på basis af en privat normalværdi på 37,2 mg %. Denne fremkommer som gennemsnit af værdier hos 4 tilsyneladende raske kaniner, som ikke tidligere er spinalpunkteret. Disse 4 værdier har spredning fra 29 til 42 mg %, og selv laveste værdi ligger således 50 % over den fra litteraturen citerede højeste normalværdi. Lægges litteraturens normalværdier til grund, er samtlige 27 undersøgte dyrs spinalprotein stærkt forhøjet. Anvendelsen af en gennemsnitsværdi fremkommet som anført er ikke acceptabel, og konklusionerne baseret herpå uden værdi. Det fremgår ikke, om forfatterens metode til proteinbestemmelse er identisk med de anførte forfatters.

Der redegøres for den anvendte teknik ved sektion, præparation og farvning. Vævsprøver til histologisk undersøgelse udtages fra hvert tredje segment gennem hele medulla – 12 steder ialt.

Siderne 45–111 indeholder resultaterne af forfatterens histologiske undersøgelse. Typiske forandringer er illustreret udmærket i sort/hvide mikrofotos, og den tekstmæssige forklaring på og afgrænsning af de anvendte begreber er acceptabel, men skal tildels findes i bogens sidste afsnit. Resultaterne angives først groft skematisk for hver gruppe samlet, dernæst mere differentieret skematisk for undergrupper karakteriseret ved tidspunkt for aflivning og ved injiceret stof og stofmængde. Desuden findes undergrupper af selvdøde dyr m.m..

Disse mange grupper – nogle på to og eet dyr – gør læsningen og overskueligheden vanskelig, kræver stadig cross-checking, der da også afslører adskillige unøjagtigheder. Uoverensstemmelser mellem forsøgsnumre i tekst og på illustration giver yderligere indtryk af utilstrækkelig omhu. Det samme gælder en ofte svigtende sproglig stringens – f.eks. vedrørende anvendelse af betegnelserne »intrathecal«, »subarachnoidal intrathecal«, »subarachnoidal«. Særlig grelt virker det gentagne gange at se omtalt forandringer i den grå og hvide substans i cauda equina, der jo udelukkende består af nerve-rødder.

Side 112–136 indeholder en diskussion af forsøgsresultaterne og en sammenligning med andre forfattere. Her findes den afgrænsning af de anvendte begreber, som savnes i den detaljerede præsentation i forrige afsnit, og dettes resultater gentages, men nu i et ganske overskueligt skema. Også litteraturgennemgangen gentages her, blot nu mere vurderende, men ofte uklart udtrykt.

På baggrund af sine resultater konkluderer forfatteren (p. 139): 1) at Pantopaque, og specielt Pantopaque + blod, injiceret i cisterna magna på kaniner fremkalder tidlig og svær leptomeningitis, hyppigt også forandringer i medulla og radices; 2) at tilsvarende, men lettere, forandringer ses efter injektion af Conturex; 3) at den påviste forskel mellem de anvendte stoffer næppe er signifikant; 4) at den ikke er afhængig af, om den injicerede mængde er 0,2 eller 0,4 ml; 5) at disse betragtninger ikke uforbeholdent gælder for den humane myelografi. De foreliggende præmisser er absolut bæredygtige for de nævnte konklusioner, hvorimod adskillige detailkonklusioner undervejs er meget svagt funderede. Det gælder også enkelte i den i øvrigt fornuftige kritik, som forfatteren selv fremsætter af sit arbejde.

I et addendum (pp. 141–147) omtales et nylig introduceret jodholdigt vandopløseligt kontraststof Conray^R og forfatterens forsøg med anvendelse af stoffet på fire kaniner efter samme retningslinier som de øvrige forsøg.

Sammenfattende må arbejdet karakteriseres som meget inegalt. Det er mindre overskueligt, fordi det i præsentationen mangler system. Således er kun indledningen opdelt i kapitler, mens resten af bogens afsnit har en overskrift og derunder sektioner med bogstavbetegnelse, som er identisk i flere afsnit, eller som går fortløbende videre forbi næste overskrift. Der er mange gentagelser, men også referater så

knappe, at de næsten er intetsigende. Der er gode tilløb til systematik og klarhed, men ofte ødelægges de af manglende omhu med kontrol og sproglig formulering. Der er udført et meget stort bogligt og praktisk arbejde, der vidner om både interesse, evner og flid, men også om en iver, der undervejs har jaget ham forbi vigtige detaljer. Der er overbevisende tegn på evne til at angribe et problem praktisk-videnskabeligt, og ved arbejdets slutning er hans egen kritik af det nøgtern og konstruktiv.

Konklusion:

Alt taget i betragtning anser vi arbejdet for værdigt til belønning med accessit.

H. H. JACOBSEN

J. RIISHEDE

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. med.
Klaus Bo Ølgaard.

MEDICIN D

Universitetets prisspørgsmål i medicin D for året 1968: »Der ønskes eksperimentelle undersøgelser over indvirkningen af psykofarmaka og/eller corticosteroider på centralnervesystemets kulhydrat- og aminosyremetabolisme«, har fremkaldt tre besvarelser.

I

Under mærket »Protagon« er indsendt et arbejde på 99 maskinskrevne sider (A4 format). Heraf udgør teksten 78 sider incl. 3 sider skematiske oversigter, 2 sider resumé og konklusion og 5 sider litteraturliste. Forfatterens resultater er fremstillet i 21-helsides søjle- og punktdiagrammer.

Fremstillingen er opdelt i I. Oversigt (25 sider), II. Egne undersøgelser (50 sider, hvoraf 21 sider diagrammer) og III. Diskussion (17 sider).

I introduktionen anfører forfatteren sin arbejdsplan: at undersøge, om nogle corticosteroider har en direkte virkning på hjernens kulhydrat- og aminosyrestofskifte. Det nævnes, at hovedvægten vil blive lagt på kulhydratstofskiftet.

Forfatteren giver derefter en oversigt over de arbejder, der tidligere er blevet udført inden for dette område, og han giver endvidere en almen oversigt over corticosteroidernes biokemi og hjernens kulhydrat-

og aminosyrestofskifte. Det anføres, at den almene oversigt ikke skal opfattes som en egentlig litteraturoversigt, men snarere som en uddybet introduktion. Det er naturligvis rigtigt, at man ikke på 25 sider kan give en udtømmende oversigt over et så stort emneområde som binyrebarksteroiderne, men det er netop på denne baggrund beundringsværdigt, hvor godt og klart forfatteren magter at fremstille et stort og vanskeligt emne. Oversigten viser modenhed og overblik. Fremstillingsevnen er langt over det sædvanlige, og det stilistiske niveau er tilsvarende højt, ukunstlet og ubesværet, og minder således om angelsaksiske biologiske tekster, når disse er bedst.

Efter en oversigt over corticosteroidernes biokemi og biosyntese omtales hjernens kulhydrat- og aminosyrestofskifte. Glykogensyntese, glykolyse og pentosefosfatshunten fungerer i centralnervesystemet på lignende vis som i andre væv. Blandt de for centralnervesystemet specifikke træk nævnes – foruden den obligate afhængighed af glukose som energikilde – GABA-shunten, hvorigennem 40 % pyrodruesyre omdannes til ravsyre, som spiller en stor rolle for aminosyrestofskiftet i hjernen. Endvidere hjernecellemitochondriernes indhold af glykolytiske enzymer, og centralnervesystemets højere indhold af frie aminosyrer, hvoraf to, GABA- og N-acetylasparaginsyre, er specifikke for dette organsystem.

I omtalen af corticosteroidernes mulige virkning på centralnervesystemet nævner forfatteren, at der for hormonerne eksisterer såkaldte target-organer, hvor hormonets virkning er særlig udpræget, men at et hormon udmærket kan øve virkning på andre organer, virkninger, der ofte er svagere og af anden karakteristik end dem, der ses på target-organet. Han understreger de vanskeligheder, der ofte opstår, fordi visse hormoner har såvel direkte som indirekte virkninger. Hvis den direkte virkning på et organsystem medfører ændringer i blodets sammenhæng, kan dette medføre ændrede forhold i andre end det primært involverede organsystem, og disse sekundære, ofte modregulatoriske ændringer udgør hormonets indirekte virkning.

Da corticosteroiderne øger proteinnedbrydningen og derved forårsager stigning af leverglykogen og blodglukose, ændrer elektrolytstofskifte, membranpermeabilitet m.m. bliver mulighederne for såvel direkte som indirekte virkning af corticosteroidhormoner på et vilkårligt organsystem mangfoldige. Hertil kommer det forhold, at dele af centralnervesystemet deltager i regulationen af corticosteroidernes

koncentration i blodet, et typisk eksempel på et hormonalt feed-back system.

Med hensyn til steroidhormonernes indflydelse på centralnervesystemet hos mennesker er det de psykiske parametre, der her har vakt størst opmærksomhed. Psykiske forstyrrelser, ofte af psykotisk karakter, ses ofte ved hyper- og hypocorticoiderne ligesom ved en række andre endokrine forstyrrelser. På forsøgsdyr vistes, at visse steroidhormoner i store doser har anæstetisk virkning. Forfatteren skriver sammenfattende om de i litteraturen foreliggende biologiske undersøgelser, at i store doser har visse steroider (heriblandt corticosteroider og syntetiske steroider) en virkning på hjernens kulhydratstofskifte, der *in vitro* viser sig ved en nedsat iltoptagelse og *in vivo* ved nedsat iltoptagelse, nedsat glukoseoptagelse og forøget glykogenindhold i hjernen. *In vitro*-forsøg har vist, at hæmningen af den oxidate nedbrydning af glukose rimeligvis finder sted ved de NAD^+ -afhængige dehydrogenaser i respirationskæden. Med rette fremhæves, at de i de ovenfor omtalte forsøg anvendte doser af steroider har været meget store, og at syntetiske steroider uden hormonavirkning også er i stand til at fremkalde de nævnte ændringer, hvorfor virkningerne må betegnes som farmakologiske snarere end fysiologiske.

Det er helt acceptabelt ud fra forfatterens løsning af den stillede opgave, at han undlader en gennemgang af psykofarmakas indvirkning på centralnervesystemets metabolisme, idet der er ønsket undersøgelse med psykofarmaka og/eller corticosteroider.

Ved oplægget til forfatterens egne undersøgelser understreges ønsket om *in vivo*-forsøg med udelukkelse af muligheder af indirekte virkning af de undersøgte hormoner. Forfatteren vælger derfor suboccipital injektion på rotter med anbringelse af små hormonmængder intraventrikulært i cisterna magna, hvorved man opnår en direkte optagelse i hjernevævet uden om blodbanen og uden den selektive hæmning, som blod-hjerne-barrieren udgør.

Som parameter for kulhydratstofskiftet har forfatteren med rimelighed valgt måling af inkorporation af radioaktiv glukose i glykogen samt kvantitativ kemisk bestemmelse af glykogenindholdet. Det er måske mindre heldigt som eneste parameter på aminosyrestofskiftet at vælge enzymatisk bestemmelse af glutaminsyre, et forhold man senere vil komme tilbage til.

Forfatterens forsøgsplaner virker veltilrettelagte med iagttagelse af individuel og dag-til-dag-variation. I hvert enkelt forsøg er der kontrolgrupper af samme størrelse som de med hormon behandlede dyregrupper. Dyr, der viste tegn på beskadigelse efter den suboccipitale injektion, ekskluderedes straks fra forsøget. Det er bemærkelsesværdigt, at 100 g rotter kan injiceret intracisternalt med et tab på kun 10 %.

Radioaktiv glukose blev i alle forsøg injiceret intraperitonealt i fysiologisk saltvand, og i de centrale forsøg blev alle dyrene injiceret suboccipitalt med 10 ml fysiologisk saltvand uden eller med det af de undersøgte hormoner. Det drejede sig om cortisol, desoxycorticosteron, aldosteron, progesteron, 9- α -fluorcortisol, insulin og metyrapon. Tidsrummet mellem injektion og aflivning varieredes mellem 1 og 24 timer. Dyrene dekapiteredes, og hovederne blev straks anbragt i flydende kvælstof for at opnå hurtigst mulig nedkøling og således afbrydelse af de metaboliske processer.

Metoderne til kemisk bestemmelse af glykogen og glutaminsyre er ligesom væskescintillationstælling af C^{14} inkorporeret i glykogen velkendte og anvendt uden særlige modifikationer og behøver ikke omtales nærmere. De statistiske metoder ligeså. Det anføres, at der overalt er gennemført dobbeltbestemmelser, men der er ingen angivelse af den opnåede præcision og reproducerbarhed af de anvendte kemiske og nucleare målemetoder.

Forfatterens resultater er som nævnt alle fremstillet på forbillig vis i søjle- og kurvediagrammer, der angiver dels glykogenindhold pr. gram væv, dels counts pr. milligram glykogen (= specifik aktivitet). Da forfatteren har varieret forsøgsvarigheden i betydelig grad for ikke at overse sent indtrædende virkninger, har han også i 24 timer varende forsøg undersøgt glykogenindholdet i hjernevæv og diafragmamuskel time for time hos ubehandlede rotter. Det bekræftes, at hjernevævet glykogenindhold er omkring 1/10 af diafragmamuskels, og det vises, at muskelglykogenet svinger betydeligt i døgnets løb med en natlig stigning, der formentlig er betinget af rotternes overvejende natlige fødeindtagelse. I modsætning hertil er hjernens glykogenindhold såre konstant døgnet igennem.

Intracisternal injektion af de fleste af de undersøgte corticosteroider giver ikke anledning til målelig ændring af hjernens glykogenindhold eller dets specifikke aktivitet. Med cortisol er der såvel efter intra-

cisternal som efter intraperitoneal og intravenøs injektion en tendens til højere specifik aktivitet, men forskellene er ikke statistisk signifikante. Intracisternal injektion af progesteron fører derimod til en stigning på 50 % i hjerneglykogenets specifikke aktivitet, men ikke til ændring af den kvantitativt målelige glykogenmængde. Denne øgning af den specifikke aktivitet er statistisk signifikant på 1% niveauet og tyder klart på en øget omsætning af hjerneglykogenet under påvirkning af progesteron. Det fremgår, at forfatterens grundplan var at sammenligne virkningen efter intracisternal, intraperitoneal og intravenøs applikation af de forskellige hormoner, netop for at afgøre, om eventuelle ændringer efter intracisternal injektion kunne eftergøres, også efter applikationsmåder, hvor blod-hjerne-barrieren skulle passeres, og i øvrigt for at belyse problemet om direkte kontra indirekte hormonvirkning. Da resultaterne, bortset fra progesteron og en mulig tendens efter cortisol, var negative, gik forfatteren videre ved at undersøge, om corticosteroiderne havde nogen modificerende effekt på virkningen af intracisternalt injiceret insulin hos rotter. Det bekræftes, at intracisternal injektion af insulin fremkalder en 20–30 % stigning i hjernens indhold af glykogen i løbet af 4–5 timer, og herefter blev der i en række forsøg indgivet både corticosteroider og insulin. Denne forsøgsrække er også særdeles vel planlagt og vel gennemført. I det enkelte forsøg anvendtes 32 rotter, der deltes i 4 grupper med 8 i hver, således at alle fik injiceret et volumen på 10 mikroliter intracisternalt, heraf 8 rotter fysiologisk saltvand uden tilsætning, 8 rotter med tilsat insulin (0,1 international enhed), 8 rotter et steroidhormon, og endelig 8 rotter insulin plus steroidhormon. I hvert enkelt af disse store forsøg gen fandtes en klar insulinvirkning på hjernens glykogenindhold, når der hengik 4–5 timer fra injektion til aflivning af dyrene. Progesteron og aldosteron havde ingen modificerende indflydelse herpå. Cortisol bevirkede derimod ved kombineret indgift med insulin en forsinkelse af insulineffekten, der ved denne kombinerede applikation ikke lod sig demonstrere som vanligt efter 4–5 timer. Når forsøgene udstraktes til 8–12 timer fra intracisternal injektion til aflivning, var den af insulin forårsagede øgning af hjerneglykogenet tydelig, uafhængigt af, om insulinet var injiceret alene eller sammen med cortisol.

I en række forsøg undersøgte forfatteren glutaminsyreindholdet i hjernen hos de corticosteroidinjicerede rotter. Det lykkedes ikke at

påvise ændringer i rottehjernens glutaminsyreindhold, men man savner her forsøg med progesteron, og forsøgene med cortisol dækker ikke samme tidsvariationer efter intracisternal injektion som glykogenbestemmelserne.

Endelig har forfatteren søgt at gå en anden vej for at afklare spørgsmålet om corticosteroidernes indflydelse på hjernens kulhydratstofskifte, nemlig ved i stedet for at tilføre disse hormoner, da at unddrage organismen dem. Han diskuterer muligheden af at bortoperere binyrerne, men da dette nødvendigvis medfører ændring af flere variabler, idet binyremarvens hormoner herved også undrages organismen, vælger forfatteren at indgive metyrapon, der specifikt blokerer syntesen af så vigtige hormoner som corticosteron, aldosteron og cortisol. I et forsøg, der strakte sig over 30 timer efter intraperitoneal injektion af metyrapon påvistes ingen ændring af hjernens glykogenindhold. Derimod sås et tydeligt fald både i muskel- og leverglykogen.

Forfatterens diskussion er også af kvalitet. Hans kritiske evne er betydelig, når det gælder andres arbejder. Han er imidlertid mest nådeløs over for sit eget eksperimentelle arbejde, og dette fører til, at han undervurderer betydningen af egne positive fund.

Han nævner hjerneglykogenets stabilitet, herunder den manglende døgnvariation. Muligheden af en øgning af hjerneglykogenet som følge af mekanisk irritation ved den intraventrikulære administrationsform har bekymret forfatteren. I forsøgsrækkens begyndelse var der 20–25 % højere hjerneglykogenværdier efter suboccipital end efter intraperitoneal injektion, men forskellen mindskedes senere hen, formentlig som følge af teknikkens perfektionering. Forfatteren har som venteligt elimineret fejlkilden ved i alle forsøg at injicere alle rotter via samme rute.

Forfatterens positive fund er en øget inkorporation af radioaktiv glukose i hjerneglykogen efter intraventrikulær administration af progesteron og en forsinkende virkning af cortisol på den af intraventrikulær administration af insulin forårsaget øgning af hjerneglykogen. Forfatteren har måttet indgive progesteronet i form af mikrokrySTALLINSK suspension, og han er bekymret for, at den iagttagne effekt snarere skyldes mekanisk irritation af mikrokrySTALLERNE end en egentlig hormonal effekt. Det gjaldt imidlertid for et flertal af de undersøgte hormoner, at de var tungtopløselige og derfor måtte in-

jiceres i form af mikrokrystaller, og da kun progesteron førte til øgning af inkorporationen af radioaktiv glukose, er det rimeligst at anse dette for forårsaget af progesteronet som hormon; en slutning som forfatteren kun tøvende drager. Forfatterens selvkritik er også stor over for den retarderende virkning af cortisol på insulinvirksomheden. Den tidligere påviste insulinvirksomhed efter intraventrikulær administration har det særpræg, at glykogenstigningen i rottehjernen først satte ind efter 4–5 timer, hvilket kunne tyde på, at virkningen skyldtes induktion af enzymatiske forandringer, snarere end en membrantransport-facilitering. Forfatteren drager da også en parallel til leverstudier, hvor det tidligere er vist, at stigningen i rotteleverglykogen efter cortisolinjektion er afhængig af, om der er insulin til stede, idet cortisol ingen virkning har i alloxan-diabetiske dyr, hverken på glykogenopbygning eller på glykogensyntetaseaktivitet.

Forfatterens negative fund efter isoleret injektion af cortison eller cortisol er et særdeles vægtigt korrektiv til de fra andre sider meddelte positive fund. Forfatteren gennemgår andres forsøgsmetodik, og det synes helt klart, at mangel på kontrollerede omstændigheder alt for hyppigt har muliggjort en overoptimistisk tolkning af få og små forsøg. Forfatterens kritiske gennemgang af den foreliggende litteratur og egne mange, store, velkontrollerede forsøg fører til den klare konklusion, at cortisol, cortison m.fl. syntetiske steroider er uden isoleret virkning på hjernens kulhydratstofskifte.

Forfatterens aminosyreundersøgelser indskrænkede sig til glutaminsyre og var klart negative. Forfatteren foretrak en specifik enzymatisk undersøgelse af en enkelt aminosyre, fremfor kromatografisk, kvantitativ mindre pålidelig undersøgelse af flere aminosyrer. Valget af glutaminsyre skyldtes, at den er til stede i relativ stor mængde, og at den indtager en central position i citronsyrecyklus og transamineringsprocesser. Dette er gode grunde, men fund fra anden side taler imod det hensigtsmæssige i udelukkende at se på glutaminsyrens forhold. Det er meddelt, at cortisol fremkaldte en stigning i mængden af frie aminosyrer i hjernen med undtagelse af gamma-aminosmørsyre og glutaminsyre. Måske er forfatteren først for sent stødt på dette arbejde. Forfatteren har med fuld ret begrænset sig til de egentlige corticosteroider, men nævner selv, at det ville være af betydelig interesse at videreføre undersøgelserne med androgene og østrogene steroider, hvilket man må håbe vil blive gjort.

Som konklusion skal vi udtale, at det drejer sig om et stort og lødigt arbejde. Forfatteren formår at tilrettelægge og gennemføre biologiske forsøg af høj klasse. Han har indhøstet positive og negative fund, der må indgå med megen vægt i fremtidige diskussioner af corticosteroidernes virkning på centralnervesystemets metabolisme. Endvidere er hans kritiske sans og fremstillingsevne af et vanskeligt biologisk stof af usædvanlig karat, hvorfor arbejdet bør belønnes med Universitetets guldmedaille.

VILLARS LUNN

OLE J. RAFAELSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være mag. scient. *Erling Thyge Møllerup*.

II

Under mærket »C. E.« er indsendt en afhandling på 51 maskinskrivne sider (A 4 format). Heraf udgøres 2 sider af litteraturliste, der omfatter 37 numre. Der fragår også 3 sider til skematiske oversigter samt 8 sider til tabeller og 7 sider til søjlediagrammer over forfatterens resultater. Den egentlige tekst udgør således 31 sider.

Arbejdet falder i følgende dele: I. Introduktion (4 sider), II. Metodik (9 sider), III. Resultater (9 sider), IV. Diskussion (7 sider) og V. Konklusion (2 sider).

Forbruget af psykofarmaka er inden for de sidste 15 år steget såre stærkt, og forfatteren bemærker, at det derfor er nødvendigt at sikre sig, at de præparater, man anvender, undersøges grundigt for at klarlægge tilstedeværelsen af bivirkninger, der ikke er knyttet til den psykofarmakologiske virkning. Det står således ikke klart, om forfatteren anskuer undersøgelser over psykofarmakas indflydelse på glukose- og aminosyrestofskiftet i centralnervesystemet som et led i udforskningen af disse farmakas virkningsmåde eller som en kortlægning af mulig uheldig indvirkning på livsprocesser af fysisk og psykisk art uden sammenhæng med den ønskede psykofarmakologiske virkning.

Forfatteren nævner centralnervesystemets obligate afhængighed af konstant glukosetilførsel og glukosens høje inkorporationshastighed i hjernens aminosyrer. Tilført radioaktiv glukose inkorporeres kvantitativt mest i glutaminsyre (ca. 40 %), herefter kommer asparaginsyre og glutamin hver med ca. 10 %. Glykolysen og citronsyrecyklus

omtales summarisk ligesom aminosyrernes metabolisering, herunder transamineringsprocesser, der danner basis for omdannelse af kulhydrater til aminosyrer. Der er ikke i introduktionen forsøgt nogen egentlig oversigt over centralnervesystemets kulhydrat- og aminosyrestofskifte eller psykofarmakas indvirkning herpå.

Da glukosens omsætning i hjernen specielt via aminosyrestofskiftet er et så centralt forhold i dækningen af centralnervesystemets energi- og syntesebehov, vil selv små ændringer i enten optagelse eller nedbrydning kunne få vidtrækkende følger, og forfatteren vælger at belyse problemet ved at undersøge tre psykofarmakas indflydelse herpå: imipramin, et antidepressivt stof af dibenzazepingruppen; nialamid, en antidepressivt virkende monaminoxidasehæmmer af hydrazingruppen; og endelig klorpromazin, det mest anvendte og bedst undersøgte antipsykotiske farmakon, der tilhører fentiazin-gruppen. Forfatterens valg af disse 3 farmaka er godt. Det er typiske repræsentanter for meget vigtige grupper af psykofarmaka, og der foreligger en meget betydelig viden om deres kliniske effekter og en stor, men noget kaotisk, litteratur om deres metaboliske virkninger.

I forfatterens *forsøg* gives rotter injektion af enten imipramin, nialamid eller klorpromazin, og noget senere gives subkutan injektion af radioaktiv glukose. Administrationsvej og interval fra den senere radioaktive glukoseinjektion er ikke ens i forsøgene med de 3 psykofarmaka, idet imipramin og nialamid injiceres intraperitonealt 18 timer før glukoseinjektionen, klorpromazin subkutan kun 1 time før glukosen. Årsagen til denne forskel i forsøgsmetodik nævnes ikke.

30 minutter efter den subkutane injektion af radioaktiv glukose vil en rimelig del af denne via blodbanen være nået til centralnervesystemet og optaget heri. Rotterne blev på dette tidspunkt dekapiteret. Der blev taget blod fra til analyse, hvorefter kraniet klippedes op. Centralnervesystemet minus medulla spinalis homogeniseredes i iskold perklorsyre. Efter diverse vaskninger og kølecentrifugeringer udtoges prøver til totalglukose-, radioaktiv glukose-, ketosyre- og aminosyrebestemmelse.

Aminosyrerne isoleredes på ionbyttersøjle og adskiltes ved papirkromatografi. Måling af radioaktivt kulstof inkorporeret i de enkelte aminosyrer målt ved radiokromatografiscanning. Ved denne metode angives den mærkede mængdes størrelse ved arealet under kurverne på skriverpapiret, og da forfatteren ikke har lavet standard-

kurver, bliver målinger kun relative og opgives som mg papir/g hjerne. Herefter elueredes aminosyrepletterne fra kurvepapiret og bestemtes spektrofotometrisk med en ninhydrinmetode. Også glukose og ketosyrer isoleredes og adskiltes ved ionbyttersøjle og papirkromatografi, ketosyrerne efter derivatisering med 2,4-dinitrophenylhydraziniumklorid. Radiokromatografiscanning foregik ganske tilsvarende som beskrevet under aminosyrerne. Totalglukose bestemtes enzymatisk med glukoseoxidasemetodik; de dannede ketosyrederivater er stærkt gulfarvede og kan som sådanne bestemmes ved fotometri.

Sammenfattende kan man om forfatterens metodik sige, at de anvendte principper alle er velkendte, og der er benyttet anerkendte udformninger af de forskellige metoder. Kombinationen af metodikker: frysetørring, ionbyttersøjle og papirkromatografi, derivatisering sammen med radioaktive og fotometriske målemetoder, er prisværdig. Det giver mulighed for en nuanceret bedømmelse af de opnåede resultater og en flerdimensional indsigt, hvor mange forfattere alt for ofte nøjes med at undersøge en enkelt substans eller faktor. Det kan formodes, at det stort anlagte undersøgelsesprogram har givet anledning til betydelige indkøringsvanskeligheder. Der er ingen angivelser af den opnåede præcision og reproducerbarhed. Forfatteren nævner selv senere i afhandlingen, at tiden ikke tillod genfindingsforsøg med aminosyrer, hvilket jo med de anvendte metodikker er af største vigtighed. Radiokromatogramscanningen har øjensynlig ikke omfattet udarbejdelse af standardkurver, der kunne have muliggjort en omregning af de fundne relative værdier til absolutte tal og derigennem udregning af specifikke aktiviteter, hvilket ville have været af stor værdi ved tolkningen af resultaterne.

Forfatterens omtale af egne resultater indledes med, at han nævner ydre tegn hos dyrene efter injektion af de anvendte psykofarmaka. 10 minutter efter intraperitoneal injektion af 100 mg imipramin pr. kg rottevægt aftog dyrenes spontanaktivitet, og efter yderligere 10 minutter fik dyrene krampeanfald. Disse varede cirka en time, og ved injektion af radioaktiv glukose 16–17 timer senere var der intet abnormt at observere ved rotternes adfærd. Alle dyrene overlevede kramperne. 15 minutter efter subkutan injektion af 25 mg klorpromazin pr. kg rottevægt viste dyrene stærkt nedsat motorisk aktivitet, og dette var fortsat tilfældet ved glukoseinjektionen 45 minutter

senere og i de derefter forløbne 30 minutter indtil dekapiteringen. Efter nialamidinjektion iagttog forfatteren ingen ændring i dyrenes adfærd. Forfatterens resultater er opstillet i 5 tabeller, og det angives, at værdierne er middeltal fra 6 henholdsvis 8 dyr i hver gruppe \pm s.e.m.. Det er desværre ikke muligt at afgøre, om resultaterne i flere tabeller stammer fra samme forsøg, selvom noget tyder på, at dette er tilfældet, således at resultaterne i tabel I–III og tabel IV–V var sammenhørende. Værdierne fra radiokromatografiscanningen er opført i tabel I og III og er som nævnt kvantiteret ved planimetri og udtrykt som mg papir/g hjerne, hvorved muligheden for udregning af specifikke aktiviteter under anvendelse af resultaterne i tabel 2 og 4 er bortfaldet.

Aminosyreundersøgelserne viser for imipramin en stigning i inkorporation af radioaktivt kulstof, bortset fra glutamin, hvor der noteres et fald. De kemisk bestemte aminosyrekvantiteter i rottehjerne viser faldende tendens bortset fra glutamin, der er uændret. Nialamid førte til nedsat inkorporation i glutamin og alanin og nedsatte mængder af aminosyrerne undtagen glutaminsyre (ud fra tabel II er det nu vanskeligt at føle sig overbevist om fald i alaninmængde). Efter klorpromazin var inkorporationen af radioaktivt kulstof reduceret i alle 5 undersøgte aminosyrer; totalmængderne viste også faldende tendens, mest udtalt for glutamin.

Glukoseundersøgelserne viste et statistisk signifikant fald på 30 % af den enzymatisk bestemte blodglukose efter imipramin, uændret værdi efter nialamid og en stigning på 10 % efter klorpromazin. Sidstnævnte har forfatteren ikke tillagt nogen betydning, og forskellen var da heller ikke statistisk signifikant. Hjernens indhold af fri glukose var 25 % højere efter administration af alle 3 psykofarmaka, men forskellen for kontrolgruppen var i ingen af tilfældene signifikant, og forfatteren afstår med rette fra videre debat heraf. Den relative mængde af radioaktiv glukose i blodet var uændret efter nialamid og klorpromazin, men signifikant øget efter imipramin. Tilsvarende fandtes øget inkorporation af radioaktivt kulstof i hjerneglukosen efter imipramin, uændret inkorporation efter nialamid og en faldende, men ikke statistisk signifikant tendens efter klorpromazin.

Det lykkedes ikke forfatteren at påvise radioaktiv inkorporation i ketosyrerne hverken i blod eller hjernevæv, og forfatteren mener,

at dette skyldes tekniske vanskeligheder. De kemiske målinger af pyrodruesyre viste uændrede værdier i blod og hjerne efter imipramin, fald begge steder efter nialamid, stigning i blod, men ikke i hjerne efter klorpromazin. α -oxoglutarsyre-indholdet i blodet var uændret efter alle tre psykofarmaka, øget i hjernevæv efter imipramin og nialamid.

Forfatteren nævner, at der på grund af tidnød ikke er lavet genfindingsforsøg med aminosyrer og mener selv, at de kemisk målte værdier er for lave, men finder det af mindre betydning, da der her i arbejdet kun tages hensyn til relative værdier. Det er imidlertid en svaghed, ligesom de manglende muligheder for at omregne de relative tal ved radioisotopscanningen til absolutte værdier – en forudsætning for at udregne specifikke aktiviteter, der ville have øget arbejdets værdi og fortolkningsmulighederne. Man er imidlertid ikke blind for de grænser, som tidsterminen har sat. Derefter nævner forfatteren de reservationer ved tolkningen af forsøgene, der er nødvendige, fordi alle bestemmelser svarer til et tidspunkt 30 minutter efter den subkutane injektion af radioaktiv glukose. De iagttagne virkninger kan skyldes forskydninger af det tidsmæssige maksimum, men det synes rimeligt, at forfatteren i en sådan undersøgelse har lagt sig fast på et bestemt tidspunkt valgt ud fra angivelser i litteraturen af maksimal inkorporation af radioaktiv glukose i hjernens aminosyrer hos normale rotter. Derimod savnes ganske en diskussion af betydningen af forskellige administrationsruter og tidspunkter af de anvendte psykofarmaka. Imipramin og nialamid blev givet intraperitonealt 18 timer før den radioaktive glukose, klorpromazin subkutant 1 time før. Vidt forskellige fysiologiske og biokemiske effekter ses ved variation af administrationsvejen, et forhold, der er velkendt for talrige farmaka og hormoner; man kan generelt nævne, at dette skyldes faktorer som leverens koblings- og metaboliseringsprocesser i afgiftende øjemed og den varierende, beskyttende binding til plasmaproteiner og cellemembraner. Betydningen heraf er klart demonstreret, bl.a. for psykofarmaka og hormoner som insulin. Resultaterne af forsøgene på den ene side med imipramin og nialamid og på den anden side med klorpromazin er alene på grund af den forskellige administrationsrute og tidsinterval ikke direkte sammenlignelige. Dette burde være anført og begrundet. Ligeledes savnes en diskussion af, om de påviste ændringer skyldes direkte eller indirekte virkning af de pågældende psykofarmaka på centralnervesystemet. Forfatteren har fundet en

tydelig reduktion af blodglukosen efter imipramin, og det er uvist, om de i hjernevæv observerede ændringer er sekundære hertil, og således i sin yderste konsekvens skyldes en direkte virkning af imipramin på helt andre organsystemer. Dette gør ikke forfatterens fund mindre interessante, men det ændrer perspektivet. Forfatteren fandt 10 % højere blodglukose efter klorpromazin, men tillægger ikke dette nogen betydning til trods for, at han i sin senere diskussion nævner, at klorpromazin fremkalder hyperglykæmi. Dette er fundet af talrige forskere både hos dyr og mennesker, og der er fra flere sider påvist nedsat transport ind i muskelvæv og centralnervesystem, hvilket meget vel kan forklare en del af forfatterens fund.

Derimod nævner forfatteren betydningen af fordelingsrummets størrelse i forbindelse med imipraminets fremkaldelse af øget mængde radioaktiv glukose i blodet med fald i den enzymatisk bestemte blodglukose. Der er imidlertid et andet forhold ved imipraminforsøgene, der kan være af væsentlig betydning, og som forfatteren ikke nævner. Inden for den første time efter imipramininjektionerne havde rotterne krampeanfald, måske ligefrem status epilepticus. Dette kan have haft voldsom indflydelse på dyrenes hjernestofskifte, og de metaboliske balancer kan være blevet forstyrrede. Det er f.eks. kendt, at kramper kan sænke hjernens glykogenindhold. Imipramin sænker krampe-tærsklen hos dyr og mennesker, muligvis via flere mekanismer, bl.a. hypotension. Da forfatteren endnu 18–19 timer senere fandt reduceret blodglukose, ville det have været af stor værdi at kende blodglukoseniveauet under krampeanfaldene.

De sidste 5 sider af arbejdets resultatafsnit indeholder forbavsende nok ikke omtale af resultater, men en kortfattet gennemgang af relationerne mellem glukoseoptagelse, glukosenedbrydning og nedbrydningsprodukternes overgang til aminosyrer og andre komponenter. En sådan gennemgang er en rimelig forudsætning for en diskussion af forfatterens resultater, men hørte hjemme tidligere i den skriftlige fremstilling, inden forfatteren tog fat på sit eget eksperimentelle arbejde. I sin gennemgang af disse biokemiske sammenhænge præciserer forfatteren ikke klart de for centralnervesystemet specifikke forhold. Det nævnes, at hjernevævs optagelse af glukose kan hæmmes af thiolforbindelser, men at denne hæmning kan ophæves af glutathion. γ -aminosyreshuntens betydning og specificitet for centralnervesystemet fremgår f.eks. ikke klart af fremstillingen.

I det følgende afsnit, benævnt diskussion, forundres man over at se forfatterens resultater fremstillet igen, endda både i tabeller over procentiske ændringer (og statistiske signifikanser) og i søjlediagrammer. Der anvendes en halv snes sider herpå, uden at der fremkommer noget, der ikke direkte eller indirekte kan aflæses i tabellerne i resultat-kapitlet. Forsøgene er her delt op efter det anvendte psykofarmakon. Forfatteren begynder omtalen af imipraminresultaterne med ketosyrerne, derefter aminosyrerne og til sidst glukosen. I betragtning af, at forfatteren tilfører glukose, var det at foretrække, om forfatteren var startet omtalen hermed, og det ville have lettet hans fremstilling. Han slutter med at antage, at imipramin forøger hjernens glukoseforbrug med deraf forøget turn-over i aminosyrer. Dette er på det foreliggende grundlag en helt rimelig antagelse. Hvis forfatteren under variation af sine forsøgsbetingelser kan underbygge denne iagttagelse, vil han have nået et vigtigt resultat. Forfatterens diskussion af egne resultater over for andre forskeres er her som andetsteds noget tilfældig. Det havde i lyset af forfatterens resultater og antagelse været rimeligt at nævne den række publikationer, en hollandsk forskergruppe har produceret i 1960'erne over glukosebelastninger hos deprimerede patienter og dibenzazepiners og monoaminoxidasehæmmers indflydelse herpå. Under omtalen af ketosyre- og aminosyreresultaterne kommer forfatteren godt og klart ind på vanskelighederne ved tolkningen, hvor f.eks. en forøget radioaktivitet i en metabolit enten kan betyde øget glukoseinkorporation ind i cellen eller en hæmning af et senere metabolisk trin med deraf følgende ophobning af metabolitten.

Nialamidforsøgene giver ingen grund til at formode, at en monoaminoxidasehæmmer har nogen indflydelse på glukoseoptagelsen, og forfatteren antager, at faldet i pyruvatindhold såvel i blodet, men især i hjernen, skyldes en hæmning af glukosens nedbrydning, en antagelse han finder støtte for i litteraturen. Glutaminindholdet i hjernevæv var reduceret mere end de øvrige undersøgte aminosyrer, og dette finder forfatteren rimeligt ud fra antagelsen af, at en større end sædvanlig del af energibehovet skulle dækkes fra aminosyrepool'en på grund af hæmning af glykolysen. Dette er en forsvarlig tolkning ud fra de foreliggende data, men det burde måske have været diskuteret, om man så ikke skulle have ventet at se en øgning af hjernens glukoseindhold, når en sædvanlig kvantitet glukose optoges

i hjernevæv, men mindre end vanligt blev nedbrudt ved glykolyse. Øget inkorporation i glykogen ville her være en nærliggende hypotese.

I diskussionen af klorpromazinresultaterne starter forfatteren med at skrive, at glukosens passage ikke kan være hæmmet, da hjerne-glukosemængden er steget. Det skal hertil bemærkes, at det fremgår af forfatterens tabel IV, at hjerneglukoseniveauet efter alle tre psyko-farmaka var ca. 25 % højere end hos kontroldyrene, og at forfatteren i den dertil svarende tekst rigtigt bemærker, at indholdet ikke afviger (statistisk) signifikant fra kontrolgruppen. Han nævner den af klorpromazin fremkaldte hyperglykæmi, men ikke tidligere meddelelser om hæmning af glukoseoptagelse i muskel- og nervevæv. Det skal dog noteres, at ved dette psykofarmakon er forfatterens omtale af resultater fra litteraturen mere fyldig. Der nævnes en række metaboliske processer i hjernen, der hæmmes af klorpromazin, f.eks. iltoptagelse, fosforylering, cytokromoxydase, glutaminsyredehydrogenase; i mod-sætning hertil accellereres pentosemonofosfatshunten. Det konkluderes, at der er grund til at antage, at klorpromazins virkning på rottehjernens stofskifte kan ligge i hæmning i citronsyrecyklus, enten ved direkte virkning eller ved at hæmme nødvendige sidereaktioner.

I sin afsluttende konklusion fremhæver forfatteren, at de største påvirkninger er opnået med imipramin og klorpromazin, og forfatteren ser ændringerne af inkorporationen af radioaktiv glukose i aminosyrerne som sit vigtigste resultat. Forfatteren tager alle de reservationer, som det beskedne antal forsøg og den hermed sammenhængende manglende variation af centrale forsøgsbetingelser nødvendiggør.

Sammenfattende skal vi udtale, at forfatteren har lagt en særdeles god og afbalanceret forsøgsplan, men det store og smukke oplæg har formentlig forårsaget metodemæssige tidsslugende vanskeligheder, således at antallet af forsøg er blevet beskedent for den givne tids-mæssige ramme. Forfatteren har gjort interessante observationer, som han imidlertid kun kan tillægge tentativ værdi på grund af mangel på variation af forsøgsbetingelserne. Det vil således være af stor interesse, hvis forfatteren kan underbygge sit fund af, at imipramin forøger hjernens glukoseforbrug med deraf forøget turn-over i aminosyrerne. Som det skriftlige arbejde fremtræder, har det imidlertid betydelige mangler. Dispositionen mangler klarhed, præsentationen af egne data ligeså. Diskussionen er ufuldstændig og løs. Der

er således en betydelig diskrepans mellem det gode eksperimentelle oplæg og de gode, men fåtallige forsøg på den ene side og den svage præsentation af egne og andres data på den anden side.

Vi mener derfor, at arbejdet skal indstilles til accessit.

VILLARS LUNN

OLE J. RAFAELSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. scient. *Sven Edelfors*.

III

Under mærket »ET ÅR« er indsendt en afhandling på 58 maskinskrevne sider (A4-format). Heraf udgøres 3 sider af resumé og 3 sider af litteraturliste. Hertil kommer upagineret forfatterens resultater, der er fremstillet i 36 søjle- og kurvediagrammer og 9 tabeller.

Afhandlingen falder i følgende afsnit: I. Litteraturoversigt (24 sider), II. Metodik (9 sider), III. Resultater (10 sider), IV. Diskussion (18 sider) og V. Resumé (3 sider).

Forfatteren giver indledningsvis en kortfattet gennemgang af centralnervesystemets opbygning og kulhydratstofskifte. Han nævner hjernens obligate afhængighed af glukosetilførsel og høje respiratoriske kvotient, den store gennemblødning og det store stofskifte, der beslaglægger ca. 20 % af legemets glukose- og iltomsætning. Herefter omtales den store og hastige omdannelse af glukose i hjernen til aminosyrer. Glykogensyntese, glykolyse og citronsyreacyklus forløber i hjernen som i andre væv, medens aminosmørsyreshunten er specifik for centralnervesystemet. Hjernens glykogenindhold er lavt, men forholdsvis stabilt under stabil glukosetilførsel. Der er topografiske variationer med større indhold i grå end i hvid substans.

Efter en kort orientering om klorpromaxin, imipramin og nialamid gennemgår forfatteren disse psykofarmakas virkning på kulhydratstofskiftet. Klorpromazin har vist sig at hæmme glukoseoptagelse i muskel- og hjernevæv. I centralnervesystemet ses desuden en hæmning af respirationen og en række enzymsystemer. Hjernens glykogenindhold er af flere forskere fundet øget, i nogle forsøg først efter adskillige dages administration. Forsøg med imipramin og monoaminoxidasehæmmere er fåtallige og lidet konklusive.

Efter en kort omtale af lithiums kemi nævnes dets anvendelse inden for medicinen, hvor især anvendelsen til behandling af mani

og profylaxe af maniodepressiv psykose omtales. Lithiums virkning på stofskifteprocesser og membrantransport omtales mere udførligt. I frøskind transporteres lithium ind via samme mekanisme som natrium. In vitro synes lithium at fremme glukoseoptagelsen i tværstribet muskulatur med opbygning af glykogen. Klare oplysninger om lithiums virkning på kulhydratstofskifte, herunder glykogensyntese i hjerne og levervæv, foreligger tilsyneladende ikke i litteraturen. Dette nævnes ved afslutningen af litteraturgennemgangen og gives som motivering for udformningen af det eksperimentelle arbejde.

Om litteraturoversigten må generelt siges, at den mangler balance og overblik. Den er bortset fra lithiums virkning på stofskifteprocesser og membrantransport noget overfladisk, og i det mere grundigt behandlede lithiumafsnit er der for megen detailbeskrivelse af forskellige forfatteres metodik, mens syntese og konklusion næsten overalt mangler.

Forfatteren beskriver herefter sin metodik. Beskrivelsen er grundig med mange værdifulde detaljer, men stilen er noget staccato, og det er vanskeligt i første omgang at få overblik over forsøgsplanen. Hovedlinjen er imidlertid at sammenligne affekten af intraventrikulær (suboccipital) injektion af lithiumklorid (eller andet psykofarmakon) med effekten af administration ad anden rute (intraperitoneal eller intravenøs). Ved den intraventrikulære administration foreligger muligheden for at påvise virkning på hjernens metabolik efter indføring af meget små mængder farmakon, at forbipassere blod-hjernebarrieren og nedsætte risikoen for, at iagttagne virkninger er indirekte forårsaget, primært af virkning af det benyttede farmakon på andre organsystemer med deraf følgende modreguleringer. Vægten af de anvendte rotter er ikke oplyst, og i de fleste af diagrammerne er indgivet lithiumklorid (eller andet psykofarmakon) da også opgivet som mikromol Li/rotte. Radioaktiv glukose blev i alle forsøg med injektion af lithiumklorid givet intraperitonealt i fysiologisk saltvand. Som parameter for kulhydratstofskiftet har forfatteren valgt måling af inkorporationen af radioaktiv glukose i glykogen samt kvantitativ kemisk bestemmelse af glykogenindholdet med udregning af specifikke aktiviteter. Endvidere er der i mange af forsøgene foretaget lithiumbestemmelse i blod og væv, hvilket øger værdien af undersøgelserne og letter tolkningen af resultaterne i betydelig grad. Derimod er der overhovedet ikke foretaget undersøgelser over amino-

syrestofskiftet, og selvom denne undladelse måske kunne forsvares i betragtning af de foretagne kulhydratstofskifteundersøgelers betydelige omfang, burde den i hvert fald have været omtalt og begrundet. Forfatterens forsøgsplaner virker iøvrigt veltilrettelagte med iagttagelse af individuel- og dag-til-dag-variation. I hvert enkelt forsøg er der kontrolgrupper (5-8 dyr) af samme størrelse som de med psykofarmakon behandlede dyregrupper. Dette gælder også en senere forsøgsserie med peroral administration af lithiumsalte i foder eller drikkevand. Disse forsøg var af op til 14 dages varighed.

I injektionsforsøgene varieredes lithiumkoncentrationerne inden for et betydeligt område, forskelligt ved de intraventrikulære og intraperitoneale injektioner. Intervallet fra injektion til aflivning varierede fra 2,5 til 24 timer. Dyrene dekapiteredes og hovederne direkte neddyppet i flydende kvælstof for hurtigst muligt at afbryde de metaboliske processer og derved hindre postmortelt fald i hjernens glykogenindhold. Diafragmamuskel og levervæv blev skyllet med iskold væske i samme øjemed.

Metoderne til kemisk bestemmelse af glykogen efter hydrolyse til glukose og måling med glukoseoxidaseteknik er velkendt ligesom væskescintillationstælling af radioaktivt kulstof inkorporeret i glykogen. Disse metoder er ligesom flammefotometrisk bestemmelse af lithium anvendt uden særlige modifikationer og kræver ingen nøjere omtale her. Det anføres, at der foreligger dobbeltbestemmelser, og at der til de statistiske beregninger er anvendt students' test. Der er ingen angivelser af den opnåede præcision og reproducerbarhed af de anvendte kemiske og nucleare målemetoder.

Forfatterens resultater er som nævnt fremstillet dels i søjle- og kurvediagrammer, dels i tabeller. Diagrammerne er gennemgående af god kvalitet, mens den er mere vekslende for tabellerne.

Først nævner forfatteren, at selve den suboccipitale injektion af fysiologisk saltvand førte til 35 % øgning af hjernens glykogenindhold sammenlignet med rotter, der havde fået intraperitoneal saltvandsinjektion. Han kommenterer ikke fundet, der sandsynlig skyldes mekanisk, kemisk eller termisk irritation. Det er en ikke uvæsentlig observation, men forholdet har formentlig ikke ført til nogen skævhed i forsøgene, da det enkelte forsøg altid har bestået af dyr, der var injiceret via samme rute, kontroldyr såvel som farmakondyr.

Derefter omtales en række orienterende forsøg med suboccipital,

intraventrikulær injektion af en række farmaka: karbakolin, atropin, adrenalin, noradrenalin, benzylyt, klorpromazin, imipramin, nialamid og lithium. Netop denne tabellariske opstilling lader en del tilbage at ønske, idet der kun angives, at tidsintervallet fra injektion til aflivning er $2\frac{1}{2}$ time, ligesom de anførte værdier udelukkende er procentiske ændringer i forhold til kontrolgruppe. Et påfaldende stort antal af de undersøgte farmaka giver efter intraventrikulær administration anledning til øgning af såvel glykogenmængde i hjernen som dennes specifikke aktivitet, som også ændringer i diafragma-muskels glykogenindhold og specifikke aktivitet. Efter lithiuminjektion steg den specifikke aktivitet begge steder, mens glykogenmængden steg i hjernen og faldt i muskelvævet.

Herefter besluttede forfatteren udelukkende at arbejde videre med lithium, og han motiverer dette med, at denne ion har den fordel frem for de øvrige psykofarmaka, at den ikke metaboliseres, og at vævsindholdet af den let kan måles ved flammefotometri.

Forfatteren anvendte ved alle de suboccipitale injektioner et volumen på 20 mikroliter. Det var af anatomiske grunde ikke muligt at gå højere op i volumen, men dette bevirkede, at de fleste injektionsvæsker var hypertone. Forfatteren undersøger derfor, om hypertont saltvandsopløsning bevirker nogen ændring i hjernens glykogenmængde eller specifikke aktivitet sammenlignet med isotont saltvand. Han finder ingen forskel og har derved udelukket en vigtig fejlkilde ved sine fortsatte forsøg.

En række vigtige forsøg viste, at 9–23 mikromol lithiumklorid injiceret suboccipitalt gav stigning både i hjernens glykogenmængde og dennes specifikke aktivitet, der tredobledes. Virkningen på diafragma-muskulens glykogen var mindre sikker; mængden viste faldende tendens, mens den specifikke aktivitet steg. Intraperitoneal injektion af lithium i doser på 500–1200 mikromol pr. rotte førte efter 5 til 24 timer til en stigning af den specifikke aktivitet i hjerneglykogen, hvis mængde også øgedes moderat, især når dyrene ikke var fastede. I diafragmamuskel steg glykogenindholdet også efter de intraperitoneale injektioner, mens specifikke aktiviteter udviste et vekslende billede. De tidsmæssige forhold efter intraperitoneal injektion af 900 mikromol lithiumklorid viste, at blodsukkeret steg 25 % i de første 1–2 timer efter injektion, for derefter at falde til 10–20 % under kontrolværdierne og holde sig der i resten af det undersøgte døgn. I samme forsøg

fundtes leveren efter to timer næsten tømt for glykogen. De med natriumklorid injicerede kontrolrotter viste også et fald, men betydelig mindre end forsøgsrotterne. I et enkelt forsøg gaves radioaktiv galaktose i stedet for radioaktiv glukose, og også mængden af denne hexose i hjernevæv og diafragmamuskel øgedes af intraperitonealt injiceret lithiumklorid, mens aktiviteten i levervæv faldt.

I en supplerende forsøgsrække indgives lithiumsalte daglig peroralt til rotter, enten tilsat drikkevandet eller foderet. Forfatteren er her stødt på betydelige vanskeligheder, idet væske – respektivt fødeindtagelse faldt hos rotter på lithiumtilskud. Vægtkurverne afviger således fra kontrolrotterne, og disse forsøg tillader ingen sikre slutninger.

I diskussionen lægger forfatteren med rette hovedvægten på om-talen af de intracisternale og intraperitoneale injektionsforsøg. Det er her af særlig værdi, at der er foretaget bestemmelse af lithium-koncentrationerne i væv og blod, og det kan således vises, at øgningen af hjerneglykogenet forudsætter en lithiumkoncentration i dette væv på 2–3 millimolær ved dyrenes aflivning. Til sammenligning anføres, at manio-depressive patienter i behandling med lithiumcarbonat har serumlithiumværdier på omkring 1 mmol/l og formentlig lignende koncentrationer i hjernevæv.

Årsagen til de observerede fænomener diskuteres, specielt om på-virkningen er direkte eller indirekte. Den langvarige virkning af lithium taler imod, at adrenalin og glucagon skulle være involverede. De suboccipitale forsøg taler klart imod en virkning over insulin, ligesom andre forskeres in vitro-forsøg med muskelvæv. Et fald i diafragmas glykogenindhold efter suboccipital lithiuminjektion tydes som virkningen af en nervøst udløst adrenalinsekretion. Dette søges bekræftet ved et adrenalinforsøg, der giver tilsvarende resultat, men hypotesen er ikke søgt underbygget ved måling af blodsukker, leverglykogen – endsige adrenalinbestemmelse i plasma efter suboccipital injektion af lithium. Forfatteren diskuterer den mulige årsag til hæmning af fødeindtagelse og sekundær vækst ved kronisk lithium-indgift. Der antydes en mulig indflydelse på de hypothalamiske appetitregulerende centre, eller en indflydelse på glucocorticoid-produktionen i binyrebarken, enten direkte eller over hypofysens ACTH-produktion. Forsøgsresultaterne er forlignelige med sådanne hypoteser, men det gælder her som generelt i forfatterens diskussion, at argumenterne ikke er ført igennem, ligesom der savnes afvejede

konklusioner. Især er det en mangel, at muligheden for en sammenhæng mellem forfatterens observationer og elektrolyttransport, herunder ATPase-problematikken, slet ikke er ventileret, ikke mindst i betragtning af den ikke ubetydelige litteratur, der foreligger over lithiums virkning på iontransport og kulhydrattransport i tarmkanalen. Forsøget med en langsomt metaboliserbar hexose, galaktose, muliggjorde demonstrationen af en klar transportfaciliterende virkning af lithium, men dette vigtige fund diskuterer forfatteren ikke.

Det skal endelig bemærkes, at opgavens formulering som en undersøgelse over såvel kulhydrat- som aminosyremetabolisme ikke kommenteres.

Vi skal sammenfattende udtale, at afhandlingen repræsenterer et stort og gennemgående velgennemført antal biologiske forsøg, der har givet interessante resultater inden for kulhydratmetabolismen. Her skal nævnes stigning af rottehjernens glykogenindhold efter lithiuminjektioner, givende koncentrationer af denne ion i hjernevævet af samme størrelsesorden som hos lithiumbehandlede manio-depressive patienter. Endvidere markant fald i leverens glykogenindhold og en påvisning af, at transporten ind i hjerne- og muskelvæv af hexoser øget af lithium. Der er ikke foretaget undersøgelser af aminosyremetabolismen. Forfatterens fremstilling er svagere end det eksperimentelle arbejde. Litteraturoversigten er ujævnt disponeret og mangler en del overblik. Samme anker kan rettes mod forfatterens fremstilling af egne data og især mod hans diskussion, hvor vigtige aspekter slet ikke diskuteres.

Vi skal derfor indstille afhandlingen til accessit.

VILLARS LUNN

OLE J. RAFAELSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være cand. scient. *Per Plenge*.

DEN FILOSOFISKE AFHANDLING

Som besvarelse af universitetets prisopgave i filosofi for året 1968: »Kant som samfundstænkner med særligt henblik på forholdet til Rousseau«, er der indkommet en afhandling på 161 sider med mot-

toet: »Si j'extravague ici, c'est du moins bien complètement; car j'avoue que je vois ma folie sous les traits de la raison (Rousseau)«.

På første side er opstillet en bibliografi omfattende de skrifter af Rousseau og Kant, som er relevante for emnet. Derimod indeholder bibliografien ingen sekundærlitteratur. – Dette må anføres som en alvorlig mangel, da navnlig Rosseaus politiske tænkning har været genstand for megen diskussion og for vidt forskellige tolkningsforsøg. Det ville have haft betydelig værdi for bedømmelsen af afhandlingen og af forfatterens selvstændighed, om han havde angivet den sekundærlitteratur, han uden tvivl har anvendt, og blot i korte træk havde diskuteret de interessanteste tolkninger, der er foretaget. – Forfatterens egen tolkning synes at være mest selvstændig med hensyn til Kants politiske tænkning, som jo også er den mest udforskede. Der indledes med et historisk overblik, hvis formål er bl.a. gennem udvalgte citater at vise, hvordan 1800- og 1900-tallets politiske og sociale revolutioner er blevet foregrebet i 1600-tallets og 1700-tallets oplysningsfilosofi, hvis tanker har været et åndeligt rustkammer for de revolutionære ideologier.

Derefter følger en redegørelse for Rousseaus politiske filosofi. Det havde været rimeligt, om vi inden denne redegørelse havde fået en fremstilling af den problemstilling, som fremgår af den stillede opgave, der jo primært angår Kants politiske tænkning og kun sekundært Rousseaus. Derved havde forfatteren haft lejlighed til at klargøre sin disposition og sin fremgangsmåde, der i afhandlingens nuværende form virker uoverskuelig og uigennemskuelig.

I modsætning til mange tidligere Rousseau-forskere og i overensstemmelse med de fleste moderne filosofihistorikere, der har skrevet om Rousseau, fremhæver forfatteren enheden og sammenhængen i Rousseaus filosofi, således at man kan følge en klar linje i udviklingen af Rousseaus politiske og sociale tænkning lige fra hans første Discours til hans seneste skrifter, hvilket vil sige, at hele Rousseaus forfatterskab kan forstås som en stadig modificering, klargørelse og konkretisering af de temaer, der stod for ham, da han begyndte sit filosofiske forfatterskab. Forfatteren slår fast, at Rousseaus grundintention er etisk – et moralsk anliggende er »den grund, ud fra hvilken Rousseaus hele værk er opstået«.

Forfatteren giver et fyldigt indtryk af, hvordan Rousseau tillempede sine grundlæggende temaer på sin politiske og sociale filosofi, gennem

sin redegørelse for hans opfattelse af den menneskelige natur, for hans bestemmelser af den moralske orden, for hans ligheds- og frihedsetik, for hans statsborgerbegreb og endelig for hans forhold til den gængse naturretslære, hvor ligheder og forskelle mellem Rousseau og tidligere naturretslærere bliver skarpt pointeret. Forfatteren synes at betragte »Contrat social« som et slags ideelt forfatningsudkast, der kommer til at stå i modsætning til Rousseaus senere forfatningsudkast til Polen og Korsika og til hans høje værdsættelse af Frederik d. Store. Denne opfattelse kan i høj grad diskuteres, hvis man betragter »Contrat social« i sammenhæng med de udkast, som Rousseau tidligere havde gjort til et stort værk »Les institutions politiques«, og som er medtaget i Vaughans udgave af Rousseaus politiske skrifter, som forfatteren har benyttet. Uden tvivl under påvirkning af Montesquieus »Esprit des Lois« blev Rousseau klar over, at et generelt værk om de politiske institutioner oversteg hans kræfter, han afstod derfor fra at ville opstille en ideel almengyldig statsforfatning, men nøjedes i »Contrat social« at fremkomme med nogle principielle betragtninger, som man måtte lægge sig på sinde, når man opstillede statsforfatninger, thi først når man har indsigt i landenes klima, erhverv, historiske baggrund, størrelse, befolkningstæthed m.m., vil det være muligt at give sig i kast med at opstille en egentlig statsforfatning, hvilket han forsøgte sig med i sine senere forfatningsudkast.

Efter afsnittet om Rousseaus politiske tænkning går forfatteren over til at behandle Kant som samfundstænkner. Overgangen dannes af et kort afsnit om Kants Rousseaulekture, hvor der ved enkelte Kant-citater antydes, hvordan Kant selv oplevede sit forhold til Rousseau. En nærmere analyse af den betydning for udviklingen af Kants praktiske filosofi, som læsning af Rousseaus værker kan have haft, savnes dog, og det gælder om afhandlingen i det hele, at forfatteren synes tilfreds med at konfrontere de to tænkeres opfattelser og ikke interessere sig for det historiske forhold mellem dem.

Afsnittene om Kant indledes med en redegørelse for hans frihedsbegreb på grundlag af hans fornuftkritiske og etiske hovedværker. Nok ser Kant det højeste gode i foreningen af lyksalighed og moralitet, men i den nøjere påvisning går han helt andre veje end Rousseau. Forfatteren viser her en dyb og nuanceret forståelse og indsigt i Kants praktiske filosofi, og han forfalder ikke til de misvisende forenklinger, som undertiden kan være tilfældet i Kant-fremstillinger.

Den samme grundige indsigt og forståelse af emnet gør sig også gældende i forfatterens redegørelse for Kants historiesyn i forhold til Rousseaus, som både har sin baggrund i, men også på afgørende punkter står i modsætning til Hobbes' teori om statens opståen og udvikling. Her læser man med nogen forbavselse, at Hobbes skulle være en slags grundlægger af den vesteuropæiske liberalisme, og Rousseau af socialismen. Naturligvis kan der argumenteres for en sådan opfattelse, men der kan dog gives adskillige og bedre argumenter for andre synspunkter. Kants grundlæggende menneskesyn danner en syntese af Hobbes' uselskabelige menneske og Rousseaus selskabelige menneske. Der er ifølge Kant en grundlæggende spænding i menneskets natur, som han kalder »menneskets uselskabelige selskabelighed«. Dette menneskesyn ligger til grund for Kants historie- og samfundstænkning. I sin nærmere redegørelse for dette forhold viser forfatteren et godt kendskab til Kants omfattende og mangesidede produktion, men det lykkes ham ikke at fremstille stoffet på en klar eller overskuelig måde.

Flere af de skrifter af Kant, som han refererer, hører til de mindre påagtede, og det er interessant, at man ved at fremdrage dem kan vise, at Kant også som politisk tænkter har ydet en betydelig indsats. Når man har den senere udvikling for øje, kan Kant undertiden virke helt profetisk. Men forfatteren viser også, at Kant undertiden drager så vidtgående konsekvenser af sit etiske standpunkt, at han i sin retsfilosofiske og politiske tænkning kan virke helt umenneskelig. – I det hele taget viser forfatterens redegørelse for Kants principper for menneskelig samfundsorden, for de enkeltes og staternes samliv, for Kants pagttanke, for friheds- og lighedsbegrebet en grundig indtrængen i Kants etiske, historiske og politiske filosofi.

Vi får derefter en fremstilling af friheds- og lighedsbegreberne hos Rousseau, begreber, der på væsentlige punkter får en anden drejning end hos Kant. I modsætning til Kant indrømmer Rousseau en modstandsret mod regeringen, hvis denne viser sig at være almenviljen utro, thi i så fald er den ikke mere legitim regering, men usurpatorisk og tyrannisk, og forholdet mellem regering og undersåt er ikke mere noget retsforhold, men blot et magtforhold. – Dèr kan Kant ikke følge Rousseau, f.eks. har embedsmænd ifølge Kant lydighedspligt overfor deres overordnede, og de er i egenskab af deres stilling forpligtede til ikke at reflektere over de befalinger, de får af dem. Som privatmænd

må de derimod gerne, f.eks. i tidsskrifter, øve kritik mod regeringens dispositioner for dermed at sætte en offentlig diskussion i gang. Hvis der gennem denne diskussion bliver flertal for en ændring, kan der formuleres en ansøgning til regeringen, og der vil være store chancer for, at ansøgningen går igennem. Derved gives der mulighed for sociale forandringer samtidig med, at statens funktioner kan foregå uden gnidninger.

Skønt Kant ikke deler Rousseaus revolutionære grundsyn, viser han i sin historiefilosofi, hvordan den historiske udvikling drives frem gennem brydningerne mellem menneskegrupperes forskellige interesser og tilbøjeligheder, og han viser, hvordan menneskers forståelse for, hvordan en fornuftig statsorden kan etableres, udvides gennem denne udvikling. Forfatteren påpeger, at hele Kants filosofi er et stort opråb om at tage frihedserfaringen alvorligt, hvilket i praksis vil sige at »bestemme sig for den politiske selvbestemmelses farlige frihed overfor sikkerheden«.

En væsentlig modsætning mellem Rousseau og Kant er ifølge forfatteren, at Kant ikke gør sig nogen illusion om magtens nødvendighed og fristelser, og det ligger ham fjernt at opløse herredømmet i et slags fællesskab, som Rousseau gør det. Han regner med det »radikale Böse« i den menneskelige natur, og ikke engang énstemmighed garanterer ham »Volk von reifer Vernunft«. Han tror ikke som Rousseau, at den sande republik er et demokrati, thi Rousseaus demokrati er et despoti, fordi der ikke er nogen magtdeling.

Det må undre, at forfatteren ikke i sin grundige redegørelse for Kants teori om samfundenes udvikling, hvor denne ender med at opridse et fredeligt nationernes forbund som endemål, sammenligner disse tanker med Rousseaus tanker i samme retning, som denne fremlægger i sin bearbejdelse af abbé Saint-Pierres værk »La paix perpétuelle«.

Forfatterens konklusion »refleksioner over et menneskeværdigt samfund med stadigt hensyn til Rousseau og Kant« yder ikke hans egen afhandling retfærdighed. Flere af de resultater, han er kommet til, og som man her gerne havde set sammenfattet, kommer ikke til deres ret eller mangler helt. Især kunne han have fået lejlighed til at accentuere den ejendommelige spænding i Kants politiske filosofi mellem hans revolutionære frihedsideer på den ene side og hans opfattelse af staten næsten som en manifestation af det kategoriske

imperativ på den anden side. Denne spænding kan dels ses i forbindelse med helt generelle træk i Kants tænkning, der på den ene side er karakteriseret ved en revolutionerende originalitet og på den anden side ved en pedantisk formalisme, og dels kan det ses i forbindelse med det problem, han ligesom utallige andre politiske tænkere tumler med, at forene respekten for individet og kravet om individernes ret til fri udfoldelse med orden og effektivitet. Gennem et fyldigere resumé af sine resultater kunne forfatteren også have rådet bod på afhandlingens uoverskuelige og uigennemskuelige disposition.

Den uheldige disposition, der tildels hænger sammen med en uklar opfattelse af den stillede opgave, gør i forbindelse med et egenartet sprog, en vildledende tegnsætning og en uhensigtsmæssig opstilling af handlingen vanskelig at læse.

Hertil kommer den næsten totale mangel på henvisninger til benyttet sekundær litteratur, der som nævnt gør det vanskeligt at vurdere forfatterens selvstændighed.

Til trods for at forfatteren ved sin redegørelse for Kants samfundsfilosofi har vist, hvor interessant denne er både i sig selv og i sit forhold til hans øvrige filosofi, og til trods for at han ved sin fremstilling af Rousseau viser evne til klar og konsekvent fortolkning, mener vi dog ikke, de anførte mangler taget i betragtning, at afhandlingen helt tilfredsstillende opfylder kravene, man må stille til en guldmedaljeafhandling. Derimod er vi ikke i tvivl om, at den fuldt ud fortjener et accessit. Forfatteren har imidlertid angivet, at han ikke vil have sit navn opgivet, med mindre han erhvervede guldmedaljen.

JOHS. WITT-HANSEN MOGENS BLEGVAD SVEND ERIK STYBE

DEN PSYKOLOGISKE AFHANDLING

Som besvarelse af universitetets prisopgave i psykologi for året 1968: »Om oplevelse af varighed«, er der indleveret én afhandling, mærket »Orlando«. Afhandlingen består af 149 maskinskrevne kvart-sider, heraf 37 tabeller, 8 figurer, 4 registreringsark samt 4 sider litteraturhenvisninger.

Forfatteren deler sin afhandling i to dele, bestående af i alt 6 kapitler. I første del (kap. I-III) omtaler han tidspsykologiske pro-

blemer i almindelighed, f.eks. problemerne angående succession, samtidighed, fortid, fremtid, nu, aldrig, altid, tidspunkt, hyppighed, sjældenhed, rytme, stadighed o.s.v. o.s.v. Han indkredser varighedsproblemerne i særdeleshed, refererer og kritiserer den herhenhørende foreliggende eksperimentelle forskning og når derefter frem til egne synspunkter og specielt i kap. III egne problemstillinger og dermed formulering af formål med egne undersøgelser. I anden del (kap. IV–VI) bringer han sine egne undersøgelser. De går ud på eksperimentalpsykologiske forsøg med førsteårsstuderende i psykologi (22 kvindelige og 19 mandlige), af hensyn til en særlig procedure delt i to hovedgrupper, hver med to undergrupper (se senere). Forsøgspersonerne anbringes i en lyd-dæmpet boks og får her instruktioner om fire arbejdsopgaver: 1. additionsopgave, 2. oversættelse, 3. gloseopslag, 4. blandede regneopgaver (hvilken sidste opgave de dog aldrig når til). De får ikke at vide, at de senere skal bedømme tidsafsnit, men bibringes det indtryk, at forsøget drejer sig om at registrere puls-frekvens, hvilken registrering som skinforsøg faktisk også udføres mellem opgaverne (fem minutter efter hver). Et andet skinforsøg består i, at lyset svigter efter 3. opgave, så at forsøgspersonen tror, det drejer sig om et kortslutningsuheld og herved oplever en »tom« (begivenhedsløs) venteperiode. Efter forsøgene registrerer forsøgspersonerne oplevede »varigheder« ved at inddele forelagte liniestykker (20 cm lange, som skal repræsentere den oplevede varighed af hele forsøgsperioden med alle opgaverne inklusive den »tomme« periode) i dele, hvis indbyrdes forhold forekommer dem at svare til de oplevede varigheder. På lodretstående liniestykker registrerede forsøgspersonerne yderligere, hvor »hurtigt« tiden forekom dem at »løbe« under udførelse af arbejdet i en bestemt opgave. Endelig foretoges en minutvurdering, d.v.s. at forsøgspersonerne angiver, hvor mange minutter et forløb forekommer dem at have været. Inden linieinddelingen gives instruktion herom, forskellig for de forskellige grupper, hvorved det lykkes forfatteren – foruden ved instruktionerne under forsøgene – at få forsøgspersonerne til at beskæftige sig med en stor mangfoldighed af kvalitativt forskellige »varighedsemner«, som tidligere enten ikke har været udforsket eller i hvert fald ikke så dybtgående som her. Desuden foretages grundige interviews efter standardiserede fremgangsmåder, hvorved et rigt materiale angående forsøgspersonernes oplevelser indsam-

les. Hele dette store materiale er underkastet udførlige statistiske analyser.

For at forstå forfatterens interesse for de mange kvalitativt forskelligartede varighedsemner og i det hele taget problematikken i hans egne undersøgelser må man fordybe sig i hans kritik af den foreliggende eksperimentelle forskning over varighed. Den kommer især til orde i kap. II og kan måske noget forenklet gengives på følgende måde: Et generelt træk ved de fleste undersøgelser over varighedsoplevelse er, at de er af psykofysisk art med anvendelse af, hvad forfatteren kalder den psykofysiske model. De funktionelle sammenligninger, man beskæftiger sig med, er sammenligninger mellem forsøgspersoners tidsdomme (som kan være udtrykt på forskellig måde, men altid hviler på personernes oplevede tidsemner) og den »objektive tid«, som forsøgslederen aflæser på ure. Man interesserer sig altså på denne måde og under forskellige omstændigheder for forholdet mellem, hvad man kalder »subjektiv tid« og »objektiv tid«, ganske som man ellers i psykofysikken interesserer sig for forholdet mellem fysisk definerede stimuli og dertil svarende oplevede data. Problemerne kan være over/undervurderingens afhængighed af stimulustidens længde, forsøg på skalering, vurderingernes afhængighed af stimulustidens indhold, tom eller udfyldt tid, lyd- eller lysfyldt tid, tid med beskæftigelse, beskæftigelsens art, motivationsgraden o.s.v. o.s.v. Og ligesom man i psykofysikken taler om forskellige sanser, indfører man en speciel sans for tidsopfattelse: »tidssansen«, men kommer her til at støde på en særlig ubehagelig vanskelighed. Det er nemlig svært – for ikke at sige umuligt – at tænke sig den »ansich objektivt eksisterende tid« som stimulus, i analogi med, hvad man ellers gør i psykofysikken med andre sansepåvirkninger. Før eller senere og mere eller mindre implicit kommer mange derfor til at arbejde med et begreb: »det indre ur«, som en eller anden biologisk-kemisk maskine, der sætter individet i stand til at »konstatere« tid.

Uden at drage det plausible i eksistensen af sådanne indre tidsmekanismer i tvivl viser forfatteren i afsnittet: »Det indre ur på prøve«, at et sådant ur ikke går særligt godt og navnlig – og det er det væsentligste – ikke særlig konsistent. En videreførelse af dette demonstrerer forfatteren i næste afsnit: »Det mystiske Bornholmerur«.

Her tegner forfatteren nemlig en ond (men næppe *for* ond) karikatur af »det indre ur«, som det måtte tænkes at være indrettet, hvis det

skulle yde sådanne resultater, som man almindeligvis har fået ved forsøg over oplevelse af varighed. Der er f.eks. ingen fast sammenhæng mellem viserne. Pendullængden synes ikke at have samme indflydelse på begge visere. Et ekstra lod ændrer den store visers gang, men ikke den lilles. Vi må sikkert regne med, at der er flere af hinanden uafhængige værker i uret osv. osv.

Forfatteren beskæftiger sig dog også med sådanne opfattelser, som ikke holder en indre »tidsgenerator« ansvarlig for den subjektive tid, men f.eks. baserer den på strømmen af oplevelser gennem bevidstheden og en eller anden ophobning af data (f.eks. William James). Disse opfattelser står imidlertid for ham som enten typisk »elementpsykologiske« eller mere eller mindre elementpsykologisk inficerede og alene af denne grund suspekterede.

Hvad enten nu indre-ur teorien hyldes, eller andre teorier gør sig gældende, er det mest betænkelige ved den psykofysiske tænkemåde efter forfatterens mening, at dens tidsmodel forudsætter, at vi kan arbejde med den »subjektive tid« som én variabel (én ordinat, én dimension ellet ét kontinuum – eller hvad vi nu vil kalde det), som – i lighed med, at den objektive tid kan fremtræde på forskellige ure eller på et urs forskellige visere – kan fremtræde gennem forskelligt udtrykte tidsdomme.

Forfatteren bringer et udkast til en helt anden model, som efter hans mening er mere frugtbar og mere livsnær. Han er bl.a. inspireret af Rubin, som har behandlet oplevede tidsemner inden for tidspunkt-kategorierne (altså ikke varighedsemnerne), som åbenlyst strider mod den omtalte psyko-fysiske model. På lignende måde tænker forfatteren sig, at man må kunne arbejde med oplevede varighedsemner, som kan udgøre en broget mangfoldighed af emner, som slet ikke uden videre kan indordnes i én og samme éndimensionale psykofysiske model. Man kan således bringe *forskellige* varighedsemner til at fremtræde, selv om de fremtræder som momenter ved *samme* emne, og deres forskellighed kan ytre sig ved kvantitative forskelle i en slags oplevet længde, når denne holdes op mod samme reference (den objektive varighed). For at lette forståelsen peger forfatteren på en analogi fra rumsopfattelsen. En stor ting i det fjerne ser ikke lille ud, men fremtræder med et lille billedmoment (Henrik Poulsen: Perceptuel konstans); man ville tegne den lille i forhold til nære ting. Billedmomentets lidenhed er et fremtrædelsesmoment, som

den store ting *skal* fremtræde med på denne afstand. Men billedmomentets »størrelse« kan ikke indordnes i samme størrelseskategori som tingens »sande størrelse«. Billedmomentets størrelse er som fremtrædelsesform for denne »sande størrelse« også af mere subjektiv karakter end denne og er følgelig et trinlavere emne end den sande størrelse. Ganske på samme måde antager forfatteren (og giver senere gode støttepunkter for sin antagelse), at varighedsemner kan være fremtrædelsesformer for hinanden, kan være af forskellig subjektivitets-objektivitetsgrad og være trinforskellige. Han opstiller det krav til forskning over varighedsemner i det hele taget, at man først må have kortlagt dem, inden man opstiller særlige forskningsproblemer, og hermed er vi nået til formålet med hans egne undersøgelser, som han formulerer på følgende måde:

»Vort hovedformål har netop været at bringe forskellige (slags) umiddelbart oplevede varighedsemner (fremtrædende som momenter ved samme emne) frem i lyset, undersøge dem nærmere, herunder undersøge indbyrdes relationer mellem dem«. Han omtaler to væsensforskellige måder, hvorpå han har søgt at opnå dette: *den indirekte metode og den direkte metode*.

Den direkte metode prøver ved direkte instruktion at få forskellige varighedsemner (momenter ved samme emne) til at fremtræde for forsøgspersonen. Den indirekte metode anvender en hypotese om, at en eller anden antagen tidslovs gyldighed afhænger af, hvilken slags varighedsemner man beskæftiger sig med. Man kan da stille sig det problem at søge efter sådanne varighedsemner, for hvilke lovmæssigheden vil have gyldighed. Finder man dem (på denne indirekte måde), er de jo også karakteriseret ved at tilfredsstille lovmæssigheden, og desuden er lovmæssigheden selv da også blevet belyst.

Først om den indirekte metode. Den lovmæssighed, forfatteren vælger som udgangspunkt for den indirekte metode, er en kendt og meget omtalt antagelse formuleret af William James på følgende måde: »*In general, a time filled with varied and interesting experiences seems short in passing, but long as we look back. On the other hand a tract of time empty of experiences seems long in passing but in retrospect short*«. Den første side af loven, der handler om variationen »tom«/udfyldt tid, har været overordentlig meget undersøgt, mens den anden side – »den retrospektive omvendingslov« – slet ikke har været eksperimentelt belyst før, muligvis fordi – som forfatteren antager

det – man i så fald måtte bevæge sig uden for den psykofysiske tidsmodel.

De forskelligartede varighedsemner, forfatteren bl.a. vil benytte i hypotesen om den af James postulerede »retrospektive omvendingslov«, og som han netop bringes til at tænke på ved denne indirekte metode, er følgende to slags varigheder: *eksplicit* varighed (betegnet E varighed) karakteriseret ved begivenheden selv (»indholdet«) og *implicit* varighed (betegnet I varighed) karakteriseret ved varigheden (intervallet) mellem de afgrænsende begivenheder. Forfatteren griber atter til analogien med rumsverdenen og sammenligner implicit varighed med afstand og explicit varighed med længde – vel at mærke, når afstand og længde er momenter ved samme emne, f.eks. længden af en lineal og afstanden mellem dens endeflader.

Et individ (specielt én forsøgsperson) kan være sig disse to slags varighed bevidst på to væsensforskellige måder, nemlig ved *spektion* eller ved *retrospektion*. Ved spektion fremtræder varighedsemnet som værende (præsent), ved retrospektion som havende været (individet ser tilbage på det). Ved forsøg vil vi altså få fire grupper af forsøg (det er de i begyndelsen omtalte grupper); 1) SE-gruppen, hvor man spektivt beskæftiger sig med explicit varighed, 2) RE-gruppen, hvor man retrospektivt beskæftiger sig med explicit varighed, 3) SI-gruppen, hvor man spektivt beskæftiger sig med implicit varighed og endelig 4) RI-gruppen, hvor man retrospektivt beskæftiger sig med implicit varighed. Forfatteren gennemfører forsøg med alle de nævnte konstellationer og – med henblik på hypotesen om den før omtalte retrospektive omvendingslov – specielt anvendt på vurdering af den tomme, begivenhedsløse periode. Af hypoteser angående den ovennævnte mulige lovmæssighed afkræftes forfatterens forventning om en spektiv overvurdering af varigheden af den tomme, begivenhedsløse periode, mens en forventning om den retrospektive omvendingslovs gyldighed for I-vurderingerne, men ikke for E-vurderingerne, bekræftes – omend i en anden form end den oprindelig fremsatte. Materialet er indhentet fra den i alle forsøgsgrupper først udførte vurdering. Forsøger man at kontrollere den konstaterede I-E forskel ved også at inddrage materiale fra den anden vurdering, lykkes dette ikke og måske tildels af metodiske grunde, idet der kan være tale om en serieeffekt (eller retesteffekt).

Man kan altså ikke hævde, at forfatteren er nået til en afklaring af

den omhandlede retrospektive omvendingslovs eventuelle gyldighed eller rækkevidde, men det har øjensynlig heller ikke været hans primære mål. Derimod må det siges at være lykkedes for forfatteren at give et smukt eksempel på, hvad han har kaldt den indirekte metode og at vise dens forskningsmetodiske værdi. Han fik jo bl.a. ad denne vej fat i de to varighedsemner, implicit og eksplicit varighed, som givetvis er meget betydningsfulde. Metoden åbner uden tvivl interessante perspektiver. Det fremgår klart, at eventuelle lovmæssigheder kan være afhængige af forskelligheder i arten af varighedsemner, som man hidtil ikke har drømt om, og dette understreger det berettigede i forfatterens krav om en grundig kortlægning af varighedsemners eventuelle kvalitative forskelligheder, inden man går i gang med konkrete forskningsopgaver angående lovmæssigheder inden for dette område.

Efter omtalen af den indirekte metode skal *den direkte metode* beskrives, hvor det ved direkte instruktion forsøges at få forskelligartede varighedsemner til at fremtræde. Det sker ved hjælp af dagliglivets sprog med dagliglivets emneverden som rekursbasis ved de nødvendige intersubjektive identificeringsprocedurer. Ved denne metode finder forfatteren det væsentligste materiale til opbygning af den ovenfor omtalte model, som han foreslår til afløsning af den psykofysiske model. Udgangspunktet hertil har været betragtninger fremsat af Marianne Frankenhaeuser, som ud fra den psykofysiske model på den ene side arbejder med en »subjektiv tid« og på den anden side med den »objektive«, fysiske tid. Her kommer den registrerede måling til at udgøre et kompromis mellem den subjektive tid og den objektive tid. Forfatteren vil ikke gå med til, at man »kun« får fat i et kompromis, men vil fastholde de tidsemner, man faktisk er sig bevidst, som psykologisk relevante realiteter. De bliver alle lige fornemme og lige gode fænomenologisk set, selv om nogle fremtræder med mere subjektivt præg og andre med mere objektivt præg. At de gør dette, skal ikke blot anses for generende forsøgsomstændigheder, men bringer tværtimod forfatteren til at knytte den tidligere omtalte forbindelse til undersøgelser over synsoplevet størrelse i forskellig afstand (Henrik Poulsen), til at tale om adskillelsen mellem varighed som »sandt moment« og varighed som »billedmoment« (også inden for området angående visuel størrelse har man haft vanskeligheder med formodede kompromisløsninger) og også til, at »billedmomentet« kan

være fremtrædelsesform for det mere »sande« moment og derfor er et trinlavere emne end dette.

Tid med subjektivitetspræg betegnes som Ts, og tid med objektivitetspræg betegnes som To, og der udføres smukke forsøg med disse kategorier. Når intersubjektiv identificering er opnået, får forsøgspersonen instruktion om ved varighedsemnerne at interessere sig først for Ts, siden for To og lade resultatet komme til udtryk i den omtalte grafiske registrering (liniedelingen), hvorved forfatteren får et interessant materiale. Selve dette materiales art, dets meningsfuldhed, måden, det er tilvejebragt på, dets sammenhæng med andre varighedsemner og i det hele taget andre aspekter ved varighed borger sammen med forsøgspersonernes supplerende bemærkninger for, at forfatteren har fået fat i håndgribelige, psykologisk relevante data og giver ham ret til at hævde, at det vil være muligt at bringe varighedsemner, hvis forskellighed netop kan betragtes som trinforskellighed, til at fremtræde.

Af andre betydningsfulde varighedsemner, forfatteren kommer til ved den direkte metode, skal omtales ét, han kalder »følt tidshastighed« (forkortet Vt). Det er på en måde dristigt at tale om tidens hastighed, da hastighed altid er noget, man bestemmer ved hjælp af tid, som så med mening vel ikke selv kan have en hastighed (en hastighed er altid et eller andet produkt (f.eks. en længde) divideret med tid). Ikke desto mindre eksisterer begrebet inden for dagligdagens emnerverden og dagliglivets sprog. Alle synes at forbinde en mening med udsagn som »tiden går hurtigt« – »tiden går langsomt«, men hvilken? Forfatteren peger på, at begrebet ofte bruges som en forklaringskonstruktion. Man siger, at forsøgspersonens overvurdering, resp. undervurdering, af tid skyldes, at han »føler tiden gå langsommere«, resp. »føler tiden gå hurtigere«. Da »hastighed« altid er et eller andet (f.eks. længde) divideret med tid, kunne man tænke sig dette »et eller andet« som værende en anden tid, end den, man dividerer med, f.eks. den objektive tid, hvis den tid, man dividerer med, er den subjektive tid, og man ville da få formelen:

$$Vt = \frac{\text{subjektiv varighed}}{\text{objektiv varighed}},$$

hvor Vt er den i begyndelsen omtalte, på lodretstående liniestykker registrerede, oplevede »tidshastighed«, og hvor objektiv varighed er

den tid, forsøgslederen aflæser på et ur, og subjektiv varighed er den absolut subjektive tid, som den psykofysiske model arbejder med. Den nævnte formel ville da imødekomme tidshastighed som forklaringskonstruktion ved over/undervurdering af objektiv tid. Forfatteren kritiserer imidlertid med rette denne mulighed som værende meningsløs, men søger efter en lignende formel, der kunne udtrykke Vt . Han ræsonnerer sig frem på omtrent følgende måde: I formlen betyder den objektive varighed den tid, der aflæses på et ur, og er altså den reference, i forhold til hvilken den subjektive tid Ts – forsøgspersonens varighedsdom – kan bestemmes som enten over- eller undervurdering. Vi kan altså sige, at Vt og Ts forholder sig reciprok til hinanden. Noget lignende måtte kunne siges om To , som jo ikke er en objektiv tid (ur-tid), men også noget, forsøgspersonen er sig bevidst, blot en trindhøjere størrelse end Ts . Forfatteren spørger nu sig selv, hvilken af størrelserne $1/Ts$ eller $1/To$ der bedst beskriver Vt . Han spørger også, om ikke To/Ts beskriver Vt bedre end de to andre, hvilket vil svare til, at forsøgspersonens vurderede To danner reference for både Ts og Vt , og at forsøgspersonen måske mere regner sig til Vt end oplever den umiddelbart. Har han nu materiale til at sige noget om dette? Ja, alle størrelserne Vt , Ts og To er velbestemte, empirisk fundne størrelser, blot målt på forskellig måde. Elegant får han målet for Vt gjort commensurabelt med målene for Ts og To og kan da besvare spørgsmålet ud fra sit materiale. Han finder, at $1/Ts$ beskriver Vt meget bedre end $1/To$. Sammenligning mellem formlen $1/Ts$ og To/Ts falder også stærkt ud til fordel for den første, men han finder dog her eksempler på forsøgspersoner, for hvem formlen $Vt = To/Ts$ er en betydelig bedre beskrivelse end $Vt = 1/Ts$, i hvert fald med hensyn til en enkelt periode. Hele ræsonnementet hviler på omhyggeligt udførte, statistiske beregninger på et stort materiale, indsamlet ved eksperimentopsykologiske undersøgelser, hvor fænomenologiske synspunkter har spillet en væsentlig rolle. Det åbner perspektiver at se, hvorledes således bestemte størrelser, erkendt uafhængigt af hinanden, alligevel kan sættes i forbindelse med hinanden og derved oplyse noget væsentligt om hinandens natur. Det beskrevne tilfælde er et smukt eksempel herpå.

På lignende måde som ved Vt -vurderingerne lykkes det forfatteren at gøre minutvurderingerne (se begyndelsen) commensurable med To -vurderingerne og Ts -vurderingerne, så at en sammenligning bliver

mulig. Han finder – hvad der måske ikke er så overraskende – en gennemgående tendens til større lighed mellem minut- og To-vurderingerne end mellem minut- og Ts-vurderingerne. Hvad der er mere interessant er, at han finder tilfælde (fire forsøgspersoner), hvor minutvurderingen ligner Ts- mere end To-vurderingen. I al almindelighed finder forfatteren en gennemgående tendens til, at minutvurderingerne ligger et sted mellem Ts- og To-vurderingerne eller til, at de opfører sig som kompromis'er i den af Marianne Frankenhaeuser anvendte betydning (se ovenfor) – dog således, at de gennemgående ligger nærmere To end Ts. Man kan også sige, at de kriterier, som er bestemmende for linieinddelingen efter trinlavere varighed (Ts), i højere grad influerer To-vurderingen, når der »tænkes i minutter«, end når vurderingen er »grafisk«. Minut- og Ts-vurderingen angår altså stadig trinforskellige varighedsemner, men minutvurderingen er mærkeligt nok mere subjektivt præget end den grafiske To-vurdering.

Dette er også et eksempel på, hvorledes de af forfatteren fremdragne varighedsemner kan sættes i relationer til hinanden, som kan belyses ved hans rige empirisk inddragne materiale. Der er mange eksempler på dette, men det vil føre for vidt i en bedømmelse som denne at bringe en mere udførlig oversigt. Blot bør én enkelt, meget interessant, ting berøres. Hele boksopholdet er minutvurderet. Hvordan forholder denne vurdering sig til summen af enkeltperiodernes minutvurdering? Dette spørgsmål giver ikke noget interessant i første omgang, men når forfatteren deler materialet ved at tage S-gruppen for sig og R-gruppen for sig, tager sagen sig anderledes ud. Bortset fra det interessante, at simpel additivitet ikke uden videre gælder for alle varighedsemner, føres forfatteren ind i spændende overvejelser angående muligheder for analogi mellem på den ene side implicit-eksplícit varighed og på den anden side de til grund for total- og enkeltminutvurderingerne liggende varighedsemner. Selv om undersøgelserne her ikke kan siges at være bragt til ende, indebærer de dog allerede nu meget interessante perspektiver.

Sammenfattende må siges, at arbejdet er et pionérarbejde. En række varighedsemner – som tidligere enten ikke har været kendt eller tidligere ikke har været præciseret, som de bliver det nu – fremdrages og gøres til genstand for eksperimentel forskning. En række sammenhænge fremtræder derved på ny måde. Desuden bør understreges de dybtgående, teoretiske overvejelser, hele arbejdet hviler på.

Endelig bør fremhæves de mange metodologiske perspektiver, der tegner sig på baggrund af de dygtigt gennemførte forsøg og den omhyggelige bearbejdning af forsøgsresultaterne.

Arbejdet fortjener at belønnes med Guldmedalje.

FRANZ FROM MARTIN JOHANSEN E. TRANEKJÆR RASMUSSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Olav Storm Jensen.*

DE HISTORISKE AFHANDLINGER

HISTORIE A

Som besvarelse af universitetets prisopgave i historie A for året 1968: »Der ønskes en vurdering af kong Hans' nordiske politik i forhold til hans politik iøvrigt«, er indkommet en afhandling under mærket »konungh haniss är wngher oc een fagher man« (Svenska Medeltidens Rim-Kröniker, Tredje Delen, Stockholm 1867/-68, v. 3450 ff.). Afhandlingen omfatter 134 maskinskrevne sider plus en litteraturliste på 5 s.

Efter en nødtørftig indledning omtales og diskuteres nogle udsnit af kong Hans' politik iøvrigt med henblik på dens relationer til hans unionspolitik. Forholdet til hansestæderne og hertugdømmerne er udførligst behandlet, dog således at fremstillingen virker som sammensat af større og mindre episoder uden at have fået nogen afsluttende form. Fremstillingen falder i følgende dele:

Et første afsnit »interregnet 1481-84« (fejl for 1483) om Hans' successionsproblemer, et andet afsnit »Københavnsforhandlingerne i sommeren 1484« om hansaens privilegiesituation i Danmark dette år, et tredje afsnit »politiske udviklingsforløb og skæringspunkter i 1480'erne« om Gotland og Ivar Akselsen Thott, konflikten med England og hansaens privilegiesituation i Danmark i 1489, et fjerde afsnit »de inden- og udenrigspolitiske betingelser for Kalmarunionens genoprettelse i 1497«, begyndende med 1491 og sluttende med en udredning af hertug Frederiks betydning frem til 1497, samt et sidste afsnit »handelspolitik contra unionspolitik, diskussion af baggrunden for det svenske oprør i 1501« – løbende frem til 1503. Fremstillingen er ufuldført, idet de sidste ti år af kongens regeringstid ikke er behandlet. En nødtørftig konklusion danner afslutningen.

Som grundlag er udelukkende benyttet trykte kilder, og selv om det havde været ønskeligt, havde det næppe været muligt for forf. med den begrænsede tid, der stod til hans rådighed, at inddrage utrykt kildemateriale, som særlig kunne have haft betydning for udredningen af problematikken omkring den svenske politik. Denne mangel afhjælpes iøvrigt i nogen grad af de moderne fremstillinger, der foreligger fra svensk side og som oftest bygger på det utrykte kildemateriale.

Som naturligt er, bruger forf. talrige citater fra kilderne som bevissteder i sin argumentation, både i tekst og i noter. Men allerede her viser afhandlingens utilstrækkelighed sig. De fleste af citaterne er fejlfulde, mange uforståelige. Hvad de nedertyske citater angår, kan det nævnes, at der s. 98 er 6 fejl, s. 33 (note 3) 9 fejl og s. 52 ikke mindre end 14 fejl, tildels af stærkt forvanskende art, hvad der vanskeliggør eller umuliggør læsningen. De person-, sted- og forfatternavne samt bogtitler, der er forskrevne, lader sig ret let korrigere, men det er mere belastende, at nogle sætninger i den løbende fremstilling er blevet uforståelige, så at man må forsøge at gætte sig frem til meningen. Det er alt i alt forhold, der stærkt nedsætter afhandlingens værdi. Der kan dertil lægges, at den sproglige formulering i sig selv er temmelig tung og indviklet i sin tankegang.

Indledningsvis fremlægger forf. sin opfattelse af den stillede opgave således, at han skal »bestemme den vægt, som kong Hans til lagde sin nordiske politik i forhold til sin politik iøvrigt«. Han vil finde frem til kongens politiske mål, mens han i konklusionen benytter begrebsparret »politisk mål« over for »politisk aktivitet« – for så straks at lade denne sondring falde og slutte af med betragtninger over kongens »politik« i almindelighed. Det bliver ved disse tilløb til en begrebsdannelse.

Forfatterens viden, arbejdsmetode og evne til at drage konklusioner kan belyses ud fra afhandlingens første afsnit, som behandler interregnet 1481–83 og muligheden for en vekselvirkning mellem de nordiske og slesvig-holstenske successionsforhandlinger. Tanken om at forsøge at se de to forhandlingsforløb under ét er ikke helt ny, men føres af forf. ud i detaljer. Han når tilsyneladende til resultater af interesse, men hans rekonstruktion svækkes afgørende derved, at han kun har taget aftalerne af 1460 i betragtning og ikke taget hensyn til unionsaftalen af 1466 den 20. maj mellem repræsentanter for hertug-

dømmerne og Danmark. Derved fastlagdes tronfølgen inden for forskellige muligheder. Et valg af den eventuelle fælles hersker skulle herefter kun kunne finde sted i fællesskab mellem det danske rigsråd og det slesvig-holstenske ridderskab. En anden fejlurdering fremtræder hos forf., når han ser bort fra de økonomiske gældsforpligtelser, som kongefamilien havde over for ridderskabet. Den 16. september 1480 opgjordes Christiern 1.s gæld til 40.500 mark, at betale frem til 1488. Hvor stærk end dronning Dorotheas stilling kunne være i hertugdømmerne 1481–82 – såsom forlenet med Holsten og pant-haver i Slesvig – måtte der uvægerligt opstå en krise for gældsafviklingen, hvis hun skulle falde fra. Kun Hans (og siden Frederik, myndig fra 1489) kunne i så fald gøres ansvarlig for betalingen. Ridderskabet i Slesvig og Holsten havde således en meget bastant grund til at ønske Hans som hersker eller medhersker over landene.

Hvis man alene tager successionsproblemerne i Danmark op til betragtning, er det ligeledes påfaldende, at forf. synes at overfortolke Dorotheas rolle i forbindelse med herredømmet over slotslovene. Hun disponerede over dem på egne, sine sønners og rigsrådets vegne. Den 14. maj 1482 lod hun rigsrådet træde i sit sted, så at det disponerede over slotslovene på sine egne, Dorotheas og hendes sønners vegne. Denne ordning skulle gælde for maj–august. Rigsrådets kvittering herfor betroedes til Hans. Hvis denne ordning ophævedes fra august 1482, hvad der nærmest må forudsættes, men ikke vides med sikkerhed, trådte den førstnævnte fordeling igen i kraft. Dette er vel et sted indset af forf., men således at han for årsskiftet 1482/83 vil lade *Dorothea* alene sidde inde med slotslovene og herved udgøre en eventuel trussel mod Hans' successionsønsker i Danmark. Men samtidig hævder han selvmodsigende, at »kongefamilien (ved årsskiftet) var i besiddelse af landets slotslove – ikke rigsrådet«, og at håndfæstningen af den 1. februar 1483 var uigennemførlig, fordi kun *kongefamilien* havde slotslovene.

Vender man sluttelig blikket mod de samtidige successionsforhandlinger for Norge og Sverige, er heller ikke disse rigtigt fremstillet af forf. Han mener, at det danske rigsråd øvede »bevidst sabotage« mod et aftalt unionsmøde i Kalmar i juli–august 1482, og at det »forsætligt udelukkede nordmændene« derfra. Det var i virkeligheden det norske rigsråd, som ønskede Kalmarmødet flyttet til Ny Lødøse, og det danske rigsråd imødekom dette, sikkert i håbet om i nogen grad at kunne

skille nordmændene fra svenskerne. Disse holdt fast ved den oprindelige aftale om Kalmar som mødested, men undlod at meddele nordmændene dette, før det var for sent. Således har der været en mere sammensat problemstilling, der imidlertid ikke er blevet observeret af forf., fordi han ikke har inddraget alt det relevante kilde-materiale i sin rekonstruktion. Det kan konkluderes, at der er fejl-vurderinger ved alle tre sider af forfatterens fremstilling af succesionsforhandlingerne 1481–83.

Også senere træder tilsvarende fejl-vurderinger og forenklinger af problematikken frem. Det kan således anføres, at argumentationen for splittelse mellem verdslige og gejstlige rigsråder i 1491 virker lidet overbevisende, og forf. evner da heller ikke at påvise konsekvenser af denne påståede splittelse. – At forf. har kunnet nå enkelte resultater af interesse ved at søge at betragte samspillet mellem de forskellige grene af kong Hans' politik som udtryk for en ofte indirekte pression, fortjener ganske vist at blive nævnt. Men alt for ofte bevæger han sig blot fra hypotese til hypotese. Hovedindtrykket bliver, at han har manglet den fornødne viden, begrebsklarhed og videnskabelige nøjagtighed til at kunne magte den stillede opgave. Vi ser os derfor ikke i stand til at indstille forf. til nogen belønning.

NIELS SKYUM-NIELSEN AKSEL E. CHRISTENSEN SVEND ELLEHØJ

HISTORIE B

Under mærket »to continue to pay special attention to changes occurring in the standards of living of the working populations« (UN General Assembly, Resolution 527(VI), 1952) er indkommet en besvarelse af universitetets prisspørgsmål i historie B for året 1968:

»Der ønskes en kritisk redegørelse for kilderne (eller et udvalg af kilder) til belysning af problemet om befolkningens levefod i Danmark i det 18. århundrede, med særligt henblik på spørgsmålet om forbrugets sammensætning og i forbindelse hermed en drøftelse af mulighederne for opstilling af et eller flere budgetter til brug ved indeksberegninger af bl. a. reallønnen«.

Besvarelsen omfatter 3 bind, af hvilke det første rummer en 125 maskinskrevne sider (A4) stor fremstilling af emnet, medens de re-

sterende 2 bind er bilag til teksten, dels tabeller, dels grafiske fremstillinger. Det statistiske apparat er således meget omfattende – ialt rummende 363 tabeller og 32 grafiske fremstillinger – men ikke mindst takket være denne disposition kommer forfatterens verbale fremstilling, der er klar og velformet, til sin fulde ret. Også de grafiske fremstillinger, der supplerer teksten, er instruktive og vidner om god sans for at vælge det enkle og overskuelige.

Forfatteren har valgt at afgrænse undersøgelsen til København i perioden 1730–1799. Det for hånden værende materiale (bl.a. de prishistoriske samlinger på Københavns Universitets Institut for økonomisk historie, der har stået til disposition) samler sig om hovedstaden og fordeler sig over nævnte tidsrum, hvortil kommer, at en snævrere afgrænsning geografisk og tidsmæssigt åbner mulighed for anvendelse af forskellige metoder til beskrivelse af levefoden for samme befolkningsgruppe og således for en vurdering af metodernes anvendbarhed indbyrdes. Endvidere har forfatteren lagt megen vægt på at udnytte det store og, hvad bearbejdelse angår, meget tidskrævende materiale, der rummes i de københavnske konsumtionsregnskaber. I et særligt afsnit (kapitel 5) er der givet en kritisk og grundig redegørelse for konsumtionsregnskaberne som kilde til forbrugets størrelse i København i det 18. århundrede. Netop København må antages at være en by, hvor fødevareproduktionen inden for voldene var lille i forhold til fødevareindførslen, hvorfor konsumtionsmaterialet må tillægges desto større vægt som indikator for forbrug og levfod. Ændringer i fødevareforbruget som følge af større prissvingninger må ligeledes formodes at komme til udtryk i dette materiale. Endelig har forfatteren tilvejebragt nye demografiske data, navnlig til belysning af spædbørnsdødeligheden i hovedstaden, bl.a. på grundlag af Helligånds sogns og Holmens sogns kirkebøger.

Tre sæt komponenter er valgt til belysning af begrebet levfod, nemlig realløn, ernæring og sundhedsforhold, ud fra det synspunkt, at levfodens forløb igennem en tidsperiode ikke fyldestgørende lader sig belyse ved én talrække alene. Levfoden for samme sociale gruppe kan samtidig i visse henseender være stigende og i andre henseender faldende. Ved sine beregninger har forfatteren så vidt muligt undladt at anvende samme materiale i mere end én kontekst for således at forebygge, at eventuel korrelation er fremkaldt af samme fejl. Endvidere har forfatteren ved beregning af hver enkelt af de tre kompo-

nenter søgt at vurdere den procentvise usikkerhed på hver komponent for hvert år.

I kapitel 2 redegøres for den københavnske befolknings størrelse og sammensætning 1730–1799. Afhandlingen er her som alle andre steder underbygget af et stort statistisk apparat. Den samlede population i hovedstaden i 1730 beregnes til $68000 \pm 5\%$, hvorpå en stigning indtraf, til man i 1752 nåede tallet $89000 \pm 10\%$. Herefter er der tale om en stagnation indtil 1775, da befolkningen var på $85000 \pm 5\%$. En jævn stigning bragte sluttelig tallet op på $99000 \pm 5\%$ i 1792. Her omkring holdt det sig til år 1800. Interessant er påvisningen af familiernes beskedne størrelse. En gift håndværkersvend eller en gift daglejer havde i gennemsnit kun 1–2 børn hjemme. Overhovedet havde København (og provinsbyerne) færre børn i forhold til voksne end landdistrikterne, hvilket navnlig skyldes indvandringen af personer i aldersklassen 20–30 år. Forfatteren har ligeledes på grundlag af folketællingerne forsøgt nogle skøn over befolkningens sociale sammensætning.

Forfatteren er opmærksom på problemet om forbrugets sammensætning og navnlig ændringer i sammensætningen som følge af ændrede priser. Med rette fremhæves det, at et pristal som sådant er en teoretisk beskrivelsesform. Der skelnes mellem prisudviklingen for håndværks- og industriprodukter på den ene side, den var relativt rolig, og levnedsmiddelpriserne på den anden side, hvor voldsomme fluktuationer kan registreres. Udgiften til bolig er derimod en ukendt størrelse – også efter den foreliggende undersøgelse. Fødevarerforbruget vejede utvivlsomt tungt til i den jævne befolknings budget, men manglen på husholdningsredskaber o.lign. afskærer os fra at sige hvor meget. Forbruget må måles ved indirekte metoder. Her har forfatteren dels undersøgt den såkaldte institutionskost og dens sammensætning (kapitel 4, hvor bespisningen i flåden, fængselskosten samt kosten i hospitaler og plejestiftelser er analyseret), dels ved hjælp af konsumtionsregnskaberne foretaget en undersøgelse af, hvad Københavns befolkning tilsammen forbrugte af fødevarer (kapitel 6). For hvert år er beregnet den kaloriemængde og den proteinmængde, som det i konsumtionsregnskaberne registrerede forbrug gav, ligesom dette tal er omregnet til kalorier pr. dag pr. person ved hjælp af de tidligere beregnede folketal. De anførte værdier er gennemsnit for hele befolkningen. De siger således intet om forbrugets fordeling mel-

lem samfundsklasserne eller mellem aldersklasserne. Med befolkningsstrukturens hovedtræk in mente tillader de dog den ikke uvæsentlige konklusion, at den til rådighed værende kaloriemængde praktisk talt hele tiden har været tilstrækkelig, når bortses fra de dårlige år under kvægstestens rasen fra 1746 til midten af 1750erne. Analyserne af konsumtionsregnskaberne vareekstrakter viser i øvrigt en række interessante forskydninger i fødevarerforbruget, hvoraf kun nogle tidligere er observeret.

I kapitel 7 redegør forfatteren for beregningen af nogle indeksrækker for fødevarer- og brændselspriser i København. De forskellige beregningsmuligheder gennemgås særdeles kritisk, inden han træffer det relevante valg at benytte konsumtionsregnskaberne som sammenvejningsgrundlag frem for at anvende enkelte institutioners forbrug til beregningen. Selve indeksberegningen er gennemført med et åbent blik for de forbehold, som såvel grundmaterialet som indeksteknikken er behæftet med. Prismaterialets repræsentativitet gøres herunder til genstand for omhyggelige stikprøveundersøgelser, og samtidig foretages en omregning af indekset ved alternative vægte for at anskueliggøre prisforskydningernes substitutionsvirkning.

Der er grund til at fremhæve, at indeksberegningen i sig selv er at betragte som en betydelig videnskabelig landvinding, for så vidt som vort kendskab til denne periodes danske prisudvikling hidtil har været begrænset til de foreliggende oplysninger om enkeltvarer. Kun på enkelte punkter i relation til diskussionen om indekxsvægtene tyder formuleringen på en vis usikkerhed over for anvendelsen. Det kunne endvidere indvendes, at løsningen af de krævende kildekritiske og beregningstekniske problemer har hindret forfatteren i at afse tilstrækkelig tid på at kommentere og sammenfatte sine resultater, således at man nu og da er lidt i tvivl om rækkevidden af konklusionerne.

Med henblik på en belysning af reallønudviklingen gennemfører forfatteren i de følgende kapitler nogle lønstatistiske undersøgelser. Statistiske undersøgelser af lønudviklingen er selv med de nutidige datamængder et vanskeligt område at beherske. Så meget desto sværere er det naturligvis at nå til holdbare resultater, når det drejer sig om et historisk materiale, hvor den talmæssige repræsentation er svag, hvor benyttelsen af lønsatserne sløres af forekomsten af naturlige og inkluderede mestersalærer, og hvor det noget sporadiske

kendskab til beskæftigelsesvilkårene gør det næsten umuligt at vurdere årslønningerne.

På denne baggrund må det siges, at forfatteren har fået meget ud af den lønstatistiske del af sin undersøgelse. Han har et overordentligt åbent blik for fejkilderne og for, hvad det skrøbelige materiale kan bære af konklusioner. Alligevel har han også her formået at lægge en del nye resultater på bordet. Gennem en skarpsindig udnyttelse af det foreliggende, beskedne materiale vedrørende beskæftigelsen lykkes det ham at skyde en breche i myten om periodens uændrede penge-lønninger. Han formår endvidere at godtgøre, at udviklingen i penge-lønningerne har været meget forskelligartet inden for de enkelte fag og mellem faglært og ufaglært arbejdskraft.

Reallønudviklingen er det med disse forudsætninger in mente ikke muligt at sammenfatte i noget entydigt udtryk. På linie hermed ligger også forfatterens konklusion, hvorunder han nøjes med at notere sig periodens betydelige reallønforbedring for ufaglært arbejdskraft og den samtidige tilbagegang i reallønnen for de i begyndelsespositionen væsentligt bedre stillede bygningshåndværkere. Denne i sig selv interessante påvisning findes forholdsvis knapt kommenteret. Vi er her påny ved et af de punkter, hvor det havde været ønskeligt, at resultaterne var blevet sammenholdt med litterære vidnesbyrd, f.eks. om de forskelligheder i lønfastsættelsen, som laugsstrukturen betingede for de enkelte former for arbejdskraft.

I kapitel 10 søger forfatteren at belyse de svingninger i levestandarden, som de demografiske data sandsynliggør. Blandt de komponenter, han her tager i anvendelse, er der gjort særlig meget ud af to, nemlig spædbørnsdødeligheden og det såkaldte P-indeks.

Under arbejdet med spædbørnsdødeligheden støder forfatteren på den velkendte vanskelighed ved at benytte 1700-tallets datamateriale, som knytter sig til periodens usikre rubricering af dødfødte. Det lykkes ham imidlertid at ræsonnere sig frem til en sådan estimation af fejlmulighederne, at han med betydelig sikkerhed kan konkludere, at spædbørnsdødeligheden steg fra 1730erne til 1750erne og først herefter varigt aftog.

Ved siden af spædbørnsdødeligheden lancerer forfatteren en ny indikator til vurdering af levestandarden, nemlig den såkaldte P-værdi, hvorved forstås forholdet mellem det antal døde, hvis alder var 50 år og derover, og det totale antal døde. Det er første gang, delte

demografiske mål, hvis anvendelse til vurdering af svingninger i levestandard er anbefalet af en komité nedsat af U.N., tages i brug ved en undersøgelse af det danske befolkningsforløb. Hertil bør føjes, at forfatteren benytter P-værdierne med megen kritik under klar præcisering af de fortolkningsvanskeligheder, som begrebet indebærer.

For begge de demografiske komponenters vedkommende er det endvidere karakteristisk, at forfatteren har søgt underbygning ved at sammenholde en række forskelligt kildemateriale strækkende sig fra enkelte kirkebøgers oplysninger til bispeindberetninger og den officielle statistiks totaltal. Det pågældende afsnit har i det hele taget et meget gennemarbejdet præg, og de ledsagende grafiske fremstillinger er også her udvalgt med megen sans for en enkel og præcis illustration af udviklingsforløbet.

Som helhed er besvarelsen velskrevet og veldokumenteret. Det er et overordentligt stort kildemateriale, det er lykkedes forfatteren at samle, systematisere og kommentere. Løsningen vidner om en imponerende arbejdsindsats kombineret med en klar, selvstændig vurderingsevne. Blandt de få indvendinger, der kan rettes mod afhandlingen, er den vigtigste vel, at løsningen af de mange kildekritiske og statistiske problemer har lagt så stærkt beslag på forfatteren, at besvarelsen savner den afrundede form, som en dybere indtrængen i den supplerende litteratur kunne have givet.

Besvarelsen er imidlertid så værdifuld og bærer så tydelige vidnesbyrd om forfatterens videnskabelige evner, at den ubetinget bør belønnes med Universitetets guldmedalje.

POVL BAGGE

KRISTOF GLAMANN

SVEND AAGE HANSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Poul Thestrup*.

DEN LITTERATURVIDENSKABELIGE AFHANDLING

Som besvarelse af universitetets prisspørgsmål i almindelig litteraturvidenskab for året 1968: »En kritisk vurdering af litteraturen efter 1945 om novellen som litterær kunstart«, er der under mærket »17« indleveret en besvarelse omfattende IV sider forord, 4 sider indholdsfortegnelse, 250 tekstsider, 45 sider noter, 9 sider bibliografi og 7 sider navneregister, alt i format A 4.

Afhandlingen benytter som motto et citat fra Guy de Maupassants forord til *Pierre et Jean*, hvor den franske novelleforfatter giver udtryk for, at den kritiker, der stadig vover at skrive, at et givet fortællende værk er en roman, og at et andet værk ikke er det, forekommer ham udstyret med *une perspicacité qui ressemble fort à de l'incompétence*. Afhandlingens forfatter har hermed formentlig ønsket at give et indtryk af, at de fortællende genrer er et område, der endnu i vore dage kan siges at være dårligt kortlagt trods en omfattende litteratur om emnet, og samtidig af, at man skal bevæbne sig stærkt, hvis man ønsker at bringe et bidrag til klaringen af det i prisspørgsmålet formulerede problem. Den omfangsrige afhandling, forfatteren har præsteret, vidner nu ikke blot om en stærk vilje til at indsamle stoffet og at gennemtrænge problemet, men tillige om en *perspicacité qui ressemble fort à de la compétence*. Det er bedømmernes opfattelse, at selv om der kan optages diskussion om detaljer i afhandlingen, kan der ikke være nogen tvivl om, at man her står over for et videnskabeligt arbejde, der ikke blot er et forsøg på kortlægning af den meget omfattende litteratur, der falder ind under spørgsmålet, men tillige er en moden overvejelse af, hvilke muligheder den litterære forskning har for at gennemføre sine opgaver.

Afhandlingen falder i tre hoveddele, hvoraf den første stiller det almene genreproblem, idet tre vigtige teorityper gennemgås, eksemplificeres og kritiseres: 1. retorisk genreteori (Northrop Frye), 2. digtningslogisk genreteori (Käte Hamburger), 3. antropologisk genreteori (Emil Staiger); i tilslutning hertil gives foreløbige overvejelser over de hidtil gennemførte beskrivelser af de fortællende genrer, hvorunder en personlig teori allerede antydes, idet de tre nævnte teorityper afvises ud fra klart opstillede kriterier: 1) de har anvendt en synkron betragtningsmåde på et diakront fænomen (eller med andre ord: almene eller absolutte definitioner har været anvendt på et emne, der manifesterer sig i det historiske perspektiv); 2) genrebegrebet eksisterer ikke uafhængigt af begrebet litterær periode, men de nævnte teorityper har i princippet underkendt dette kriterium.

I almindelighed bør det siges, at afhandlingens første del for en stor del falder uden for prisspørgsmålet, og at der her behandles problemer, der ikke i denne form har fundet en fuldt ud tilfredsstillende løsning. Men det må fastholdes, at denne del af fremstillingen vidner om forfatterens omfattende generelle orientering og om hans

gode forudsætninger for at deltage i debatten om litterære teori-dannelser.

I afhandlingens anden del (der omfatter kapitlerne II, III, IV, V og VI) behandles nu først et markant forsøg på at afgrænse novellen inden for den fortællende digtning (Johannes Klein), således at både forholdet til romanen på den ene side og på den anden side til fortælling, anekdote, skitse, legende, eksempel, Schwank (fabliau), eventyr og ballade bliver belyst. Forfatterens hensigt er her at vise de uoverstigelige vanskeligheder, man står overfor, når man ønsker at etablere et entydigt og sammenhængende genrebegreb gældende for alle perioder. Det vises imidlertid, at Klein forestiller sig, at novellen må beskrives ved hjælp af mere end én distinktiv faktor (foruden »den centrale begivenhed« også »idé«, »ledemotiv« og »tematisk enhed«), og det spørgsmål formuleres, om det er tilstrækkeligt at påvise en enkelt faktor, eller man må kunne påvise et sæt af fælles strukturer og elementer i en given tekstgruppe, før det er frugtbart at arbejde med et genrebegreb (s. 92). En sådan formulering af teoretikernes dilemma viser allerede, at afhandlingens forfatter har kritisk jugement og et fortrinligt overblik over den litterære forsknings situation.

I kapitel III gives der i tilslutning til det foregående en undersøgelse af, hvorvidt begrebet *das zentrale Ereignis* (Klein) kan siges at konstituere novellegenren. Herunder gennemgås ikke blot Kleins problemstilling, men der inddrages en række andre forskere, der i tilslutning til eller under kritik af Klein beskæftiger sig med dette distinktive træk: Helmut Braem, Walter Silz, Bennett og Waidson, Hans Otto Burger, Willy Flemming, Helmut Prang, Benno v. Wiese, Hans Hermann Malmede og Søren Baggesen. Forfatteren har mest tiltro til de to sidste uden at forklejne de øvriges indsats, men tillige formulerer han med stor skarpsindighed sin kritik af Malmede og Baggesen, der trods deres gennemgribende definitionsforsøg dog lader enkeltmotive tekst indgå i novellegenren og konsoliderer begrebet »den centrale begivenhed« enten ved at sætte den lig »motivdeterminanten« eller i det mindste med én af denne determineret handlingsfase (s. 128). Trods den uomtvistelige værdi, der kan tillægges Malmedes og Baggenses definitioner, viser forfatteren, at de to kritikere i sidste instans arbejder med en asynkron (absolut) typebetegnelse, der ikke ville kunne redegøre for sammenhænge og »mutationer« inden for

litteraturens historie. I delvis tilslutning til forskere som Tiemann og Koskimies fastslås det (s. 129), at to muligheder står åbne: enten en stramning af begrebets definition (der forhindrer diskussion af en stor del af de tekster, der traditionelt betegnes noveller) eller en opgivelse af et sådant kriterium og en erstatning af det med Koskimies' afgrænsningsforsøg, der i sidste instans hviler på omfangskriteriet. Disse to muligheder hensættes her som et foreløbigt resultat, men viser sig i de følgende afsnit at blive underkastet en omfattende revision og udbygning.

Dette tilstræbes i kap. IV først gennem en diskussion af novellens »bilaterale struktur«, hvorunder Manfred Schunichts overvejelser over forholdet mellem fortæller, fabel og læser gennemgås og – tillige med Benno v. Wieses anskuelser – underkastes en skarpsindig kritik, der dog fastholder det værdifulde i, at novellen må bestemmes ved et samspil mellem en række strukturer. Her henvises atter til Søren Baggesens overvejelser, og Jean Pouillons teori vedrørende fortællere-rens stilling i forhold til personer og begivenheder inddrages og kan vise, hvor snævert Baggesens novellebegreb er, medens Lockemann, Polheim, Koskimies, Wayne Booth og Stanzel kan udnyttes med fordel. Vigtigt er det at fastslå, at fortællerens position og fortællestrukturens status ikke tillader entydigt at afgrænse novellen fra andre fortællende genrer, og det er indlysende rigtigt, når det (s. 145) siges, at generalisationer på dette område enten fører til en for bred definition (gældende for al episk digtning) eller til en for snæver definition (som i Baggesens tilfælde), således at kun enkelte novellegrupper dækkes.

I det følgende kapitel (V) undersøges en række tematiske novelle-definitioner, idet forfatteren forinden – og i tilknytning til overvejelser over Aristoteles' definition af tragedien – formulerer nogle krav til en tematisk genredimensionering (krav, der, som forfatteren fastholder, i stor udstrækning gælder for litterære definitioner i almindelighed): 1. den tematiske bestemmelse af et værk bør fremtræde som en påvisning af en »redundans« af indholdsstørrelser med fælles betydningselementer og af relationer mellem disse; 2. et givet værks hovedtema bør formuleres så specifikt som muligt; 3. det tematiske og det stofflige må holdes adskilt; 4. fællesskabet inden for en tekstgruppe må baseres på et vist sammenfald af livssyn og opfattelse af omverdenen; 5. hvis et tema hævdes at være specifikt for en genre, må det kræves, at »forskellen til andre genrer expliciteres« og underbygges med argumen-

tation og eksempler. Bedømmerne er ikke blinde for, at der her (som hyppigt i afhandlingen) anvendes en jargon, der i den senere tid trænger sig på inden for humanistisk forskning (»redundans«, »forskellen til«, »expliciteres« o.l., hvorimod forfatteren synes mindre bekendt med et ældre teknisk ord som »deiktisk«, der på siderne 11, 12 og 15 med hårdnakkert konsekvens skrives »deitisk«, eller »deitisch«, når Käte Hamburger citeres), men noterer samtidig den udmærkede konsekvens, der ligger i de anførte krav og samtidig deres anvendelighed på andre områder inden for den litterære forskning.

Her opdeles nu de tematiske novelledefinitioner i to grupper: de, der interesserer sig for påvisning af et bestemt tematisk element i genren, og de, der hævder, at genren betegner (eller udtrykker) en bestemt mental proces eller livstolkende funktion; forfatteren minder straks om, at der ikke kan drages nogen skarp grænse mellem disse to grupper, men det forekommer dog praktisk og instruktivt at foretage denne skelnen. Til den første gruppe (s. 148 ff.) hører de teorier, der udvikles af Klein, Bennett og Waidson, W. Flemming, v. Wiese, Baggesen og Schunicht, og som går ud på, at novellen beskæftiger sig med det irrationelle, tilfældet, og altså med blot ét væsentligt tematisk element som genrekonstituerende træk. Den urimelige konsekvens af sådanne teorier er tidligere påpeget, men specificeres her og med udmærket konsekvens, idet den deri indeholdte teori kaldes punktuelt (i den forstand, at den søger at påvise et væsentligt tematisk element som særkende for genren); kritikken heraf går ud på, at et sådant element ikke af de pågældende forskere får anvist sin plads i en meningssammenhæng, hvilket i denne forbindelse angiver det betydningssystem, der er på spil i en given tekst.

Til den anden gruppe (s. 153 ff.) hører de definitionsforsøg, der er opstillet af Lockemann og Kunz, der søger at argumentere for en funktionslighed inden for genren: novellen søges bestemt som udtryk for en bestemt intellektuel aktivitet, der har sit grundlag i de modsætningsforhold, det enkelte værk søger at ophæve eller indoptage i en højere orden (teleologisk genredefinition); dette vil sige, at elementer som fortæller, pointe, vendepunkt optages i definitionen. Ud fra et sådant udgangspunkt argumenterer forfatteren for, at det er nødvendigt at finde en fælles »rekursbasis« for en given tekstgruppe og føres derved konsekvent til at fastslå, at dette kun er muligt, når teksterne

(eller tekstgruppen) tilknyttes ét af de omfattende begreber: forfatter-
skab, ideologi, litteraturhistorisk periode.

I kapitel VI undersøges andre særlige karakteristika, der er blevet inddraget i teoretikernes definitionsforsøg: symbol, ledemotiv, stilistiske elementer; på overbevisende måde godtgøres det, at sådanne elementer kun kan betegne yderligere bestemmelser af en given genre, og at de nødvendigvis må optræde i forbindelse med en mere fundamental definition. I øvrigt gives der her en udmærket oversigt over den brug, som en række forskere gør af symbolbegrebet (s. 168 f.), og det påvises (s. 171), at dette begreb ikke er en nødvendig bestanddel i en genres definition, netop fordi det udnyttes i et bredt spektrum af genrer. Dette forhindrer naturligvis ikke, at novellen i en afgrænset periode har en særlig forkærlighed for symboler, ledemotiver og særlige stilistiske virkemidler.

I afhandlingens III. del gives først en instruktiv diskussion af novellens forhold til andre navngivne korte genrer: *short story*, *Kurzgeschichte*, *conte*, således at også det franske begreb *nouvelle* inddrages i perspektivet. Derved kommer en hel række andre kritikeres værker i søgelyset, og her diskuteres i øvrigt omfangskriteriet med mange detaljer, endvidere den hyppige opløsning af det lineære handlingsforløb og den såkaldte »åbne« slutning. Idet forholdet mellem *nouvelle*, *conte* og *roman* diskuteres, kan forfatteren nå frem til en formulering af de to hovedsynspunkter, der har været anlagt, når man har ønsket at give genrebegrebet status (s. 210): 1) enten definerer man »genre« som betegnelse for en gruppe tekster, der har mindst ét strukturelement fælles, der adskiller dem fra andre nærstående tekstgrupper; 2) eller også benytter man »genre« som betegnelse for én gennem sprogbrug og tradition løst defineret tekstgruppe; genretilhørsforholdet afgøres da i forhold til en enkelt litterær periodes opfattelse af begrebet, og dette synspunkt medfører, at der ikke kan eksistere et fast genrebegreb, men at begrebets indhold skifter fra periode til periode.

Dette fører frem til afhandlingens sidste kapitel (VIII, s. 211 ff.), hvor netop diskussionen af novellen som historisk fænomen finder sted. Her omtales typologiske løsninger og enumerative definitioner, der eksemplificeres med henvisning til den nyeste teoretiske litteratur, hvor Malmedes afhandling på ny stilles i centrum. Forskellige typologier analyseres: typologier ud fra fablens struktur (s. 223), ud

fra fortællestrukturen (s. 224), stiltypologi (s. 226) – og der gives en formaliseret opstilling af den tyske novelle i det nittende århundrede og frem til midten af det 20. århundrede, idet opstillingen viser, at det ikke, selv inden for den tyske novelle (og *Kurzgeschichte*) i det angivne tidsrum, er muligt at nå frem til en entydig strukturbestemmelse af genren. Imidlertid fører dette til den frugtbare tanke, at det er den litterære periode, der er det vigtige begreb, og at dette begreb kan afgrænses ud fra de implicerede norm- og værdisystemer. Forfatteren er ikke blind for, at man her står over for et meget kompliceret spørgsmål, men han sandsynliggør, at det er den eneste måde, hvorpå genreproblemet kan løses, idet samspillet mellem de forskellige synspunkter gives i oversigtsmæssig form (s. 236 ff.): 1) genrerne som synkront system; 2) fællesskab mellem enkelte eksemplarer af en genre; 3) fællesskab mellem forskellige genrer; 4) genrens struktur og funktion i forhold til åndeligt og socialt milieu. Her inddrages også nye forskere i debatten, bl.a. gives der interessante diskussioner af Martinis og Lukács' synspunkter, idet disse i særlig grad har insisteret på de periodebestemte træks afgørende betydning for en genres ændring i det historiske perspektiv. I tilslutning hertil udvides betragtningerne til at gælde samtlige genrer, idet en oversigt gives (s. 245 f.): 1) fikserede genrer (f.eks. faste digtformer: sonet, rondeau osv.); 2) stabile genrer (især dramatiske: tragedien og komedien); 3) fluktuerende genrer (især fortællende: roman og novelle); i en kort paragraf vender forfatteren endelig tilbage til diskussionen om »storgenrerne« (epik, lyrik, drama), der i afhandlingens første kapitel gav anledning til diskussion af forskere som Frye, Hamburger og Staiger.

Resultatet er klart: forfatteren hævder, og med solid baggrund i sin detaljerede undersøgelse, at den mest farbare vej til klassifikation og definition af genrerne ligger i en historisk anlagt beskrivelse på et lavere abstraktionsniveau, end teorien om »storgenrerne« kræver: man må beskrive et større antal forskellige genrer uden at forfalde til den traditionelle inddeling i epik, lyrik og drama, og en sådan beskrivelse må nødvendigvis blive diakron, historisk.

I en kort slutning giver forfatteren en oversigt over sit arbejde og fremhæver de vigtige konklusioner, han er nået frem til. Han har på frugtbar måde ladet sig inspirere af moderne strukturel forskning (Jakobson, Greimas), uden at forfalde til sekterisk afvisning af andre synspunkter, tværtimod har han et åbent blik for, at litterære tekster

må angribes fra flere sider og ud fra forskellige synspunkter, idet han forstår, at en vekselvirkning mellem teoridannelse og analytisk praksis er den litterære forsknings forpligtelse og chance.

Afhandlingen er forsynet med et righoldigt og koncist noteapparat, den giver referencer og citater, der tillader belysning af særlige detaljer i diskussioner; desuden gives en righoldig bibliografi, ikke blot over de værker, der omfattes af prisspørgsmålets formulering, men også over vigtige bøger og artikler fra tiden før 1945, som har betydning for undersøgelsen. Man må desuden være forfatteren taknemmelig for, at han ved afhandlingens begyndelse har givet en klar og detaljeret indholdsfortegnelse, der tillader hurtig orientering i den omfangsrige undersøgelse, og ikke mindst må man berømme ham for, at han har haft tid og kraft til at udarbejde et navneregister over de forskere og digtere, der nævnes og diskuteres, således at afhandlingen effektivt kan udnyttes som håndbog.

Det ville være urimeligt at hænge sig i et mindre antal formelle unøjagtigheder i teksten, ligesom det ville være ufrugtbart her at indlede en diskussion med forfatteren vedrørende enkelte ræsonnementer, der lader sig antaste. Som helhed må det hævdes, at forfatteren har løst den stillede opgave med omfattende lærdom og skarpsindighed og med forbilledligt overblik. Det er for bedømmerne en selvfølge at indstille, at denne afhandling belønnes med universitetets guldmedalje.

F. J. BILLESKOV JANSEN SVEN-AAGE JØRGENSEN HANS SØRENSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Jørgen Dines Johansen*.

DEN NORDISK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Prisopgaven i nordisk filologi for året 1968 havde følgende ordlyd: »Ordforrådet i udvalgte dele af det 16. århundredes danske litteratur«. Der er indkommet een besvarelse under mottoet »Bemerkelsen er ligesom Ordenes Sjæl og Liv; hvorimod Lyden og Bogstaverne ere kun som Legemet. Jens Høysgaard 1752«.

Besvarelsen omfatter 218 maskinskrevne foliosider. Efter en kort indledning (p. 1-3) begrundet forfatteren sit tekstvalg, Niels Hem-

mingsens »Om Ecteskab« 1572: Det er et omfattende originalt prosaværk uden tydelige dialektale træk; det behandler et enkelt emne og har derfor et forråd af centrale saglige ord, der forekommer hyppigt i varierende sammenhæng; desuden findes samme emne behandlet i flere bøger fra det 16. årh., de fleste oversatte, men een original: Niels Palladius: »Det hellige Ecteskabs Ordens Regle« 1557; denne sidste anvendes som sammenlignings- og kontroltekst.

Efter en kort omtale af tekstens ortografi og grammatik følger en udførlig og meget elegant behandling af et specialproblem, der har forbindelse med teksten: De 59 bibelcitater, af hvilke de fleste ikke stemmer overens med bibeloversættelsen 1550, som Niels Hemmingsen vides at have medvirket ved, men med Vulgata. En sammenligning med andre bibeloversættelser (Hans Tausens, Tidemands, Christiern Pedersens o.fl.) giver negativt resultat. Derimod er der to specifikke overensstemmelser mellem Niels Hemmingsens form og Frederik II.s bibel 1589 (i de øvrige citater følger Fr. II.s bibel 1589 ordret Chr. II.s bibel 1550). Niels Hemmingsen var medlem af bibelkommissionen 1550 og gennemgik Det nye Testamente før udgivelsen 1589, og man har fortolket den gennemgående overensstemmelse mellem de to udgaver som et vidnesbyrd om, at Niels Hemmingsen var tilfreds med oversættelsen af 1550. Forfatterens resultat reviderer denne opfattelse. Niels Hemmingsen var i unåde fra 1579 til 1588 og har kun haft mulighed for at indføre smårettelser i 1589.

Denne ekskurs fylder 50 sider og berettiger forfatteren til at betragte ordforrådet i 40–50 bibelcitater som Niels Hemmingsens eget; dette resultat har en vis relevans for den følgende undersøgelse, men forfatteren er ikke blind for, at det først og fremmest har betydning for bibeloversættelsernes historie.

Den egentlige undersøgelse af ordforrådet indledes med nogle kortfattede teoretiske betragtninger p. 66–71. Forfatteren tager sit udgangspunkt i John Lyons: »Structural Semantics, An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato«, Oxford 1963. Lyons definerer en sproglig størrelses betydning som summen af de betydningsrelationer, den indgår i. Besvarelsens forfatter vælger at undersøge ordene med henblik på følgende tre betydningsrelationer: hyponymi (overbegreb–underbegreb), antonymi og synonymi. Blandt disse er antonymi og synonymi symmetriske og hyponymi asymmetriske (ordet menneske kan i en tekst stå i stedet for mand, kvinde eller barn, men det omvendte

er ikke tilfældet). Hyponymi defineres som en ensidig ombyttelighed mellem een størrelse og flere andre størrelser i en tekst, uden at meningen ændres væsentligt; synonymi er en gensidig ombyttelighed i en tekst, uden at meningen ændres væsentligt; antonymi er en semantisk uforenelighed mellem to størrelser i en tekst. Et ord med flere betydninger indgår i flere forskellige betydningsrelationer; f. eks. er adj. »from« i een betydning synonym til »god« og antonym til »ond«, men i en anden betydning synonym til »gudfrygtig« og antonym til »wgudelig«. Det påvises derefter, at teksten indeholder et stort antal *signaler* for betydningsrelationer. Et godt udgangspunkt er registret til Niels Hemmingsens bog. Som eksempel på forfatterens fremgangsmåde kan følgende tjene: Registret opfører: »Ectefolck. . . Om de *icke* maa *lide* huer andre« svarende til bogens »Naar den ene er den anden udi Ecteskab *wlidelig*«. Forfatteren udnytter dette på følgende måde: »Ud fra dette er det sandsynligt, at »w-« i et ord svarer til »icke« i en sætning« . . . »Man kan herimod indvende, at benægtelsen af en påstand ikke er det samme som hævdelser af den modsatte påstand. Hertil kan jeg kun sige, at dette ser ud til at være tilfældet i N. H. I den moralske vurdering er der i tekster fra det 16. århundrede ikke plads for noget mellemstandpunkt« (p. 74 f.). P. 75–80 opstilles derefter 2 sikre og 4 mulige signaler for antonymi, 2 sikre og 5 mulige signaler for synonymi og 2 sikre og 3 mulige signaler for hyponymi.

Forfatteren foretager dette valg med stor skønsomhed. Han gør opmærksom på svagheder ved metoden, f. eks. at to størrelser, mellem hvilke der ved et par mulige signaler er etableret sandsynlig synonymi, meget vel kan stå i et over-underbegrebsforhold til hinanden, der blot ikke kan erkendes i den begrænsede tekst.

P. 81–113 opstilles derefter betydningsrelationerne i Niels Hemmingsens bog. Ialt inddrages ca. 300 ord, der falder i 9 grupper. Den første gruppe begynder med registrering af antonymi mellem »ecte«: »wecte« (om børn), registrering af synonymi mellem »ecteskab« og »gifftermaal« og fortsætter så langt det er muligt til alle sider. Gruppe II begynder med »god« som antonym til »ond« og bevæger sig rundt mellem dyder og udyder af forskellig slags. Gruppe III med »viis« som antonym til »wuiis«. Gruppe IV med »ære«: »foract«; Gruppe V med »nyttelig«: »wnyttelig«; Gruppe VI med »ven«: »wuen«; Gruppe VII med »bequem«: »wbequem«; Gruppe VIII med »høffuisk«: »whøffuisk«; Gruppe IX med »behagelig«: »wbehagelig«. Herefter

en række isolerede antonympar. Der begyndes altså i hver gruppe med en antynymi mellem to adjektiver, men forfatteren hævder, at man principielt kan begynde med en vilkårlig betydningsrelation og gennem den få fat på de samme ord.

De vundne resultatets gyldighed for periodens sprog efterprøves derefter på andre tekster. Til denne prøve vælges Niels Palladius, »Det hellige Ecteskabs Ordens Regle«, 1557, og nogle få sider af to vokabularier.

Afhandlingen afsluttes med en ordnet materialesamling, litteraturliste og register.

Afhandlingen er et forsøg på at basere betydningsdefinitioner på relationer i den enkelte tekst. Nogen egentlig teoretisk diskussion er der dog ikke tale om, snarere om en tillem্পning af en teori på en konkret tekst. Forfatteren røber i sin afhandling en klar fornemmelse over for tekstens egenart og en fornuftig forskningsstrategi, og den er i det hele og store klar og velskrevet. Der kan rettes indvendinger mod nogle sproghistoriske detaljer, der imidlertid ikke kan ændre vor opfattelse af afhandlingen som helhed.

Vi indstiller, at den belønnes med universitetets guldmedalje.

ANDERS BJERRUM

KRISTIAN HALD

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Hanne Lauridsen*.

DEN UORGANISK-KEMISKE AFHANDLING

Universitetets prisspørgsmål i uorganisk kemi for året 1968 »Kvantitative bestemmelsers udførelse og betydning for kemien til og med Lavoisier's tid« har fremkaldt én besvarelse under mærket »Praksis må altid bero på en god teori. Leonardo da Vinci«.

Afhandlingen er på 87 maskinskrevne sider + 12 figurer + indholdsfortegnelse, litteraturliste m.v. på i alt 14 sider. Den egentlige afhandling er opdelt i en indledning og i 5 kapitler samt et kort resumé.

Kapitel 1 (17 sider) behandler tiden før Lavoisier og går, hvad angår vægte og vægglodder, helt tilbage til det 3. årtusinde før vor tidsregning, men bevæger sig i øvrigt hurtigt frem til det årtusinde, hvori vi selv lever. Kapitlet omtaler oxidation af metaller til år 1700 og

videre i 1700-tallet op til Lavoisier og afsluttes med en redegørelse for andre kvantitative bestemmelser forud for Lavoisier.

Kapitel 2 (35 sider) beskæftiger sig med Lavoisier og den kemiske revolution, og kapitlet er underinddelt i tiden før 1774, i forholdene i tilknytning til oxygenets opdagelse, i tiden 1776–78, i diskussionen om sammensætningen af vand, i tiden 1783–85, i flogistonteoriens endeligt og i formuleringen af lovene om massens konstans og loven om elementernes bevarelse.

Kapitel 3 (8 sider) handler om den kvantitative analyses systematisering og inddrager her Bergman, Wenzel og Klaproth. Men også den irske kemiker Kirwan, der som den første klassificerede mineralerne efter deres kvantitative sammensætning, burde have været omtalt. Kapitel 4 (12 sider) er betitlet »De kemiske grundlove«, og kapitlet beskæftiger sig med Richter, Proust og Berthollet, Dalton samt Gay-Lussac og disse mænds relation til de klassiske kemiske love. Kapitel 5 (7 sider) giver en kortfattet oversigt over to specielle kvantitative analysemetoder, nemlig eudoimetri og titrimetri.

I referencelisten findes 156 litteraturhenvisninger, hvoraf de 29 henviser til Lavoisiers publikationer; forfatteren siger i sin indledning, at han vil benytte Harwards referencesystem; men det havde formentlig været naturligere at referere til den benyttede litteratur, som sædvane ellers er i kemiske afhandlinger.

I prisopgavens formulering nævnes både udførelsen og betydningen af de kvantitative bestemmelser, og det er helt forståeligt, at tyngdepunktet i en besvarelse af prisopgaven kommer til at ligge i betydningen fremfor i udførelsen af bestemmelserne; men alligevel kunne man nok have ønsket, at forfatteren i noget større grad havde søgt at belyse udførelsen af de kvantitative bestemmelser, især hvor talen er om bestemmelser af rumfang og massefylde. – Med hensyn til den tidsmæssige afgrænsning kan »til og med Lavoisier's tid« næppe tolkes som hørende op den dag, hvor skatteforpagteren Lavoisiers hoved faldt under guillotinenes kniv, og det må derfor ved beskrivelsen af de samtidige kemikeres indsats være rimeligt at afrunde beskrivelsen på naturlig måde, selv om året 1794 derved passerer, og ligeledes vil det ved omtalen af de kemiske grundlove også være naturligt at passere dette årstal; men det kan dog nok diskuteres, om det er rimeligt at medtage en omtale af Dalton og Gay-Lussac.

Afhandlingens form er klar og overskuelig og skæmmes kun nogle

få steder af fejlskrivninger eller trykfejl; bl.a. nævnes et sted den danske kemiker Brøndsted – det ville J. N. Brønsted ikke have brudt sig om at læse.

Tiden forud for Lavoisier er behandlet relativt kortfattet, men dog med en rimelig hensyntagen til det mest betydningsfulde inden for prisopgavens emne. Det var på den tid, man kvalitativt karakteriserede mineralernes sammensætning som f.eks. feldspat: »Terre sili-ceuse unie à l'argile et à un peu de magnésie«. Til gengæld var det vel netop i denne tidsperiode, at et intensivt studium af glemte eller halvglemte litteratur havde mulighed for at bringe særlig interessante oplysninger frem i lyset.

Afhandlingen beskriver på klar og logisk måde Lavoisier og hans udnyttelse af de kvantitative bestemmelser til en revolution af det grundlag, hvorpå kemien hvilede, og dermed af kemien som helhed. Vel indførte Lavoisier ikke vægtens brug i kemien; her blev den benyttet længe før Lavoisier; men han forstod i langt højere grad end de forudgående og andre samtidige kemikere den store betydning, som brugen af vægten havde for kemien. Han vejede udgangsmaterialer og reaktionsprodukter og ønskede at skaffe sig en absolut sikkerhed for og vished om, hvad der var blevet af den totale mængde af det benyttede stof. Afhandlingen bærer afgjort præg af, at forfatteren har levet sig ind i Lavoisiers tankegang, og han er i stand til at beskrive det essentielle heri. Også gennem behandlingen af den kvantitative analyses systematisering samt gennem den i kapitel 4 givne beskrivelse af de kvantitative bestemmelsers betydning for de kemiske grundlove træder det tydeligt frem, at forfatteren har beskæftiget sig indgående med denne periode af kemiens historie og er i stand til at fremhæve det, der er betydningsfuldt for det i prisspørgsmålet givne emne.

Uanset de anførte mangler ved afhandlingen mener vi derfor, at afhandlingen viser sådanne evner for videnskabeligt arbejde, at det vil være forsvarligt at belønne den med Universitetets guldmedalje, og vi håber, at dette må anspore forfatteren til at fortsætte sine studier inden for kemiens historie.

JANNIK BJERRUM

E. RANCKE-MADSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være laboratorietekniker *Lis Vinther Kristensen*.

DEN ASTRONOMISKE AFHANDLING

Universitetets prisspørgsmål i astronomi 1968 var følgende:

»Undersøgelse af de astrometriske og fotometriske feltkorrektioner for astrofotografier med Brorfelde observatoriets Schmidt-teleskop«.

Som besvarelse er der indkommet én afhandling, mærket »Pluto«. Afhandlingen er på 34 maskinskrevne sider i A 4 format, hvortil kommer litteraturfortegnelse samt to appendiks indeholdende tabeller samt kort og diagrammer på ialt 12 sider. Den endelige tekst omfatter to kapitler, som behandler instrumentets astrometriske henholdsvis fotometriske egenskaber.

Det klassiske Schmidt teleskop kendetegnes ved, at alle billedfejlf af 3. orden er nul, med undtagelse af billedfeltkrumning. Med et veljusteret instrument med gode mekaniske og optiske egenskaber er billeddannelsens skarphed og symmetri over et stort felt fremragende. Det er således nærliggende at undersøge, hvorvidt Schmidt teleskopet er egnet til bestemmelse af nøjagtige stjernepositioner over et stort felt. Til trods derfor foreligger der kun et fåtal arbejder på dette område.

Den principielle vanskelighed, man møder ved opgaven, består i, at de fotografiske optagelser med det klassiske Schmidt instrument sker med krummet plade, mens udmålingen af stjernebilledernes beliggenhed på pladen sker på den plane fotografiske plade.

Teoretiske overvejelser vedrørende den fotografiske plades elastiske egenskaber og antagelser om den fotografiske emulsions eventuelle forandring ved pladens krumning vil næppe føre til kvantitative resultater. Opgaven må derfor angribes empirisk: ved fotografering af et område på himlen med et tilstrækkelig stort antal stjerner med kendte positioner og egenbevægelser bestemmes først de såkaldte pladekonstanter ved anvendelse af et passende antal referensstjerner, hvorefter man ved anvendelse af konstanterne kan beregne positioner for de øvrige målte programstjerner. Fra sammenligning mellem katalogpositionerne for programstjernerne og de nybestemte positioner kan usikkerheden i de sidstnævnte beregnes.

Forfatteren følger denne fremgangsmåde: Efter en kort indledning formulerer han i kapitlet »De astrometriske feltkorrektioner« en plan for undersøgelsen. Han kommenterer de fåtallige arbejder på området: Dieckvoss' undersøgelser med Hamburg-Bergedorf observa-

toriets store Schmidt kikkert og Dixons undersøgelser af Cambridge observatoriets Schmidt instrument, som har meget nær samme dimensioner som Brorfelde observatoriets.

Det har været naturligt også i nærværende arbejde at benytte det katalog over positioner og egenbevægelser for stjerner i et felt omkring α Per, som i 1956 blev offentliggjort af Heckmann, Dieckvoss og Kox; samme kilde er også benyttet i ovennævnte undersøgelser. Feltet, som har en udstrækning af $6^\circ \times 6^\circ$, indeholder et stort antal stjerner af passende lysstyrke, for hvilke der foreligger positioner (retvinklede tangentialkoordinater) og egenbevægelser. Middelfejlen i en katalogposition er beregnet til $\pm 0'.12$.

Forfatteren har udvalgt 359 stjerner fra kataloget, jævnt fordelt over hele feltet, i størrelsesklasseintervallet $4 < m_{Pg} < 12.3$, med flertallet i intervallet $10^m 0 - 12^m 3$; billeddefinitionen for sidstnævnte stjerner gør udmålingen af dem mest nøjagtig.

I det følgende afsnit gøres rede for optagelserne og mørkekammerbehandlingen af pladerne. Sidstnævnte fase er særdeles betydningsfuld, fordi man så vidt muligt ønsker at modvirke eventuelle bevægelser i emulsionen; dette kan opnås ved hærkning af gelatinen så hurtigt som muligt. Udmålingen af pladerne er blevet foretaget med Hamburg observatoriets nye digitaliserende måleapparat. I dette arbejde har teknisk assistent ved Brorfelde observatoriet, Poul Jensen, været forfatteren til betydelig hjælp. De samtidige udmålinger af x og y koordinaterne følger klassiske retningslinier. Det fremgår, at det bidrag til usikkerheden i stjernepositionerne, som stammer fra måleusikkerheden, kan negligeres.

Der følger så en beskrivelse af det reduktionsprogram, som er blevet brugt til transformation af de målte x , y koordinater til tangentialkoordinater, korrektion for differentiell refraktion og aberration, korrektion for feltrotation på grund af præcession og endelig korrektion for egenbevægelser. De således korrigerede positioner kan derefter sammenlignes med katalogpositionerne.

I afsnittet gives en detaljeret beskrivelse af det meget fleksible reduktionsprograms virkemåde, hvorefter der i det følgende afsnit gøres rede for de forskellige formelsystemer, som er blevet prøvet. Med henblik på udnyttelsen af Schmidt kikkerten til bestemmelse af positioner for et fåtal stjerner inden for et lille felt ved hjælp af et mindre antal referensstjerner benyttes en lineær udjævning.

Hvis man derimod ønsker at bestemme positionerne for stjerner fordelt over et større felt, med benyttelse af et større antal referensstjerner, indføres højere ordens korrektionsled. Forfatteren følger her i hovedsagen den fremgangsmåde, som er blevet udviklet af Dieckvoss og de Vegt. Hans regneprogram er meget generelt, således at der bekvemt kan foretages mindste kvadraters udjævning med anvendelse af forskellige slags udjævningsformler.

Sammenligning med katalogpositionerne, der behandles i det følgende afsnit, foretages på grundlag af de ovennævnte udjævningsformler. Forfatteren kommenterer resultatet af udjævningen og diskuterer i forbindelse hermed indflydelsen af en eventuel komaeffekt, som skyldes afvigelser i placeringen af korrektionspladen i forhold til det sfæriske hovedspejl.

I kapitlets sidste afsnit sammenfattes resultatet af de astrometriske undersøgelser. Som et mål for nøjagtigheden i positionsbestemmelser med Brorfelde observatoriets Schmidt teleskop angives middelfejlen i én koordinat for én eksponering til $\pm 0''19$, efter at størrelsesklasse- og farveafhængige fejl er blevet fjernet. Denne størrelse kan med fordel sammenlignes med den nøjagtighed, som karakteriserer AG astrograferne, hvis tilsvarende middelfejl er $\pm 0''24$.

Resultatet understreger, at Brorfelde observatoriets Schmidt teleskop må anses for velegnet til bestemmelse af nøjagtige stjernepositioner over et stort felt. Det ville imidlertid være risikabelt heraf at drage den konklusion, at Schmidt teleskopet i almindelighed er velegnet til astrometri. Hvis Schmidt teleskopet (som det er tilfældet med Brorfelde-instrumentet) konstrueres med den fornødne mekaniske præcision og stabilitet, og hvis der gennemføres en nøjagtig justering af optik og pladholder, taler forfatterens resultat for, at et Schmidt teleskop med Brorfelde observatoriets dimensioner vil være særdeles velegnet til bestemmelse af stjernepositioner.

I kapitel 2 behandles Schmidt teleskopets *fotometriske* egenskaber. På dette område er forfatteren i mindre grad pioner. Her foreligger et betydeligt større sammenligningsmateriale, idet et stort antal arbejder over fotografisk fotometri er blevet udført med Schmidt teleskoper.

Forfatteren følger i dette kapitel en lignende plan som i det astrometriske kapitel. Efter at have defineret den fotometriske feltkorrektion giver han en kortfattet redegørelse for tidligere arbejder og be-

grunder sit valg af sammenligningsområdet »Selected Area No. 8«, hvor der eksisterer fotoelektriske magnitudesekvenser i UBV områderne for 263 O-, B- og A-stjerner udført af Bigay og Lunel (1965). Forfatteren benytter ialt 256 af disse stjerner.

Ved at kombinere Ila-O plader med passende filtre opnås en tilstrækkelig reproduktion af de fotoelektriske UBV områder. Ud-målingen af de i alt 11 plader (fire B, seks V og én U plade) er sket med observatoriets irisblændefotometer, hvis stabilitet forfatteren har undersøgt og fundet tilfredsstillende.

Det følgende afsnit »Reduktion af målinger« behandler den interne målenøjagtighed, bestemmelse af ekstinktion samt relationen mellem iris aflæsning og størrelsesklasse, d.v.s. pladernes kalibrering. Det har ikke været muligt at opnå en lineær kalibrering over hele størrelsesklasseområdet, hvorfor et 2. grads korrektionsled er blevet tilføjet. Forfatteren gør i det følgende rede for reduktionsprogrammet for afledning af stjernernes størrelsesklasser. Den interne middelfejl, som bestemmes ved sammenligning af plader med samme pladecentrum, er meget nær $\pm 0^m05$. Kapitlets vigtigste afsnit »Bestemmelse af de fotometriske feltkorrektioner« behandles derefter. De kan repræsenteres ved udtrykket $\Delta m = a \cdot r^2$; for konstanten er afledt værdien $0^m239 \pm 0^m026$ (r målt i 100 mm som enhed).

Forfatterens konklusion med hensyn til Brorfelde kikkertens fotometriske egenskaber er følgende: der er konstateret en radial feltkorrektion, som vokser med kvadratet på afstanden fra pladecentrum. Ved randen af pladen, d.v.s. for $r = 70$ mm, er fejlkorrektionen 0^m12 .

Den fotometriske nøjagtighed, givet ved middelfejlen på én størrelsesklassebestemmelse foretaget for ét billede, er 0^m06-0^m07 , afhængig af pladens kvalitet.

Som forfatteren fremhæver, har han koncentreret den væsentligste del af sin undersøgelse om Schmidt kikkertens astrometriske egenskaber og ladet arbejdet over dens fotometriske egenskaber træde i baggrunden.

Man kan uden videre acceptere dette valg, for der foreligger indtil nu kun et meget ringe antal undersøgelser af Schmidt teleskopets astrometriske egenskaber, med delvis modstridende resultater, medens man har været klar over, at Schmidt instrumenter af samme type som Brorfelde kikkerten næppe vil være perfekt egnede til fotometrisk

brug. Hertil kommer, at de fotometriske resultater i høj grad influeres af de klimatiske betingelser på observationsstedet, som ikke kan siges at være særlig gunstige i nærværende tilfælde. En tilsvarende effekt på de astrometriske resultater vil være betydelig mindre.

Sammenfattende kan siges, at undersøgelsen er vel planlagt og gennemført. De opnåede resultater, særlig vedrørende den astrometriske del, er af betydelig værdi, idet det vises, at et Schmidt teleskop af passende størrelse og med fremragende optiske og mekaniske egenskaber med fordel kan benyttes til nøjagtige positionsbestemmelser for stjerner over et stort felt. Fremstillingen er klar og vel-skrevet. Vi kan uden forbehold indstille, at arbejdet belønnes med Universitetets guldmedalje.

A. REIZ

BENGT STRÖMGREN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. scient. *Johannes Andersen*.

DEN ZOOLOGISKE AFHANDLING (1967)

Til besvarelse af den zoologiske prisopgave for 1967: »Der ønskes en eksperimentel undersøgelse over hudskiftets indflydelse på iontransporten gennem paddehuden« er indkommet én afhandling under mærket $M\mu$.

Afhandlingen er på 73 maskinskrevne sider, hvortil kommer en litteraturliste på 6 sider, samt 34 illustrationer og 16 tabeller.

I afhandlingens tre indledende kapitler gennemgås litteraturen om paddehudens struktur og funktion, dels i den isolerede tilstand, dels hos det intakte dyr. Forfatteren præciserer sin problemstilling og motiverer sit valg af eksperimentel metodik. Han vælger at koncentrere sig om hudskiftets indflydelse på den aktive Na^+ -transport, den passive ionpermeabilitet samt den ohm'ske modstand i den isolerede hud af skrubbudser, som er bragt til hudskifte under standardiserede betingelser. Disse betingelser er hypofysectomering af de dyr, hvis hud skal anvendes i forsøg, ca. et døgn forud for forsøgene, samt tilsætning af aldosteron til den væske, der bader indersiden af den isolerede hud. Ved forsøgenes udførelse benyttes kortslutningsteknikken efter Ussing. Denne afgrænsning af opgaven dækkes ganske af prisopgavens ordlyd.

Indføringen i litteraturen er klar og pædagogisk, og fremstillingen viser en virkelig indføling i emnet og dybtgående forståelse af problematikken. En enkelt mindre betydende fejl findes i udtrykket for drag effectens indflydelse på fluxratioudtrykket (p. 3). I sidste led af udtrykket på højre side af lighedstegnet findes en størrelse g_n , som forfatteren fejlagtigt mener, er gnidningen mellem vand og porevæg. Udtrykket findes ikke i den angivne form i den nævnte reference (Ussing, 1960). Udtrykket findes derimod i Ussing (1949 a), men g_n skal i så fald betyde gnidningskoefficienten for vand i vand, altså en størrelse, der er bestemt ved vands selvdifusion.

En anden mindre indvending kan anføres. På side 21 skriver forfatteren: »Ifølge to-membranhypotesen skulle kun k_{c1} bidrage til denne størrelse«. Dette er en for håndfast fortolkning af hypotesen. En hvilken som helst ion, som passivt kan penetrere begge membraner, må bidrage til shunten.

Metoder og apparater beskrives klart i kapitlerne 4 og 5, og resultaterne i kapitlerne 6–9. Forfatteren finder, at aldosterontilsætning til isolerede huder fra de hypofysectomerede dyr regelmæssigt inducerer fuldstændig løsning af stratum corneum (hamdannelse) i løbet af 5–6 timer. Undertiden sås dog også hamdannelse efter aldosteronbehandling af den isolerede hud fra ikke-opererede dyr, et fænomen, der burde have været lidt nøjere undersøgt.

Det observeredes, at ved løsning af stratum corneum (hamfasens indtræden) forøgedes den aktive Na^+ -influx og passive Na^+ -permeabilitet, medens hudens ohm'ske modstand faldt. Forfatteren antager, at den aktive Na^+ -influx, i hvert fald delvis, er en direkte aldosteronvirkning, betinget af en aldosteroninduceret proteinsyntese, idet aldosteron i de anvendte koncentrationer (2.7×10^{-7} Mo1/1) også fandtes at stimulere den aktive Na^+ -influx gennem isolerede huder fra ikke-hypofysectomerede dyr, selv når disse huder ikke udviste hamdannelse.

Som resultat af de opnåede resultater og angivelser i litteraturen opstiller forfatteren som arbejdshypotese, »at stratum corneum med underliggende cementlag udgør en Na^+ -diffusionsbarriere, hvis egen-skaber bestemmer både hastigheden af den aktive Na^+ -transport og størrelsen af hudens passive Na^+ -permeabilitet«.

Sammenfattende kan siges, at forsøgene er vel planlagt og gennemført. Både resultater og fortolkninger yder særdeles værdifulde bi-

drag til vor forståelse af padderhudens funktioner, hvad angår iontransporten og de faktorer, der bestemmer den. Forfatteren viser måske undertiden tilbøjelighed til at skematisere og oversimplificere en smule af hensyn til klarheden i fremstillingen, men skematiseringen overskrider ikke grænsen for det tilladelige. Rent pædagogisk er fremstillingen adskillige steder ligefrem virtuos. Vi kan uden forbehold indstille, at arbejdet belønnes med Universitetets guldmedalje.

C. BARKER JØRGENSEN H. H. USSING K. G. WINGSTRAND

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være cand. scient. *Erik Hviid Larsen*.

DEN GEOGRAFISKE AFHANDLING (1967)

Som besvarelse af prisopgaven i geografi for året 1967: »Der ønskes en på primært materiale baseret undersøgelse af den landbrugsgeografiske og/eller den industrielle udvikling siden 1920 i Sønderjylland« er indleveret en afhandling under mærket »Gammel hat, som Mads Clausen sagde« med ordlyden: »Der ønskes en på primært materiale baseret undersøgelse af den industrielle udvikling siden 1920 i Sønderjylland«. Afhandlingen er på 144 paginerede sider foruden litteraturliste samt et bind bilag med 80 kort, figurer og tavler.

Efter nogle indledende betragtninger redegøres der detaljeret for det benyttede materiale, der har bestået af erhvervstællinger og produktionsstatistik, kombineret med oplysninger fra Kompas, fra Arbejds- og Fabrikstilsvnet samt fra diverse arkivmateriale foruden brancheberetninger og fagregistre. Endelig kommer hertil en af forfatteren selv foretaget erhvervstælling i 1968. Forfatteren har haft adgang til at benytte primærmaterialet fra erhvervstællingen 1935 til produktionsstatistikken for 1938 og 1948, hvorimod en anmodning om at måtte benytte skemaerne fra erhvervstællingen 1948 blev mødt med afslag. Af særlig interesse og betydning for opgavens løsning, hvad angår de nutidige industrielle forhold i Sønderjylland, er den af forfatteren selv foretagne tælling over industriens status i 1968. Denne synes at være foretaget med behørig omhu, og forfatteren afslører her som over for de officielle tællinger en fortrinlig kritisk vurdering af materialets værdi. Oplysningerne fra gennemgangen af de

forskellige industritællinger er indført på randhulkort med angivelse af navn og adresse, eventuelle flytninger, lokalisering til kommune og til det af forfatteren fremstillede rudenet. Dette rudenet danner rammen om afbildningen af befolkningsfordelingen, dennes vækst og for industriens geografiske fordeling.

Kapitel 2 gennemgår forholdene for den sønderjyske industri omkring 1920, og der gives her interessante indblik i den specielle erhvervshistoriske situation, som forlægningen af statsgrænsen i 1920 medførte.

Kapitel 3 beskæftiger sig med udviklingen af befolkningsunderlaget som en primær faktor for industriudviklingen fra 1920 til i dag. De demografiske forhold belyses og sammenlignes med det øvrige Danmark, ligesom der lægges vægt på befolkningens geografiske fordeling. Forfatteren helliger sig dernæst urbaniseringen og byvækstens fordeling på købstæder henholdsvis landdistrikter. Materialet har desværre ikke tilladt en betragtning af købstæderne og deres forstæder under ét, men det er der rådet bod på gennem afbildningen i rudenettet. I et afsnit om vandringer har forfatteren ligeledes måttet holde sig til den officielle statistik, hvorved det ikke har været muligt at belyse flytningerne til byernes respektive forstæder, en beklagelig mangel ved materialet, der hindrer, at oplysningerne kan benyttes til at måle erhvervsmulighederne på. På side 40 konkluderer forfatteren korrekt, at vandringsoverskuddet fra det øvrige Sønderjylland siden 1955 har søgt til Sønderborg amt, selv om tallene ikke giver direkte bevis herfor. I et par afsnit gøres der derefter rede for kommunikationsnettets udvikling og for de offentlige værkers vækst med hensyn til el-forsyning. Disse forhold har afgjort relevans i denne sammenhæng, selv om det havde syntes endnu vigtigere at få belyst elproduktionens fordeling på de enkelte sektorer, specielt industri-sektoren.

I kapitel 4 er forfatteren nået frem til opgavens centrale punkt: Den industrielle udvikling fra 1920 til i dag. Her gennemgås først de økonomiske omstændigheder, der har været styrende for den industrielle udvikling i Sønderjylland og i Europa. Brevvekslinger og skrivelser er trukket frem til belysning af de ved grænsedragningen ændrede kår og tilpasningen til et nyt marked. Forfatteren konstaterer dernæst, at industrivæksten 1925 til 1935 viste en yderst moderat vækst, men til gengæld en branchemæssig ændring, bl.a. i retning af en styrkelse af tekstilindustrien, og udviklingen prægedes især af, at

Sønderjylland under 30'ernes økonomiske krise viste en ringere modstandskraft end det øvrige land.

Efter 1935 sker der en bedring i disse forhold, selv om udviklingen frem til 1938, det sidste førkrigstal, viser en totalvækst, der er mindre end for Danmark som helhed. Udviklingen fra 1938 til 1948 har det ikke været forfatteren muligt at belyse i detaljer, da 1948-erhvervs-tællingen har været utilgængelig for ham. En opgørelse over industriens branchemæssige sammensætning for 1949 gør dog visse sammenligninger mulige og afslører, at den sønderjyske industri i de foregående år har gennemgået betydelige ændringer, der bringer den branchemæssige fordeling i stigende overensstemmelse med det øvrige Danmark, mens den tidligere var mere ensidig. Disse forhold såvel som ændringer i den relative vækst er godt belyst i tabel 29. Samme tabel viser ligeledes jern- og metalindustriens voksende dominans, der peger i retning af en ny ensidighed, delvis begrundet i en enkelt virksomheds indsats.

Side 75 ff. behandles den samlede industris geografiske fordeling i 1935 og 1968. Til afbildningen heraf har rudenetprincippet fundet god anvendelse, og der vises herigennem, hvorledes der er sket en spredning af industriens placering, idet købstædernes dominans er svækket. Det samme kartografiske princip er anvendt ved omtalen af de enkelte brancher (figurerne 31 til 40). Enkeltindustriernes udvikling er fulgt siden 1920, og afsnittet herom har fået en meget grundig, nu og da måske noget vidtløftig behandling. En speciel dybdeanalyse er foretaget af teglindustrien (s. 86-101) og af næringsmiddelindustrien, der her omfatter også mejerier og slagterier. Under omtalen af beklædningsindustrien understreges skotøjsindustriens særlige stilling, idet den er vokset op i en periode, hvor liberaliseringen inden for denne branche har slået mange andre virksomheder ud. Baggrunden for den sønderjyske skotøjsindustri konkurrencedygtighed har forfatteren ikke kunnet finde nogen indlysende forklaring på. En sådan kunne måske tænkes at ligge i et lavere lønniveau, men en sådan undersøgelse er ikke foretaget og ville sikkert også volde store vanskeligheder at gennemføre.

Kapitel 5 rummer en tværgående analyse af den sønderjyske industri. Heri er mange interessante problemer taget op som f.eks. pendling, lokalisering, industri-knopskydning og flytninger. Pendlingen er belyst ved pendlernes lønudbetaling, et i geografien nyt, men tilsyneladende heldigt valgt princip, for så vidt man af en sådan

undersøgelse er interesseret i spredningen af den økonomiske virkning af industrien. Derudover er pendlingsafstanden sat i relation til virksomhedernes størrelse og til deres oprettelsesår, uden at der dog i denne henseende kommer noget overraskende frem. Her som alle andre steder, hvor der er tale om industriernes størrelse, har forfatteren benyttet den samlede arbejdskraft og ikke industriarbejderne alene. Hvor stor en forbedring dette princip er, ser man bl.a. deraf, at ikke mindre end 35 % af de ansatte ved Danfoss har funktionærstatus.

Under overskriften »Spredes industrien i Danmark« har forfatteren foretaget en analyse af den sønderjyske industris herkomst og efter at have vist, hvordan nyetableringen af industrier i Sønderjylland især er sket efter 1948 og ganske særlig i 1960'erne, konstateres det, at kun 34 virksomheder med 1267 ansatte ud af 273 virksomheder med godt 18000 ansatte skyldes tilflytning eller oprettelse af filialer fra det øvrige Danmark og da især fra hovedstadsområdet. Han konkluderer følgelig derhen, at den sønderjyske industri for langt de fleste branchers vedkommende er selvgroede i Sønderjylland eller er oprettede af personer, der er flyttet til denne landsdel.

Bedømmerne er enige om, at forfatteren har præsteret et stort og vel gennemført arbejde, der på adskillige punkter bringer ny viden og nye synspunkter frem vedrørende den sønderjyske industriudvikling siden 1920. Man må ligeledes konstatere, at de metoder, der har været bragt i anvendelse til belysning af udviklingsforløbet, har vist sig overmåde anvendelige og været en gevinst for den geografiske forskning. Men ganske særlig ønsker vi at understrege forfatterens fortrinlige, kritiske indstilling til primærmaterialets værdi og vurderingen af dets anvendelsesmuligheder, ligesom vi vil fremhæve hans initiativ ved tilvejebringelsen af den personligt udarbejdede 1968-industritælling, uden hvilken opgaven ikke ville have fået den afrundethed, som det nu er blevet tilfældet. Heroverfor vejer de få indvendinger kun lidt, og de små mangler kan for størstedelen tilskrives kildernes svigten. Vi nærer derfor ingen betænkelighed ved at indstille, at forfatteren tildeles guldmedalje.

VIGGO HANSEN

N. KINGO JACOBSEN

AXEL SCHOU

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag.
Helle Askgaard.

DEN GEOLOGISKE AFHANDLING (1967)

Der er indkommet tre besvarelser af det geologiske prisspørgsmål for 1967: Der ønskes en geologisk beskrivelse og analyse af en sedimentær aflejring eller aflejringsserie, der på grund af lithologi og/eller fossilindhold kan karakteriseres som en enhed. Undersøgelsen skal baseres på selvstændigt udført geologisk kortlægning og/eller profilopmåling med tilhørende indsamling og behandling af et prøvemateriale.

Afhængig af undersøgelsesmateriale og problemstilling kan den geologiske analyse baseres på en mineralogisk-geokemisk, en sedimentologisk, eller en palæontologisk-palæoøkologisk undersøgelse.

1.

Under mærket »Meonia« er indleveret en besvarelse med titlen: En undersøgelse over de artikulate brachiopoder i det danske skrivekridt (ø. campanien og maastrichtien) med en oversigt over skrivekridtets sedimentologi og skrivekridthavets flora og fauna.

Besvarelsen omfatter en tekst på 180 maskinskrevne sider i A4 format, en litteraturliste på 18 sider, 266 figurer samt 44 tavler, af hvilke 8 er stratigrafiske tabeller. Værket er for en stor del inspireret af en monografisk palæontologisk-stratigrafisk bearbejdelse af de artikulate brachiopoder fra Rügens skrivekridt af dr. G. Steinich (1965).

Besvarelsens første hovedafsnit omfatter en beskrivelse af de 38 lokaliteter, hvor forfatteren har indsamlet prøver. Prøveindsamlingen omfatter de vigtigste skrivekridtlokaliteter inden for landets grænser samt et par prøver fra Limhamn kalkbrud i Skåne. Da mange af lokaliteterne er overfladebrud, hvor kridtet brydes ved harvning, er kun et fåtal af lokaliteterne gjort til genstand for en nøjere beskrivelse.

Af særlig bemærkelsesværdige iagttagelser i dette afsnit skal fremhæves: Fund af et 5 cm tykt, gråt mergellag i Hillerslev og fund af 2 mørkegrå, ca. 10 cm tykke horisonter af brokket kridt med et vist lerindhold i Rørdal. Ved tilsvarende stratigrafiske niveauer er lignende uregelmæssigheder beskrevet fra tyske lokaliteter, og de kan således få betydning for den regionale analyse af skrivekridtbassinet. Beskrivelsen af skrivekridtet i Karlstrup, hvor et nyt profil omkring senon-danien grænsen er blottet, er af betydelig interesse, idet

profilet viser, at der kun var en kortvarig sedimentationsafbrydelse forbundet med lokal erosion på denne lokalitet. Bankerne i skrivekridtet forløber konformt med de overlejrende bryozobanker. Beskrivelsen af skrivekridtet i Stevns Klint indeholder iagttagelser over den ufuldendte »hardground« på overgangen mellem hvidt skrivekridt og gråkridt. Beskrivelsen af Møns Klint indeholder bl.a. en detaljeret redegørelse for de hærtningshorizonte i klintens sydlige afsnit, der først blev iagttaget og beskrevet af dr. J. C. Troelsen, samt horisonter i Maglevandspynten præget af gravegange, diskontinuitetsflader og en svagt hærtnet horisont. Beskrivelsen af skrivekridtet i Limhamn kalkbrud er af særlig stor værdi, idet denne skrivekridtgrav nu er vandfyldt.

Under afsnittet om indsamlingsteknik redegøres for prøvetagning i felten og den teknik, der er benyttet til nedbrydning af de 5–10 kg store prøver. Den benyttede laboratorietechnik betyder et fremskridt i sammenligning med den metode, der er beskrevet af Steinich. Prøverne bliver således helt rene, og tyndskallede former tager mindre skade. Til gengæld er metoden meget tidsrøvende. Nedbrydning af en prøve tager således 3 uger imod Steinichs metode, der tager 3–4 dage.

Inden forfatteren går over til en systematisk beskrivelse af den inartikulate brachiopodfauna, giver han en oversigt over brachiopodernes anatomi og morfologi på grundlag af kendte håndbøger.

Med hensyn til de dimensioner, der er målt, følger forfatteren Steinich's arbejde fra 1965, idet han dog fremhæver, at de ændringer i skalomrids, der afsløres ved ontogenetiske målinger på nærstående *Terebratulina* arter, ikke har så stor praktisk betydning for adskillelsen af disse arter som hævdet af Steinich. Desuden fremhæves de helt misvisende resultater, man når til, ved at afbilde vækstkurver af *Argyrotheca* arter.

I det systematiske afsnit er 31 arter tilhørende 19 slægter beskrevet. To arter er nye for videnskaben. Materialet omfatter mere end 27.000 individer. Selve omfanget af det indsamlede og undersøgte materiale er imponerende og repræsenterer en utrolig arbejdsindsats. Dertil kommer, at indsamlingsteknikken er præget af omhu og konsekvens, således at materialet giver et bedre kvantitativt bedømmelsesgrundlag, end man hidtil har haft, og gør det muligt at vurdere de kvantitative variationer i faunasammensætningen.

Forfatteren følger den systematik, der er anvendt i *Treatise on*

Invertebrate Paleontology og i Steinich's arbejder. Han har ikke forsøgt at give en selvstændig vurdering af den benyttede systematik. Da det foreliggende arbejde hovedsagelig behandler arter, der er beskrevet så sent som i 1965 af Steinich på en næsten i alle henseender udtømmende måde, har forfatteren i en kort, klar form kun redegjort for arternes vigtigste morfologiske træk ledsaget af omfattende målinger af materialet. Diagrammerne er direkte sammenlignelige med Steinich's, og de fleste af dem viser god overensstemmelse med disse. Af stor værdi er de instruktive tegninger, der viser vækststadier af alle de beskrevne arter. Som supplement hertil er der i enkelte tilfælde vist kurver over sammenhørende vækststadier. Derudover er givet et meget stort antal punktdiagrammer baseret på målinger af enkeltindivider. Disse punktdiagrammer bidrager dog kun i begrænset omfang til belysning af væksten. I øvrigt indeholder det systematiske afsnit detaljerede beskrivelser af arter, der ikke, eller kun sparsomt, er repræsenteret i Steinich's materiale. Forfatterens beskrivelse af arter tilhørende slægten *Argyrotheca* indeholder en vis revision af Steinich's artsopfattelse.

Trods det systematiske afsnits omfang kan det ikke betragtes som arbejdets hovedafsnit, men som det nødvendige grundlag for en stratigrafisk-økologisk vurdering af brachiopodfaunaen.

I afsnittet »stratigrafi« giver forfatteren en kort historisk redegørelse for inddelingen af senon og en nøjere redegørelse for de biostratigrafiske inddelinger af Nordeuropas maastrichtien, der ligger til grund for de senere års hovedarbejder om denne etages stratigrafi. Dette afsnit afsluttes med en redegørelse for de stratigrafiske resultater af Steinich's Rügen undersøgelser.

Derefter følger et afsnit om brachiopodernes stratigrafiske udbredelse i det danske skrivekridt på 13 sider med 8 tilhørende stratigrafiske tabeller. Dette afsnit må betegnes som arbejdets hovedafsnit, idet forfatteren her gør rede for den detaljerede biostratigrafiske inddeling af det danske skrivekridt, det er lykkedes ham at gennemføre på grundlag af brachiopodernes udbredelse. Resultaterne er opnået ved et umådelig stort slemme- og sorteringsarbejde, idet forfatteren har ønsket at få såvel et kvalitativt som et kvantitativt billede af brachiopodfaunaen. Den grafiske gengivelse af faunaens variation følger Steinich's metode og savner den elegance, som mange års udvikling har ført frem til inden for pollenforskningen.

Forfatteren viser i dette afsnit, at den af Steinich opstillede stratigrafiske inddeling af Rügens skrivekridt også har gyldighed i det danske skrivekridtområde med hensyn til den kvalitative udbredelse af arterne, men derimod ikke med hensyn til den kvantitative.

Det er lykkedes forfatteren at inndele ø. campanien-maastrichtien i Danmark i 10 brachiopodzoner, af hvilke de fem er repræsenterede på Rügen. Den opstillede zoneinddeling er korreleret med inddelingerne opstillet af Troelsen og Birkelund. Forfatteren viser, at hærtningshorizonten i Møns Klint, beskrevet af Troelsen, ligger lidt over det væsentligste faunaskel i denne del af lagsøjlen (*Trigonosemus pulchellus* optræder således 2,2 m under denne).

Ved hjælp af materialet fra en boring i Rørdal kridtbrud, stillet til rådighed af Danmarks Geologiske Undersøgelse, er det lykkedes forfatteren at korrelere kridtet på Rügen og på Møn med det jyske skrivekridt. På grundlag af den i opgaven opstillede nye art *Rugia? spinosa*, der findes i n.n. maastrichtien i Hvide Klint og i den nederste del af Rørdalboringen, synes det at kunne fastslås, at næsten hele nedre maastrichtien er repræsenteret i denne boring. Den øvre del af skrivekridtet er ikke blottet i et sammenhængende profil, men undersøgelsen af talrige kridtbrud mellem Ålborg og Mariager har bevirket, at også denne del af lagserien er godt kendt.

Vedrørende Møns Klint har undersøgelserne resulteret i en korrelation af Hundefangsklint med Hvidskud og Stejlebjergene på grundlag af brachiopodernes udbredelse og flintlagenes udformning. Nogen hærtningshorizont kan ikke påvises. Desuden er en lang række lokaliteter i Møns Klint blevet nøjere stratigrafisk placeret. Sættepileklingen synes at indeholde det stratigrafisk yngste kridt i klingen svarende til Ålborgområdets kridt. Der er en generel tendens til, at kridtet bliver yngre fra syd mod nord i Møns Klint, og den dislocerede lagserie er ca. 120 m mægtig. Opgaven synes at bekræfte, at brachiopodernes kvantitative fordeling kan benyttes til helt lokal finstratigrafi, og man har hermed fået et middel i hænde, der kan danne grundlag for en nøjere stratigrafisk-tektonisk analyse af Møns Klint, selv om metoden indebærer et umådeligt stort arbejde.

Undersøgelsen har desuden medført, at en lang række jyske lokaliteter nu er nøjere stratigrafisk placeret end tidligere.

I afsnittet »sedimentologi« giver forfatteren en redegørelse for de væsentligste forklaringer fremsat i dette århundrede på skrivekridtets

oprindelse. En undersøgelse af karbonatindholdet i et flertal af de indsamlede prøver viser, at dette er langt mindre i det jyske skrivekridt end i skrivekridtet i Stevns Klint, Karlstrup og Møns Klint.

Ved hjælp af elektronmikroskopiske optagelser af kridtbrudflader har forfatteren forsøgt at nå til klarhed over skrivekridtets kvantitative sammensætning. Teknikken lader imidlertid endnu en del tilbage at ønske, og kun ret få optagelser er udført. På grundlag af det sparsomme materiale kan forfatteren dog konstatere coccolithernes store hyppighed – dels hele coccolither, dels løse plader eller brudstykker af plader. Hovedparten af kornene ligger mellem 1 og 4μ i størrelse. Dog findes en del æquidimensionale korn på omkring 10μ af ukendt oprindelse.

Der er ingen tvivl om, at den metode, forfatteren har brugt, vil kunne skabe grundlag for en detaljeret undersøgelse af skrivekridtets sammensætning, og man må håbe, at forfatteren vil fortsætte disse undersøgelser.

De større fraktioner af skrivekridtet har forfatteren undersøgt med langt større grundighed. I lighed med Steinich arbejder han med en »bryozokurve«, udarbejdet på grundlag af fraktioner større end 500μ , som næsten udelukkende består af bryozoaer, når grovere makrofossilrester sorteres fra. Bryozomængden i prøverne fra Hvidskud varierer mellem 2 og 7% af prøven. I det jyske kridt er bryozomængden af nogenlunde samme størrelsesorden, hvorimod gråkridtet på Stevns Klint har et bryozoindehold på over 14%.

Afsnittet om sedimentologi afsluttes med en rent refererende redegørelse for skrivekridtets hærkning, lagdeling, gravegange og mineraler. Sedimentologiske feltiagttagelser er kun angivet i begrænset omfang.

Det meget store brachiopodmateriale har givet forfatteren grundlag for visse palæoekologiske slutninger, selv om sådanne vanskeliggøres af det ringe kendskab, man har til recente brachiopoders økologi.

Ved opdeling af nogle af de store prøver efter lagflader og analyse af delprøverne fastslår forfatteren, at disse har den samme brachiopodsammensætning som den store restprøve. Man kan således med nogen rimelighed formode, at artssammensætningen på havbunden har været nogenlunde konstant i de tidsrum, der svarer til enkelte biozoner.

Det er karakteristisk for alle prøver, at brachiopodfaunaen totalt

domineres af små individer. Dette belyses direkte ved måling af en population på 42 individer af *Terebratulina cryalis* fra Nørre Flødal og indirekte ved målinger i det systematiske afsnit. En udbygning af målinger vedrørende størrelsesfordelingen ville være ønskelig.

Det pointeres, at udvoksede individer er sjældne, og at flertallet af brachiopoder også som voksne er ganske små. Kun 7 af de beskrevne arter kan blive over 1 cm lange.

Med undtagelse af een art, *Neoliothyryna obesa*, viser alle de store former specialisering til livet på den bløde bund. *N. obesa* har været henvist til fæste på større skalfragmenter og er da også meget sjælden.

Hos de andre relativt store former lukkes foramen på et vist tidspunkt, og der er en konvergens mod samme form: halvkugleformet stilkskal og affladet brachialskaal. Denne form findes almindeligt hos sekundært stilkløse brachiopoder, der er specialiseret til at ligge frit på havbunden.

De små brachiopoder kan have fæstnet sig til f.eks. bryozofragmenter eller direkte til sedimentet, som det er kendt fra nutidige beslægtede former.

Forfatteren fastslår på grundlag af den fremragende bevarings-tilstand og den store overvægt af unge individer, at brachiopoderne ikke er transporterede. Han formoder, at årsagen til, at der findes så mange, unge, bevarede individer, er, at de er slumret til. Denne teori underbygges af, at brachiopoder er meget følsomme over for sedimentationen, og at ensidige væksthæmninger iagttaget såvel af Steinich som af forfatteren hos visse skrivekridtformer tyder på, at disse havde en kort stilk. Også relationer mellem sedimentationshastighed og brachiopodernes størrelse og væksthastighed, samt at brachiopoderne kun i ganske få niveauer er bevokset med epifauna tyder i samme retning. Senere års undersøgelser har vist, at visse brachiopoder er kønsmodne, når de har opnået omkring $1/3$ – $1/2$ af deres endelige størrelse, d.v.s. at en stor del af skrivekridtbrachiopoderne formodentlig allerede ved en længde på 0,5–1 mm var kønsmodne.

Det drejer sig således om et meget kompliceret samspil mellem en til blød bund specialiseret fauna af små brachiopoder, der på grund af deres ringe størrelse er meget følsomme over for sedimentation, men alligevel er i stand til at reproducere på grund af en tidligt indtræffende kønsmodning, og ikke (som bl.a. hævdet af Ager) om epi-

planktoniske former, der er faldet ned fra drivtang, eller (som hævdet af Elliott) om transporterede individer.

Arbejdet afsluttes af en oversigt over organismegruppen bevaret i skrivekridtet og de indicier, de forskellige grupper giver, vedrørende skrivekridthavets miljøforhold.

Sammenfattende kan siges, at forfatteren viser et omfattende litteraturkendskab, at han viser god sans for videnskabelig metode, at han har en god fremstillingsevne, og at de resultater, han er nået til, med hensyn til skrivekridtets biostratigrafiske inddeling og skrivekridtbrachiopodernes økologi er af så værdifuld art, at vi ikke nærer nogen betænkelighed ved at indstille ham til universitetets guldmedalje.

TOVE BIRKELUND

H. WIENBERG RASMUSSEN

2.

Under mærket »dwo w'ani brøo« er indleveret en besvarelse med titlen »Præstelyngen«. Den omfatter 290 maskinskrevne sider i A4 format, en litteraturliste på 12 sider, 6 faunalister, 69 tabellariske oversigter over målinger af det bearbejdede materiale, 135 figurer og 8 diagrammer.

I indledningen defineres undersøgelsens formål: »ved hjælp af faunarester at belyse nogle af de stratigrafiske, arkæologiske og økologiske problemer omkring bopladsen Præstelyngen«.

Derefter gives, på grundlag af V. Milthers' arbejder, en ganske kort, men klar fremstilling af isafsmeltningens forløb i Nordvestsjælland og fremkomsten af Åmosebassinet.

Til slut gives nogle historiske data om forløbet af udgravningen af Præstelyngbopladsen og i tilslutning hertil nogle overvejelser over de fordele, en boplads indkapslet i tørve- (og gytjelag) indebærer i forhold til en boplads på fast land, med henblik på bevaring af organisk materiale og muligheder for naturvidenskabelig datering. – På grundlag af Stockmarr's pollenanalytiske undersøgelser henføres bopladslaget til sen atlantisk tid, idet forfatteren ikke anser sig for kompetent til selv at tage stilling til de indviklede pollenanalytiske problemer.

På kun to sider giver forfatteren derefter en særdeles god og præcis skildring af mosegeologiens mål og midler.

I afsnittet »metoder« gives en kort og udtømmende skildring af, hvorledes man i praksis foretager en kombineret arkæologisk-mosegeologisk undersøgelse, omfattende alle væsentlige forhold fra man begynder med fastlæggelsen af et koordinatsystem, videre over profilopmåling, prøveoptagning og sluttende med arbejdet i laboratoriet. Af mindre uklarheder kan nævnes, at det side 14 anføres, at lagenes sammensætning »bliver karakteriseret ved de af Troels-Smith (1955) foreslåede *Symboler*«. Det ville have været klarere, hvis der i stedet for symboler havde stået »opmålingssystem«, der også omfatter signaturer for de foreslåede jordartelementer. Endvidere side 15, hvor der under omtalen af Erdtmanns acetolyseringsmetode burde stå: *efter at den koncentrerede eddikesyre er fjernet, tilsættes 10 cm³ eddikesyreanhydrid og 1 cm³ koncentreret svovlsyre o.s.v.*

Gennem de omfattende undersøgelser i Åmosen under og efter sidste krig er der fremkommet et stort topografisk materiale omfattende mellem 250 og 300 bopladser og mange hundrede enkeltfund. Størstedelen af dette materiale er sammenfattet i en rapport udarbejdet af rektor Knud Andersen. Denne rapport med tilhørende kort har stået til forfatterens disposition.

På grundlag af bopladsfundene (der må markere land eller beboelig tørvebund) og enkeltfundne benspidsler til fiskefangst (der øjensynlig er gået tabt under fiskeri, således at fundstederne angiver, at der dengang var sø) gives der en udredning af, hvorledes man ved hjælp af dette materiale, ikke blot kan få et begreb om søens udstrækning i forhold til tilgroet mose på forskellige arkæologiske tidspunkter (maglemosetid, ertebølletid o.s.v.) inden for postglacialtiden, men også, hvorledes man herigennem kan opnå »en slags horizontal stratigrafi« ved, at bopladserne stadig anlægges på nylig tilgroet tørvebund ved selve søbredden, medens de ældre bopladser, der er blevet fjernet fra søbredden gennem tilgroning, forlades. Forfatteren beklager – med rette – at knogler fundet på bopladserne ikke er blevet medtaget i større målestok, da de ville kunne have givet værdifulde zoologiske oplysninger og suppleret – evt. korrigeret – de arkæologiske resultater. I denne sammenhæng gør forfatteren opmærksom på, at eftergravninger i udsmidslag fra bopladserne muligvis vil kunne redde et værdifuldt materiale for kvartærzoologien.

De hidtil omtalte afsnit er i det store og hele refererende. Forfatteren har på grundlag af afhandlinger, rapporter og mundtlige meddelelser

givet – særdeles klare og præcise – sammenfatninger. Derimod fremgår det tydeligt af afsnittet om stratigrafi, at forfatteren selv har haft mulighed for at undersøge profiler og jordlag i forbindelse med udgravningen af Præstelyngen.

Jordlagsbeskrivelserne med kommentarer fylder 17 sider, og det er med glæde, man læser denne levende og klare fremstilling, som i så høj grad vidner om selvsyn og intens iagttagelsesevne. Det er tydeligt, at beskæftigelsen med profilvægopmålingerne har sat mange tanker i gang, der med mellemrum giver anledning til små indskudte ræsonnerende afsnit. Som oftest forekommer disse tolkningsforsøg rimelige, men i enkelte tilfælde kan de nærme sig det spidsfindige og fortænkte. Som eksempel kan anføres side 32, hvor forfatteren skriver: »en pludselig forøgelse af vandstandssænkningen vil have samme effekt som den lille vandstandsstigning«. I det hele taget opererer forfatteren ofte med vandstandsændringer som årsag til skiften i sedimenterne. Det ville derfor have været ønskeligt, om forfatteren – inden de enkelte lags aflejningsforhold blev drøftet – havde givet en kort generel oversigt over sin opfattelse af, hvad der normalt vil fremkomme af sedimentationsændringer ved konstant vandstand og henholdsvis ved hævnning og sænkning af vandspejlet såvel som om, hvorvidt andre faktorer kan indvirke, f.eks. strømforhold.

I forbindelse med omtalen af skalsmuldstriberne havde det været ønskeligt, om det var blevet nævnt, at Stockmarr her har konstateret en omfattende hiatus (skønsvis ikke mindre end ca. 1.000 år). Skalsmuldstriberne tolkes som værende fremkommet under en vandstandssænkning. Også andre tolkninger er dog mulige, f.eks. som følge af ændrede strømforhold (fremkommet ved at tilgroning har ændret søbreddens forløb), eller ved, at sedimentationsgrænsen ved den givne vandstand er nået (således at bølgebevægelser i vandmasserne har hindret yderligere aflejring af fint materiale). Som helhed glæder man sig dog over disse tolkningsforsøg, som så tydeligt er inspireret af arbejdet med jordlag og profiler.

I den sidste del af afsnittet om stratigrafi gives der (på grundlag af Stockmarr's opgave og oplysninger fremkommet under samtaler med dr. Troels-Smith) en tolkning af de stratigrafiske forhold og en kritisk vurdering af denne. Forfatteren yder her et væsentligt bidrag til diskussionen. Ved at gennemgå de enkelte knoglefragmenter har forfatteren kunnet vise, at et vist antal passede sammen. Ved derefter

at undersøge, hvor og i hvilke lag de samhørende knogler var fundet, kunne det i eet tilfælde vises, at to samhørende knoglefragmenter stammer fra henholdsvis et ældre og yngre driftgytjelag (den relative alders bestemmelse af disse to lag skyldes Stockmarr). Forfatteren kan derefter drage den vigtige konklusion, at knoglestykket i det yngre driftgytjelag ligger på sekundært leje. Ud fra det givne grundlag har forfatteren, gennem en skarpsindig analyse og ved en selvstændig anvendelse af knoglefundene som »ledefosiler«, givet et klart udtryk for sine videnskabelige evner. For en ordens skyld skal det nævnes, at lagforholdene på Præstelyngen og de dermed forbundne problemer formentlig hører til de mest udviklede i moderne mosegeologi.

I afsnittet »kultur« gives en arkæologisk placering af Præstelyngfundet i relation til andre daterede Ertebøllebopladsder såvel som til littorinatransgressionerne ved havet og vandstandssvingninger i indsøbassiner.

Dernæst diskuteres forholdet mellem sommer-, vinter- og helårsbopladsder såvel som forholdet mellem kyst- og indlandsbebyggelse. Det ville have været ønskeligt, om forfatteren her havde henvist til konkrete fund og givet grunde for sin placering af disse i de forskellige fundkategorier. Væsentligt er det, at forfatteren her kan give et vigtigt bidrag til belysning af forholdene ved påvisningen af forekomsten af en tildannet pig af pighajen, som må være fanget ved kysten og bragt til sommerbopladsen Præstelyngen.

Efter en kort og klar oversigt over pattedyrenes indvandringshistorie i sen- og postglaciertid går forfatteren over til behandling af opgavens hovedafsnit, der omfatter en systematisk beskrivelse af det meget store knoglemateriale, der fordeler sig på 28 arter omfattende flere tusinde fragmenter.

Før gennemgangen af de enkelte arters knoglefragmenter giver forfatteren en kort indledning om dyrets økologi og biologi, hvor dyrets færden ofte beskrives i yderst malende vendinger. Den egentlige systematiske beskrivelse af knoglefragmenterne er skrevet i en stærkt koncentreret form, og forfatteren har med megen omhu givet en detaljeret beskrivelse af de enkelte fragmenter med angivelse af aldersindicier, hvor det er muligt, og med udførlige beskrivelser af spor efter menneskelig bearbejdning. Hovedparten af den systematiske beskrivelse omfatter materiale af kronhjort, rådyr, vildsvin, odder og skovmår, men forfatteren har også gjort et meget stort ar-

bejde for at få identificeret store mængder af fugle- og fiskeknogler. Blandt fuglefundene skal specielt fremhæves krøltoppet pelikan, sort stork og rød glente.

Blandt emner, der er særlig detaljeret behandlet, kan nævnes epiphysetilvoksningen hos rådyr, tænderne hos kronhjorte, sammenligningen mellem recent og subfossilt materiale af odder samt den benyttede marvspaltningssteknik. Desuden er fundet af den forarbejdede rygfinnepig fra en pighaj behandlet yderst detaljeret.

Forfatteren mener, ud fra undersøgelserne over epiphysetilvoksningen hos rådyr, i en del tilfælde at kunne fastslå dyrets omtrentlige alder. Da der synes at være en diagnostisk forskel mellem hanner og hunner med hensyn til tidspunkt for epiphysetilvoksningen, er det nødvendigt først at bestemme dyrets køn. En uddybning af disse undersøgelser ved hjælp af mere omfattende undersøgelser af recent materiale ville være af stor interesse.

Kronhjortens tænder behandles yderst detaljeret, idet forfatteren ad denne vej forsøger at opnå en så nøjagtig aldersbestemmelse af det fundne materiale som overhovedet muligt. Forfatteren viser, at man lige så godt kan bruge overkæber som basis for en aldersbestemmelse som underkæber; at det er muligt på tændernes mål alene at udskille dyr på $1/2$, $1\frac{1}{2}$ og $2\frac{1}{2}$ år samt ved yderligere observationer at adskille dyr på 3 måneder fra dyr på 6 måneder og med nogen usikkerhed at skelne dyr på 1 år fra dyr på $1/2$ og $1\frac{1}{2}$ år. Endelig kan forfatteren med sikkerhed skelne dyr på 2 år fra dyr på $1\frac{1}{2}$ og $2\frac{1}{2}$ år. Adskillelsen i disse aldersgrupper har stor betydning for forfatterens afsluttende konklusioner. Forfatteren fremhæver dog, at disse resultater sandsynligvis vil kunne udbygges ved undersøgelser over vækstlag i dentalcementen.

Forfatterens undersøgelser over odderen synes at vise, at den ikke var større i stenalderen, end den er i nutiden.

Et af besvarelsens mest originale afsnit omhandler den marvspaltningssteknik, der er benyttet. Forfatteren har gjort en lang række iagttagelser over det ganske bestemte mønster, der er fulgt for parteringen af knoglerne, og sammenholdt dette med fund fra andre bopladser. Desuden er de mærker, man finder på knoglerne i form af slagmærker, snitmærker, skrabespor og hugspor, blevet systematiseret gennem udmærkede beskrivelser og afbildninger. Også spor efter ild og »hundegnav« er omtalt.

Inden forfatteren går over til de sammenfattende konklusioner, drøftes de problemer, der opstår ved sammenligning af forskellige subfossile faunaer og ved sammenligninger af subfossile og recente faunaer. I denne forbindelse gives en kritisk vurdering af A. T. Clasons arbejde fra 1967 og en klar fremstilling af de oplysninger om materialet, der bør indgå i sammenlignende arbejder.

Den beskrevne fauna tegner et billede af en større skovkranset sø med små holme omgivet af lavt vand og med dybere partier, hvor de større fisk holdt til, et billede, der til fuldkommenhed stemmer overens med de resultater, der er opnået ad pollenanalytisk og geologisk vej. Tilstedeværelsen af pelikan, malle og sumpskildpadde tyder på somme noget varmere end i dag. En nøje analyse af jagtdyrenes alder, og dermed hvornår de kan være dræbt, synes at vise, at Præstelyngen var en sommerboplads. Fundet af den forarbejdede pighaj indikerer beboernes nære tilknytning til kysten. En sammenligning drages med Star Carr bopladsen, som af Fraser og King anses for at være en sæsonboplads, en konklusion, forfatteren drager kraftigt i tvivl.

Selv om besvarelsen præges af visse skønhedsfejl med hensyn til stil og akkuratelse, får man dog ved gennemlæsningen et klart indtryk af forfatterens rige videnskabelige evner. Et meget nært forhold til selve materialet – knoglerne, jordlagene og profilerne – er karakteristisk. Dette fremgår af de både levende og meget omhyggelige beskrivelser og af de omfattende og meget instruktive illustrationer. Hertil kommer en udpræget evne til intens fordybelse og selvstændig iagttagelse. Hele det brogede og indviklede kompleks af problemer, der knytter sig til såvel arkæologi, mosegeologi og kvartærzoologi, beherskes med et klart overblik og kritisk sans. På denne baggrund er det muligt for forfatteren at give væsentlige og nye bidrag til belysning af emnet, og vi nærer således ingen betænkelighed ved at indstille besvareren til universitetets guldmedalje.

TOVE BIRKELUND

J. TROELS-SMITH

3.

Som besvarelse af den geologiske prisopgave for 1967 er under mærket »Mixed layer« indleveret afhandlingen »Studier over lermineralerne i Vejle Fjord formationen ved Brejning og Branden formationen i Midt- og Nordjylland«. Afhandlingen omfatter to bind.

Tekstafsnittet er på 144 sider, der indbefatter 54 figurer og 21 tabeller. Herudover indeholder tekstbindet en litteraturfortegnelse på 138 numre. Afhandlingens andet bind indeholder 11 større tavler.

Afhandlingen bygger på resultater af undersøgelser udført på et materiale på 77 prøver, som forfatteren har indsamlet på følgende lokaliteter: Skansebakke ved Brejning, Grundfør teglværks lergrav, Sophienlunds teglværks lergrav ved Ulstrup og Gammelgård teglværks lergrav ved Skive. Sedimenterne ved Brejning tilhører Vejle Fjord formationen, mens de øvrige lokaliteter tilhører Branden formationen. Samtidig med prøve-indsamlingen har forfatteren foretaget en skitse-mæssig opmåling og kortfattet beskrivelse af lokaliteternes geologiske opbygning. Desuden har forfatteren undersøgt 55 prøver fra Branden formationen i boringen Viborg 1 (DGU, 66.318), i en boring i Århus (DGU, 89.510) og fra Odder teglværks lergrav; dette materiale er stillet til rådighed for forfatteren af Danmarks geologiske Undersøgelse.

De i laboratoriet udførte undersøgelser omfatter kornstørrelsesanalyser af de enkelte prøver og bestemmelse af den lerm mineralogiske sammensætning af de enkelte prøvers lerfraktion ($< 2\mu$). Desuden er der foretaget enkelte undersøgelser ved hjælp af elektronmikroskop, og forfatteren behandler endvidere et mindre antal kemiske bestemmelser, han har fået udført, af indholdet af bor i lerfraktionen.

I indledningskapitlet fastslår forfatteren, at kendskab til lerm mineralogien i den danske, tertiære lagserie vil være af stor betydning for tolkningen af lagseriens geologiske historie, hvortil der allerede foreligger en række palæontologiske, petrografiske og stratigrafiske afhandlinger. I det afsluttende kapitel fremhæver forfatteren endvidere, at yderligere undersøgelser efter andre metoder – hvoraf flere foreslås – vil være af stor værdi. Det fremgår i øvrigt af hele afhandlingen, at forfatteren erkender det nødvendige samspil mellem geologiens mange discipliner for opnåelsen af den fulde forståelse af tertiærets palæogeografi. Forfatteren har koncentreret sine undersøgelser til aflejringsserier i det yngre tertiær, og adskillige af hans resultater bidrager væsentligt til helhedsbilledet af disse aflejringer.

Første kapitel indeholder i øvrigt en kort omtale af den tertiære lagserie og litteraturen herom og en gennemgang af tidligere udførte lerm mineralundersøgelser af tertiære sedimenter.

Andet kapitel indeholder en kort omtale af, hvorledes de 132 un-

dersøgte prøver er tilvejebragt, og derefter gennemgår forfatteren på 28 sider de metoder, han har anvendt ved laboratorie-undersøgelserne. Kornstørrelsesbestemmelse af prøvernes fraktion $< 62,5\mu$ foretages ved slæmmeanalyse efter pipettemetoden. Under omtalen heraf nævner forfatteren flere steder, at koncentrationen på laboratoriets stamopløsning af peptisator er 0,1 molær, men for læseren havde det været lettere, hvis koncentrationen under slæmmeanalysen (0,008 m) var blevet nævnt direkte. Om Stoke's lov udtaler forfatteren, at den »kun gælder for materialer opbygget af korn med ækvivalent kuglediameter«. Gyldigheden af Stoke's lov kræver imidlertid en række forudsætninger opfyldt, herunder at partiklerne har kugleform. Da sedimentære korn ikke har kugleform, angiver man deres kornstørrelse bestemt ved slæmmeanalyser som den ækvivalente kuglediameter.

Inden slæmmeanalyserne har forfatteren behandlet opslæmningerne med ultralyd for at forbedre dispergeringen. Han har på 6 prøver undersøgt virkningen af ultralydbehandlingen, og resultaterne heraf er ganske interessante, idet man af resultaterne kan beregne, at lerfraktionens størrelse i ultralydbehandlede prøver (2–6 g prøve i 200 ml opslæmning, ca. 0,025 m peptisator, 80 kHz i 10 min.) forøges med en faktor på mellem ca. 1,3 og 1,5 i forhold til kun manuelt behandlede prøver (behandlingsmetode desværre ikke nærmere beskrevet). Desværre er der en skrivefejl i tabellen over de fuldstændige kornstørrelsesanalyser, hvorved tabellen ikke svarer til de sammenfattende oplysninger i teksten. Forfatteren har i øvrigt ikke foretaget den omtalte beregning, og han udtaler derfor, at efter ultralydbehandlingen er materialeforøgelsen i fraktionen $< 2\mu$ størst i de fin-kornede og mindst i de mere grovkornede prøver. Imidlertid er det interessante netop, at i prøverne med størst lerfraktion stiger den med en faktor lidt mindre end 1,3, mens faktoren for de mere grovkornede prøver er stigende, således at den i prøven med mindst lerfraktion er over 1,5.

Omtalen af de røntgenografiske undersøgelser er veldisponeret og ret fyldig, og den lader læseren nøje følge forfatterens metode. Den anvendte arbejdsgang svarer ganske til den internationalt set hyppigst brugte fremgangsmetode, hvor større prøveserier behandles som led i stratigrafiske og palæogeografiske undersøgelser af lersedimenter. Lerminerallerne har kunnet bestemmes til gruppe, og forfatteren har

i sit prøvemateriale påvist mineraler tilhørende følgende lermineralgrupper: kaolin, klorit, illit og montmorillonit, og han har desuden påvist flere typer blandagsmineraler. Både de diagnostiske kriterier for de enkelte lermineralgrupper og metoderne ved de semikvantitative vurderinger af det samlede lermineralindhold behandles. Det havde dog været ønskeligt, at forfatteren i afsnittet om de semikvantitative vurderinger af sammensætningen af indholdet af lermineraler havde medtaget de vigtigste resultater, der indeholdes i Gjems' afhandling fra 1967. Forfatteren nævner denne afhandling i en anden og ganske uvæsentlig sammenhæng.

I sine røntgenografiske undersøgelser af lerfraktionen har forfatteren også påvist andre mineraler end lermineraler, og han nævner kvarts, feldspater, jarosit, kalcit og gips. Desuden omtaler han tilstedeværelsen af gibbsit. Gibbsit angives at være påvist i flertallet af de 41 prøver fra Vejle Fjord formationen (i tabel V ikke i prøverne 6, 7, 8 og 28, i tavle 2 ikke i prøverne 6, 7, 8, 9 og 29). Påvisningen er alene sket på grundlag af en enkelt refleksion ved 4,85 Å (svarende til gibbsits stærkeste refleksion), idet dog et enkelt diagram også viste en refleksion ved 4,37 Å (svarende til gibbsits næststærkeste refleksion). At påvise et mineral alene på grundlag af en enkelt refleksion i et røntgendiagram af en sammensat prøve er ikke tilfredsstillende. Da forfatteren havde et stort prøvemateriale til rådighed, burde han have forsøgt ved hjælp af forskellige separationsmetoder at koncentrere den formodede gibbsit, således at den sikkert kunne påvises gennem et større antal refleksioner i et røntgendiagram af koncentratet. Gibbsit er ikke tidligere omtalt fra danske sedimenter, og en sikker påvisning af dette mineral ville derfor være af stor interesse. Forfatteren nævner ganske vist, at enkelte differentialtermiske analyser (til 500 °C) har vist en endoterm reaktion ved 320 °C, men heller ikke denne oplysning kan anses for tilstrækkeligt supplerende grundlag for påvisningen af gibbsit.

Kapitel III er en omtale af opbygningen af de 6 store tavler, hvorpå forfatteren i grafisk form har sammenstillet resultaterne fra de undersøgte lokaliteter.

Kapitlerne IV til IX (76 sider) behandler de enkelte lokaliteter, og forfatteren anvender her en klar og logisk disposition, der generelt omfatter tidligere, af andre udførte undersøgelser, en beskrivelse af lokaliteterne, makroskopiske beskrivelser af prøverne fra den en-

kelte lokalitet, de granulometriske undersøgelser, og de røntgenografiske undersøgelser af lerfraktionen. Hvor forfatteren finder det nødvendigt, indgår andre afsnit under de enkelte lokaliteter.

I Vejle Fjord formationen ved Brejning har forfatteren undersøgt 41 prøver fra Brejning leret, Vejle Fjord leret og de lerholdige lag i Vejle Fjord sandet. Det virker derfor forbavsende i den makroskopiske beskrivelse at se, at de 39 prøver er beskrevet som siltholdigt sand og to som sandet silt (selv om det dog nævnes, at alle prøver er lerede). Når alle prøver fra Brejning leret og Vejle Fjord leret er beskrevet som sand, burde forfatteren have diskuteret, om de hidtil akcepterede, stratigrafiske navne burde opretholdes.

I sin behandling af de granulometriske analyser af prøver fra alle lokaliteterne indfører forfatteren sine resultater i tabeller og stratigrafiske tavler samt i trekomponentdiagrammer. Disse diagrammer viser indholdet af ler, silt og sand, og forfatteren fremhæver ganske korrekt, at anvendelsen af disse diagrammer letter overblikket over de større, granulometriske variationer. Som klassifikationsdeling i trekomponentdiagrammet har forfatteren valgt et system foreslået af German Müller (1961). Dette system bygger på en fuldstændig symmetrisk opdeling af diagrammet (ligesom flertallet af de øvrige systemer), og derved bryder systemet med den almindelige, geologiske erkendelse, at de tre komponenter ikke præger et sediment i forhold til deres procentvise tilstedeværelse. Et lersediment behøver ikke at have et procentuelt dominerende lerindhold. Dette burde forfatteren have erkendt og diskuteret, da han (s. 48) skrev, at Brejning leret hovedsagelig må karakteriseres som lerede, siltholdige sandaflejringer.

I øvrigt skriver forfatteren, at »som fremført af Müller ville man i uforstyrrede klastiske aflejringer forvente en materialesammensætning, som er beliggende på, eller meget nær ved, sand-silt, silt-ler og ler-sand grundlinierne«. Dette er ukorrekt, idet German Müller udtrykkelig gør opmærksom på, at »Mischungen . . . von Sand und Ton allein (müssten) unmöglich sein«. Forfatteren burde i øvrigt selv have opdaget dette under sit arbejde med trekomponentdiagrammerne, hvoraf den foreliggende afhandling indeholder ni.

De lermineralogiske undersøgelser er sobert præsenterede, og forfatteren er ikke faldet for fristelsen til unødvendigt at udtale sig med større sikkerhed, end de anvendte metoder tillader.

I Vejle Fjord formationen påviser forfatteren, at det relative indhold af montmorillonit, illit og kaolin stort set er af samme størrelsesorden i Brejning leret og de lerholdige lag i Vejle Fjord sandet (ca. 1:4,5:4,5), og at i Vejle Fjord leret er indholdet af montmorillonit lidt højere og indholdet af illit lidt lavere.

De relative variationer i lermineralindholdet i den mellem-oligocæne Branden formation samt to prøver (prøverne 2 og 3?) af mellem-oligocæn alder fra Brejning leret er ganske interessante. Forfatteren påviser, at der fra de kystnære, mere grovkornede sedimenter med dominans af illit og kaolin generelt set er en udpræget stigning af indholdet af montmorillonit og en aftagen af indholdet af både illit og kaolin med stigende afstand fra den nuværende grænse for oligocænets største udbredelse (og dermed sandsynligvis også generelt set fra oligocænets datidige kystlinie). Således ligger det relative indhold af montmorillonit i Branden leret i Viborg 1 oppe på omkring 5 til 7 tiendedele af det samlede indhold af lermineraller. Forfatteren fremhæver, at oligocænets kystlinie har ligget uden for oligocænets nuværende maksimale udbredelse. De høje indhold af montmorillonit i Branden leret i lokaliteterne i Århus og Ulstrup modsiger derfor ikke det generelle billede, selv om lokaliteterne ligger nær oligocænets største udbredelse. Den lermineralogiske variation i de mellem-oligocæne sedimenter, der her er påvist, og som klart er fremstillet på afhandlingens sidste tavle, er et væsentligt bidrag til kendskabet til denne lagseries geologi.

Forfatteren gennemgår i kapitel XIII en række mulige årsager, der skulle kunne forklare den lermineralogiske sammensætning og dens variationer. I hovedtrækkene er hans konklusion denne, at lerminerallerne montmorillonit, illit og kaolin er detritiske, og at halmyrolyse ikke væsentligt kan have ændret de relative indhold. Han har påvist, at også i hans egne prøver har montmorillonit tendens til at forekomme med mindre partikelstørrelse end kaolin, og han citerer afhandlinger, hvori det påvises, at i marint milieu vil illit og kaolin lettere og hurtigere flokkulere til større aggregater end montmorillonit. På baggrund heraf antager han, at illit og kaolin hovedsagelig vil sedimenteres kystnært, mens montmorillonit gennemgående vil blive transporteret længere inden sedimentation. Han lader dog endnu, fornuftigvis, en mulighed stå åben for, at den forskellige, lermineralogiske sammensætning i Vejle Fjord formationen og Branden for-

mationen kan være resultat af tilførsel fra to forskellige denudationsområder.

I kapitel XI behandler forfatteren muligheden for at bestemme palæosaliniteten. Han har på fem prøvers lerfraktion fået udført analyser for indholdet af bor, der i to prøver af Brejning ler er 0,24 og 0,66 ‰ B_2O_3 , og i tre prøver af Branden ler er 0,61, 0,74 og 0,76 ‰ B_2O_3 . Forfatteren antager, at indholdet af bor er knyttet til indholdet af illit, som derfor skal have et indhold på 267 og 402 ppm B i Brejning leret og 563, 730 og 767 ppm B i Branden leret. Forfatteren tager stærke forbehold i tolkningen heraf, idet han skriver, at »Det kan derfor ikke udelukkes, at der muligvis i disse værdier kan ligge en afspejling af lavere palæosalinitetsforhold i Brejning leret end i Branden formationen«. Det bør nævnes, at når forfatteren antager, at indholdet af bor er knyttet til illiterne, skyldes det en afhandling af Hermann Harder (1961), der blandt andet påviste, at en specifik montmorillonit (fra Polkville, Miss.) ikke optog væsentlige mængder bor. Dette ene forsøgsresultat betyder dog ikke umiddelbart, at bor ikke kan optages i større mængde af andre montmorilloniter, der tilsammen udgør en både kemisk og krystallografisk set meget stærkt varierende mineralgruppe.

Normalt følger forfatteren de stratigrafiske betegnelser, der er foreslået af andre i tidligere afhandlinger. I omtalen af sedimenterne i Grundfør teglværks lergrav foreslår forfatteren imidlertid opstillingen af et nyt, lithostratigrafisk led: Grundfør ler. Forfatteren skriver herom: På grund af det glaukonitholdige sandede lers jævne overgang til det overliggende Branden ler (se senere), udgør det glaukonitholdige sandede ler sandsynligvis initiallagene for Branden leret. Kristoffersen (1965) henførte initiallagene til det basale mellemoligocæn. Efter forfatterens undersøgelser er det mere korrekt at betegne det glaukonitholdige, sandede ler for ler (se senere). Det foreslås at benævne dette mørkegrønne, glaukonitiske ler, der diskordant overlæjrer Søvind mergelen og underlæjrer Branden leret, for Grundfør ler efter lokaliteten Grundfør. Endvidere foreslår han, at Grundfør ler og Branden ler tilsammen udgør Branden formationen.

Forfatterens behandling af sedimenterne i Grundfør lokaliteten er imidlertid behæftet med så mange unøjagtige udsagn, at vi ikke på det grundlag kan tage stilling til berettigelsen af forfatterens lithostratigrafiske forslag. I forbindelse med at betegne det sandede ler for

ler henviser han til en senere omtale, men her står der imidlertid, at »Grundfør lerets materialer falder inden for det sandede, siltholdige lerfelt« i klassifikationssystemet. Han lægger i sin omtale af Grundfør ler vægt på, at det er glaukonitholdigt, men i den makroskopiske prøvebeskrivelse er glaukonit kun omtalt i de to øverste af de fire undersøgte prøver. I afsnittet om kornstørrelsesanalyser og tolkninger på grundlag heraf skriver han, at »Aflejringsforholdene må under Branden lerets afsætning have været roligere end under Grundfør lerets afsætning«, og han bygger på undersøgelserne, der viste, at lerfraktionen i Grundfør ler og Branden ler er af samme størrelsesorden (ca. 65 % og ca. 63 %), mens sandfraktionen i Grundfør ler udgør ca. 20 % og i Branden ler ca. 2 %. Imidlertid har han kort forinden nævnt, at sandfraktionen i Grundfør ler næsten udelukkende består af glaukonit, og han antager endvidere, at glaukoniten er dannet på stedet. Glaukonitkornenes størrelse behøver derfor ikke at have nogen relation til strømningforholdene på aflejringstidspunktet. Hvis man fraregner glaukonitkornenes indflydelse på kornstørrelsesfordelingen, kan der endda være mulighed for, at det strømningstransporterede materiale i Grundfør leret er væsentlig mere finkornet end i Branden leret – og altså præsenterer roligere strømningforhold. I forfatterens tabel over kornstørrelsesanalyserne af de enkelte prøver er der kun givet kornstørrelsesgrænser inden for intervallet 62,5–2,0 μ , men alene på grundlag af disse tal må man antage, at kornstørrelsesfordelingen i de fire prøver af Grundfør ler er bimodal, hvilket må vise, at det mere grovkornede og det mere finkornede materiale i samme prøve ikke har fulgt samme transport- og sedimentationsmekanik.

Om Søvind mergelen på Grundfør lokaliteten siger forfatteren, at den på grund af det høje indhold af lerfraktion må være afsat i roligt sedimentationsmilieu, og at Grundfør leret sandsynligvis er afsat under mindre rolige aflejringsforhold end Søvind mergelen. Det er muligt, men forfatterens kornstørrelsesanalyser kan ikke benyttes som grundlag for denne antagelse. Dels indeholder Grundfør leret en stor mængde glaukonit, dels nævner forfatteren – efter en upubliceret undersøgelse af F. N. Kristoffersen – at Søvind mergelens sammensætning er domineret af planktoniske foraminiferer. Hverken glaukonitkornenes eller de planktoniske foraminiferers størrelse behøver at have relation til strømningforholdene på aflejringstidspunktet.

Det vil allerede være fremgået, at forfatterens behandling af de

granulometriske undersøgelser er ufuldstændig, og at hans vurderinger foretaget på grundlag af disse analyser må betegnes som tvivlsomme. Alligevel vil det også være nødvendigt at kommentere kapitel X, der har overskriften »Sammendrag af kornstørrelsesanalyser«. Det omfatter 13 liniers tekst og et diagram med kumulative kornfordelingskurver for 10 prøver, der efter forfatterens angivelse er repræsentative for prøverne på de undersøgte lokaliteter. På grundlag af disse kurver skriver forfatteren ganske korrekt, at sedimenterne i Vejle Fjord formationen er mere grovkornede end sedimenterne i Branden formationen. Det er også fremgået af afhandlingens tidligere tabeller og diagrammer. Hvad læseren derimod ikke umiddelbart kan se ud fra tabellernes talmateriale, er, hvorledes sedimenternes sorteringsgrad varierer. Dertil må man anvende de 10 udvalgte kumulative kornfordelingskurver. Forfatteren skriver herom, at sedimenterne i Vejle Fjord formationen er dårligere sorteret end sedimenterne i Branden formationen. Af diagrammet fremgår det imidlertid ganske tydeligt, at kurverne over de tre prøver fra Vejle Fjord formationen er væsentlig stejlere end kurverne over de syv prøver fra Branden formationen, og konklusionen må derfor være den modsatte af den, forfatteren fremsætter. Endvidere skriver forfatteren om Vejle Fjord formationen, at Brejning leret er dårligere sorteret end det overlejrende Vejle Fjord ler og de lerholdige lag i Vejle Fjord sand. Men også i dette tilfælde viser kornfordelingskurverne det modsatte.

Afhandlingens illustrationer er særdeles overskuelige og let tilgængelige for læseren, og gennemgående må de karakteriseres som en værdifuld støtte til afhandlingens tekst. Dette gælder også afhandlingens store tavler med kortskitser, geologiske profiler og stratigrafiske søjler med indførte resultater af kornstørrelsesfordelinger og lerm mineralogiske variationer – bortset fra tavle 5 og 6 over Sophienlund teglværks lergrav. På denne lokalitet har forfatteren indsamlet prøver i to lodrette profiler, prøveserie A og B, i en hældende lagserie. De to profiler ligger i samme terrænhøjde, og efter kortet over lergraven ligger B i omtrentlig hældningsretning i forhold til A, og lagene i B er derfor yngre end lagene i A. Ikke desto mindre skriver forfatteren i teksten, at prøveserie B repræsenterer et dybere snit i lagserien end prøveserie A. I den følgende, makroskopiske prøvebeskrivelse siger forfatteren, at »Der begyndes øverst i prøveserie B og fortsættes øverst i prøveserie A«, hvorefter prøvenumrene gives i

rækkefølgen 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2 og 1. På tavle 5 viser forfatteren en skitse over prøveudtagningen i lergraven, og hvis denne skitse er korrekt kopieret efter hans feltoptegnelser, skulle rækkefølgen være 7, 8, 9, 1, 2, 3, 4, 5 og 6. Der er endvidere ikke overensstemmelse mellem rækkefølgen på tavle 5 og tavle 6, og læseren har desværre ikke mulighed for at finde frem til det korrekte.

Selv om der således kan rettes væsentlige indvendinger mod flere centrale afsnit i afhandlingen, finder vi, at forfatteren har gennemført en omfattende og tidskrævende undersøgelse og har fremlagt et stort, nyt analysemateriale fra en geologisk lagserie i Danmark, hvorfor vi skal indstille, at arbejdet belønnes med accessit.

ASGER BERTHELSEN

POUL GRAFF-PETERSEN

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være cand. scient. *Finn Surlyk*, af den anden stud. scient. *Nanna Noe-Nygaard* og af den tredje cand. scient. *Leif Christensen*.

UNIVERSITETETS PRISSPØRGSMÅL FOR ÅRET 1970

1. TEOLOGI A

Lukasevangeliet, kap. 7, vers 36–50: efter en fortolknings- og forskningshistorisk oversigt ønskes der en drøftelse af den opgivne teksts formhistoriske, tekstkritiske, litterærkritiske, eksegetiske og teologiske problemer.

2. TEOLOGI B

En vurderende redegørelse for problemet dåb som barnedåb i vor tids teologi med særligt henblik på Karl Barths lære om dåben.

3. RETSVIDENSKAB A

Har resolutioner vedtaget af FN's generalforsamling eller sikkerhedsråd retlige eller faktiske virkninger for senere resolutioner i samme eller andre internationale organer?

4. RETSVIDENSKAB B

Der ønskes en på egne undersøgelser baseret kriminologisk redegørelse for en eller flere typer af særlovsovertrædelser.

5. STATSVIDENSKAB A

En teoretisk og empirisk belysning af rentestrukturen.

6. STATSVIDENSKAB B

Priskalkulation set i forhold til gevinstmaksimering og andre målsætninger for en virksomhed.

7. SOCIOLOGI

En undersøgelse af sociale tilpasningsproblemer i et dansk eller andet nordisk lokalsamfund med befolkningstilbagegang.

8. MEDICIN A

Der ønskes en eksperimentel undersøgelse af koncentrationerne af frit og kompleksbundet calcium eller magnesium i cerebrospinalvæsken under inducerede ændringer i plasmakoncentrationen af det pågældende stof.

9. MEDICIN B

Der ønskes en undersøgelse af, om blodtrykket hos renalt hypertensive rotter ændres efter subcutan isotransplantation af nyremarv og (eller) efter injection af neutrale lipoider fra marv-ekstrakter, samt kontrolforsøg med andet væv.

10. MEDICIN C

Senvirkningerne af hyperbilirubinæmi hos nyfødte ønskes belyst ved efterundersøgelser i barnealderen.

11. MEDICIN D

Der ønskes en undersøgelse af forekomsten af eosinofile granulocytter i blod og i afskrab fra næsen hos patienter med nasale affektioner, specielt allergi, belyst ved egne undersøgelser og litteraturstudier.

12. FILOSOFI

Der ønskes en redegørelse for forholdet mellem det i de empiriske videnskaber anvendte modelbegreb og modelbegrebet i logik og matematik.

13. PSYKOLOGI

Der ønskes en redegørelse (eventuelt baseret på egne undersøgelser) for, hvorledes en medinddragelse af de cognitive funktioner ved studiet af personligheden kan bidrage til en øget forståelse.

14. HISTORIE A

En analyse af Bismarckforskningen efter 1945 og dens placering i den historiografiske udvikling.

15. HISTORIE B

Danmark-Norge 1412-1448.

16. MUSIKVIDENSKAB

Beethovens sange, deres forudsætninger og deres betydning for udviklingen af den romantiske lied-tradition.

17. KLASSISK ARKÆOLOGI

Rullestempeldekorationen (*decorazione a celindretto*) på etruskiske lerkar fra den arkaiske periode og dens forhold til tilsvarende dekoraionsformer uden for Etrurien.

18. SLAVISK FILOLOGI

Der ønskes en på egne undersøgelser af primært materiale baseret beskrivelse af de nominale kasusformers udvikling i et slavisk sprog fra den fællesslaviske periode frem til nutiden.

19. ØSTERLANDSK FILOLOGI

Med selvstændig og på første hånd foretagen udnyttelse af de relevante kileskrifttekster ønskes en redegørelse for de mytologiske motiver vedrørende Dumuzi's død.

20. NORDISK FILOLOGI

Forholdet mellem de sprogvidenskabelige og de litteraturvidenskabelige metoder, der anvendes ved tekstfortolkning.

Der ønskes, foruden en principiel drøftelse, en historisk fremstilling, begrænset til det nordiske emneområde.

21. GERMANSK FILOLOGI

En kritisk oversigt over den for den kronologiske og geografiske bestemmelse af sprogrænsen mellem højtysk og nedertysk relevante nyere sproglige forsknings teorier og resultater.

22. ROMANSK FILOLOGI

En analyse af et eller flere af den litterære surrealismes romansk-sprogede forfatterskaber.

23. ENGELSK FILOLOGI

Der ønskes en analyse af en gruppe ballader.

24. MATEMATIK

Der ønskes en redegørelse for de foreliggende undersøgelser vedrørende forbindelserne mellem de forskellige homologiske dimensionsbegreber, der optræder i ring- og modulteorien, suppleret med selvstændige bidrag til emnet.

25. FYSIK

Der ønskes en undersøgelse af mulighederne for at anvende kernereaktioner induceret af ladede partikler til en kvantitativ bestemmelse af små koncentrationer af lette elementer (C, O, N) i faste stoffer, for eks. Si eller Ge.

26. UORGANISK KEMI

Der ønskes en kritisk undersøgelse af mulighederne for med rimelig sikkerhed at bestemme ligevægtskonstanter for dannelsen af svage komplekser i opløsning. Hermed tænkes på associater af en central-gruppe, f.ex. en metalion og ligander (neutralmolekyler eller anioner), hvor den første bindingskonstant opfylder betingelsen $K_1 \lesssim 5$ liter/mol.

Besvarelsen behøver ikke nødvendigvis at ledsages af egne experimentelle undersøgelser.

27. ASTRONOMI

Der ønskes en kritisk diskussion af de ved nyere undersøgelser opnåede resultater vedrørende fordelingen af solnære stjerners hastigheder med særligt henblik på korrelationen med astrofysiske parametre.

28. ZOOLOGI

Der ønskes en originalundersøgelse af et sanseapparats bygning hos en eller flere dyrearter, med en diskussion af strukturernes funktionelle og komparative betydning.

29. BOTANIK

En på egne undersøgelser baseret redegørelse for et ontogenetisk emne indenfor planteriget.

30. GEOGRAFI

Der ønskes en analyse af overfladeformerne i et dansk landskabs-element og/eller danske landskabstyper, der morfogenetisk er sammenhængende. Analysen skal baseres på naturgeografisk relevante metoder og felldata.

31. GEOLOGI

Der ønskes en undersøgelse af skalsubstans og skalstrukturer hos en fossilt forekommende dyregruppe samt en kritisk vurdering af de benyttede metoder.

Undersøgelser over mikrostrukturer og eventuelt ultrastrukturer ses gerne belyst ved hjælp af recent materiale.

Anm.: Besvarelsene af opgaverne skal affattes på dansk. Afhandlingerne skal være skrevet med tydelig håndskrift eller på maskine; de må kun betegnes med motto eller mærke, medens forfatterens navn, stilling, fødselsdag og -år samt adresse skal angives på en seddel i en vedlagt lukket konvolut, der er betegnet med samme motto eller mærke som afhandlingen. Den forfatter, der kun ønsker sit navn offentliggjort, såfremt han opnår prismedaillen, må angive dette uden på konvolutten. Navnesedler til afhandling, som hverken opnår prismedaille eller accessit, bliver ikke åbnet. Besvarelsene indsendes til konsistorialkontoret, Frue Plads, 1168 København K, inden den 15. januar 1971 med undtagelse af opgaverne i zoologi, botanik, geografi og geologi, til hvis indlevering tiden står åben indtil 15. januar 1972.

Adgangen til at besvare universitetets prisopgaver er ikke indskrænket til akademiske borgere, men står åben for enhver, der på den tid, besvarelsen indsendes, ikke er fyldt 30 år. På ydersiden af ovennævnte konvolut må findes følgende erklæring: *•Ved afgivelsen af denne besvarelse er forfatteren ikke fyldt 30 år. Forefindes denne erklæring ikke, vil afhandlingen ikke blive bedømt.*

Den, hvem medaillen tilkendes, eller som opnår accessit, får, når han navngiver sig, et beløb af henholdsvis 1000 kr. og 500 kr. udbetalt.

De indleverede afhandling indlemmes i universitetets arkiv.

UNIVERSITETETS ÅRSFEST vil blive afholdt i universitetets festsal torsdag den 27. november 1969 kl. 14,45 præcis. Talen holdes af professor, dr. phil. AXEL SCHOU. Professor, dr. phil. JØRGEN LÆSSØE vil derpå promovere professor KAJ BARR som æresdoktor i filosofien og professor, dr. phil. TØRBJEN HUUS promovere ambassadør GUNNAR SEIDENFADEN som æresdoktor i filosofien. Universitetets rektor, professor, dr. med. MOGENS FOG vil derefter proklamere cand. jur. OLE KRARUP som doktor i retsvidenskaben, cand. med. JØRGEN G. JACOBSEN, cand. med. PETER EBBESEN, cand. med. JØRGEN TROLLE BALSLOV, cand. med. POVL MADSEN, cand. med. JØRGEN JENSEN, cand. med. KLAUS HOU-JENSEN, cand. med. JØRGEN STARUP, cand. med. OLE I. NISSEN, cand. med. EDITH J. SLAVENSKY, cand. med. IB FRIMODT LINDBJERG, cand. med. JØRGEN GLIEMANN, cand. med. POUL-ERIK PAULEV, cand. med. HERLUF JENSEN, cand. med. KNUD J. ALLING MØLLER, cand. med. INGRID J. THORN, cand. med. BENT C. C. PEDERSEN, cand. med. KNUD KJELDSEN, cand. med. TAGE HALD, cand. med. JØRGEN MARQUARDSEN, cand. med. MICHAEL PETRI, cand. med. MOGENS KROGH JENSEN, cand. med. ANDERS FRØLAND, cand. med. FLEMMING GJEDDE, cand. med. TAGE EGSMOSE og cand. med. HELGE NISSEN som doktorer i medicinen, cand. mag. SVEND GISSEL, cand. mag. HOLGER RASMUSSEN, mag. art. ANNE E. JENSEN, cand. mag. HANS H. HARTVIGSON, GILLIAN FELLOWS JENSEN, Ph. D., cand. mag. ARNE SPENTER, mag. art. LIS WEISE, mag. art. ERIK HAARH, cand. polyt. BENT H. HAVSTEEN, mag. scient. JAN BONDAM, programsekretær MICHAEL SCHRØDER, mag. scient. FLEMMING WOLDBYE, cand. polyt., lic. techn. IVAR BALSLEV, cand. mag. et mag. scient. POUL ROSENFALCK, cand. mag. JØRGEN G. NIELSEN, cand. mag. BODIL NIELSEN, dyrlæge JØRGEN LEERHØY, mag. scient. PEDER OLESEN LARSEN, cand. polyt. JENS ALS-NIELSEN og mag. scient. TOM FENCHEL som doktorer i filosofien samt overrække stud. theol. HEIKE FRIIS, stud. med. CLAUD HAGEN, cand. med. MICHAEL NIELSEN, stud. med. PER NELLEMANN SØREN-

SEN, stud. med. JOHANNES KLITGAARD JAKOBSEN, mag. scient. ER-LING THYGE MELLERUP, stud. mag. OLAV STORM JENSEN, stud. mag. POUL THESTRUP, stud. mag. JØRGEN DINES JOHANSEN, stud. mag. HANNE LAURIDSEN, laboratorietekniker LIS VINThER KRISTENSEN, stud. mag. scient. JOHANNES ANDERSEN, cand. scient. ERIK HVIID LARSEN, stud. mag. HELLE ASKGAARD, cand. scient. FINN SURLYK og stud. scient. NANNA NOE-NYGAARD universitetets guldmedalje.

Fra årsfesten tiltræder professor, dr. phil. MOGENS PIHL for universitetsåret 1969–70 som prorektor; professor, dr. theol. BØRGE DIDERICHSEN tiltræder som dekan i det teologiske fakultet, professor, dr. jur. ALLAN PHILIP som dekan i det rets- og statsvidenskabelige fakultet, professor, dr. med. FRANK LUNDQUIST som dekan i det lægevidenskabelige fakultet, professor, dr. phil. ERIC JACOBSEN som dekan i det filosofiske fakultet og professor, dr. phil. THOR A. BAK som dekan i det matematisk-naturvidenskabelige fakultet.

Ved festen afsynger Studenter-Sangforeningen NIELS VIGGO BENTZONS og ERIK KNUDSENS »Sagn« samt sidste del af J. L. HEIBERGS og C. E. F. WEYSES kantate til universitetets fest i anledning af reformationens indførelse samt rektorskiftet (»Hellige Flamme«).

København, den 1. november 1969.

Under universitetets segl.

